

**ВІДДІЛ КУЛЬТУРИ І ТУРИЗМУ
КОНОТОПСЬКОЇ МІСЬКОЇ РАДИ
СУМСЬКОЇ ОБЛАСТІ**

**КОНОТОПСЬКИЙ МІСЬКИЙ
КРАСЗНАВЧИЙ МУЗЕЙ
ім О. М. ЛАЗАРЕВСЬКОГО**

КОНОТОПСЬКІ ЧИТАННЯ

Випуск XIV

**Н І Ж И Н
Видавець ПП Лисенко М.М.
2 0 2 3**

УДК 727.6/7(039)
К-64

Рекомендовано до друку
Науково-методичною радою
Конотопського міського краєзнавчого музею ім. О. М. Лазаревського
(протокол № 10 від 31 серпня 2023 р.)

Рецензенти:

Луняк Є.М., доктор історичних наук
Моціяка П.П., кандидат історичних наук

Редакційна колегія:

Верба Н. П. (головний редактор),
Акічев Ш. М., Несвідоміна Н. В.

Відповідальний за випуск – Верба Н. П.

Конотопські

К-64 читання : зб. наук. пр. / ред. кол.: Верба Н. П. (гол. ред.), Акічев Ш. М., Несвідоміна Н. В. : Відділ культури і туризму Конотоп. міськ. ради Сумськ. обл., Конотоп. міськ. краєзнав. музей ім. О. М. Лазаревського. Вип. XIV. Ніжин: ПП Лисенко М.М., 2023. 294[2] с.
ISBN 978-617-640-575-7

«Конотопські читання» 2023 – збірник публікацій за результатами XIV читань Конотопського міського краєзнавчого музею ім. О.М. Лазаревського. Висвітлює історію м. Конотоп у контексті історії України, історію козацтва та Гетьманщини, розвиток культури і науки краю, актуальні проблеми музейної та пам'яткоохоронної справи.

Видання розраховане як для фахівців: істориків, археологів, музеєзнавців, так і для широкого загалу читачів – усіх, хто цікавиться пам'яткознавством, пам'яткоохоронною справою, музеєзнавством, історією і культурою краю та України в цілому.

УДК 727.6/7(039)

ISBN 978-617-640-532-0

© КМКМ ім. О. М. Лазаревського, 2023
© Видавець ПП Лисенко М.М., 2023

ПЕРЕДМОВА

Конотопський міський краєзнавчий музей ім. О.М. Лазаревського пропонує читацькій увазі черговий XIV-й випуск збірника наукових праць «Конотопські читання» – збірник публікацій за результатами XIV читань Конотопського міського краєзнавчого музею ім. О.М. Лазаревського.

XIV випуск збірника наукових праць «Конотопські читання» висвітлює історію Конотопщини та Лівобережної України. Значне місце в збірнику займають доповіді, присвячені видатним особам: Т. Шевченку, історичу О. Лазаревському та його родині, історії козацько-старшинського роду Костенецьких, одній із перших вітчизняних жінок-вчених, першій жінці-академіку Всеукраїнської академії наук та університету М. Павловій, талановитому генію С. Носу, який органічно поєднував професію лікаря, діяльність науковця, письменника, етнографа і фольклориста, відомому митцю і мистецтвознавцю, видавцю і журналісту, військовому і громадському діяч П. Ковжуну, нашому славетному земляку І.Репіну, закоханому в Україну, який створив цілу низку творів, присвячених історії, життю та побуту України. Значна частина доповідей присвячена історії Лівобережної України, історії міста Конотоп, розвитку промисловості, фізичної культури та спорту на Конотопщині, Першій українській революції, історії лікарень міста, музеєзнавству, збереженню культурної спадщини, народознавству тощо. В 2023 році в науковому збірнику представлено 42 роботи, написаних 45 авторами.

Як і в попередніх збірниках наукових праць Конотопського міського краєзнавчого музею, пропоновані статті відображають результати наукової роботи науковців з різних музеїв та заповідників України, докторів наук, кандидатів наук, викладачів, аспірантів, краєзнавців. Неухильно зростає рівень робіт і приємно відзначити, що відкриваються нові факти з історії Конотопщини та Лівобережної України. Освітлені раніше невідомі факти узагальнюють досвід наукової та краєзнавчої роботи дослідників.

Щиро вдячні всім учасникам XIV Конотопських наукових читань за вагомий внесок у вивчення історичного минулого нашого краю. Сподіваємось, що матеріали XIV випуску наукового збірника «Конотопські читання» стануть джерелом вагомій науковій інформації для широкого кола вчених, істориків і всіх, хто цікавиться історією України та історичним минулим рідного краю.

Наталія Верба

директор

*Конотопського міського
міського краєзнавчого музею
ім. О.М. Лазаревського*

КОНОТОПСЬКІ ЧИТАННЯ

Авраменко Р.С.

Ніжинське згарище мельпомени

Загальновідомий факт, що у роки Німецько-радянської війни в Ніжині існував повстанський підпільний рух, до якого долучалися представники різних сфер діяльності і професій. Не лишилися осторонь і актори Ніжинського драматичного театру [3, с. 27].

Варто зазначити, що протягом першого року окупації міста нацистами, діяльність підпільних організацій стала очевидною і для місцевого населення, і для окупантів [6, с. 113]. На нашу думку, уваги заслуговує спроба диверсії в стінах театру, який пам'ятав неперевершену гру М. Заньковецької, І. Карпенка-Карого, М. Садовського, П. Саксаганського, Н. Ужвій, А. Бучми, професійний спів М. Литвиненко-Вольгемут, І. Паторжинського, М. Донця та ще багатьох зірок першої величини української сцени. Ошатна споруда храму Мельпомени, зведена ще на початку ХХ ст., мало не злетіла у повітря, адже до вибуху залишалося кілька годин [1, с. 16-17].

Більшість із тих, хто входив до підпільної групи були працівниками Ніжинського драматичного театру, здебільшого актори. Одним із них був Микола Володимирович Зоценко – виходець із простої ніжинської родини. З дитячих років захоплювався театром і марив сценою. Його мрія втілилася в 1940 році, але Микола Володимирович не встиг сповна пізнати професію актора, адже за рік до Ніжина прийшла війна.

13 вересня 1941 р. окупаційні війська увійшли до Ніжина, а вже через два дні, 15 вересня, була створена міська управа. Кадровий склад її співробітників було сформовано переважно з місцевих мешканців, а нагляд за їхньою діяльністю здійснювала німецька комендатура. Культивуючи політику «батога та пряника», окупанти жорстко контролювали й безжально розправлялися з будь-якими проявами непокори та спротиву. Водночас, задля створення ілюзії спокою й мирного життя за нового порядку, більш-менш лояльно ставилися до культурно-освітніх ініціатив, які не суперечили нацистській політиці. З-поміж дозволених закладів культури був і театр [4, с. 135-136; 5, с. 61-62]. Силами акторів-ентузіастів Володимира Мочульського, Миколи Зоценка, Миколи Проценка, Ніни Рудик, Катерини Безручко та багатьох інших відбувалися концерти й покази п'єс із репертуару української класики, збираючи овації окупованого міста [2, с. 199-200].

Одночасно, ентузіасти-театрали входили до числа небагатьох ніжинців, що знаходили в собі сили для боротьби із «сірими шинелями». Ідейним натхненником та провідником підпільної групи акторів-аматорів став Володимир Мочульський. Діяльність організації полягала у збиранні інформації про чисельність, місця перебування ворожих військових підрозділів у Ніжині та їх переміщення, насамперед, через залізничну станцію. Також театрали займалися поширенням новин про основні зрушення та події на фронті. Попри небезпеку розкриття і подальшого покарання, вони, за можливості, роздобували зброю та боеприпаси [3, с. 29].

Зважаючи на амбітність молодих учасників підпільної спілки та жагу діяти, розпочалась розробка плану диверсійної операції. Ні для кого не було секретом, що відвідувачами концертів і вистав часто були як окупанти нижчої ланки, так і керівної, зокрема, офіцери з комендатури. Інколи для «поважного товариства» у стінах театру спеціально влаштовували урочисті дійства [1, с. 16]. Тож актори вирішили піти тією дорогою, яку добре знали: вчинити диверсію на одному із заходів. У вересні 1942 року за графіком планувалось проведення святкового концерту, чим підпільники вирішили скористатись [4, с. 62].

Як і завжди, проводилось облаштування декорацій сцени та закулісся, підготовка глядацького залу. У цей час Микола Зоценко з товаришами по боротьбі заміняли споруду театру. Вибух мав зруйнувати будівлю, поховавши під уламками й засмаживши живцем кілька сотень німецьких військових, включаючи кількох представників вищих армійських чинів, а також кількадесят колаборантів із числа місцевих мешканців. Однак, зятятого бажання наблизити перемогу над нацистами в такий спосіб виявилось замало. Найголовніше – забракло досвіду підпільної роботи, навичок конспірації та бойової практики. Некваліфіковані у саперній справі підпільники зазнали невдачі, адже погано замасковані дроти помітили поліцаї та повідомили німцям [3, с. 32-33].

Гестапо досить швидко розібралося у ситуації й заарештувало більшість учасників підпілля. Аби врятувати товаришів, Іван Кузуб узяв усю провину на себе. Вже арештованих він, звісно, не врятував. А ось ті, кого не схопили, дякуючи такому самовідданому вчинку, вціліли [3, с. 33].

15 вересня 1943 р., у день звільнення Ніжина від гітлерівців, уже радянський комендант міста Микола Медведєв зустрічався з групою артистів-аматорів, які вціліли під час окупації. У складі цієї групи були й кілька колишніх акторів-підпільників, зокрема, М. Зоценко. Вони запропонували свої послуги у якості працівників сцени. Комендант охоче погодився, але попередив, що для оплати їхньої роботи поки грошей нема. Ті навіть образилися: мовляв, як можна в такий час, коли воїни віддають своє життя на фронті, говорити про гроші [2, с. 202].

Упродовж майже року потому, М. Зоценко в складі аматорської трупи брав участь у виставах і концертах, влаштованих для поранених, дітей фронтовиків і медичних працівників у шпиталях міста, виступали перед військовими частинами радянської армії. Згодом М. Зоценко працював у Чернігівському обласному драматичному театрі ім. Т.Г. Шевченка, Київському театрі музичної комедії, Київському театрі юного глядача. Останні роки викладав на кафедрі сценічної мови Київського державного театрального інституту ім. І.К. Карпенка-Карого. Там-таки, в Києві, й закінчив свій життєвий шлях у 1975 р. [3, 35].

Джерела та література

1. Давиденко Ю. Національно-культурне життя Чернігівщини в 1941-1942 роках // Ніжинська старовина: Науковий історико-культурологічний збірник. Вип. 4-5 (7-8). Ніжин: Центр пам'яткознавства НАН України та УТОПІК, 2007. С. 15-18.
2. Давиденко Ю. Соціально – політичне та культурне життя на Чернігівщині в період німецької окупації 1941-1943 рр. // Друга світова війна і доля народів України. Матеріали 2-ї Всеукраїнської наукової конференції. Київ, 2007. С. 197-204.
3. Ємельянов В. Антинацистський рух опору в Ніжині // Ніжинська старовина. Науковий історико-культурологічний збірник. Вип. 4-5 (7-8) Київ. 2007. С. 27-39.
4. Левенок І. Штрихи до розгляду основних засад та структури органів місцевого управління під час окупації Чернігівщини 1941-1943 рр. // Історія адміністративно-територіального устрою Чернігово-Сіверщини. Матеріали наук-практ. конф. Ніжин: «Аспект-Поліграф», 2007. С. 132 -137.
5. Лейберов О. Заходи німецької окупаційної влади з установами «нового порядку» в Ніжині в 1941-1942 роках // Ніжинська старовина: Науковий історико-культурологічний збірник. Вип. 4-5 (7-8). Ніжин: Центр пам'яткознавства НАН України та УТОПІК, 2007. С. 60-64.
6. Патриляк І.К., Боровик М.А. Україна в роки Другої світової війни: спроба нового концептуального погляду Київ; Ніжин: Вид. ПП Лисенко М. М., 2010. 590 с.

Акічев Ш.М.

Спогади Б.Ю. Хвостова (красзнавця, жителя м. Конотоп). Зошит-щоденник № 1 (1941–1943 рр.) як джерело з історії Конотопа 1943 р.

2023 року виповнюється 80 років з часу визволення міста від нацистських загарбників. З'являються нові факти про ті події. Свідком визволення був красзнавець Борис Юхимович Хвостов (1921–2011). Він народився у Конотопі. Навчався у школі № 1 ім. Т.Г. Шевченка та у школі №3. Пережив Голодомор 1932 -1933 рр. Під час війни працював в Коно-

топській райконторі зв'язку. До виходу на пенсію працював на заводі «Червоний металіст». З 1941 по 2009 рр. писав щоденники, які після його смерті 14 січня 2011 були передані до Конотопського міського краєзнавчого музею ім. О.М. Лазаревського. Зафіксував події від 1939 по 1995 р. Для дослідників подій Другої світової війни буде цікаво дізнатися, як проходило визволення Конотопа у вересні 1943. Пропонуємо ознайомитися з його спогадами, які подаються із скороченнями.

ЗА ДВА ДНІ ДО 6 ВЕРЕСНЯ 1943... (ВСТУП)

6 вересня – по-справжньому святковий день для жителів міста, адже 55 років (запис 1998 р.) тому визволили Конотоп від фашистських окупантів, ворога не тільки нашого, а всіх народів Європи. Так писав у замітці «В небі війни» про ту давню подію учасник визвольної операції і учасник бомбардування Конотопа 4-го і 5-го вересня 1943, міста без ворожих військ льотчик 108-го гвардійського авіаполку Древаль («В небі війни», газета «Конотопський край» № 70 (12384) від 2 вересня 1998 р., с.3).

Мешканці міста з нетерпінням чекали дня, коли, нарешті зустрінуть своїх рідних воїнів, своїх визволителів у зруйнованому війною місті. Минула ніч з 3-го по 4 вересня, ніч повна тривоги, вогню і вибухів снарядів і підривних мін. На ранок 4-го вересня у місті тихо, жодного пострілу, жодного ворожого солдата... де-не-де тліють залишки від розривів німецьких та радянських снарядів – майже до півночі велась артерестрілка - люди полегшено зітхнули і чекали на визволителів. І дочекались. Десь о 9-й годині (Перший наліт радянської авіації на місто, другий наліт о 10-й годині тих же радянських соколів – на беззахисне населення району Конотопу – на Загребелля). Був і третій, і четвертий наліт на місто і 5-го вересня. (Постраждало багато безневинних людей, знищено бомбами і вогнем оселі мирних жителів). Бомбардували місто без ворога... Бомбардувала червонозоряна авіація своїх, я був свідком тих подій, тих варварських бомбувань мирного населення, отими «сталінськими соколами 4-го і 5-го вересня 1943 р., розповідь лише два епізоди з того так званого «визволення» (з зошита №1 і зошита №2) [6, арк. 2]

Було годин 10 вечора, як почули віддалений гуркіт моторів літаків. Мало їх літає кожного дня туди і сюди – звикли вже, і ніхто не звернув уваги. Та ось щось гучніше, наближається, сильніший гуркіт, і враз у хаті зробилось світліше, мов від блискавки. Глянули у вікно, аж то мабуть радянські літаки над містом. Поскидали на парашютах ліхтарі, і скрізь так стало видно, мов вдень. Забабахали зенітки. Ось впали перші бомби на місто. Далі більше і більше почало падати бомб. Над містом висіло 50 ліхтарів. Зенітки й крупнокаліберні кулемети, що викидали вгору трясучі снаряди й кулі, не вгаваючи бахкали в повітря. Але «У-2» (то були вони) все підходили й підходили, скидаючи смертоносний вантаж на голови тих, в кого могли поцілити. З'явилося кілька точок пожеж. Що горіло – невідомо. Може хвилин сорок, а може й більше продовжувався перший масовий наліт «совєтської» авіації на Конотоп. Згасли останні ліхтарі, гуркіт моторів віддалявся. Стрілянина вщухла. В різних кінцях міста, здійснювалось

заревом пожеж, спалахуючи язиками серед темної ночі багато міських громадян йшло з Сарнавщини того ранку. То були втікачі від вчорашнього бомбардування. Коли увійшов на Сарнавську вулицю, кинулось мені у вічі, (в Драгомирівському дворіщі) - зламана пополам велика береза віком 50 -70 років – бомба впала поряд. На розі вулиць Сарнавської і Комісарівської – розбита розкидана хата мирного жителя. Сарай і огорожа повалені. В центрі міста, побачив [6, арк. 3] – що передня частина кінотеатру (фойе) розламана і відділена від капітальної цегляної стіни. Бомба впала у кінобудку, і дерев'яна частина будівлі розпалась. Уламки дерев'яних стропил, передок, дощок, уламки цегли валялись навкруги. (Кажуть, що в кінотеатрі саме йшло кіно. Від бомб поранено і вбито було кілька німецьких солдатів і офіцерів). Телефонна станція наполовину розбита: вікон, дверей і навіть півстіни немає. Бомба впала у двері пошти. Радіовузол працював, хоча в багатьох місцях лінія пошкоджена. Німців не на жарт охопила паніка. Деякі частини пакуються і відступають з міста. Бомбардування Конотопа та аеродрому радянською авіацією було 25-го серпня 1943 р. В кінці серпня, після бомбардування, німці почали тривожно почувати себе. Тиліві їх частини, що жили в місті більше року, спінним порядком навантажували майно на автомашини і рушали на Захід. На їх місце прибували ті, що були ближче до лінії фронту. Це були злі на все і на всіх, роздратовані, невдоволені війною. Перепадало цивільному населенню. Один приходив - дай молока, другий – масла, яєць, третій ще щось і так без кінця. Ім коли є, приходилось віддавати, а не то – йому, нічого не варто пустити кулю в лоб хозяйіну [6, арк. 4].

З німцями почали відступати не тільки підлабузники, не тільки ті люди, що волею й неволею були поставлені на чолі організацій чи підприємств, або як у селі – старшини села або общини, але й так звані українські козаки. Вони бились хоча і в рядах німецької армії проти більшовизму, але були за визволення України взагалі від якого б то не було чужоземця – росіянина, поляка або німця, Відступала й РОА Власова [6, арк. 6].

А шляхами, дорогами безупинно, до речі організовано, на машинах посувається бойова техніка, солдати, недавно прославленої німецької армії. Цілий день до пізнього вечора чути гуркіт машин, гомін і крики солдат і офіцерів – підганяють відступаючих. З настанням темноти, все завмирає. Один звук лишається. Це далекі-далекі розкати гарматних пострілів десь у північно-східному напрямку [6, арк. 8] частіше почали з'являтися радянські літаки, вірніше – американські., по 2, по 4. Скинуть кілька бомб і вертаються «додому». Інколи стріляють німецькі зенітки, що розставлені навруг міста, та над містом ніякого літака не збили [6, арк. 9].

У зв'язку з частими розвідувальними і бойовими нальотами з боку росіян та з рухом відступаючої німецької армії і їхньою роздратованістю, на роботу майже ніхто не ходить. Чути було, що німці днів зо два ще повключали трансляцію по місту, а тоді все затихло. Ніяких вістей ні з якого боку, неначе в лісі. Та вони й не потрібні, ті вісті, ось видно їх: кожного дня відступають німецькі артчастини, мотомеханізовані частини – вся армія. Все ближче і ближче чути канонаду – десь у районі Путивля б'ють

гармати. Та німецькі літаки, ще несуть з аеродрому смертоносний вантаж кудись на схід. За годину справляються туди й назад. Чорні від моторних газів, літаки з свастикою або чорними хрестами на крилах, як кобці ширяють у повітрі, пролітають над головами. Німці сердиті, озвірили, чорні від бруду і сонця, часто з незліченою кількістю комах-паразитів проходять і проїжджають містом. Автомашини їдуть одна за другою, інтервали між ними в півтора – два метри. Тут і тягачі, що тягнуть гармати, прицепи з снарядами і ящиками з боеприпасами. Стукіт коліс об брук важких підвод, запряжених величезними бітюгами, крики погоничів, шум моторів, гул сигналів автомашин, проникливий рев низько пролітаючих літаків – все змішалось з величезною хмарою куряви, що знялась над головами, і вже нічого не видно на протилежному боці вулиці. Так було по вул. Роменській, на Невському проспекті, і прилеглих вулицях [6, арк. 10-11]. О 12-й годині ночі почалась артперестрілка, стрілянина, бо стріляли тільки російські гармати по відступаючому ворогові. Хата, немов колиска, колихається від вибухів падаючих снарядів [6, арк. 17]. Артстрілянина вранці вщухла, і гуркіт машин притих. Вранці знову те саме, що вчора: відступ німецької армії, гуркіт машин, стрілянина. Неначе за лісом (км за 5-6 від нас) – гуркіт гармат. Війна прийшла і до нас. Останні машини, танки, гармати, підводи і все це з людьми - на диво організовано відступає на захід. Німці поки що відходять, не тікають, не спішать. Ритмічно працюють двигуни машин. Літаки час від часу з бомбами курсують на передній край фронтової лінії. Авіабаза мабуть ще у Конотопі. ... З половини дня у місті почались вибухи великої сили: відступаючі німці, як свого часу відступаючі частини Червоної армії, «зносять» у повітря все цінне, щоб не лишилось ворогові. Знову варварське знищення народного добра, все на бідність і страждання цивільного міського населення [6, арк. 18]. Решта дня й наступна ніч пройшли в тривозі і небезпеці. Крім поодиноких важких вибухів, почали почуватися більш слабкі, поодинокі й групові - десь рвались ящики з снарядами, патронами. – остання ніч перед відходом німців. Над містом розігралась заграва пожеж, більшість людей ховалась у льохах, підвалах, відчуваючи вибухи і не бачачи, що робиться зверху, щось невимовно жахливе творилось вночі: часті вибухи, блискавичні спалахи від снарядів, в чорному небі то тут, то там висовувались кров'яні язички темно-чорного і голубого полум'я, потім страшний вибух і всепоглинаючий вогонь розбігався на всі боки. Це була ніч царства вогню, знищення і темноти. Вже палає наша пошта, Будинок Рад і педінститут [6, арк. 19].

У бік вокзалу добра чверть горизонту – в огні, мабуть горіла нафтобаза. На ранок почало стихати, лунали поодинокі вибухи та догоряли пожарища. Ідкий дим стелився по місту. За два дні до 6-го вересня: ранок 4-го вересня напрочуд видався теплий, сонячний. Після вибухів у місті настала тиша. Люди з червоними від неспання очима, перегукуються глухо, боязко. На вулицю виходять тоді, коли побачать, що вона порожня, і що там немає німців. Та їх в місті вже не було від учора. Все неначе б було гаразд, та тихо буває перед бурєю. О 9-й годині ранку почувся гуркіт моторів літаків у височині. Це летять зі сходу, з боку, наступаючих радянських

військ. Ми з затаєнною надією і гордістю думали, спостерігаючи політ літаків, наших, раділи, що от дадуть німцям жару десь за Бахмачем! Вгорі почулося завивання з страшним ревом – пікіруючого літака, раптом – тиша, і з тріскотом щось гепнуло поруч. Я відчув, що мене неначе хтось підняв, а тоді кинув. Потім – знову тріск і вибух. А земля здригалась сильніш, льох гойдало, обсипалась земля. Раз – у раз, чути було завмираючий свист авіабомб, потім вибухи, тріск і гойдання землі [6, арк. 20–21]. ... Ми побачили більш десятка літаків. Над Загребелля від літаків відокремлюються якісь краплинки, більшають, зникають за деревами, і великої сили вибухи з чорним димом і високими стовпами землі й вогню піднялись у повітря. Німців в місті немає. Куди ж вони, кляті, кидають! У беззахисне мирне населення міста і Загребелля! Після кількох вибухів, що в основному припали на Загребелля, в різних місцях знялись хмари диму й вогню. Горіло кілька осель жителів від бомб своїх же, радянських літаків. Де ж у них зв'язок, де ж розвідка? Все через неорганізованість зв'язку в Радянській Армії. В місті анархія. Кожен сам собі хазяїн: що хоче, те й робить; що може, те й бере і куди завгодно йде. Знову, як і два роки тому, люди кинулись по магазинах, по складах, по квартирах – де жили німці, щоб що-небудь добути з їжі або з мотлоху, або якихось предметів вжитку для себе, сусідів, родичів. Якщо два роки тому люди нищпорили по складах, магазинах або квартирах, де жили комуністи та євреї, то тепер більшість заглядало у квартири, де жили німці, на їх бази (склади), і звичайно, дещо знаходили [6, арк. 22].

А на головній вулиці розкидані поламані німецькі гвинтівки, пачками патрони, побиті вози, автомашина, що вночі вдарилася об стовп і залишилася на місці, трупи коней з розірваними частинами тіла. А дроту на вулиці всякого – не важко й запутатись. Стовпи поламані або стоять, похилившись. На розі вулиць – глибока воронка від бомби. По обіді зробили вилазку у місто, нам вона ледь не коштувала життя: тричі ми були під бомбардуванням – раз від німецької авіації і двічі – від радянської [6, арк. 25].

Безголове командування в нашій армії: в місті уже два дні, як немає німців, ніякої армії – німецької, чи радянської, а радянські бомби, інколи й снаряди падають на населення. Та взагалі, чому ж немає й досі радянських військ? Надвечір, уже регулярно, майже через кожну годину з'являлись німецькі літаки над містом і скидали одну-дві бомби. Вночі час від часу чути, гарматні постріли з німецьких батарей із-за Підлипного, десь із-за лісу, і, проносячись у височині один одному назустріч і фуркаючи, пролітають снаряди. Добре, що не багато їх падало на місто. Більшість перелітало [6, арк. 26]. Ніч пройшла швидко. Крізь сон інколи чулись кулеметні черги, голоси, крики, потім – тихо і знову кулеметні й рушничні постріли. Мабуть, російські розвідчастини підходили до міста. Стріляли, але відповіді нікому було давати. Німців уже два дні, як немає. Через деякий час стрілянина вщухла, і радянські солдати почали перебіжками входити в Конотоп. Був день 5 вересня 1943 р. (Радінформбюро, правда, сповістило потім, що Конотоп було взято в запеклих боях, навіть вуличних боях з німцями 7 вересня. Але де ті бої були – невідомо). Місто було вільне від ворога, і в нього зайти можна було майже без жодного по-

стрілу. І от того сонячного дня ми вперше за два роки побачили російських солдат, червоноармійців. Але що то були за солдати? Хлопчаки 17-18 років в гімнастерках, з автоматами в руках і в погонах. Чорні від бруду і пилу, а подекуди в обмотках – ось такі були перші наші завойовники – виволителі. Спочатку перебігали від будинку до будинку, та коли дізнались, що в місті уже кілька днів, як немає нікого – стали ходити вільніш, організовано. Деякі тягли кулемети «Максим», Налагоджували зв'язок – тягли польовий кабель. Групами розходились по квартирах, заглядали в спустошені магазини, зустрічались і цивільні – новоспечені «Партизани», десь знайшли склад зброї, тягли то одну, хто дві гвинтівки. Всім в око кинувся громадянин Самусь, що при німцях був директором Конотопської МТС, а тепер почепив навхрест дві стрічки патронів і тяг дві гвинтівки, видаючи себе за вояка, за партизана. А червоноармійських частин стає в місті все більше [6, арк. 27-32]. Годині об 11-й дня – знову наліт нашої авіації на місто. Бомбардування!! В чому ж справа? Де ж зв'язок? Адже тут уже вранці Червона Армія! От безглузддя! Самі своїх б'ють. Здорово! За день кілька разів налігала німецька авіація. Тривожний був день. А надвечір трохи затихло. Радянські війська вже великими групами на автомашинах, танках. З хвилюванням переходжу дорогу біля 4-ї школи; навпроти будинок нашої пошти і зв'язку підірвано німецькими мінами, кожухи від них валяються осторонь. Обидва корпуси будівель зруйновано так, що відремонтувати їх буде важко, або й зовсім неможливо [6, арк. 33-34]. За кілька метрів валяється цегла, побиті двері; покрівля пошматована на клапти; стирчать рейки, пруття від перекриття. Залізні балки позакручувались, неначе з картону. Значить все. Тут на роботу не так скоро прийдеш. Звернув вліво на вул. Красногірську, справа на горі, де будівлі райспоживспілки подекуди стоять цегляні димарі та обгорілі стіни – результат знищення бомбами і пожежою. Біля друкарні, що стояла з вибитими вікнами, дерева з зеленими, але скрізь обламаними гілками. А вище – біля електричного стовпа, велика яма, воронка від бомби. Над воронкою схилилась мотором німецька легкова автомашинка. Зліва на пагорбі – колишній сад-парк райпрофспілки (РПС). До війни тут були гуляння, виступи акробатів, артистів, демонструвались кіно, танці. А у війну – спершу стояли російські танки, потім німецькі. Багато дерев і будівель було пошкоджено ще раніш, а в останній період перебування німців – майже більшу половину дерев було спиляно на паливо. Лишилась назва саду, великі дерев'яні вхідні ворота та кам'яні східці, що виходять на вулицю. А далі – дивна річ: стоїть собі, як і стояла кілька років тому наша міська електростанція. Цікаво, що і при відступі Червоної Армії її не зірвали, хоча і була вказівка міському і обкому компартії, і при відступі німців – електростанція лишилась цілою. Це дуже добре. Може довго не прийдеться сидіти без світла. Я звертаю за ріг, на вул. Шевченка, в ярк. В ярку - кілька воронок від бомб свіжих і дві чи три, що впали страшної ночі 25 серпня. Пройшов Лукашеву вулочку, звертаю на Соборну – Червону [6, арк. 35 - 36].... Ось будинок. Мама вдома ...

Так, далеко в неповних (описах) закінчилось наше життя при німецькій окупації 1941-1943 рр, що й досі інколи вдається взнаки завдяки такій гарній опіці радянської влади про наш знедолений український народ.

КОНОТОПСЬКІ ЧИТАННЯ – ВИПУСК XIV

Відтворено по пам'яті, бо попередній запис було знищено. Квітень, 1958 р.
Конотоп Б. Хвостов. Вул. Червона №65» [6, арк. 37-38].

Нижче запис рукою автора: «Я – Хвостов Б.Ю даю дозвіл на корекцію і надрукування в журналі «Сумська старовина» мого опису – щоденник, що був написаний мною в період ВВВ і окупації міста Конотопа німцями в 1941- 1943 рр. Додаток – загальний зошит на 100 аркушів. Підпис 19 березня 2009 р. м. Конотоп [6, арк. 42]. Але з невідомих причин редактор журналу «Сумська старовина» В.Б. Звагельський не надрукував його спогадів.

Район був окупований нацистськими військами з 6 по 18 вересня 1941 р., а вигнання їх було здійснено з 3 по 13 вересня 1943 р. За період окупації з вересня 1941 по вересень 1943 було розстріляно і замучено до 30 тисяч чол., з них мирного населення – до 3 тисяч, в т.ч. єврейського населення до 1 тисячі та 27 000 військовополонених. Багатьом з них вдалося втекти. Велика кількість мирних жителів загинула від бомбардувань, артобстрілів, перестрілок під час бойових дій, від розривів мін та снарядів, що залишились на території району. Від бомбардувань у Конотопі загинуло 117 чоловік [3, с.273].

Конотоп під час окупації був потужним залізничним вузлом. Розуміючи стратегічне значення Конотопа, німці використали для знищення промислових об'єктів і житлових будинків загопи факельників і підривників. 4-5 вересня 1943 - 12 розвідників 159-го мотомеханізованого стр. полку 75-ї гвард. дивізії з боку с. Підлипного проникли в район залізничного вузла ст. Конотоп і захопили в полон 27 німецьких підривників, які мали наказ знищити колію і інші споруди. Водогінну вежу В. Шухова німці готували до підриву, але було перебито кабель підривників. «У Конотопі окупанти знищили 26 підприємств, Будинок Рад, вчительський інститут, пошту і телеграф, 2 дитячі садки зруйнували міське комунальне господарство, електростанцію, водогін, основні цехи заводів «Червоний металіст» та КПВРЗ, зруйнували і спалили 2 555 житлових будинки» [2, с.41].

Про взяття і бомбування Конотопа можна дізнатись з книги спогадів радянського льотчика - бомбардувальника Георгія Олександровича Осипова «Всі об'єкти разбомбили ми дотла. Льотчик – бомбардировщик згадує», надрукованої у рф у 2002 р. ... він згадує як відбувалися нальоти радянських літаків на Конотопщину...Пише, що після визволення 60-ю армією Центрального фронту Глухова і початку наступу на Конотоп і Бахмач, радянські бомбардувальники з 1 по 9 вересня 1943 вели бої, забезпечуючи оволодіння військами цих міст. 3 вересня 1943 нанесли удар по аеродрому Конотоп. Було скинуто 200 бомб і знищено 12 літаків противника. Командувач 16 повітряною армією генерал-лейтенант Руденко оголосив подяку льотчикам...» [5, с. 93].

Бої за звільнення території району почались 3 вересня 1943 р. В них взяли участь 70-а гвардійська, 226-а, 132-а, 141-а, 143-а, 280-а стр. дивізії, 248-а окрема курсантська стрілецька, 108-а танкова бригада, 1-а гвард. артдивізія прориву, 65-й гвард. мінометний полк, 2-а винищувально-протитанкова бригада 60-ї армії Центр. фронту [2, с.38]. 3 вересня 1943 частини 226-ї стр. дивізії, долаючи сильний опір і відбиваючи контратаки противника, форсували р. Сейм. захопила в боях переправи біля с. Хижки і Мутин. 70-а стр. дивізія зайняла с. Мельню, 248-а курсантська стріл. бригада – с. Духанівку. 6 вересня 132-а і 280-а стр. дивізії у взаємодії з 141-ю і 143-ю дивізіями стрімкою атакою в 14.30 оволоділи м. Конотоп [2, с. 38].

В радянських джерелах подано відомості про бої при взятті міста. Про військові втрати Радянської Армії: газета «Конотопський край» на с.2 за 18 січня 1995 р. повідомляла у статті «Вічна пам'ять. За даними міської редколегії «Книги пам'яті», в боях за звільнення Конотопа 6 вересня 1943 р. загинуло (по встановлених прізвищах) 716 чоловік, серед них 6 жінок. В госпіталях міста померло від ран ще 77 громадян. «В боях у вересні 1943 за місто відзначились бійці різних національностей. Загинули 419 росіян, 144 українців, 35 узбеків, 29 казахів, 17 татар, 14 туркменів, 13 білорусів, 12 азербайджанців, 12 таджиків, 6 євреїв, 5 якутів, 3 грузин, 3 башкири, 2 киргизів, 1 вірменин, 1 осетин» [4, с. 2].

Конотоп був охоплений військами 60-ї армії з північного і південного сходу. Боячись оточення, ворог відступав, залишаючи підрозділи підричників і факельників, які руйнували і підривали промислові підприємства, культурно-освітні заклади та будинки. Загинули мешканці Конотопа, с. Підлипного і району Загребелля, які влаштували сховища на городах або під будинками. Під час бомбардувань і артобстрілів їх схованки руйнувалися. За матеріалами «Книги скорботи» загинули: 2 вересня 1943 під час артобстрілу Конотопа Тетеря А.Ю. [3, с.314]. 2 вересня 1943 в Конотопі під час бомбардування міста: Скрипник Н.Г., Федорова А.А. [3, сс. 311, 315]. 3 вересня 1943 в Конотопі загинули під час бомбардування міста: Стрижко Ф.Г. [3, с.312]. 4 вересня 1943 р. в с. Підлипне під час бомбардування загинули: Лакиза Л.С., Петренко С. [3, с. 294, 304, 305]. 5 вересня 1943 були бомбардування с. Підлипне, загинули: Батюк М.А., Гавро Б.М., Гавро Є.С., Гавро Т.П., Глушан Н.П., Глушан О.П., Глушан П.О., Зіньков В.К., Йорик Т.П., Лучко О. Я., Фостенко У.С. [3, сс. 277, 280, 280-281, 282, 286, 287, 297, 316]. В Конотопі загинули 5 вересня від бомб: Віхниченко Г.П., Вольховський О.А., Гапонцев, Дмитрусенко Г.П., Довгаль А.О., Дума П., Жолобок Т.Я., Зеленський М.А., Зимовець Г.С., Іваничко І.О, Івашенко У.К., Кладков О.Д., Кушеба М.І., Кушніров П.І., Лебідь Г., Лисенко М.М., Маїрко М.І., Макарчук А.Н., Макарчук Є.П., Мартиненко С.А.,

Сучко І.В., Тимченко Є.Ф., Хоменко І.І., Черниш Л.П., Ярмош Є.О [3, с. 279, 280, 281, 284, 285, 286, 287, 289, 294, 296, 297, 298, 313, 314, 316, 317, 320]. В Конотопі 5 вересня 1943 від артобстрілів загинули: Ковшар Є.С., Чмир Р.М. [3, сс. 290, 318]. В Конотопі 6 вересня 1943 від вибуху снарядів загинули: Гнойова В.Д., Довгопола З. П., Єрьомін А.М., Калюжна О.Т., Мажара Г.І., Михно М.Р., Роздабаров К.Ю., Садовський І.С. [3, сс. 282, 284, 285, 288, 297, 300, 308.]. 6 вересня 1943 від бомб загинули у Конотопі: Дубинко А.М., Зубко В.М., Качура Д.М., Козіна Г.Д., Колмаков К.В., Кузько І.О., Кукліна У.І., Курган Д. В., Лебедько В.Т., Мовчан Д.Д., Могилко Ф.І., Погорілий О.П., Сибіль М.А., Силка Т.С., Сучко В.А., Хоменко К.П., Хоменко Ф. [3, с. 284, 287, 289, 290, 293, 294, 300, 301, 306, 310, 313, 316.]. 7 вересня від бомб загинула в Конотопі Нечипоренко Маріанна [3, с. 302].

Поки не доступні німецькі архіви з матеріалами про Конотоп вересня 1943 р. Але спогади Б. Хвостова дають нове бачення подій і брехливість сталінської пропаганди, що стає очевидною для істориків. Виникає нова картина історії міста, відомого Конотопською битвою і Конотопською відьмою.

Джерела та література

1. Древаль В.. В небі війни //Конотопський край. – Конотоп, 1998. – № 70 (12384). – 2 вересня. - С. 3.
2. Книга пам'яті України. Сумська область. Т. 5. – Суми, 1995. – 756 с.
3. Книга скорботи України. Сумська область. Т. 1. – Суми, 2003. – 688 с., іл
4. Конотопський край. – № 6 (12008). – 1995. – 18 січня – С. 2.
5. Осипов Г.О. Всі об'єкти розбомбили ми дотла. Лютчик-бомбардировщик згадує. – М., 2002.
6. Хвостов Б.Ю. Зошит-щоденник №1, Конотоп. 1958.

Ареф'єва Г.В.

Життєпис-рукопис Никанора Онацького (1875–1937)

В культурницькому просторі України 1920-1930-х рр. постать Никанора Онацького була такою ж відомою, як і знаних у ті часи науковців-музейників: С. Таранушенка, М. Макаренка, Ф. Ернста, Ф. Шміта, М. Біляшівського, М. Рудинського, ін.

Н. Онацький належить до когорти національно свідомої, освіченої і високодуховної інтелігенції, сформованої у дореволюційний період, яка на початковій стадії становлення національної культури була ви-

користана владою, а у подальшому планово знищена – фізично або духовно. Незважаючи на те, що більшість з них були реабілітовані наприкінці 1950-х рр., доступ до їх мистецького, наукового чи іншого доробку не заохочувався ще протягом кількох десятиліть, часом заборонявся, замовчувався або спотворювався.

Ім'я Н. Онацького після 1937 р. було вилучене з контексту української культури й перебувало в забутті до його офіційної реабілітації (1956). Публікації, які з'явилися вже на початку 1960-х рр., в основному торкалися його творчості та педагогічної діяльності. Відносно роботи Онацького, як організатора та керівника першого Сумського музею, існувало безліч питань, відповідей на які не було протягом десятиліть – навіть після відкриття для дослідження архівів колишнього КДБ (поч. 1990-х рр.). До 2018 р. головним невідомим залишалось питання: «А які насправді були причини трьох його арештів та страти?». Загальноприйнята фраза «страчений за сфабрикованою справою», яка до цього часу використовується авторами публікацій про Н. Онацького, виявилася неправдою – в реальності справи 1937 р. не існувало. У постанові «особливої трійки» (1937) запис «...бывш. есер...» перенесено з сумської справи від 31 травня 1929 р., а фраза: «...в 1934-35 гг. арестовывался за к-р деятельность, участник к-р. националистической организации...» не відповідала дійсності – у 1935 р. Онацького ув'язнили за нову експозицію періоду феодалізму, створену ним у Полтавському краєзнавчому музеї. Ці brutальні порушення зафіксовано у Постанові президії Полтавського обласного суду (1956), де йдеться про незаконне ув'язнення Онацького на підставі припиненої справи 1935-1936 рр. та наголошується, що його стратили за статтею, якою розстріл не був передбачений: «...определенная ему мера наказания не предусмотрена ч.1 ст. 54-10 УК УССР» [4]. У вердикті «трійки» привертає увагу ще один запис: «...нигде не работал, пенсионер...». Інформація Н.Х. Онацького з його рукописів – «Трудових списків», про які йтиметься далі спростовує й цю фальсифікацію.

Наслідком тривалого замовчування історичної правди про долю Н. Онацького та створений ним музей стало те, що до цього часу існують ідеологічні нашарування та маніпулювання фактами щодо обставин існування музею протягом перших тридцяти років.

Дана стаття має на меті ввести до наукового обігу два автографи Н. Онацького – так звані «Трудові списки» 1930 та 1935 рр., зробити їх порівняльний аналіз, розшифрувати зміст окремих записів, пояснити, чому у «Списках» відсутня інформація про роботу з організації Сумського художньо-історичного музею – період, якому він присвятив своє життя від 1918 р. по 1931 р. Одним із завдань також є надати, нарешті, відповідь на питання щодо справжньої мотивації його фізичного зни-

щення. Реалізації цього задуму сприяють попередні дослідження з цієї теми, які введено до наукового обігу у 2018, 2020, 2021 рр. [1, 2, 3]. Розробка матеріалів до вищезазначених публікацій базувалася на опрацюванні документів з архіву СБ України по Полтавській обл., Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України (документи 1937, 1939, 1944 рр.), родинного архіву Онацьких, який Наталія Никанорівна передала музею у 1998 р. Вагомим джерелом у дослідженні теми стали академічні видання 1927 та 1929 рр.: Перший зб. «Український музей» та робота тогочасного керівника музейної галузі України В. Дубровського «Музеї на Україні». Матеріали до збірника «Український музей» Н. Онацький особисто надіслав у 1925 р. Ф. Ернсту – одному із редакторів видання. «Музеї на Україні» – це аналіз роботи музейної галузі за 1928 р. станом на 01.01.1929 р., де В. Дубровський у трьох розділах наводить приклади з досвіду роботи Сумського музею, посилаючись на брошуру Н. Онацького «Сім років існування Сумського музею» (1927), а у розділі про наукову роботу ім'я Онацького подає серед відомих науковців як «видатного знатока західноєвропейського мистецтва». У 1929 р. ці видання підпали під заборону та знищення (брошура Н. Онацького так само). До наших часів зберігся єдиний екземпляр зб. «Український музей», який знаходиться у Національному заповіднику Києво-Печерська лавра, з «Музеями на Україні» можна ознайомитися на електронному ресурсі Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського; ця робота, як і брошура Н. Онацького, є в музейному архіві.

«Трудові списки» – це спеціальні бланки, у яких зафіксовано розширену інформацію про трудову та громадську діяльність їх власника. Форма ця має два розділи: «Перший поділ. Загальні дані» і «Другий поділ. Дані про проходження служби». У «першому поділі» фіксуються наступні дані: дата і місце народження, національність, соціальний стан, освіта, професія, партійність, профсоюзне членство, військовий облік. Крім того, є додаткові пункти: «підстава» для внесення запису, «дата, зміна» додаткових записів, «підстава» для внесення додаткових записів. На завершення – підпис власника і дата заповнення. У «Другому поділі» рекомендовано «в хронологічному порядку зазначити: зарахування, призначення, звільнення, усунення з посади, виконання окремих завдань, заохочування, нагороди, кари та штрафи, що зв'язані з проходженням служби (судебні та адміністративні), відпустки».

Перший «Список» (34 пункти) затверджено записом: «Додаткові дані про проходження служби відповідають зазначеним документам. 4 лютого 1932р.», є підпис заступника відділу освіти Сумської міськради та печатка. Н. Онацький склав його 15 вересня 1930 р., перебуваючи на посаді директора Сумського художньо-історичного музею.

На відміну від записів 1930 р., зроблених розбірливим почерком, з великою кількістю уточнюючої інформації, з посиланнями на довідки, накази, ін. «підстави», «Трудовий список» 1935-го р., вочевидь, складався нашвидкуруч, не дуже розбірливим почерком. Містив у собі 22 пункти, а «Дані про проходження служби» починаються від 15-го п., тут відсутні дати заповнення та затвердження записів, на тексті «З оригіналом згідно» стоїть печатка з написом «Полтавський краєзнавчий обласний музей».

В обох «Списах» не виконана вимога про «кари та штрафи, що зв'язані з проходженням служби (судебні та адміністративні)». Форму 1930-го р. Онацький складав після допиту, який відбувся в Сумах 31 травня 1929 р., а у 1935 р. він мав внести запис про ув'язнення 1934-го р. (1 березня – 21 квітня). Інформація про ці події в «Трудових списках» відсутня.

Аналіз записів, зроблених Н. Онацьким у «Трудових списках», наводить на думку, що вже цього життєпису вистачило б і на десять біографій. В обох «Списах» до «даних про проходження служби» Онацький ретельно заніс інформацію про педагогічну і громадську діяльність, про свою причетність до академічної (наукової) та пам'яткоохоронної спільноти. Увагу дослідника тут привертає той факт, що автор свідомо не надає інформації про головну свою справу – організацію Сумського художньо-історичного музею, який він очолював впродовж одинадцяти років.

Далі подається інформація з обох «Списків».

«Перший поділ. Загальні дані» обох форм складаються з 8 однакових пунктів; текст 1935-го р., що нижче подається, в основному відповідає записам 1930 р., крім 3 та 7 пунктів.

«1. Народився в 1874 році, XII міс. 28 чис. Свідоцтво Полтавської Духовної Консistorії від 9 липня 1911 р. № 6008», «2. Національність – Українець», «3. Соціальний стан – науковий робітник, членський квиток Харківської обласної секції наукових робітників від 27/ VII 34р. № 40/3739», «4. Освіта: Народна школа, Гадяцька повітова школа (свідоцтво від 15 червня 1991 р. № 134), Одеська художня школа (Диплом від 24 вересня 1905 р. № 343). Академія мистецтв (2 роки) свідоцтво від 10 листопада 1905 р. № 3013. 1908 – Прослухав додаткові курси нових методів викладання мистецтв-Свідоцтво від 1908 № 156. 1930 – Прослухав Всеукраїнський семінар музейних робітників-Довідка Харківського інституту політосвіти від 15/VI 1930 р. № 1115», «5. Професія: Художник, педагог, музейний робітник з стажем 29 років. Диплом Одеської художньої школи від 24 вересня 1905 р. № 343. Свідоцтво Академії мистецтв від 10 листопада 1905 р. № 3013. Довідка Сумської Наросвіти від 20/II 1930 р. № 75 122002», «6.Позапартійний», «7. Член профсоюзу Науково-дослідних установ та Вишів з 1917 року. Членський квиток 1240015», «8. На військовому обліку не лічусь. Обліково-військовий квиток 10-ї пішої Сумської школи комскладу від 15 вересня 1924 р. № 3554 з відповідною поміткою Окровійськомату 21/X 1924 р.».

КОНОТОПСЬКІ ЧИТАННЯ – ВИПУСК XIV

У 3-му та 7-му п.п., на відміну від записів 1930 р., Онацький свідомо акцентує увагу на тому, що він не просто «робітник освіти», а має певний науковий статус: науковий робітник, член обласної секції наукових робітників, є членом «профсоюзу Науково-дослідних установ та Вишів». У 1930р. було записано : «п. 3: Членський квиток Спілки Робос з 5/ІІІ 30 р. № 62150, посвідчення з 14/ІХ 1930 № 72», п.7: Член профсоюзу Робос. Квиток профсоюзної спілки робітників освіти з 5 березня 1930 р. №62150».

Розділи «Трудових списків» під назвою «Другий поділ. Дані про проходження служби» вміщують в собі суттєві відмінності. У «списку» 1930 р. перелік починається від 1906 р., у 1935-му – від 1920 р.

Нижче подається інформація з «Другого поділу. Дані про проходження служби» від 1930 р.

«1. 26 вересня 1906 до 26 листопада 1913 Викладач Лебединської мужескої гімназії. Формулярний список № 385. Одночасово працював як: 2. а) з 9 лютого 1907 до 15 вересня 1909 - член господарського комітету гімназії, 3. б) з 24 серпня 1909 до 26 липня 1913 - бібліотекар «фундаментальної» бібліотеки гімназії, 4. в) 4 (?) 1910 до 26 липня 1913 Викладач Лебединської жіночої гімназії. 5. На педагогічній виставці в м. Харкові Лебединські гімназії (мужестка й жіноча) відзначено почесним відгуком за постановку малювання за методою Н. Онацького. Довідки: а) директора Лебединської мужескої гімназії з 12/VІІІ 1915 № 1165, б) Голови педради Лебединської жіночої гімназії з 12/VІІІ 1915 № 590. 6. 26 липня 1913 до 15 серпня 1916 Переведено на посаду викладача Сумської реальної школи - формулярний список № 785. Одночасно працював, як: 7. а) бібліотекар фундаментальної книгозбірні, 8. б) член господарського комітету, 9. в) викладач Сумської вчительської семінарії. 10. 15 серпня 1916 до 21 листопада 1918 Виконував обов'язки викладача Сумського кадетського корпусу. Формулярний список корпусу. 11. 21 лист. до 1 груд. 1925 р. Викладач Сумської радянської школи № 3. Довідки: з 8 червня 1920 № 117 і з 8 січня 1927 р. № 137. Одночасно працював: 12. 1919 р. викладачем на радянських піших командних курсах робітничої селянської Червоної Армії. Довідка курсів з 5-го червня 1920 р. № 722. 13. 1 березня 1920. Спілка робітників освіти делегувала до повітового відділу Наросвіти на завідувача секції образотворчих мистецтв. Довідка спілки з 5 червня 1920 р. № 792. 14. 1 березня 1920 р. Призначено на завідувача секції образотворчих мистецтв, а також завідувача й організатора Сумського Художньо-історичного музею – 23 квітня 1920 року до цього часу. Наказ з 1/ІІІ 1920 № 6. Повідомлення Наросвіти з 1-го березня 1920 № 1824. Відношення з 23/ІV 20 р. №№ 3261 і 3262. Довідка Наросвіти з 20/ІІ 1930 р. № 75 122002. Одночасово працював на посаді: 15. викладача на

3-ix Радянських Сумських піших командних курсах, що реорганізовано на 77-мі, 9-ті, а потім 10-ту пішу школу комскладу. Обліково-військовий квиток 10-ї пішої школи комскладу з 15 вересня 1924 р. № 3554. Громадська праця. 16. 20 лист. 1920. Призначено на голову комісії по збудуванню пам'ятника Т.Г. Шевченкові в Сумах, а також проведення Шевченківських свят. Наказ Наросвіти з 20/XI 1920 № 131. Мандат з 20 листопада 1921 р. № 3288. 17. 2 лютого 1922. Викладач Сумської художньої студії. Довідка Наросвіти з 27/II 1922 р. № 991. 18. 15 груд. 1924 до 1 жовт. 1930 Лектор Сумського педтехнікума. Довідка Педтехнікума з 10/V 1929 № 385.

Громадська робота. 19. 14 черв. 1926 до цього часу. На пленумі Всеукраїнського Археологічного Комітету при Академії Наук обрано на уповноваженого по охороні пам'яток старовини, мистецтва та природи на Сумщині. Повідомлення Археологічного Комітету з 14 червня 26 р. № 664. 20. 12/ VIII 27 до цього часу. Надано звання кореспондента Українського Комітету Охорони пам'яток культури, що існує при Укрнауці НКО УСРР. Посвідка Комітету Охорони за 1927 р. № 10, 1928 р. № 16-40, 1929 № 76, 1930 р. № 29. 21. 1927. Президія Сумської Міськради висловила подяку за організацію Сумського музею. Резолюція секції Наросвіти міськради, надіслана Наросвітою 24/I 1927 р. № 260. 22. 1928 до цього часу. Організатор і завідувач Сумської художньої студії. Повідомлення Наросвіти з 21/I 28 р. № 147 і з 23/II 28 р. № 529. 23. 12 лютого 1927 до 8/IX 1930. Викладач Сумської залізничної 7-ми річної школи. Звірка школи з 8 вересня 1930 р. № 578. Громадська робота 24. 2 серп. 1929. Укрнаукою НКО надано особисте право провадити археологічні дослідження на території Сумщини. Відкритий лист Укрнауки з 2/VIII 1929 р. № 338. 25. 1930. Сумською спілкою робітників освіти командировано від освітян Сум до підшефного Старого села для агітроботньої допомоги місцевому вчителству й сільраді в роботі по проведенні колективізації. Посвідчення Сумського Округового відділу спілки Робос з 5/II 1930 р. № 60/147/11. 26. 1930. Від Сумської Округової Комісії командировано, як уповноваженого, терміном на один місяць до Тернівського району для проведення кампанії огляду громадського харчування. Довідка редакції Сумської газети «Плуг і молот» з 10/ IV 1930 р. № 10».

У «Другому поділі» 1935 р. всього 14 записів за нумерацією – від 15 по 29. Між п.п. 15 – 24, які датовані 1920 – 1930 рр., на одній сторінці тричі записана фраза «Громадська робота». Інформація, що тут подана, розширює той самий перелік від 1930 р., розділ «підстава» для внесення даних щільно заповнений по кожному пункту. У трьох кінцевих пунктах – лаконічна інформація про роботу в музеях: «27. 1 березня 1920 до 1 січня 1932. Директор Сумського Художньо-історичного музею. Довідка

Наросвіти 3/II 1932, №7. 28. 5 листоп. 1933. Завідувач відділу етнографії Полтавського Державного музею. Наказ дирекції від 5/XI 33р. № 158. 29. 3 червня 1934. Заступник директора музею з виконанням обов'язків Завідувача відділу феодалізму». Довідка Сумської Наросвіти, на підставі якої Онацький написав, що був директором музею з 1 березня 1920 р. по 1 січня 1932 р., зберігається у родинному архіві Онацьких.

Пояснити, чому Н. Онацький в обох «Списках» уникає записів про головну справу свого життя – Сумський музей, можливо тільки за умови виявлення обставин, які передували складанню «Трудових списків», з'ясувати конкретні ситуації, через які він пройшов протягом 1924-1935 рр.

«Список» 1930 р. Н. Онацький складав після допиту в Сумах (1929), де на нього було заведено першу карну справу. Формально дізнання торкалося його короткочасного ес-ерства (1917), але він усвідомлював, що реальна мотивація пов'язана з його активними діями по захисту мистецького музею від його репрофілювання. Він вже володів інформацією про те, що на той момент відбувалося в музейно-науковій сфері: від 1928 р. почалися відверті утиски науковців і музейників, які брали участь у спеціальному засіданні в Академії наук (1926). В архіві родини Онацьких є запрошення до Академії наук, датоване 1926 р., й тому можна припустити, що він брав участь у тих зборах. У зб. «Український музей» опубліковано протокол засідання під назвою «Журнал Засідання Комісії для з'ясування моментів розходження Головополітосвіти й Головнауки в поглядах на організацію музейної мережі та музейної політики в УСРР» [7]. «Розходження» між науковими й політичними структурами набирали обертів, починаючи від перших кроків становлення музейної галузі (1918), а до моменту засідання в Академії набули вже явного політичного забарвлення. Головною проблемою було те, що на той час музеями керували три різних департаменти, підпорядковані Наркомату освіти. Державної стратегії розвитку галузі ще не існувало, тільки після 1925 р. почалися дискусії на тему, яким має бути музей. Департамент Головополітосвіти (Укрполітосвіти), який відповідав за музейні експозиції, на протидію академічній науці намагався взяти музейну сферу під свій контроль. З цією метою було розроблено програму реорганізації галузі з орієнтиром на створення мережі так званих соціальних музеїв та відкрито «зразковий» Соціальний музей ім. Артема (Харків, 1922 р.). У 1925 р. Онацький, подаючи матеріали до зб. «Український музей», пише Ф. Ернсту: «З початку Сумський музей був лише музеєм художнім, потім поволі почав перетворюватись в Соціальний музей. Горік організовано кімнату Леніна, відділ революційного руху на Сумщині й історії революції...і виробничий (цукроварство). В майбутньому цей

відділ буде поширено до охоплення всього виробництва Сумської округи» (архів Інст. мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України). До того ще треба додати, що Онацький після участі у всеукраїнському семінарі музейників (1925), де було оголошено про подальший курс музеїв з орієнтиром на краєзнавство, опублікував у місцевій пресі своє бачення функцій краєзнавчого музею, з якого витікало, що з існуючого вже в Сумах мистецького музею неможливо зробити краєзнавчий.

Під час дискусії в Академії наук (1926), науковці отримали перемогу, після якої Колегія Наркомату освіти ухвалила тимчасове рішення про підпорядкування всіх музеїв Головнауці (Укрнауці), стосувалося це і працівників музейного відділу Головополітосвіти. Академіки встигли до початку «погрому» оприлюднити стратегію розвитку музейної галузі, але вона недовго втілювалася в життя. За свідченням С. Білоконя у 1928 р. «...виявилися перші ознаки близького погрому у науковій сфері: внаслідок ревізії з «центру» в Академії наук почалися структурні зміни, десята річниця Академії наук не відзначалася, вперше перестали виходити річні звіти, ...чистка, а точніше погром Всеукраїнської Академії Наук тривали кілька років» [6]. У серпні 1928 р. вийшла урядова постанова «Про музейне будівництво», за вимогами якої музейні експозиції мали відзеркалювати не історію мистецтва чи культури, а історію «соціально-економічних формацій», акцентувати увагу на класовій боротьбі і завершувати сучасним (на той момент) періодом. На виконання постанови 1928 р. в країні розпочався черговий процес перебудови музеїв, у ході якого значно змінився склад їх наукових кадрів і керівництва.

Н. Онацький розумів, що справжньою мотивацією для допиту 1929-го р. була його спільна з науковцями участь у спротиві політизації музейної галузі. Після допиту він продовжував очолювати Сумський музей, але утиски і переслідування набували все більш загрозливого характеру. У 1931 р. його примусили передати музейний фонд іншій особі, а у висновку комісії з передачі фондів не приховували намірів щодо подальшої долі мистецької основи зібрання: «...комісія знаходить потрібним у зв'язку з реорганізацією музею лишок музейних речей передати до всеукраїнського єдиного державного музейного фонду, а срібні речі, що не мають музейного значення, слід реалізувати для підсилення спеціальних коштів, потрібних для реорганізації музею з художньо-історичного на краєзнавчий». Акт підписано 31 грудня 1931 р., наступного дня – 1 січня 1932 р. Онацького звільнили «за власним бажанням». За принизливою фразою «за власним бажанням» крилося абсолютне ігнорування його самовідданої праці в сфері становлення української музейної галузі. Підтвердження цьому знаходимо у «Економічному збірнику», що вийшов друком у 1931 р., де подається інформація про наяв-

ність в Сумах двох музеїв – історичного і революції, їх адреса відповідає місцю знаходження реально існуючого художньо-історичного музею. Директором «історичного» музею вказано Н. Онацького, «революції» – особу, якій він ще до останнього дня 1931 р. передавав фонди (в Акті передачі ця особа записана як «директор краєзнавчого музею»). В іншому розділі того ж самого збірника є інформація і про наявність в Сумах художньо-історичного музею, який очолює Никанор Онацький.

У 1933 р., коли Онацький почав працювати у Полтавському краєзнавчому музеї, вже набрав обертів механізм, відомий як «погром науки», за яким академіки, науковці, музейники перетворилися на учасників «контрреволюційної організації» – усі учасники дискусії 1926-го р. зазнали утисків і репресій. Спочатку їх звільняли з роботи, а від серпня 1933 р. почали заарештовувати, разом з ними ув'язнили і Никанора Онацького (8 березня-21 квітня 1934). У 1934 р. більшість заарештованих по цій справі були засуджені до різних термінів заслання, а Н. Онацького звільнили з досить дивною мотивацією «...принимая во внимание, что обвиняемый Онацкий имеет преклонный возраст /60 лет/...» [5]. Запис з матеріалів справи 1934 р.: «...состоял членом ... ликвидированной украинской контрреволюционной фашистской организации, которая охватывала работников музеев...» [5] був перенесений до вироку 1937 р.

Після звільнення, Онацький продовжив свою роботу в Полтавському музеї, а «Список» 1935-го року складав у ситуації, коли над ним нависла чергова загроза, пов'язана з новою експозицією періоду феодалізму, автором якої він був. Її відкриття відбулося з дозволу Харківського обласного відділу Наросвіти 8 січня 1935 р. Після «бригади компартії», яка досліджувала експозицію 1 березня, 3 березня Онацького звільнили з роботи, 29 липня заарештували. Більше десяти місяців тривали допити, в ході яких його намагалися звинуватити у націоналістичній пропаганді музейними засобами. З жодним звинуваченням на свою адресу Онацький не погоджувався, фахово обґрунтовував свої заперечення та надавав логічні пояснення. На початку червня 1936 р. справу закрили, Онацького звільнили.

З огляду на вищевикладені матеріали, можна стверджувати, що Онацький свідомо максимально уникав записів про свою довголітню працю в Сумському музеї тому, що від самого початку розумів – усі його спроби захистити його мистецьку основу сприймаються каральними органами як спротив системі. Один запис про «...подяку за організацію Сумського музею» Онацький зробив, ймовірно, з надією на зміну ситуації, що склалася. Резолюція секції Наросвіти, на яку він посилається, є в музейному архіві. Спеціальне засідання секції було організовано у 1927 р. на захист Онацького, його доповідь на секції у тому ж році було опубліковано під назвою «Сім років існування Сумського

музею». У Резолюції йдеться про «надзвичайні досягнення в галузі організації музею...секція вважає правильним взятий музеєм курс ... й організацію виробничого відділу ... а тому необхідно порушити питання про перехід Сумського музею на Держбюджет...». Запис цей свідчить про те, що у 1927 р. музей все ще існував на громадських засадах, але Онацький у «Трудових списках» не записав музейну роботу навіть у якості «громадської» діяльності. Виникає питання, чому він взагалі акцентує увагу на «громадській» роботі. Справа в тому, що на початковій стадії Української революції 1917-1921 рр. вперше на державному рівні було порушено питання розвитку національної культури. Метою культурної революції 1920-х рр. стало відродження, за термінологією тих часів – українізація, причому українізація комплексна, усіх сфер життя: економічного, культурного, політичного. У реалізації програм розвитку культури суттєву роль відігравали національні культурно-освітні організації – «Просвіти». В цілому, на початку Української революції громадсько-культурна діяльність була більш активною і результативною, ніж політична. Громадські об'єднання інтелігенції взяли на себе ініціативу культурного відродження, заклали більшість культурницьких починань та новацій. Протягом 1921-1931 рр. українська культура спромоглася компенсувати трьохсотрічне відставання й навіть переважити на терені вітчизни вплив інших культур, російської зокрема. Становлення української музейної галузі починалося з роботи пам'яткоохоронних комісій (комітетів), за наслідками роботи яких у наступні роки виростили музеї. Онацький від 1918 р. був членом такої комісії в Сумах, він також активно діяв у сумській «Просвіті». Пам'яткоохоронну роботу під егідою Академії наук він занотував у «Списках», так само записав і іншу «громадську», яка жодним чином не причетна до музейної роботи (1930 р.: «...уповноважений з проведення кампанії по огляду громадського харчування», «...агітробота по проведенню колективізації...», ін). Швидше за все він сподівався, що акценти на громадській діяльності у подальшому допоможуть йому у тій чи іншій ситуації.

Отже, записів про музейну роботу Онацький уникав тому, що на його очах дії влади деформували основний зміст музею як науково-просвітницької установи, нівелювали науково-дослідний потенціал, вилучали з фондів унікальні пам'ятки, нищили керівників-професіоналів, перетворювали музеї на свою ідеологічну зброю.

Саме тут криється відповідь на головне питання: реальною мотивацією для фізичної розправи над Н. Х. Онацьким була його активна діяльність по захисту мистецької основи Сумського музею від реорганізації та перетворення на інший заклад.

Джерела та література

1. Ареф'єва Г. Видатні діячі українського музейництва: Никанор Онацький (1975-1937). / Г. Ареф'єва // Музей – платформа суспільного діалогу : зб. матер. Міжнарод. наук.-практ. конф., присв. 125-ій річниці Львівського історичного музею. – Львів, 2018. – С.235 – 246.
<http://artmuseum.sumy.ua/naukovi-vidannya/statti/vidatni-diyachi-ukrainskogo-muzejnictva-nikanor-onackij-1875-1937.html>
2. Ареф'єва Г. До питання розбудови музейної галузі в Сумському краї. / Г. Ареф'єва // Конотопські читання: зб. наук. праць. Вип. XI – Ніжин, 2020. – С. 20 – 35.
3. Ареф'єва Г. Витоки і мотивації репресії Н. Х. Онацького (1975-1937). / Г. Ареф'єва // Конотопські читання: зб. наук. праць. Вип. XII – Ніжин, 2021. – С. 41 – 49.
4. Архів Служби безпеки України по Полтавській обл. – 2859-С, том 2. – 1937.
5. Архів Служби безпеки України по Полтавській обл. – 15820-С, том 1. – 1934.
6. Білокінь С. І. Перший том «Українського музею» [Електронний ресурс]. Режим доступу до статті: <http://www.s-bilokin.name/Culture/UkrMuzej.html> – Заголовок з екрану.
7. Український музей. – Київ, 1927. Збірник 1. – С. 179-191

Артемова Л.В.

Сплетіння гуманізму та благодійності: переплетеність людяності та допомоги

Ця публікація присвячена дослідженню взаємозв'язку між гуманізмом та благодійністю Терещенків у Глухові, як двома ключовими аспектами розвитку суспільства протягом XIX–XX століть. Через призму концепту «сплетіння» ми досліджуємо, як благодійність та гуманізм переплітаються і взаємодіють для досягнення спільної мети – поліпшення якості життя та допомоги тим, хто цього потребує.

Українська історична наука на сучасному етапі розвитку рухається в напрямі інтеграційних процесів у світовий гуманітарний простір, який віддає перевагу людинознавчим тенденціям у душі соціально-психологічної, цивілізаційно та культурологічно спрямованої історії.

Корегування у бік гуманізму та людинознавчих концепцій відбулося, крім іншого, і у контексті вивчення локальної історії. Тут дослідження минулого є неможливим і недосконалим без вивчення людини в історії, а не поза нею, соціальної відповідальності та діяльності останньої [1].

Неабияке наукове значення щодо названих вище аспектів, на нашу думку, має меценатська діяльність родини Терещенків у соціально-гуманітарному просторі Глухова, дослідження якої дозволило авторці

цієї публікації ліквідувати наявні інтелектуальні прогалини історичної регіоналістики та поповнити базу фактологією першоджерел.

Прояви доброчинності в Україні існували здавна, переростаючи в традиції, що жили століттями. Стародавня благодійність, із форми особистої та звичайної подачі милостині, з часом переросла у створення верствкладів, які мали на меті не тільки матеріальну підтримку вразливих верств населення, а й включення їх до повноцінного громадського життя [2].

Аналіз архівних матеріалів ЦДАКУ, ДАЧО, ДАСО засвідчив, що у XIX столітті меценатство родини Терещенків у Глухові було направлено на розв'язання актуальних проблем життєдіяльності мешканців колишньої гетьманської столиці. Заможні меценати брали на себе відповідальність щодо забезпечення соціального захисту бідних, хворих, малозабезпечених. Благодійність Терещенків, їхня допомога тим, хто опинився в скрутному становищі, стали головними проявами розвитку гуманістичних ідеалів у їхньому рідному місті протягом XIX–XX століть. Благодійність була також важливим аспектом релігійності Терещенків і, як наслідок, їхньої суспільної відповідальності. Допомогати тим, хто цього потребує, вважалося в цій родині обов'язком, тож вони щедро жертвували на розвиток освітніх, медичних організацій міста або безпосередньо допомагали окремим особам.

Визначаючи вдосконалення освітньо-виховного процесу у Глухові пріоритетним напрямом своєї діяльності, Терещенки робили великодушні дарунки, котрі сприяли відкриттю нових гімназій, училищ, а започатковані меценатами стипендії для обдарованих студентів створювали придатне навчальне середовище. Це допомогло підняти рівень освіти у місті та вплинуло на подальший розвиток інтелектуального потенціалу Глухова в цілому. Таким чином, започатковані Терещенками громадські простори поширювали гуманістичні ідеї в суспільстві, відображаючи концепт «сплетіння» й щільного взаємозв'язку між гуманізмом та благодійністю. Гуманістичні цінності перетворювали ідеали в реальність, виступали «душею» благодійності Терещенків, надаючи їй моральний стимул та обґрунтування.

Наслідки доброчинної діяльності відомих цукрозаводчиків у Глухові в XIX столітті, без сумніву, є визначними. Тож не дивно, що аспекти цієї їхньої ролі та внеску стали об'єктом дослідження сучасної історичної науки.

Велика гуманітарна відповідальність Терещенків та їхня зацікавленість у поліпшенні життя населення Глухова, дає змогу історикам краще розуміти соціальні контексти цього періоду, а також різноманітні етичні та моральні аспекти благодійності, що ґрунтувалися на гуманістичному вченні. Вивчення таких соціальних і культурних зв'язків виявляє чинники, які впливали на створення благодійних організацій в

Україні у подальшому та розкриває специфіку їхнього функціонування й особливості механізмів взаємодії між державою (або окремою особою-меценатом) та суспільством у вирішенні соціальних проблем [3].

Та більше, благодійність сім'ї Терещенків може слугувати прикладом для сучасних меценатів. Їхня діяльність показує, що допомога і підтримка має величезний позитивний ефект на суспільство й призводить до довготривалих змін.

Однак, як і будь-який інший науковий підхід, гуманізм також має свої недоліки та обмеження. Одним із таких обмежень є складність у встановленні об'єктивності історичних фактів, які впливали на використання гуманістичних методів і підходів меценатів у їхній суспільно-відповідальній діяльності.

Так, наприклад, існує й критика щодо першопричин та мотивації фінансування Терещенками філантропічних проєктів у Глухові. У окремих наукових розвідках зазначається, що фундаментальною основою благодійності родини меценатів у колишній гетьманській столиці було не лише слідування останніх гуманістичним цінностям та високоморальним ідеалам, а й, насамперед, зацікавленість підприємців-капіталістів у розвитку власного бізнесу та отриманні надприбутків.

Адже Терещенки, впливаючи на інтелектуальний розвиток суспільства та пом'якшуючи соціальні проблеми у Глухові, з одного боку сприяли поліпшенню початкової та середньої освіти у місті, а з іншого, у нових економічних умовах, «маючи потребу у величезному штаті службовців у економіях і конторах братів Терещенків», відкриваючи навчальні заклади, вирішували проблему підготовки освічених фахівців робітничих спеціальностей для своїх підприємств, від яких, у багато чому, залежав подальший поступальний розвиток їхньої цукрової імперії [4].

Висновуючи, зауважимо, що гуманізм і благодійність були тісно пов'язані в XIX столітті. У цей період, коли населення Глухова стискалося з безліччю викликів, включаючи соціальну нерівність, бідність, хвороби, саме гуманізм – з його акцентом на гідність, права та потреби кожної людини – виступає як важлива філософська парадигма тодішнього суспільства. І, відповідно, благодійні ініціативи, спрямовані на конкретну допомогу тим, хто її потребував, перетворювали гуманістичні ідеали в реальність. Таке сплетіння етико-соціологічного принципу відношення до людини, як до вищої цінності та благодійної діяльності Терещенків, сприяли покращенню життя вразливих верств населення Глухова.

Джерела та література

1. Артемова Л.В. Соціальна відповідальність та підприємницька благодійність Терещенків як елемент національної конкурентоспроможності у контекст-

ті локальної історії. *Актуальні питання дослідження вітчизняної історії й викладання предметів громадянської та історичної освітньої галузі в умовах НУШ. Випуск № 1.*: збірник наукових праць за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної онлайн конференції з міжнародною участю. 17 листопада 2022 року. Глухів : ГНПУ, 2022. С.26–28.

2. Значення меценатства для розвитку української культури. *Освіта UA*: веб-сайт. URL: <https://osvita.ua/vnz/reports/culture/11246/>.

3. Liudmyla Artemova A return to humanism: the role of personality in the study of local history. *The 21st Century Challenges in Education and Science: Materials of the 11th All-Ukrainian Scientific Pedagogical Readings of Young Scientists, Master's and Bachelor's Degree Students*. Hlukhiv: Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University. April 20-21, 2023. pp. 140-142.

4. Артемова Л.В. Перші благодійні ініціативи родини Терешенків у Глухові. Дитячий притулок (1871–1915 pp.). *Сіверщина в історії України*. 2021. №14. С. 197–200.

Артюх В.О.

Національний історичний міф

На перший погляд може видатися ніби поняття «історичний міф» є внутрішньо суперечливим: міф не передбачає ніякої історичності. Але все це вірно для первісного міфу, ми ж маємо справу з сучасним. Та до того ж, ще й сам первісний міф зберігає якийсь особливий потяг до Першочасу як вмістилища архетипів. Колись на цю особливість міфу відомий німецький філософ-неокантіанець Ернст Кассирер вказав так: «Міф не знає іншого способу пояснення, ніж звернення до далекого минулого та виведення сучасного стану фізичного і людського світу із первісного становища речей» [2, с. 579]. Сучасний міф також цю тенденцію зберігає.

Окремі елементи міфічної структури добре помічаються у сфері національного буття людини. Тут історичний міф, зрозумілий як вид досвіду, є способом сприйняття, переживання і проживання подій минулого носіями національної ідентичності. При цьому феномени проминулої реальності густо влітаються в структуру людських цінностей, переконань і вірувань. Історичні міфи беруть участь в конструюванні, відтворенні й трансформації національної ідентичності. І часто саме через міф відбувається поєднання історії з національною ідентичністю.

У структурі національної ідентичності конститууючу роль відіграє історична пам'ять. Умова важливості історичної пам'яті: наша сучасність – це лише сума всіх пригаданих епізодів минулого. А незмінну сутність нації також визначає сукупність всіх її історичних відтінків. Це щось подібне до біографії окремої людини, як основи для розуміння її ідентичності: на будь-якому своєму життєвому етапі це все таки та сама

людина; те ж саме й з історичним виміром для розуміння ідентичності нації (К. Хюбнер). Звідсіля ж і непрямий висновок: якщо зараз нація окрема, самостійна, то у такої нації повинно бути й своє окреме минуле.

Також, коли ми говоримо про історичну пам'ять, потрібно підкреслити, що це, насамперед, «робота» з минулим неспеціалізованої свідомості пересічної людини. Тому навички блокування природних рефлексів такої свідомості (на противагу професійним історикам) щодо минулого тут відсутні. Історична пам'ять формується в людини на рівні колективних шарів її індивідуальної свідомості і завдяки оцим природним рефлексам помічається, що схеми її функціонування багато в чому аналогічні структурним схемам міфу. Не потрібно також забувати, що коли ми заговорили про колективні шари пам'яті, то це означає, що існує пам'ятання подій минулого, які особисто з індивідом у більшості випадків не траплялися, але знаходяться в межах його власного досвіду. «Зайшли» вони туди через різні соціалізаційні практики (наприклад, через систему освіти з її курсами історії). Отже, носій національної ідентичності в таких подіях участі не брав і тому він може лише *уявити* якусь причетність до них. Тому саме через ситуацію пригадування людиною подій, що відбулися чи не відбулися з нею, будучи «пропущеною» через міфічні структури свідомості, історія й постає міфом.

Та, власне, кожен такий «колективний індивід» як народ, має свою «міфоісторію», яка сприяє інтеграції індивіда до такого національного колективу, посиленості спаяності самого колективу навколо образів спільного минулого або легітимації якихось претензій такої національної групи в теперішньому часі.

Міфічне сприйняття подій минулого проявляє себе в тому, що «працюють» ті ж міфічні структури, що і в давньому:

1. В національному історичному міфі *міфічною субстанцією (сутністю)* постає сам феномен національного, що тотожно «розлитий» протягом всього часового буття нації. Тому, з цієї точки зору, наприклад, Україна в тій самій мірі Україна і часи Русі, і XV ст., і наприкінці XX. Тобто, сама нація при такому підході не розглядається як історична категорія. Це незмінна споконвічна єдність, й існує вона як ряд поколінь, зв'язаних між собою такою національною сутністю. Перед кожним новим поколінням національна сутність постає вже наперед заданою і об'єктивно існуючою. Національна сутність має силу, що змушує індивіда до певної національно ідентифікуючої поведінки. Окремий індивід не має свободи вибору, а приймає вплив національних сутностей як свою *долю*. Тому, окремі славні перемоги чи якісь гріхи нації у минулому передаються із покоління у покоління і стають для індивіда його власними перемогами і власними гріхами, від яких він не може відмовитись. Вони не творяться окремими індивідами вна-

слідок вільного волевиявлення, а існують об'єктивно. Національна сутність забезпечує індивіду його ідентичність – «українськість», «польськість» чи «російськість».

Об'єктивно (як індивід) існуюча нація міфічним чином взаємодіє з окремими людьми. Міфічність ситуації полягає в тому, що загальне (нація) та одиничне (індивід) тотожно проникають одне в одне. За такого сприйняття, нація діє одночасно у всіх своїх членах. На цьому рівні всі неповторні індивіди нічим не відрізняються один від одного. «Кожна окрема людина у відповідності із своєю приналежністю до нації є її персоніфікацією. Саме із цього витікає широко розповсюджена тенденція уявляти націю у людській подобі: німців – як Міхель, французів – як Жан і т. п.» [4, с. 328], – пише німецький філософ Курт Хюбнер.

Через ці міфічні принципи присутності цілого (нації) тотожно в кожному із своїх елементів та принципи міфічної субстанції можуть сприйматися й значущі історичні постаті. Національна сутність може втілюватися в якомусь геніальному історичному персонажеві, тобто перетікаючи із загального (нація) в одиничне і потім найбільш повно проявляючи себе в ньому (наприклад, в українців – випадок Тараса Шевченка). А в ритуалізованих святах такий національний геній постає видимим втіленням нації, і її представники отримують колективну можливість споглядати свою *власну* національну сутність.

1. В сучасному історичному міфі національні сутності є *сакральними* навіть якщо вони безпосередньо й не зв'язані зі світом богів. Тут у нагоді може стати розуміння сакрального досвіду (або ще досвіду божественного), яке подав у своїй книзі «Священне» протестантський теолог Рудольф Отто (1917) [3]. Досвід священного – це дія на людину сили, що перевершує людську. Ця вища сила двояка: з одного боку, вона сприймається як «страхотлива таємничість», що викликає почуття жаху, з іншого, вона є «ласкавою таємничістю», що захоплює й чарує. Від дії такої двоїстої сили людина відчуває душевний «трепет». Саме так людині й відкривається божественна реальність. Як би там не було, священне – це рівень наших переживань, коли так сприйняті вищі сили являються людині безпосередньо і чуттєво. Але в сучасному міфі джерелом такого «священного трепету» можуть бути не лише боги, а й об'єкти профанного світу: значущі історичні факти, пам'ятні місця чи й сама нація. В таких об'єктах теж може знаходитися сила, що проникає у людей і викликає цей «трепет»; тоді все фізичне розчиняється в ідеально-матеріальній єдності, минуле сприймається не тільки духовно, але й тілесно, ну, а самі об'єкти набувають сакрального характеру. Ставши сакральним, такий історичний об'єкт, зберігаючи свою власну природу, постає чимось *принципово відмінним* від інших об'єктів профанного світу.

2. *Міфічний час*. Національна історія, сприйнята міфічним чином, не зводиться до руху в часі детермінованих причинними зв'язками одиничних минулих подій. Навпаки, з часового потоку вихоплюються якісь окремі історичні події, що сприймаються національною свідомістю *видатними*, такими, що мають неперехідне значення і пам'ятаються постійно. Факти минулого набувають при цьому зразкового, парадигмального характеру для сучасності. Сама ця сучасність повинна конструюватися через наслідування окремих історичних фактів, що набули подоби *архетипів*. В уяві людей вони знову й знову викликаються ритуалізованими святами. Отже, тут історичний міф проявляє себе в наявності архетиповим чином сприйнятого минулого, що носить парадигмальний характер. Якась історична подія чи історична особистість, яка присутня в сучасності як взірцеве архе створює ситуацію одночасності чи, іншими словами, минуле стає адекватним сучасності. Таким чином, відчуття часової протяжності в певні моменти його сприйняття зникає. У людини, яка сприймає минуле нації міфічно, ліквідація дистанції між сьогоднім і минулим приводить до того, що вона стає безпосередньо причетною до подій давнини; вона вступає з ними у контакт і через операцію національної ідентифікації переживає їх, як своє власне минуле. Отже, ставши архетиповими, історичні події не розуміються такими, що пройшли і зникли, навпаки, вони й сьогодні з нами «говорять», продовжуючи формувати й визначати наше життя. Тобто, архетипи й засвідчують цей нерозривний зв'язок минулого й теперішнього станів буття нації. Завдяки архетипам, минуле завжди присутнє тепер. Як писав колись польський соціолог Єжи Шацький: архетиповий підхід до минулого «полягає у пошуку в ньому (мова не йде про те, в якій мірі це усвідомлюється) *еквівалентів* для певних сучасних вчинків, цілей, добродійностей та цінностей» [6, с. 420]. І тоді міф, як «сильна» (завдяки взірцям-архетипам) оповідь, фактично стає інструкцією до дії.

Свого часу М. Еліаде вдало підмітив, що міфізація образів минулого залежить ще й від особливостей людської пам'яті. Народна пам'ять не може утримувати адекватно неповторні історичні події більше двох-трьох століть. На великій кількості конкретних прикладів він показав, як ця пам'ять за допомогою прийому отієї архетипізації зупиняє «миготіння» в часі історичних фактів. При цьому події та історичні діячі перестають бути індивідуально-неповторними образами лише своєї епохи, і в них починає помічатися лише парадигмально-архетипове. В результаті подальшої трансформації, архетипізовані факти прилучаються до сакрального світу. Еліаде писав, що «народна пам'ять важко утримує «індивідуальні» події та реальні особистості. У своєму функціонуванні вона спирається на відокремлені від історії

структури: використовує *категорії* замість подій, архетипи замість *історичних персонажів*. Історична особа асимілюється із своєю міфічною моделлю (герой і т. п.), а подія інтегрується у категорію міфічних дій (боротьба зі страховиськом, братом, який став ворогом і т. п.)» [7, с. 62].

Правда, приклади, які аналізує Еліаде притаманні лише простонародній пам'яті, пов'язаній із традиційно-аграрним способом життя. Історична пам'ять сучасної людини багато в чому все таки відрізняється від неї. Ну, хоча б тим, що інформація про минулі події фіксується не лише безпосередньо в самій пам'яті, а ще й опосередковано – в книгах, на електронних носіях інформації і вже погім з них через систему освіти чи ЗМІ переходить на рівень актуалізованих шарів історичної пам'яті. Та на рівні буденної свідомості сучасної людини, сам архетипізований спосіб сприйняття подій минулого присутній не набагато менше, ніж у людини традиційного суспільства.

Крім того, в історичному міфі існують не лише архетипізовані взірцеві факти, а ще може бути й культ цілих часових відтинків. Особливу роль тут виконує відтинок, що асоціюється з міфічним Першочасом. З точки зору міфосвідомості реальність є реальністю, оскільки вона впорядкована. У первинний хаос історичних фактів привноситься якась точка порядку, яка є початком структури. А це вже щось певне, що протистоїть непевному, тобто основний сенс міфу – перетворення хаосу в космос – знаходить тоді своє підтвердження. Одним з найважливіших парадигмальних відтинків Першочасу (отією точкою порядку) для національної історичної пам'яті є час виникнення етносу (нації). Тут діє правило: віднесення такої точки в найглибші часи минулого є свідченням її особливої значущості для сучасності.

Зі специфікою присутності архетипів поза межами Першочасу пов'язана і тричастинна схема, що накидається на історичний процес свідомістю сучасної, національним чином заангажованої людини: Отже, на початку руху національної історії виділяється якийсь «справжній» час, такий собі період Золотого віку (іншими словами, це той сакральний Першочас, як час виникнення і найбільшої його наповненості парадигмальними архетипами). Наступний, другий, відтинок фіксує момент падіння Першочасу, його виходу в наступну профанну епоху занепаду, де архетипи відсутні чи присутні лише мінімально. Це епоха забуття правильних способів національного життя. Крім того, вона ще може бути й ситуацією божої «кари» за якісь «гріхи» народу. Але, врешті, настає третій період, що пов'язується з виходом із «зіпсованої» епохи – період, відродження (воскресіння) Золотого віку (нове наповнення часу архетипами).

І тут саме знання національної історії сприймається, як повернення до величних епох національної історії, а значить і повернення до першооснов національного буття, як вихід за межі емпіричного, про-

фанного (погіршеного) варіанта часу. Функція «повернення до першоснов» є досить дієвим засобом забезпечення піднесення «приспаного» національного духу. Повертаючись до «абсолютного начала» Першочасу, яке було вмістилищем усього творчого, нація, омиваючись у «водах вічності», ніби починає творити себе наново, переходячи на якісно новий рівень своєї історії. Тому володіння своїм минулим, на думку національних ідеологів, надає сили для впливу на сьогодення. І навпаки, щоб оволодіти сьогоднішньою ситуацією в національній сфері, потрібно знати історію походження нації. Хто володіє знанням національного походження, той (за аналогією до архаїчних міфів) володіє і долею нації. Як би там не було, але сучасність обов'язково повинна отримати «санкцію» на існування від досконалих часів минувшини.

3. *Міфічний простір минулого*, розглянутий крізь призму історичної пам'яті полягає в тому, що образ рідного краю – батьківщини персоніфікується часто в жіночому началі Батьківщини-Матері. Окремі члени нації тоді уявляються дітьми такої Матері, братами й сестрами, які разом складають велику родину. Батьківщина-Мати любить своїх дітей і чекає від них відповідної любові. Прикладом фетишизації такого символічного образу може слугувати статуя Свободи у США або «Родина-мать» на Малаховому кургані у Росії. У крайніх випадках (і такі випадки мабуть є проявом найбільш чистого міфізму), Батьківщина-Мати існує у свідомості людини не як символічний образ макросімейної єдності, а в якості реально існуючого суб'єкта історії, наприклад, якоїсь Богині чи Богоматері, яка може безпосередньо впливати на хід історії.

Ту послідовність у сприйнятті індивідом національного простору, яка врешті-решт приводить до його міфізації, можна описати так. Спочатку об'єктивно існує простір як середовище для життєдіяльності певної спільноти. Далі виникає у свідомості образ цього простору – рідна земля, батьківщина. Цей образ існує тепер незалежно від почуттєвого сприйняття рідної землі і конструє національну свідомість. Кроком до міфізації образу простору є його нове «офізичнення». Отже, коли образ батьківщини уявляється таким, що існує самостійно поза межами індивідуальної свідомості як певна ідеальна сутність; та тут можна говорити поки що лише про гіпостазування. Коли ж образ простору персоніфікується в певній матеріальній істоті (Батьківщина-Мати), то можна говорити вже й про його міфізацію. На цьому рівні міфічність персоніфікованого рідного краю полягає в тому, що він сприймається як нерозчленована ідеально-матеріальна єдність, а такий синкретизм як уже було показано вище є однією з основних властивостей міфу.

Крім того, міфічний простір минулого – це ще й певні *окремі топи* сучасного рідного краю, що будучи сакралізованими, пов'язуються з історією. Ними можуть бути місця, по яких ступала нога наці-

ональних героїв, місця битв (наприклад, Конотопської битви) та місця інших доленосних подій у житті нації. Сюди ж можуть бути віднесені й об'єкти природного (гори Олімп, Арарат чи Сіон або Дунай-ріка) та культурного (Софія Київська) ландшафтів. Саме з такими місцями у національним чином заангажованого індивіда встановлюється інтимний зв'язок і виникає отой оттовський душевний «трепет», особливо в часи прощі й поклоніння таким місцям. По-суті, мова йде про поклоніння символізованим образам та вони для людини з міфізованими структурами досвіду важать набагато більше, ніж просто просторові знаки, бо ще й несуть з майбутнього у сучасність яєсь *послання* національної долі. А встановлення інтимного зв'язку з окремими сакралізованими елементами рідного простору, як уже було сказано на початку цього пункту, потім переноситься й на ціле – Батьківщину з великої літери.

Так, як історичні події існують не тільки в часі, а ще і в просторі, то міфічний характер носить і операція з їх *центрування* відносно інших подій (оголошених рядовими) в просторі батьківщини через їх наділення характеристиками особливої значущості завдяки наповненню архетипами та сакралізації.

* * * * *

При такому розумінні як древній, так і сучасний історичний міф функціонують як феномени дорефлексивні. Тобто, в ситуації «*життя-в-міфі*» існує сама собою зрозуміла довіра до змісту певних історичних оповідей і тому міф – це правда, що дуже важко піддається спростуванню чи деконструюванню. А ось для того, щоб була помічена «міфічність» змісту таких уявлень потрібна наявність фігури «стороннього». Наприклад, ним можуть бути або носій наукової свідомості, або ж представник протилежного історичного міфу. Саме вони й назвуть певні, протилежні їхнім, уявлення про минуле міфом.

Крім того, якщо умовно історичну подію ми сприймемо як поєднання історичних фактів зі значеннями, смислами й цінностями, бо лише при такому поєднанні ця подія стає нам поясненою і, як наслідок, зрозумілою, то дія міфічних структур помічається не так на першому рівні фактів, як на рівні останніх, тобто цінностей (як сукупності значущих смислів) і на їх основі вибудованих оцінок та інтерпретацій (приписування смислів). Для міфу не так те важливо, чи факт насправді мав, чи не мав місце в історії, як те, що він *значить* для сучасників, яка специфіка його осмисленості, які ті ціннісні основи, що дозволяють збирати окремі факти в цілісності – ось якраз тут і «місце роботи» міфічних структур.

Таким чином, історичний міф – це спрощений образ національного минулого, що існує на дорефлексивному рівні сприйняття і переживання з подальшою вербалізацією фрагментів проминулої реальності у вимірах само собою зрозумілої правди.

Джерела та література

1. Еліаде Мірча. *Священне і мирське* / пер. з нім. Галини Кьорян // Мірча Еліаде. Мефістофель і андрогін. К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. С. 5–116.
2. Кассирер Э. *Опыт о человеке* / пер. с англ. Ю. А. Муравьева // Э. Кассирер. Избранное. Опыт о человеке. М.: Гардарика, 1998. С. 440–722.
3. Отто Рудольф. *Священное. Об иррациональном в идее божественного и его соотношении с рациональным* / пер. с нем. А. М. Руткевича. СПб.: Изд-во С.-Петербургского ун-та, 2008. 278 с.
4. Хюбнер Курт. *Истина мифа* / пер. с нем. И. Касавина. М.: Республика, 1996. 448 с.
5. Хюбнер Курт. *Нация: от забвения к возрождению* / пер. с нем. А. Ю. Антоновского. М.: Канон+; ИО «Реабилитация», 2001. 400 с.
6. Шацкий Ежи. *Утопия и традиция* / пер. с польск. М. И. Леншина. М.: Прогресс, 1990. 456 с.
7. Элиаде Мирча. *Миф о вечном возвращении (архетипы и повторение)* // Мирча Элиаде. Космос и история. М.: Прогресс, 1987. С. 27–144.

Бушак С. М.

Реальні козаки з прізвищем «Мамай» родом з Чернігово-Сіверщини в структурі Війська Запорозького Низового

Надзвичайно великий інтерес викликає питання територіального походження запорозьких козаків, які потрапили в списки сучасних їм офіційних документів (насамперед у переписи та Реєстри мешканців Запорозьких Січей різного періоду). Іншими словами, звідки (з яких міст та містечок, селищ та сіл України, а нерідко й із-за її меж) перебували на Січ чоловіки, котрі з часом ставали досвідченими та грізними воїнами – яскравими представниками славетного запорозького козацтва. Багато з них були видатними військовиками, дипломатами, політиками, істориками-мемуаристами, а то і знаменитими, популярними та харизматичними воїнами, що прославилися серед своїх побратимів різноманітними талантами та численними подвигами.

Про територіально-адміністративне походження козаків певну інформацію дають назви Січових куренів, яких, наприкінці 16 ст., в Базавлуцькій Січі було сім [3; с. 520]. За даними Дмитра Яворницького та інших вчених, у 18 ст. на Січі, в часи Олешківської, Нової та Задунайської Січей, було вже тридцять вісім куренів [8; с. 157 та 3; с. 524].

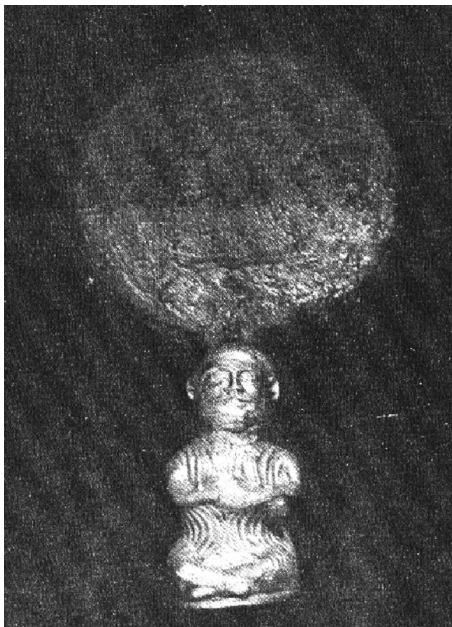
За даними ВІКІ-Енциклопедії, «курінь – це легка будівля, часто тимчасова, призначена для ночівлі, зимівлі і т. д. Інші назви куреня – «будда», «катрага», «катряга» (переважно на пасіці), або «саліши» (застаріле)».

Рис. 1. Невідомий майстер.
Ручка сарматського дзеркала
у вигляді чоловіка, що сидить
у «східній» позі («по-козацьки»)
I ст. н.е. Бронза, позолота.
Поховання «Соколова Могила»
на Миколаївщині

Розміри куренів були дуже різні – починаючи з малої будівлі («сторожки»), складеної з гілок дерева із листям, чи з жердин, вкритих травою або соломою. Така споруда встановлювалася на городах, баштанах чи біля місць риболовлі і в інших тому подібних місцях. На Січі курені були іншими і мали вигляд та будову міцної великої хати з товстих дубових брусів на кілька сот чоловіків.

За даними українського письменника Андріяна Каченка (1858-1921) – автора численних прозових творів про Запорозьку Січ: «Звалися поділи Війська Запорозького куренями через те, що у перші часи існування Січі запорожці жили по куренях. Ті курені були довгі, щоб у всякому можливо було міститися кільком сотням товариства, і вкривалися вони очеретом, а зверху ще й звіриними шкурами, щоб було зимою тепліше. З часом замість ку-

Рис.2. Невідомий художник.
«Козак Хома – душа правдивая»
або ж «Козак воші б'є». Полотно,
олія. Перша пол. 19 ст.
Втрачений твір з колекції
В.В. Тарновського-молодшого

ренів по січах почали будувати для товариства довгі хати, по 12-15 сажнів завдовжки всяка хата, і хоч запорожці жили вже по хатах з самого початку XVII століття, та проте вже й ті хати почали зватися куренями, бо запорожці звикли до тієї назви» [5]. Курінь (як архітектурна споруда) був, у всіх відношеннях, рідним домом для січовиків, де вони і жили, і харчувалися, і спілкувалися. Розповідь старого запорозького козака Микити Леонтівича Коржа про структуру куреня детально записав письменник Олекса Стороженко [5].

Окрім будівельно-архітектурного наповнення, слово «*курінь*» мало і інше значення, а саме – окрема військова одиниця, колектив воїнів, об'єднаних спільними умовами проживання заради єдиної бойової мети. Курінь включав кілька сот козаків, мав свою частку власності в запорозьких землях та свої прибутки (зокрема, – від торгівлі), а також свій прапор (або знак), якого оберігав курінний хорунжий. За Г. Г. Шпитальовим: «У колективній власності кожного куреня були шинки, торгові будки, угіддя, промисли, човни тощо, від яких курінь мав основну частину прибутку. Територія для випасання худоби довкола Січі розподілялася між усіма куренями відповідно до їхньої чисельності» [3; с. 524].

Історик Віра Панашенко (1936 р. н.) теж наводить перелік всіх наявних у 18 ст. на Січі 38 куренів, називаючи серед них Батуринський та Менський курені, котрі були безпосередньо пов'язані з Чернігово-Сіверщиною [3; с. 520].

Слово «*курінь*» має тюрко-монгольське походження: на чагатайській мові (нині мертва мова Центральної Азії) «*kürän*» – «загін воїнів»), а на уйгурській «*Kürjän*» – «обоз». Згідно з турецько-татарськими словниками, «*курінь*» означає – «натоп», «плем'я», «загін», «корпус», «полк». Сумнівним слід визнати етимологічний зв'язок слова «*курінь*» з праслав'янською мовою, в якій «*Kuriti*» означає «курити», «випускати дим».

В монгольській імперії Чингізхана «*куренем*» називалась найменша одиниця громадського і військового управління. В армії турок-осман «*курені*» підкорялись «агам» (офіцерський титул в формуваннях яничар) і утворювали окремі військові частини (підрозділи). В структурі Запорозької і Задунайської Січей та Чорноморського козацького війська, курені були базовими організаційно-господарчими елементами їх щоденного функціонування. За твердженням історика Г. Г. Шпитальова, головний ритуал для прийому початкуючого воїна у колектив вже визнаних запорожців (до того чи іншого куреня) проходив наступним чином, – «зарахування новоприбулого козака відбувалося на основі земляцтва», тобто – приналежності чоловіка до якогось певної географічно-територіальної спільноти [3; с. 524]. Єдиною альтернативою цьому ритуалові могло бути лише персональне рішення курінного отамана..

На Запорозжжі курінний отаман обирався терміном на один рік, разом з курінними осавулом та кухарем. Саме курінні отамани «були тими елементами суспільної організації, що виникли найперше. Отамани стояли на чолі розрізнених загонів-ватаг, які з часом, – у ході консолідації козацтва та ускладнення функцій – і створили організацію, відому під назвою «Запорозька Січ» [4; с. 119].

Якими ж родовими ознаками могли бути об'єднані яничари, котрих мусульмани насильно забирали від батьків-християн у дитячому віці і виховували так, що вони майже нічого не пам'ятали про свого батька та матір, ні про братів та сестер, ні про інших своїх родичів. В такому випадку, об'єднувати таких дітей-яничар могло лише спільне територіальне походження, що проявлялося, зокрема, в специфічних особливостях їх мови, одягу та побутових звичаїв.

Спіраючись на це міркування, ми вважаємо, що козацькі курені на Січі будувалися саме на принципах земляцтва, об'єднуючи навколо себе чоловіків, тісно пов'язаних з певною територією та з розташованими на ній населеними пунктами.

«Кожен запорожець мав належати до одного з куренів»:– це не порушне, правило було обов'язковою базовою умовою життя Січового товариства [3, с. 520].. Воно дозволяло підтримувати дисципліну та формувало взаємовиручку і солідарність серед козаків, розвивало в них органічне почуття колективізму та дружньої взаємовиручки, сприяло виявленню та відсіюванню з колективу осіб непевного походження та низької моральної поведінки.

Цікаво дізнатися, як описав Микола Гоголь (в повісті «Тарас Бульба») прийом у члени січового товариства новоприбулого козака. При синах Бульби:

...приходила на Сечь гибель народа, и хоть бы ктонибудь спросил: откуда эти люди, кто они и как их зовут. Они приходили сюда, как будто бы возвращаясь в свой собственный дом, из которого только за час перед тем вышли. Пришедший являлся только к кошевому, который обыкновенно говорил:

– Здравствуй! Что, во Христа веруешь?

– Верую! – отвечал приходивший.

– В Троицу святую веруешь?

– Верую!

– И в церковь ходишь?

– Хожу!

– А ну, перекрестись!

Пришедший крестился.

– Ну, хорошо, – отвечал кошевой, – ступай же в который сам знаешь курень.

Этим заканчивалась вся церемония. И вся Сеч молилась в одной церкви и готова была защищать ее до последней капли крови, хотя и слышать не хотела о посте и воздержании. Только побуждаемые сильной корыстью жида, армяне и татары осмеливались жить и торговать в предместье, потому что запорожцы никогда не любили торговаться, а сколько рука вынула из кармана денег, столько и платили» [2; 245].

Незважаючи на гарне знання історії та видатний літературний хист, траплялися у Гоголя і прикрі фактографічні «проколи». У вже згаданій нами повісті «Тарас Бульба», він пише: «Сечь состояла из шестидесяти с лишком куреней, которые очень походили на отдельные независимые республики. А еще более походили на школу и бурсу детей, живущих на всем готовом». [2; 119].

Як ми вже згадували вище, за свідченням низки авторитетних дослідників (насамперед – академіка Д. Яворницького), максимальна кількість куренів на Січі ніколи не перевищувала 38. Скоріш за все, подібні помилки Гоголя пояснювалися тим, що в минулому (зокрема, в часи життя видатного письменника), на вивчення об'єктивної історії Запорозького козацтва фактично була накладена сувора офіційна заборона.

Назви деяких куренів на Запорозькій Січі походили від назв відомих українських міст, як от: 1) Батурич (Батуричський курінь), 2) Канів (Канівський курінь), 3) Корсунь (Корсунський курінь), 4) Переяслав (Переяславський курінь; у Д. Яворницького – «Переславский курень» – С. Б.), 5) Полтава (Полтавський курінь), 6) Умань (Уманський курінь, або ж у Д. Яворницького – «Гуманский курень» – С. Б.).

Назва іншої частини Запорозьких куренів брала свій початок від назв менших, за кількістю населення, українських містечок, а то й старовинних великих сіл, включаючи сусідні з ними (невеликі і, як правило, – молодші) села та численні дрібні хутори.

До таких відносилися Іркліївський курінь (від назви села Іркліїв у Золотоніському районі Черкаської області, заснованого у 1608 р.) та Кальниболотський курінь (від назви села Кальниболота, що перебуває нині у Надлацькій сільській громаді Голованівського району Кіровоградської області), а також – Кушівський курінь.

За даними істориків А. О. Скальковського, Д. І. Яворницького, М. Є. Слабченка, І. С. Стороженка географічною основою утворення Кушівського запорозького куреня була територія південно-західних околиць містечка Нова Самара (інші назви – Самарь, Самара, Самарчик). Ці назви походять від лівої притоки Дніпра – ріки Самари. З 1688 року село відоме як Новоселиця, а з 1786 року – як Новомосковськ. За іншою версією, назва Кушівського куреня походить від села Кушівка на річці Оріль у Царичанському районі Дніпровської області (на території колишньої Протовчанської паланки).

На Січі також існувало два курені (Стеблівський-Нижчий та Стеблівський-Вищий), тісно пов'язані із старовинним містечком Стеблевим (раніше – Південна Київщина, нині – Черкащина). Заснований до 1616 р., Стеблів розташований на березі мальовничої річки Рось і знаходиться на відстані 16 км від стародавнього Корсуня. Це – батьківщина видатного українського письменника-класика Івана Нечуя-Левицького, в рідній хаті якого міститься його чудовий меморіальний музей. Нині Стеблів є селищем міського типу, центром Стеблівської селищної громади у складі Черкаської області. Його населення – 3791 особа (на 2007 р.).

За даними з інтернету, різні дослідники виводять назви ще п'яти куренів Запорозької Січі від наступних населених пунктів України: Ведмедівського (або ж Медведівського) – від села Медведівка, що лежить на березі р. Тясмин (правої притоки Дніпра) в Чигиринському районі Черкаської області; Кисляківського – від села Кисляк на річці Соб (лівої притоки Південного Бугу) в Гайсинському районі Вінницької області; Конелівського – від села Конела на річці Конела в Жашківському районі Черкаської області; Крилівського – від міста Крилів, що стояло (до затоплення його водами Кременчуцького водосховища) при гирлі Тясмину в Кіровоградській області; Левушківського – від села Леухи на річці Сороці в Іллінецькому районі Вінницької області.

Окремо треба згадати про невелике, на нинішній час, місто Мену на Чернігівщині, яке розташоване переважно на лівому березі річки Мена – правобережної притоки ріки Десни. Нині – це місто в Корюківському районі Чернігівської області України, адміністративний центр Менської міської громади, в якому мешкає біля 11 тисяч жителів. Перша згадка про Мену – від 1408 р. (за іншими даними – від 1066 р.). За часів Козаччини місто було центром Менської сотні Чернігівського козацького полку.

Ретельно перераховуючи всі 38 куренів Запорозької Січі; Д. Яворницький називає такі наступні курені (після Переяславського), – «Полтавський, Мышастовський, Менский, неправильно называемый Минским» [8; с. 157].

В іншій своїй знаменитій книзі – «Запорожье в остатках старины и преданиях народа» (1888), Яворницький наводить напис на сволоку запорозького куреня з таким вирізьбленим на дереві написом: «Благословеніе Отця: Изволеніе Сина и Содействіем Святаго Духа Аминь. 1747 года. // Создася дом сей коштом пана Васілія Григорієвита – знатного товарища куреня Менского: МЦ (месяца – С. Б.) августа 13» (малюнок Іллі Репіна). [7; с. 279].

Видання «Рестру Війська Запорозького Низового 1756 року» надало дослідникам унікальну інформацію про чисельний та персональний склад усіх запорозьких куренів на вказаний рік перепису. Особливий інтерес для нас становлять списки козаків Батуринського та Мен-

ського куренів, де ми дійсно знаходимо двох «Мамаїв» у складі столичного Батуринського куреня. Більш стисла інформація про прізвиська козаків цих куренів трапляється нам і в складі інших документів «Архіву Коша Нової Запорозької Січі» (зокрема в томах 2 і 3, а особливо 5-го тому цього зібрання) [1; С. 91-97, 185-189].

Згадка про Менський курінь Запорозької Січі зберігається не лише в Україні (у назві старовинного міста Мена на Чернігівщині), але й на Кубані, де у складі Старомінського муніципального району Краснодарського краю знаходиться станиця Старомінська (правильна назва українською мовою, враховуючи зауваження Д. Яворницького, – Староменсь-

Рис. 3. Ілля Рєпін. Гайдамака. 1889. Папір. Туш

ка), заснована у 1794 р. Поряд, у складі Канівського муніципального району знаходиться станиця Новомінська (правильна назва – Новоменська, заснована у 1821 р.). Населення станиці Староменської становило у 2002 р. біля 30 тисяч осіб, а Новоменської біля 12 тисяч мешканців.

Донині залишається невиясненим достовірне походження назв наступних дев'яти куренів Запорозької Січі, яких іменують: Брюховецький, Васюринський, Величківський, Дерев'янківський, Іванівський, Коринівський, Незамаївський, Пашківський та Сергіївський.

По різному складалася історична доля багатьох населених пунктів, котрі стали міцним людським та економічним підґрунтям виникнення

куренів – славетних військових підрозділів Запорозької Січі, яка заклала незнищенні основи війських традицій нинішніх Збройних Сил українського народу. Деякі із них стали великими містами, як от Полтава (перша згадка від 1174 р., майже 280 тисяч осіб на 01.01.2022), Умань (перша згадка від 1616 р.; жителів – 81 525 осіб, станом на початок 2022 р.), деякі – середніми.

До них нині відноситься і одне з найдавніших міст України – Переяслав, що дало назву Переяславському куреню, Місто відоме з 907 р. і в домонгольський період було столицею Переяславського князівства. Нині – це місто у Бориспільському районі на сході Київської області України з населенням понад 26 тисяч чоловік (на 01.01.2022). Воно розташоване над річкою Трубіж, лівою притокою Дніпра. Відстань до Києва – 85 кілометрів.

Що ж стосується міст Канева (перша згадка від 1078 р.) та Корсуня (перша згадка від 1032 р.), які є одними з найдавніших міст України ще з часів Київської Русі, то вони, будучи майже ровесниками Переяслава, нині мають біля 26 тисяч жителів (Канів) та 20 тисяч (Корсунь).

Імена наступних трьох куренів Запорозької Січі походять від назв великих козацьких сіл в Центральній Україні. Рогівський курінь – від села Роги Уманського району Черкаської області (у складі Маньківської селищної громади), а Тимошівський курінь – від села Тимошівка Уманського району Черкащини (у складі Іваньківської сільської громади). Село Тимошівка розташоване на берегах річки Кищихи (притока Гірського Тікичу) за 12 км на північний схід від селища міського типу Маньківка. Щербаківський курінь – від села Щербаки, Київської області (над річкою Рось). Назва Величківського куреня, на нашу думку, ймовірно походить від села Величківка поблизу міста Мена на Чернігівщині.

На думку деяких дослідників, назви ще десяти куренів Запорозької Січі мають своєрідне, а саме – наступне походження. Мишастівський курінь – за назвою мишастого дикого степового коня – тарпана, а Шкуринський курінь, – за назвою тотему, – шкури степового вовка.

Пластунівський курінь об'єднував вправних розвідників (назва походить від слова «пластатись», тобто – повзти). Навколо Платнірівського куреня групувалися переважно найбільш вправні зброярі (від слова «платнер», з давньоукраїнської – зброя). Поповичевський курінь об'єднував дітей священників (попів) та колишніх бурсаків – учнів богословських учбових закладів (колегіумів, семінарій та академій).

Назви деяких куренів Запорозької Січі збереглися поза адміністративними межами території нинішньої України. Так, у 1794 р. на Кубані (нині – Краснодарський край, у складі Південного федерального округу Російської Федерації) було утворено Калниболотське курінне селищ (станція), – одне із 40 перших, заснованих чорноморськими козаками.

Назва станиці перенесена з куреня Січи, який, в свою чергу, вів свою назву від старовинного села Кальниболото в Україні. З 1795 року курінне селище на Кубані було перейменоване на Катеринопіль, в той час як село Кальниболото і сьогодні існує в Кіровоградській області України.

Таким чином. нами вияснено, що козаки Запорозьких Січей (і, зокрема, з Чернігово-Сіверщини) гуртувалися насамперед навколо куренів, котрі мали свої базові опорні населені пункти (судячи за їх назвами) саме на цих територіях. Для Чернігово-Сіверщини такими були Батуринський та Менський курені.

Розглядаючи документи про козаків з прізвищем «Мамай», дані про яких зафіксовані в офіційних документах, звернемо особливу увагу на «Реєстр Війська Запорозького Низового 1756 року», в якому ми отримуємо наступну картину про їх (козаків) розподіл у його 38 Січових куренях. В цьому «Реєстрі» нами виявлено 24-х реальних козаків з прізвищем «Мамай», перелік яких ми, для зручності, розташували у алфавітному порядку їх імен.

Це були: Андрій Мамай (Мишастівський курінь), Борис Мамай (Коренівський курінь), Василь Мамай (Деревянківський курінь), Василь Мамай (Конелівський), Грицько Мамай (Рогівський), ще один Грицько Мамай (теж Рогівський курінь), Данило Мамай (Титарівський курінь), Іван Мамай (Ірклівський), Ігнат Мамай (Конелівський), Кирик Мамай (Пластунівський), Корній Мамай (Канівський), Кузьма Мамай (Левушківський), Лук'ян Мамай (Джерелівський), Максим Мамай (Джерелівський), Михайло Мамай (Дінський), Назар Мамай (Батуринський), Ничипір Мамай (Полтавський), Павло Мамай (Сергі-

ївський), Петро Мамай (Коренівський), Петро Мамай (Кушівський), Петро Мамай (Незамаївський), Тиміш Мамай (Батуринський), Федір Мамай (Пашківський), Яцко Мамай (Кисляківський курінь) [1, с. 410].

Отже, нами виявлено, що у складі Батуринського куреня Війська Запорозького Низового у 1756 р. було двоє реаль-

Рис. 4. Павло Волик.
Дерево Різьблення

них Мамаїв (Назар та Тиміш). Скоріше за все, вони мали тісний зв'язок з самим містом Батурином, який на той час був столицею козацької України. Ймовірно, що ці козаки, походили із самого Батурина, або ж із якихось містечок (як то – міста Конотоп, Бахмач, Борзна, Ніжин), чи сіл і хуторів поблизу нього.

На завершення нашого дослідження наведемо цікаву статистику з інтернет-програми «Рідні», стосовно поширення прізвища «Мамай» на теренах України [6]. За останніми наявними даними (на 2013 рік) прізвище «Мамай» в Україні носило 1741 жителів (як чоловік, так і жінок), що ставило його на 2670 місце в Україні за поширенням. І що важливо, – найчастіше прізвище «Мамай» зустрічається на Сіверщині, особливо в районі міста Глухова, котрий був останньою столицею Української Гетьманської держави у XVIII ст.

Джерела та література

1. Архів Коша Нової Запорозької Січі. Корпус документів. 1734 – 1775. Том 5. Реєстр Війська Запорозького Низового 1756 року. Київ: Наукова думка, 2008. 568 с.
2. Гоголь Н. В. Избранные сочинения в двух томах. Том 1. Москва: Худож. лит-ра, 1978. 574 с.
3. Енциклопедія історії України. Том 5 (Кон - Кю). Київ. 2008. 568 с. :іл.
4. Енциклопедія історії України. Том «Україна – Українці». Кн. 2. Київ. 2019. 835 с. :іл.
5. Куринь (Запорозька Січ) – Вікіпедія (wikipedia.org) <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D1%83%D1%80%D1%96%D0%BD%D1%8C>
6. Мамай – карта і походження прізвища | Ridni – <https://ridni.org/karta/%D0%BC%D0%B0%D0%BC%D0%B0%D0%B9>
7. Эварницкий Д. И. (Яворницкий Д. И.). Запорожье в остатках старины и преданиях народа. Санкт-Петербург: Издание Л. Ф. Пантелеева, 1888. Ч. 1, 2. 447 с. Київ: Веселка, 1995). (Факсимільне перевидання).
8. Яворницький Д. І. Історія запорозьких козаків: У 3 т. / Редколегія П. С. Сохань (відп. редактор) та ін. Київ. Наук. думка, 1990. (Пам'ятки іст. думки України). Текст укр. та рос. мовами. Том 1. 592 с..

Власенко В.М.

До біографії Павла Ковжуна (за матеріалами Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України)

Під час великих соціальних катаклізмів (війни, революції...) відбуваються міграції великої кількості населення. Після 24 лютого 2022 р. українці стали безпосередніми учасниками цього процесу. Мільйони

наших співвітчизників змушені були змінити місце свого постійного перебування в країні або виїхати за межі батьківщини. Подібна ситуація була і під час Української революції 1917–1921 рр. Чимало уродженців Східної Галичини і Волині брало участь у розбудові державних інституцій і культурного життя Української Народної Республіки й Української Держави (гетьманат), а вихідці з Великої (Наддніпрянської) України працювали на користь Західноукраїнської Народної Республіки. Серед тих, хто народився на Західній Україні і під час революції опинився в Конотопі, був і відомий митець і мистецтвознавець, видавець і журналіст, військовий і громадський діяч Павло Ковжун (1896–1939). Його постать, мистецька і редакційно-видавнича діяльність привертала увагу дослідників. Гасла про нього є в енциклопедично-довідкових видання (Енциклопедія українознавства, Енциклопедія Сучасної України, Wikipedia та ін.). Побачили світ праці про мистецьку творчість ще за його життя [1] та після смерті [2–5], діяльність на ниві редакційно-видавничої справи [6–8], каталог виставок його робіт [9], біобібліографічний довідник [10], спогади [11], в яких згадується і короткотермінове перебування митця в Конотопі.

Виявлені нещодавно документи і матеріали фонду «Управління преси та інформації УНР» (ф. 1113), що зберігаються в Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України, розкривають нові епізоди життя митця, уточнюють окремі аспекти його діяльності під час Української революції 1917–1921 рр. Це – його особова справа (грудень 1920 р. – лютий 1922 р.). Вона містить різноманітні документи. Серед них – заява про прийом на роботу до Міністерства преси та пропаганди УНР (на посаду, пов'язану з мистецтвом або журналістикою) від 24 грудня 1920 р. (Львів), до якої додавався зразок виготовленого П. Ковжуном плакату та написані ним кореспонденції до кількох українських видань [12, арк. 1–3], прохання на ім'я директора департаменту пропаганди про призначення на відповідну його фаху посаду [12, арк. 4], наказ міністра О. Ковалевського про призначення на посаду в. о. інструктора-організатора при департаменті пропаганди й інформації з 20 січня 1921 р. (Львів) [12, арк. 5], низка фінансових документів (про сплату гербового збору тощо) [12, арк. 6–9].

Важливим джерелом до біографії, мистецької та журналістської діяльності П. Ковжуна є його персональна картка (анкета, яка власноруч заповнювалася співробітником установи при прийомі на роботу), де вказувалися місце і дата народження (3 жовтня 1896 р. (ст. ст.), с. Костюшки Овруцького пов. Волинської губ.), місце постійного проживання (с. Триліси Васильківського пов. Київської губ.), національність (українець), віросповідання (православний), володіння мовами (українська (рідна), російська, польська), освіта (Київська художня

школа (1915), студент I курсу графічного відділу Української академії мистецтв), відношення до військової повинності (1915 р. достроково призваний до армії, 1918 р. закінчив війну у званні поручика 311-го Кременецького пішого полку (п. п.); поручик Армії УНР), сімейний стан (дружина – Тамара Максимільянівна, яка народилася 28 січня 1904 р. (ст. ст.), православна).

Щодо попередньої служби та громадської діяльності П. Ковжун зазначив, що за браком місця вказав лише головні факти. В українській пресі працював з 1912 р. (часописи «Маяк», «Огни», «Дзвін», «Село» та ін.). Військова служба – прапорщик і підпоручик 410-го Усманського п. п.; поручик 311-го Кременецького п. п.; начальник прес-бюро Українського генштабу часів Центральної Ради; редактор і член редколегії часописів «Україна» (Ясси), «Козацька Думка» (Гура-Гумора), «Голос часу» (Ясси), «Вістник Ком. Румфронту» (Ясси) (ймовірно, «Вісник Національно-Обласних Комісарів Румфронту» – В. В.), «Воля» (Конотоп), начальник штабу чернігівського повстанського загону отамана Ангела і т. д. Громадська діяльність – голова полкової ради 410-го Усманського п. п.; голова Української ради 109-ї пішої дивізії; голова ради 311-го Кременецького п. п.; голова Української ради 26-го корпусу; редактор фронтових газет, представник київських громадян до Головного отамана військ УНР в Радзивиліві (нині Радивилів); член видавництва «Грунт» та літературно-мистецької групи «Музагет» і т. д. [12, арк. 11зв–12]. Зауважимо, що редакторство конотопською щоденною політичною, економічною та літературною газетою «Воля» підтверджується й іншими джерелами. Газета почала виходити у грудні 1918 р. Побачило світ 36 номерів. Співредактор – поет і літературний критик Яків Савченко [13, 74]. У Національній бібліотеці України ім. В. І. Вернадського зберігається лише одне число газети (№ 6 від 13 грудня 1918 р.).

На запит Військового міністерства УНР П. Ковжун подав анкетні дані щодо його військової підготовки. Вони уточнюють інформацію персональної картки. Зазначається, що він є поручиком піхоти, закінчив 2-гу Житомирську школу прапорщиків Південно-Західного фронту, брав участь в українзації російських частин на початку революції, наказом по штабу Дієвої Армії № 185 § 1 від 20 жовтня 1920 р. був зарахований на дійсну службу до української армії, невдовзі звільнений зі штабу Дієвої Армії у зв'язку зі скороченням штату, за сприяння Міністерства освіти УНР мав вступити до Краківської академії мистецтв [12, арк. 14зв–15].

Ще більш інформативними і точними (з посиланнями на відповідні накази військових частин і постанови громадських інституцій) є дані, що подані у послужному списку П. Ковжуна періоду Української революції від 27 травня 1921 р. (Львів). У 1917 р. він був головою полкової ради 410-го Усманського п. п. (4–28 квітня), дивізійної ради 103-ї пішої диві-

зії (28 квітня – 26 травня), полкової ради 311-го Кременецького Українського полку 78-ї Української пішої дивізії (30 травня – 6 червня), дивізійної ради 78-ї Української пішої дивізії (6–17 червня), корпусної ради 26-го Українського корпусу (армії) (17 червня – 24 жовтня), редактором офіційної військової газети «*Козацька думка*» (17 червня – 24 жовтня), членом армійської Української ради ІХ Армії (27 жовтня – 18 листопада) й фронтової Української ради Румунського фронту (з 18 листопада).

У 1918 р. він – редактор офіційної газети «*Україна*» (1 січня – 10 березня), офіціозу (друкований орган) Надзвичайної української місії до румунського короля «*Голос часу*» (20 січня – 10 березня), офіційної газети «*Вістник Румунського фронту*» (1 лютого – 10 березня), член військової комісії Надзвичайної місії до короля Румунії (Д-р Т. Галіп, інженер Є. Голіцинський) (15 січня – 10 березня), помічник начальника пресквартири Українського генерального штабу (4 квітня – 12 вересня), співробітник офіційної газети Військового міністерства УНР «*Відродження*» (18 травня – 12 вересня), начальник політичного відділу штабу Республіканських військ Чернігівщини і Полтавщини (17 вересня 1918 р. – 12 січня 1919 р.), редактор офіційної газети штабу Республіканських військ Чернігівщини і Полтавщини «*Воля*» (19 вересня 1918 р. – 12 січня 1919 р.).

У 1919 р. П. Ковжун – начальник штабу «*Куреня смерті*» імені кошового отамана Івана Сірка (13 січня – 10 лютого), начальник штабу повстанських військ УНР Чернігівщини отамана Ангела (квітень – 10 липня), інструктор повстанського відділу штабу Дієвої Армії (10 липня – листопад). Зауважимо, що командиром «*Куреня смерті*» був отаман Ангел (Євген Ангел), з яким П. Ковжун познайомився 1917 р. у Києві, куди періодично приїздив у службових справах.

У 1920 р. він – начальник штабу Повстанської Правобережної бригади імені Пилипа Орлика (лютий – 11 травня), помічник начальника ІІ-го відділу і начальник центральної агентури 6-ї стрілецької дивізії Армії УНР (14 травня – 10 червня), редактор офіційної газети Генерального штабу «*Українське гасло*» (21 червня – 21 липня), штатний співробітник часописів «*Україна*» й «*Українське слово*» (21 червня – 3 жовтня), художник штабу Дієвої Армії УНР (жовтень – 20 грудня). А з 20 січня 1921 р. був інструктором Міністерства преси та пропаганди УНР. Наприкінці списку П. Ковжун зауважив, що перерва у службі з листопада 1919 р. по січень 1920 р. була пов'язана із хворобою на висипний і поворотний тиф [12, арк. 16–17].

У наступних документах (заяви, прохання, накази) йдеться про переведення П. Ковжуна до складу «*Українпрес*» (м. Тарнів) (17 жовтня 1921 р.), на посаду в. о. начальника відділу преси Міністерства преси та пропаганди УНР (21 жовтня 1921 р.), референта преси (голова філії Українпреси) у Львові (22 жовтня 1921 р.), про виплату заборгованості

по зарплаті [12, арк. 18–25]. Зауважимо, що наприкінці 1921 р. П. Ковжун, як і уродженець Конотопщини архітектор Сергій Тимошенко, – один із засновників Гуртка діячів українського мистецтва у Львові [14, 178].

Останній документ – звернення П. Ковжуна до керівництва міністерства про нагальну матеріальну допомогу, оскільки його дружина, яка півтора місяці як народила дитину, хворіє, прикута до ліжка, бракує грошей і їжі. Павло Максимович у відчай пише: *«Моє положіння до того критичне, що переходить всякі межі і я сам собі дивуюся, як я до сього часу терплю і переносиу муки нашої загальної гіркої долі... Ради Бога нехай мені виплаять гроші, належні мені по закону, аби я на них міг виїхати будь-куди в село, бо інакше моя родинна трагедія скінчиться своєю смертю трьох осіб. Я жалію, що зараз не в Тарнові, там би я ходив про «Бристолю» (готель, де перебували Головний отаман і члени Уряду УНР) і просто кричав»* [12, арк. 26].

Отже, документи і матеріали особової справи Павла Ковжуна розкривають широкий спектр його діяльності (мистецтво, журналістика, редакторство, військова служба, розвідка і контррозвідка, участь в українському повстанському русі, зокрема на Конотопщині) в період Української революції 1917–1921 рр. Оприлюднена інформація може бути використана для коригуванні гасел в енциклопедично-довідкових виданнях та працях.

Джерела та література

1. Ласовський В. Пабло Ковжун : (Нарис на весело) // Назустріч. 1935. Ч. 7. С. 1–2.
2. Голубець М. Павло Ковжун. Львів, 1939. 32 с.
3. Гординський С. Павло Ковжун. 1896–1939. Краків ; Львів : Укр. вид-во, 1943. 64 с.
4. Попович В. Павло Ковжун. [1896–1939] // Нотатки з Мистецтва. 1974. Ч. 14. С. 17–25.
5. Кіс-Федорук О. Історичність Павла Ковжуна в українському мистецтві // Образотворче мистецтво. 2007. № 2. С. 4–7.
6. Мокрицький Г. П. Павло Ковжун – редактор першого військового часопису УНР // Українська періодика : історія і сучасність : доп. та повідомл. четвертої Всеукр. наук.-теор. конф. 19–20 груд. 1997 р. Львів, 1997. С. 280–282.
7. Сирота Л. Літературна група «Митуса» і Павло Ковжун // Народознавчі зошити. 1998. Зош. 5 (23). С. 538–547.
8. Серета О. Павло Ковжун – редактор і видавець: вдалі проекти і нереалізовані задуми // Записки Львівської національної бібліотеки України імені В. Стефаника. 2017. Вип. 9. С. 150–160.
9. Павло Ковжун (1896-1939). Каталог виставки / Львівська картинна галерея; упоряд. : В. Сусак, Р. Фіголь. Львів, 1991. 28 с.
10. Павло Ковжун. Творча спадщина художника: матеріали, біобібліогр. довід. / упоряд. : І. Мельник, Р. Яців. Львів, 2010. 256 с.

11. Дудко Ф. Памяті Павла Ковжуна: Як я видавав із П. М. Ковжуном сатиричний журнал (Спомин зперед 20 років) // Літературно-науковий додаток «Нового Часу». 1939. Ч. 22. С. IV.
12. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України., ф. 1113, оп. 3 ос, спр. 21. 26 арк.
13. Газети України 1917–1920 років у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського : кат. / авт.-уклад. : О. А. Вакульчук (керівник), О. С. Залізнюк ; НАН України, Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського. Київ, 2014. 436 с.
14. Кіс-Федорук О. Павло Ковжун і мистецький процес в Галичині (1920-і – 1930-і рр.) // «Педагогічні аспекти підготовки викладачів з візуального мистецтва та дизайну : сучасність і перспективи» та «Актуальні питання мистецтвознавства : виклики XXI століття» // Збірник матеріалів Міжнар. наук.-метод. конф. професорсько-викладацького складу і молодих учених в рамках IX Міжнар. форуму «Дизайн-освіта 2017», м. Харків, 9–12 жовтня 2017 року. Харків : ХДАДМ, 2017. С. 176–179.

Гамалія В.М., Руда С.П.

Академік Марія Павлова – родом із Чернігівщини

Марія Павлова – одна з перших вітчизняних жінок-вчених, які народилися в XIX столітті, пережили війни і революції, перенесли соціально-політичні пертурбації, але зуміли зробити відчутний внесок у розвиток обраної для кожної з них галузі науки. Дослідження життя і творчості цих жінок входить до пріоритетних напрямів, що розробляються сучасними істориками науки.

М. В. Павлова – перша жінка-академік Всеукраїнської академії наук та університету, перша жінка-палеозоолог в Російській імперії, засновник палеозоологічної школи.

Батько її, Василь Степанович (Стефанович) Гортинський (1819–1889), належав до старовинного малоросійського роду. Обравши своєю спеціальністю медицину, вступив до медичного факультету Імператорського московського університету. У 1842 році, по закінченню з відзнакою університету, В. С. Гортинський був відправлений до Кронштадта як військово-морський лікар. У 1845 році його перевели в Україну, до повітового міста Козелець Чернігівської губернії. Впродовж десятирічної лікарської практики В. С. Гортинський вивчив особливості свого краю та написав манускрипт «Медико-географічний опис округів Чернігівської губернії» (1856), в якому було наведено фізико-географічну характеристику Чернігівської губернії, її адміністративний устрій, відомості щодо складу народонаселення та його захворювань, а також щодо

хвороб домашньої худоби [1]. Василь Гортинський став одним із зачинателів нового жанру – медико-географічних оглядів заселених територій, що виявилися корисними для роботи земських органів управління. Зведення даних про природні ресурси краю, склад і здоров'я місцевого населення сприяли виявленню факторів, важливих для процвітання губернії, зокрема, для розробки необхідних заходів санітарії.

На початку 1860-х років Василь Степанович зі своєю родиною переїхав до Чернігова, де на той час вже існувало кілька центрів освіти та культури. Своє уявлення про значення для культурної людини отримання вищої освіти, важливість прагнення до подальшого поповнення наукових знань, серйозне ставлення до неухильного виконання громадських обов'язків Василь Гортинський передав своїм дітям, яких у нього з дружиною Олександрою Михайлівною було четверо: Марія (народ. 1854), Ольга (народ. 1855), Петро (народ. 1857) та Василь (народ. 1859). Батько ретельно займався їхнім вихованням і підтримував у складних перипетіях, що зустрічалися на їхньому життєвому шляху [2].

Здобувши початкову освіту вдома, у 1865 році Марія вступила до Київського інституту шляхетних дівчат, у якому на той час викладало багато відомих професорів Київського університету. Інститут був побудований у центрі міста у 1838–1842 рр. архітектором Вікентієм Івановичем Беретті в стилі російського класицизму: будівля палацового типу з ризолітом у вигляді ротонди з колонадою, оформленою ліпниною із зображенням пелікану, що годує своїх пташенят. Пелікан, який, згідно з міфом, годує їх своєю кров'ю, з давніх-давен набув символічного значення самопожертви і став емблемою притулків, лікарень та навчальних закладів. Будівля колишнього Інституту шляхетних дівчат існує і досі. У 1934 р. у ній розташували НКВС, перетворивши підвали на камери допитів. Реконструкція споруди розпочалася у 50-ті роки ХХ століття і тривала до 1958 року, після чого вона отримала назву Жовтневого палацу культури з кінозалом на 1900 місць. З 1991 року тут розміщується Міжнародний центр культури та мистецтв. Так із плином часу творіння Беретті стало пам'яткою не лише архітектури, а й історії: протягом півтора століття відбулася його трансформація з навчального закладу спочатку у вогнище терору, а потім в осередок культури та мистецтв.

Марія Гортинська, закінчивши 1870 року Інститут шляхетних дівчат, отримала звання домашньої наставниці та повернулася до Чернігова, бажаючи реалізувати отримані знання. Маючи право викладати російську мову та словесність, французьку мову та словесність, а також арифметику, вона почала давати уроки дітям із малозабезпечених сімей. У 1873 році Марія вийшла заміж за земського лікаря Н. М. Ілліч-Шишацького і поїхала з чоловіком до Астрахані, де він проходив медичну службу і не перешкоджав її заняттям учительською працею.

Але через 7 років чоловік помер від черевного тифу під час епідемії, і молода вдова вирішила здобути вищу освіту, що на той час було можливим для жінки лише за кордоном.

Протягом 1880–1884 рр. Марія Шишацька проходила навчання у Парижі. Відвідуючи як вільна слухачка лекції в Сорбонні та Природничо-історичному музеї, вона зацікавилася ботанікою у викладі Філіпа Ван-Тігена та зоологією, що викладалася Едмундом Пер'є. Але найбільше її приваблювала палеонтологія хребетних, яку викладав Альбер Годрі і яка стала покликанням усієї подальшої діяльності молодого дослідниці. У Парижі Марія Василівна вперше зустрілася з молодим магістром геології Олексієм Петровичем Павловим, який приїхав туди, щоб оглянути колекції Володимира Онуфрійовича Ковалевського та прослухати лекції Альбера Годрі. Ця зустріч мала важливе значення у її подальшій долі.

Здобувши після закінчення Сорбонни спеціальність палеозоолога, наприкінці 1884 року Марія Шишацька повернулася до Чернігова, але у 1886 році переїхала до Москви, де завдяки клопотам О. П. Павлова отримала дозвіл обробляти колекції Геологічного кабінету Московського університету як позаштатний асистент без утримання. 26 травня 1886 року Марія Василівна вийшла заміж за О. П. Павлова, за допомогою якого вона увійшла до наукової спільноти, вже маючи для цього необхідний запас знань та умінь. У Москві у подружжя Павлових склалися творчі та дружні відносини з В. І. Вернадським, знайомство з яким відбулося в 1888 році, про що свідчить наступний запис у його щоденнику: «Відвідування Геологічного конгресу в Лондоні (вперше в Англії) та Британської асоціації в Баті – екскурс у Валлісі – виявилось вирішальним явищем мого життя – тут вперше я познайомився з О. П. та М. В. Павловими» [3].

На початок ХХ століття Геологічний кабінет завдяки зусиллям звідувача О. П. Павлова та його дружини Марії Василівни перетворився на справжній музей. У ньому М. В. Павлова вела роботу з комплектування фондів, створювала експозицію з копалин ссавців, займалася каталогізацією колекцій. В результаті 1910 року нею було видано «Каталог колекцій Геологічного кабінету». У цей період О. П. Павлов та В. І. Вернадський розробили проект нової будівлі для Геологічного та Мінералогічного інститутів з музеями та бібліотеками. Будівництво почалося 1914 року і закінчилося 1917. Музей розділився на два самостійних: Геологічний, яким завідував О. П. Павлов, і Палеонтологічний, що від 1919 року перейшов під завідування М. В. Павлової. У 1926 правління Московського університету на прохання учнів та співробітників Олексія Петровича та Марії Василівни присвоїло тандему Геологічного та Палеонтологічного музеїв ім'я «Музей О. П. та М. В. Павлових».

Викладацька діяльність М. В. Павлової розпочалася у 1910 році, коли у Міському народному університеті імені А. Л. Шанявського

вперше в історії вищої школи в Москві було введено викладання курсу палеонтології. Для читання цього курсу за складеною нею програмою було запрошено М. В. Павлову. Вона також проводила практичні заняття зі студентами у Палеонтологічному кабінеті. У 1916 році професорам університету вдалося домогтися присвоєння М. В. Павлової вченого ступеня доктора зоології без захисту дисертації.

У своїй науковій діяльності М. В. Павлова зосередилася на вивченні палеонтологічної історії великих ссавців, зокрема коней. У цьому плані їй особливо близькими виявилися ідеї її попередника, В. О. Ковалевського, який показав особливе значення цієї групи тварин для виявлення загальних закономірностей еволюції органічного світу. Прагнучи до збільшення арсеналу вітчизняних остеологічних колекцій, вона об'їжджала різні області європейської частини Російської імперії, аналізуючи особливості вже наявних палеонтологічних знахідок і описуючи нові, невідомі форми. Цікаві знахідки чекали її на території України.

У 1860 році на Інгулі, недалеко від Миколаєва Херсонської губернії, моряки, що видобували будівельний камінь, знайшли рештки гігантської тварини і через необізнаність вирішили, що це – підступи диявола. На щастя, місцевий фельдшер виявив пильність і повідомив про знахідку в Миколаїв, звідки ці відомості дійшли до президента Петербурзької академії наук. Академік Ф. Ф. Брандт, який у ці роки займався переважно порівняльною палеонтологією, зокрема великими ссавцями останнього третинного періоду, очолив академічну експедицію, створену для вилучення знайдених решток. Стан кістяка був непорушеним і природним, загалом він непогано зберігся. Однак, пролежавши багато тисяч років у вологій глині і викопаний з неї, він протягом двох місяців пролежав на відкритому повітрі, в результаті чого тонкі кістки розпалися. Після ретельного їх відновлення за допомогою рідкого клею, що забрало два місяці копіткої праці, рештки були врятовані та доставлені водним шляхом через Лондон до Петербурзької академії наук. М. В. Павлова високо оцінила майстерність проведеної реконструкції великої викопної тварини.

Після революції 1917 року і Громадянської війни взаємовідносини науки і влади серйозно змінилися. Кожен учений мав зробити моральний вибір у діапазоні від очевидної конфронтації стосовно правлячої влади до пасивного чи активного конформізму. «Коли життя розбиває старі переконання та виявляє хибність життєвої діяльності, – записав В. І. Вернадський у своєму щоденнику, – чи не повинен я сміливо, нещадно і відверто йти шляхом повної переоцінки своїх переконань?» [4]. О. П. Павлова Вернадський відносив до аполітичних вчених, які стали на шлях пошуку можливих форм співпраці з більшовиками в ім'я інтересів науки та вищої освіти. Ці принципи поділяла і М. В. Павлова, однак у правлячих осіб, мабуть, залишалися певні сумніви відносно її благонадійності, що показали події другої половини 20-х років ХХ століття.

Так, 7 квітня 1924 року Загальні збори Всеукраїнської академії наук згідно з рекомендацією В. І. Вернадського обрали Марію Василівну Павлову своїм позаштатним членом по кафедрі палеонтології [5]. Але після чергового обстеження діяльності ВУАН, проведеного у 1928 році комісією Народного комітету освіти, було зроблено висновок про відміну затвердження як академіків наступних осіб: «а) за втечу за кордон та не повернення: Тимошенко С. П. (Америка); б) за ненадання біографічних матеріалів: 1. Перетц В. М.; 2. Харлампович К. В.; 3. Вернадський В. І.; 4. Горбачевський І. Я.; 5. Навашин С. Г.; 6. Павлова М. В.; 7. Карпінський О. П.; 8. Стеклов В. А.; 9. Ольденбург С. Ф.; 10. Козлов П. К.; 11. Мейє Антуан; 12. Брок Олаф; 13. Поливка Іржі». Комісар освіти УРСР Н. О. Скрипник затвердив пропозиції комісії, в результаті чого ім'я М. В. Павлової зникло зі списків академіків [6]. Нині воно знову займає своє місце серед переліку дійсних членів Національної академії наук України.

Протягом 1919–1930 років М. В. Павлова очолювала кафедру палеонтології Московського університету. Розробляючи палеозоологію – новий напрямок у розвитку біологічної науки, – і проявивши свій талант викладача, вона зібрала навколо себе молодих дослідників та заснувала наукову школу з палеозоології. Діяльність школи вплинула на становлення плеяди талановитих палеозоологів, які в подальшому успішно розвивали цей напрямок на території України: академіків НАН України І. Г. Підопличка та В. О. Топачевського, професорів Л. І. Рековця та Г. І. Молявки, доктора геолого-мінералогічних наук О. В. Закревської, доктора біологічних наук О. Л. Короткевич. Як вважає Г. В. Дефорж, особливо сильно відчувався в Україні вплив робіт М. В. Павлової вже після її смерті, коли українські послідовники виявили та описали нові групи викопних тварин [7].

Наукові дослідження М. В. Павлової були присвячені вивченню викопних ссавців, зокрема з'ясуванню причин вимирання тварин у минулі геологічні епохи. Успадкувавши ідеї В. О. Ковалевського, вона підтвердила монофілетичне походження коней. Нею було зібрано цінний матеріал для з'ясування адаптивної еволюції, побудови філогенетичних рядів, описані численні рештки викопних ссавців. М. В. Павлова опублікувала близько ста наукових праць, серед яких – фундаментальні роботи щодо неогенових, палеогенових та антропогенових слонів. Вільно володіючи англійською, французькою та німецькою, вона переклала на російську низку наукових та науково-популярних зарубіжних видань з палеонтології, що стали доступними для широкого кола читачів. Серед її власних творів також є науково-популярні роботи, зокрема книга «Причина вимирання тварин у минулі геологічні епохи» (1924). Палеонтологія, як вона вважала, дає чудову можливість пізнати нескінченний процес життя. У творчому доробку Марії Василівни зустрічаються праці,

які стосуються історії науки, дають уявлення про життя та діяльність корифеїв палеонтології та палеозоології, а також розповідають про роботу наукових центрів, де розроблялися ці напрямки біології [8].

Варто зауважити, що, розлучившись із Чернігівщиною, Марія Павлова назавжди зберегла любов до рідного краю. Все життя вона пам'ятала про свої родинні зв'язки, багато її наукових пошуків були пов'язані з Україною, особливо з її південними територіями.

Джерела та література

1. Гамалія В. М., Руда С. П. Медико-топографічний опис Чернігівської губернії (середина XIX століття). *Конотопські читання*. Зб. наук. пр. Вип. XIII. Конотоп, 22.09.2022. Ніжин, 2022. С. 47–51.
2. Дефорж Г. В. Ранній період життя та діяльності академіка-палеозоолога М. В. Павлової (1854-1938 рр.). *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2015. Вип. 44(2). С. 241–243.
3. Вернадский В. И. Дневники 1917–1921. Октябрь 1917 – январь 1920. Киев: Наукова думка, 1994. 271 с.
4. Вернадский В. И. Дневники. 1935–1941: в 2 кн. [сост. В. П. Волков]. Кн. 2. Москва: Наука, 2008. 295 с. (Библиотека трудов академика В. И. Вернадского).
5. Протокол № 190 Спільного зібрання ВУАН від 7 квіт. 1924 р. НБУВ. ІР. Ф. 1. Спр. 26341. Арк. 2.
6. Пропозиції голови Укрнауки Ю. І. Озерського народному комісарові освіти УСРР М. О. Скрипникові щодо затвердження академіків. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 6. Спр. 149. Арк. 131–132.
7. Дефорж Г. В. Науковий доробок М. В. Павлової (1854–1938) в контексті розвитку палеозоології. Полтава: АСМІ, 2015. 321 с.
8. Руда С. П., Гамалія В. М. М. В. Павлова – перша жінка-академік Української академії наук *«Актуальні питання історії науки і техніки»*: матеріали 15-ї Всеукраїнської наукової конференції. Київ, 29 вересня–1 жовтня 1916 р. Київ, 2016. С. 219–222.

Гамалія К.М.

Перша порцелянова фабрика на Чернігівщині

Економіка українських земель впродовж XVII-XVIII століть залишалася аграрно-ремісничою. Промисловість була слаборозвиненою і виражена в основному ремеслами та промислами. Сільські та міські промисли, де не було цехових обмежень, виявилися найпридатнішими для технічних нововведень та нових форм організації виробництва. Поступово вони набували значного поширення, дедалі більше відокремлюючись від сільськогосподарського виробництва. Розвиток дрі-

бнотоварного виробництва створював умови для виникнення вищої форми промисловості – мануфактурної. Першою працею з економічної історії України вважається монографія Сергія Подолинського, в якій він зазначив, що у XVIII столітті в Україні існували мануфактури, які в XIX столітті замінили заводи і фабрики [1].

Комплекс досліджень мануфактурного періоду в контексті економічного розвитку України був проведений співробітниками Української академії наук у 20-х–30-х рр. XX століття. Одна з найвідоміших у дореволюційній Росії праць з економічної історії, що містила аналіз розвитку капіталізму в країні, починаючи зі становлення фабрики від кріпацької мануфактури у XVII ст. до машинної індустрії у 90-х роках XIX століття, належить М. Туган-Барановському [2]. Дослідженням розвитку мануфактурного виробництва в Гетьманщині у XVIII столітті займалися українські історики першої половини XX століття М. Слабченко [3] та В. Барвінський [4].

В 1929 р. при Історичному циклі Всеукраїнської академії наук було створено Комісію соціально-економічної історії України з двома штатними співробітниками – керівником професором О. Оглоблиним, старшим науковим співробітником і виконуючою обов'язки вченого секретаря Н. Полонською-Василенко та позаштатними членами. Одним із основних завдань Комісії було дослідження історії промисловості та робітничого класу в Україні.

В 20-х і на початку 30-х О. Оглоблин працював в архівах Києва, Харкова, Чернігова, Дніпропетровського, Житомира, Москви, Ленінграда та ін. Наслідком цих студій стала низка монографій з економічної та політичної історії України XVII-XIX століть, зокрема з історії мануфактури Лівобережжя [5, 6]. На жаль, не всі роботи, створені співробітниками Комісії, були опубліковані. Серед тих, що не побачили світ, праці О. Оглоблина «Нариси з історії української фабрики. Кріпацька фабрика» [7], весь наклад якої було знищено в типографії, та «Лівобережно-українська мануфактура XVIII століття: Історичний нарис» (1931), яка донині залишається в рукописі [8]. Наталя Полонська-Василенко у 1933 р. склала розвідку обсягом у 4 друковані аркуші «Робітництво Київської Межигірської мануфактури», яка була знищена. Окрім частини цієї роботи зберігаються в архівах Києва.

Грунтовні праці з історії виробництв мануфактурного типу Лівобережжя України належать Євгенії Спаській (1892-1980), ученій-етнологу, мистецтвознавчині, музеологу, учениці Д. Щербаківського. Серед найважливіших робіт Є. Спаської окрему групу складають монографічні, краєзнавчого плану дослідження осередків порцелянового виробництва [10]. На думку Н. Полонської-Василенко, найбільше значення серед порцелянових мануфактур України мали Межигірська та Волокитинсь-

ка, які працювали не тільки на власників, а й на ринок. Становлення та розвиток Волокитинської мануфактури, особливості її продукції знайшли висвітлення в роботі, представлений Є. Спаською на підтвердження звання науковця у 1933 році у Харкові і опублікованій у 1959 році [11].

Серед підприємств, що продукували порцеляновий та фаянсовий фабрикат для різних верств населення, були панські садибні мануфактури, що ґрунтувалися не лише на вільнонайманій, а й на кріпацькій праці [12]. Таким підприємством була Волокитинська мануфактура, що належала поміщику А. Миклашевському.

Андрій Михайлович Миклашевський (1801–1895) походив з українського роду козацьких старшин Миклашевських, що веде свій початок від Андрія Миклашевського, козака Чигиринської сотні, який згадується у «Реєстрі 1649 року». Багате село Волокитино Глухівського повіту Чернігівської губернії А. Миклашевський отримав у спадок від свого ушлявленого діда М. Миклашевського, а той у свою чергу володів ним за універсалом гетьмана Мазепи 1688 року [13]. У 1836 році А. Миклашевський залишив військову службу, одружився на московській красуні Д. Олсуф'євій, оселився у родовому маєтку і зайнявся його благоустроєм. Садиба Андрія Миклашевського у Волокитині, за спогадами його онука Павла Скоропадського, була однією з найкрасивіших в Україні та по праву вважалася перлиною садово-паркового та архітектурного будівництва. На жаль, як і багато інших пам'яток культури, під час жовтневих подій її було зруйновано. У Чернігівській губернії Миклашевському належало декілька сіл, в одному з них, у Полошках, він збудував порцелянову фабрику. Неподалік були поклади найкращого каоліну, про видобуток якого на Чернігівщині згадував німецький природодослідник академік Йоган Гільденштедт (1745-1781), який побував в Україні у 1774 році. Окрім каоліну, для виробництва порцеляни були потрібні дрова, звичайна глина, дикий камінь, дьоготь – що теж було в наявності. Алебастр, скипидар, ртуть, металеві фарби та інші необхідні матеріали купували на місцевих ринках у Путівлі та Кролевці.

Фабрика була збудована за проектом двох архітекторів-французів – братів Франсуа та Августа Дартів, яких місцеві жителі називали «італійцями». Франсуа Дарт виступив головним організатором виробництва та був першим директором заводу, до того ж він ушлявився як знавець декорування порцеляни. Його брат Август спеціалізувався в галузі технології. Будинок фабрики, зведений із цегли, мав два поверхи. На парадній брамі згодом з'явився напис: «Ad majorem Dei gloriam. Ano 1875 exelenz A. Miklachevski» («На превелику славу Божу. Рік 1875 вельмиповажний А. Миклашевський»).

Франсуа Дарт керував фабрикою до початку 1849 року, після нього цю посаду обійняв кріпак Кирило Федорович Петруня. Саме в цей час

розпочинається виробництво продукції на національну тематику, виготовляється посуд з українським орнаментом. У 1858 році Кирило Петруня був відряджений за кордон для ознайомлення із зарубіжним досвідом. Помер він у 1889 році, а його нащадки по цей час мешкають у Волокитині.

Протягом перших 12 років (1839-1851) фабрика зростала і видавала багато продукції. У 1839 році її продукція вперше експонувалася у Петербурзі на Всеросійській виставці промисловців, де отримала срібну медаль. На Виставці мануфактурних товарів 1949 року в Петербурзі за високу технічну якість, різноманітність, мистецькі якості та самобутність волокитинська порцеляна була нагороджена золотою медаллю. Фабрика Миклашевського також брала участь у виставках мануфактурних виробів у Москві (1843, 1853) та Варшаві (1845). Для збуту продукції були відкриті магазини у Москві, Петербурзі, Києві та інших великих містах. Вироби з Волокитина продавалися на ярмарках – Київських, Харківських, Полтавських та ін. У 1851 р. на першій виставці-ярмарці в Кролевіці були представлені зразки поліхромного волокитинського живопису на фарфорі.

Коли директор Межигірської фаянсової фабрики, гірничий інженер Райнгольдт, відвідав Волокитинську мануфактуру, він зазначив, що устаткування її звичайне, без якихось нововведень. Проте йому сподобалося, що для розпису посуду використовували сільських дівчат, і хотів би перейняти цей досвід у себе в Межигір'ї. При фабриці Миклашевського 60 сільських хлопців і дівчат навчалися грамоти і малювання, і по закінченні навчання найбільш здібні починали на ній працювати

Найбільшого успіху Волокитинська фабрика досягла у 1849-1852 рр., після цього виробництво почало зменшуватися і наприкінці 50-х рр. стало нерентабельним. Вироби фабрики були високоякісними, проте занадто дорого коштували. Кріпосна мануфактура була специфічною формою товарного виробництва, що здійснювалося на феодалній основі. В 1859 році на фабриці працювало 130 робітників, але після відміни у 1861 році кріпосного права їх кількість відчутно зменшилася. За переказами місцевих жителів у «день волі» всі робітники припинили роботу і пішли з фабрики, хоча насправді вона продовжувала існувати до 1862 року.

Волокитинські малярі були відомі по всій окрузі. Розписували вони не тільки фарфор, а й плафони у панських будинках, церковні образи. Волокитинська церква була закладена в 1846 році. Після смерті А. Миклашевського в ній була вмішена дошка у порцеляновій білій з золотом рамі з написом: «Место конечного упокоения строителя храма сего», а під нею мармурова плита з написом: «Андрей Михайлович Миклашевский, род. 4/VII – 1801 г., скончался 11/VII 1895 г.». Оздоблення для церкви було найскладнішим з усіх виробів волокитинської фабрики. Порцеляновий іконостас, півтораповерховий перед головним

вівтарем та одноповерховий біля двох бокових вівтарів, стояв на дерев'яному каркасі (якого було зовсім не помітно). Основні його кольори – білий, золотий та синій. У медальйонах сяяли яскравими фарбами квіти та букети – малюнки, типові для волокитської порцеляни. Також були виготовлені чотири блакитні з золотом паникадила, п'яти- та семисвічники, дарохоронниця, рами для ікон всією церквою. На жаль, у 1959 році церква була зруйнована, від неї збереглися тільки фрагменти іконостасу, які можна побачити у Шосткінському краєзнавчому музеї.

Крім предметів церковного житку, виробляли товари для дому – каміни, туалетні столики, умивальники, футляри для годинників, надвірні герби, люстри, рами для дзеркал, порцелянові підвіконня з намальованими на них, ніби забутими, рукавичками, хусточками. З 1855 року почали виробляти кахлі з жовтої порцелянової глини. Волокитинська порцеляна завжди зберігала свій особливий, український колорит, залучаючи покупців виразною життєрадісністю, декоративністю, несподіваними знахідками та надзвичайною різноманітністю асортименту. Фабрика Миклашевського виробляла посуд різної форми: вази, сервізи, глеки, тарілки, флакони – всі різноманітні за формою та за розміром. Серед ваз, наприклад, зустрічалися чітко геометризовані, циліндричні та конічні. Також, на фабриці вироблявся і дешевий посуд, і грубі статуетки для широкого загалу.

Найбільш поширеними серед переліку часто вживаних зразків пластичного декору у вітчизняній тонкій кераміці є фігури людей чи тварин [14]. «Унікальність порцеляни Андрія Миклашевського у тому, що саме на цій мануфактурі випускалася скульптурна пластика. На інших заводах до 1850-х років скульптура малих форм не випускалася. 1839 року Андрій Миклашевський починає виробництво скульптури малих форм, яка, за словами співробітників Сумського обласного художнього музею, де зберігається багато творів Волокитинської мануфактури, вражала глядача своєю вишуканістю та віртуозністю виконання.

Мала пластика, або, як її тоді називали, ляльки порцелянової мануфактури Андрія Миклашевського, сюжетно поділяється на чотири типи: історична, літературна, пасторально-сентиментальна та побутова. Чи не найпопулярнішими були фігура Жанни д'Арк і вази характерної форми, декоровані «кабошонами», що імітують дорогоцінне каміння. Пластичний декор прикрашав виробі найдорожчих зразків продукції. Фахівці добре знають виразні чорнильниці з фігурами-шаржами на трьох відомих французів: романіста Шарля Нодьє, журналіста Армана Марраста та письменника Шарля-Поля де Кока. Модну на той час «китайщину» відображав східний напрямок волокитинської дрібної пластики – китайські фігурки: «Китаєць», «Танцю-

ючий китаець», «Китаець на табуреті». Волокитинська продукція є яскравим і вигадливим прикладом змішання європейського смаку з вітчизняним стилем.

Джерела та література

1. Подолинський С. Ремесла і фабрики на Україні. Женева. Печатня «Работники» і «Громади». 1880. 148 с.
2. Туган-Барановский М. И. Русская фабрика в прошлом и настоящем. Т. 1. Историческое развитие русской фабрики в XIX веке. СПб., 1898. 460 с.
3. Слабченко М. Организация хозяйства Украины от Хмельниччины до мировой войны. Т. 2. Судьба фабрики и промышленности в Гетманщине в XVII–XVIII ст. Одесса: Государственное издательство Украины, 1922. VII+1+218 с.
4. Барвінський В. Замітки до історії мануфактури в Лівобережній Україні XVIII ст. *Науковий збірник Харківської науково-дослідної кафедри історії української культури*. Харків, 1926. Ч. 2–3. С. 18-29.
5. Оглоблин А. П. Очерки истории украинской фабрики : Мануфактура в Гетманщине. Киев : ГИУ, 1925. 270 с.
6. Оглоблин О. П. До історії порцеляно-фаянсової промисловості на Україні. *Нариси з соціально-економічної історії України. Праці Комісії Соціально-Економічної Історії України*. Т. I. / ред. Д. І. Багалій. Київ : ВУАН, 1932. С. 273-277.
7. Оглоблин О. Нариси з історії української фабрики. Кріпацька фабрика. Харків-Київ. ВУАН. Держвидав України. Пролетар, 1931. 284 с.
8. Оглоблин О. Нариси з історії української фабрики. Кріпацька фабрика. Харків-Київ. ВУАН. Держвидав України. Пролетар, 1931. 284 с.
9. Збірник на пошану проф. д-ра Олександра Оглоблина / відп. ред. В. Омельченко. Нью-Йорк: Видання Української вільної Академії наук у США, 1977. 486 с.
10. Скрипник Г. Етнографія в науковій біографії Євгенії Спаської. *Народна творчість та етнографія*. 2016. Вип. 6. С. 7-30.
11. Спаська Є. Матеріали до історії фарфорової фабрики А. М. Міклашевського (1839–1861). *Матеріали з етнографії та мистецтвознавства*. Київ, 1959. Вип. V. С. 120-135.
12. Школьна О. Специфіка господарювання українських виробництв фарфору та фаянсу впродовж к. XVIII–поч. XX століття: передумови формування галузі. *Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку: наукові записки РДГУ*. 2009. № 15. С. 9-14.
13. Серета А. Х. Про кріпацьку фарфорову фабрику Міклашевських в селі Волокитино на Чернігівщині (1959-1960). НБУВ НАН України. IP. Ф. 70. № 53. 22 арк.
14. Школьна О. В. Пластичний декор фарфору-фаянсу України кінця XVII – початку XVIII століть. *Вісник КНУКІМ*. Серія Мистецтвознавство. 2017. Вип. 35. С. 162-176.

Дегтярьов С.І.

Матеріали до історії козацько-старшинського роду Костенецьких*

У Державному архіві Сумської області (далі – ДАСО) зберігається велика колекція документів, які є результатом діяльності Конотопського повітового суду. Повітові суди функціонували в Російській імперії протягом останньої чверті XVIII ст. – 1860-х років, розташовувалися у повітових містах (Конотоп саме таким містом і був) і були становими – розглядали цивільні і деякі кримінальні справи лише місцевого дворянства. Але згодом до їхньої компетенції потрапили і справи, де фігурантами, окрім дворян, були селяни, купці, міщани.

Всі матеріали Конотопського повітового суду зібрані у відповідному архівному фонді №582. Фонд складається з трьох описів, які охоплюють близько 900 архівних справ. Всі документи хронологічно відносяться до періоду з кінця XVIII ст. до другої половини XIX ст. включно. Архівні справи різні за обсягом – від кількох аркушів до кількох сотень. Це внутрішня документація повітового суду (листування з іншими установами, особисті документи чиновників, які вступали на службу чи звільнялися, фінансові документи тощо), судово-слідчі матеріали по кримінальним злочинам, майновим суперечкам та багато іншого.

Мова йде про надзвичайно цінний масив історичних джерел, де міститься, зокрема, надзвичайно багато відомостей про велику кількість осіб, які мешкали на землях Конотопщини у зазначений період, у тому числі про багатьох представників тогочасних українських еліт. Багатьом з них ми вже присвячували свої наукові розвідки та археографічні публікації. Це, наприклад, родини Лазаревських, Герасимовських, Семенових, Колчевських [11, с.160-177], Куниць [12, с. 121-125; 26, р.56-63], письменник і публіцист Я.І. Костенецький [25, р.1067-1077] та рід Костенецьких в цілому [13, с.159-162; 27, р.1650-1660] та ін. Цим та багатьом іншим конотопцям присвячена доволі широка історіографія, що налічує не один десяток (а скоріше сотень) наукових досліджень. До найбільш популярних персоналій, які стали об'єктами наукових інтересів для багатьох вчених, слід віднести історика О.М. Лазаревського, військового, державного і громадського діяча М.І. Драгомирова та багатьох

* Дослідження проведене в рамках виконання умов Договору з Міністерством освіти і науки України № БФ/23-2021 від 04 серпня 2021 року на виконання завдань перспективного плану розвитку наукового напрямку «Гуманітарні науки і мистецтво» Сумського державного університету.

інших. Цей список можна продовжувати. Життєвому і професійному шляху цих людей присвячено значну кількість статей і ґрунтовних монографій, які навести в даній публікації просто неможливо.

Щодо родини Костенецьких, то тут історіографія є теж доволі великою. Крім названих праць вище, існують дослідження про відомого військового діяча В.Г. Костенецького [2, с.45-57; 18, с.513-516.; 24, с.181-183], згаданого вище Я.І. Костенецького [1, с.137-140]. Ще у XIX – на початку XX ст. світ побачили довідкові видання про відомі дворянські роди колишньої Гетьманщини, де наведено короткі відомості про значну кількість членів родини Костенецьких [19; 22; 23, с.496-514]. Згадуються Костенецькі і у роботах, присвячених історії Конотопщини [20]. І це також далеко не повний перелік робіт, які безпосередньо чи опосередковано висвітлюють історію родини Костенецьких чи біографії (або окремі біографічні факти) окремих її членів.

У пропонованій роботі мова піде про архівний документ з вищезначеного фонду ДАСО №582. Він є складовою архівної справи під назвою «Накази Чернігівського губернського правління про переміщення та підвищення в чинах канцелярських службовців; прохання дворян про прийняття на службу до Конотопського повітового суду» [3, арк. 26-32зв]. Справа містить матеріали, що хронологічно охоплюють першу половину 1830-х років. Нами цей документ вже використовувався при з'ясуванні доцільності використання матеріалів повітових судів, які функціонували на українських землях, як джерела до генеалогічних та біографічних досліджень. Текст його вже був представлений у додатках до нашої монографії [14, с.370-380]. Вважаємо за доцільне присвятити означеному документу окрему публікацію, оскільки він є надзвичайно інформативним історичним джерелом, що має неабияку цінність не лише для генеалогічних та біографічних досліджень, але й для вивчення низки питань регіональної історії, зокрема Конотопського краю.

Даний документ є свідомством, яке фактично підтверджувало елітарне походження кількох представників родини Костенецьких. Він датований 1834 роком. Його цінність полягає у тому, що тут містяться відомості про понад 80 представників цього роду, починаючи з 1664 року. У документі вказувалося, хто з Костенецьких, коли і за яких умов отримав дворянство, наводяться їхні родові маєтності, міститься й інша інформація біографічного та генеалогічного характеру. Без сумнівів, дане джерело є цінним для вивчення історії вказаної родини.

В цілому слід зазначити, що джерельна база для вивчення історії родини Костенецьких чи окремих її представників є колосальною. Лише у ДАСО це сотні документів, що здебільшого зосереджені у фондах конотопських міських та повітових державних установ, навчальних закладів тощо. Найбільша кількість таких документів зберігається у фондах 582 та 586 [напр., 3; 4; 5; 6; 7; 8 та ін.].

Без сумніву, багато таких матеріалів зберігається у колекціях Державного архіву Чернігівської області [напр., 9; 10 та ін.], Центрального державного історичного архіву України у м. Київ, Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського [напр., 15; 16; 17 та ін.], Російського державного історичного архіву у Петербурзі (куди наразі доступ унеможливлено) та низки інших вітчизняних та іноземних архівосховищ чи музейних фондів.

Крім того, відомості про представників роду Костенецьких містяться у періодичній пресі XIX – початку XX ст., наприклад, «Черниговские губернские ведомости» та ін. Певні факти службової (чиновницької) біографії тих чи інших представників цієї родини можна знайти у довідковому виданні Імператорської академії наук, так званому «Місяцеслові», що виходило протягом 1765-1917 років. Наприклад, у випуску за 1832 рік у розділі, де наводяться чиновники Чернігівської губернії, є запис про те, що в цей час одним з депутатів губернського депутатського зібрання від Конотопського повіту був колезький секретар Олександр Федотович Костенецький, засідателями у Конотопському повітовому суді служили артилерії поручник Андроник Мойсейович Костенецький та капітан Федір Ісакович Костенецький [21, с.301, 304]. Подібних згадок у наведеному виданні дуже велика кількість.

Повернемося до документу, представленого у даній публікації. Текст пропонованого джерела подаємо мовою оригіналу (російською). У період, до якого воно відноситься, землі Північно-Східної України (відповідно і землі Конотопщини) були інкорпоровані до складу Російської імперії, а російська мова була офіційною мовою діловодства у всіх державних установах, до числа яких відносяться і повітові суди. По тексту нами інколи будуть зроблені роз'яснення щодо прочитання окремих слів, оформлені у квадратних дужках і виділені курсивом з позначкою «Авт.» (автор). Місця, які нам не вдалося точно прочитати, позначені [...].

Документ

1834 Года сентября 28 дня по указу Его Императорского Величества Малороссийское Черниговское Дворянское Депутатское собрание рассмотрев во первых два прошения жительствоющих в Конотопском уезде, одно помещика коллежского секретаря и кавалера Александра Федотова сына Костенецкого а другое умершего коллежского канцеляриста Осипа Моисеева Костенецкого сына Ивана Костенецкого при коих представляя первый выданное ему из сего собрания свидетельство о службе и чине его, отзыв Г. [тут «Господина» – Авт.] Малороссийского Военного Губернатора с препровождением Всемилостивейше пожалованного ему Костенецкому ордена св. Владимира 4 степени, квитанцию из Капитула российских императорских и царских орденов о получении за

орден 30 руб. денег; грамоту на пожалование ему сего ордена; метрические свидетельства из Черниговской Духовной Консistorии о рождении сынов его Василия и Ивана да дочерей Марии, Анны и Евдокии, указ об отставке выданный родному брату его капитану Федору Костенецкому, и свидетельство из Конотопского нижнего земского суда о службе его, метрическое свидетельство из Черниговской Духовной Консistorии о рождении сынов его Григория и Якова; акт на бронзовую медаль, грамоту на пожалование ордена св. Владимира 4 степени коллежскому ассесору Михайле Алексееву сыну Костенецкому Аттестат и Формулярный список о службе, да метрическое свидетельство о рождении его Михайлы Костенецкого, четыре свидетельства 1. от бывшего Маршала Конотопского повета и дворян, 2. из Конотопского поветового /: что ныне уездный /: суда коллежскому секретарю Василию Иосифову сыну Костенецкому о службе данное, 3-е из одного же суда губернскому секретарю Ивану Иосифову сыну Костенецкому о службе его и 4 метрическое свидетельство о рождении сына его Александра, указ об отставке поручика Александра [у документі ім'я також підкреслено, а над ним написано «Андроника». Ймовірно, таким чином була виправлена неточність – Авт.] Моисеева сына Костенецкого, и метрическое свидетельство о рождении его; коллежского секретаря Алексея Михайлова сына Костенецкого, 2 свидетельства 1-е от канцелярии Департамента министерства юстиции о службе 2 метрическое о рождении его да аттестат о службе и чине губернского секретаря Дмитрия Моисеева сына Костенецкого, просит о внесении вышепомянутых сынов его Василия и Ивана до родственников его коллежского ассесора и кавалера Михайла с сыном его коллежским секретарем Алексеем, поручика Андроника, да сынов губернского секретаря Ивана, Александра и капитана Федора, Григория и Якова Костенецких в родословную книгу в ту часть в которую предки их внесены учинить определение и с одного выдать тем сынам его просителя и сына губернского секретаря Ивана Александру да капитана Федора Григорию и Якову Костенецким справочных порознь копий с представляемых же документов сняв к делу копии подлинные ему просителю возвратить, а последнее метрическое свидетельство из Черниговской Духовной Консistorии о рождении его Ивана Костенецкого просить учиня дополнительное о Дворянстве его определение с одного выдать ему справочную копию представляемое метрическое свидетельство за составлением с него к делу копии подлинное ему возвратить во вторых справку из дел сего собрания учиненную по коей оказалось, что о признании рода Г.Г. [тут «Господ» – Авт.] Костенецких в Дворянском Достоинстве состоялось в бывшей Новгородско-Северского наместничества Дворянской Комиссии 1786 года Июня 20 дня определение таково; одного наместничества губернский предводитель Дворянства и уездные Дворянские Депутаты разсматривали списки и доказательства о благородстве Григория Иванова, Алексея Федорова и умершего полкового асаула Иосифа жены Марфы да Моисея Иосифова, Федота, Якова и Петра Федоровых, Осипа, Семена и Дмитрия Моисеевых сынов Косте-

нецких, также умершего значкового товарища Павла Костенецкого жены Марии Костенецкой; в которых значится, что Григорий Иванов вдов, имеет сына Василия и дочь Параскевию Алексей Федоров женат на дочери подкомория повета Гадацкого Василия Ковалевского Варваре, имеет сыновей двух Николая и Ивана, вдова Марфа Иосифова имеет сынов Василия, Ивана, дочерей Марию, Ульяну, Ефросинию, Катерину и Елену; Моисей Иосифов да Осип, Семен и Дмитрий Моисеевы и Петр Федоров холосты Федот Федоров женат на дочери сотника Николая Коленуса Матроне, детей имеет сыновей Михайла и Стефана Яков Федоров женат на дочери войскового товарища Петра Гонзеровского Софии детей имеет сынов Андрея, Ивана и дочь Варвару, вдова Мария имеет сыновей Ивана, Федора и Василия; по последней 1782 года ревизии записанных во владении их Костенецких людей состоит как то: за Григорием Ивановичем наследственных Конотопского уезда в селах Веровки, Фесиовки и Шаповаловки и хуторе Фесиовском мужска пола 164 женска 187 в приданое за женою Его Еленю Величковсковою получены Борзенского уезда в селах Кунишовке, Красиловке, в городе Борзне с прекупленными людьми мужска пола 37 женска 33 души; за Алексеем Федоровичем наследственных в Г [тут «Городе» – Авт.] Конотопе в селах Фесиовке, Семионовке и хуторе Семяновском да купленных и в приданное полученных Кролевецкого уезда в селе Ксензиовке и хуторе мужска пола 288 женска 254 душ; за вдовою Марфою Костенецкой наследственных в городе Конотопе в селах Веровке, Фесиовке, Сосновке и в хуторах Сосновском и Веровском да Глуховского уезда в селе Погребках мужска 149 а женска 127 душ; за Моисеем Иосифовым в Конотопе и в селах Семяновке, Старой и в хуторах мужска 183 женска 225 душ; за Федотом, Яковом и Петром Федоровыми наследственных в Конотопе в селах Шаповаловке, Фесковке в хуторах Фесиовском, Нечаевском и Гнилицком мужска пола 153 женска 149 душ да особо того с них Федот за женою в приданное полученных в селе Шаповаловке в хуторе Гнилицком в селе Красиловке и хуторе под [...] мужска пола 30 женска 32 душ; за Осипом, Семеном и Дмитрием Моисеевыми в Конотопе, в селах Фесиовке, Подлипною да в хуторах Фесиовском и Гнилицком мужска 49 женска 53 душ а за вдовою Марию Павловою Костенецкою людей и крестьян записанных не состоит жительствоуют все они Костенецкие в Конотопском уезде чины имеют Григорий Иванов и Алексей Федоров бунчуковых товарищей Федот Федоров полкового хоружего в отставке и Яков и Петр Федоровы, Моисей Осипов также Осип, Семен и Дмитрий Моисеевы канцеляристы в службе о предках же своих показали что с оных Назарий Костенецкий шляхтич Малороссийский жительство имел Заднепрского Малороссийского Корсунского полку в местечку Капустиним имея тамо довольные шляхетские имения служил военно в чине знатных того полку товарищей где во время бывшей за веру православную войны и убит жена ж его Пелагия немогучи терпеть таковы гонения с малолетними двумя сынами Григорием и Матвеем в 1664 году перешед на сю сторону реки Днепра

благоприобретши полку Нежинского в городе Конотопе шляхетские имена жительствовавали и с них Григорий служил в числе знатных войсковых товарищей и сотником Конотопской сотни и за те отличные службы пожаловано Гетьманом Скоропадским в полку Прилуцком село Фесиовку, которое и ныне во владении их Костенецких находится сверх того оной предок их Григорий был в походе при канале Ладожском наказным полковником Нежинским и имел напоследок чин бунчукового товарища а по смерти его сыновья его Иван, Федор и Иосиф Костенецкие владеа оным селом Фесиовкою а к тому еще и другими приобретенными добрами служили с них Иван сотником батуриным и бунчуковым товарищем, Федор значковым и бунчуковым товарищами а Иосиф сотником Конотопским, от которых рождены от Ивана с показателей бунчуковый товарищ Григорий и брат его асаул полковый Иосиф уже умерший и оставивший по себе жену Марфу и детей вышепоименованных от Федора Григориева бунчуковый товарищ Алексей да от Иосифа Григориева три сыны сотник конотопский Федор и войсковые товарищи Моисей, Иосиф Костенецкие из коих родились показатели от Федора Федот, Яков и Петр от Моисея Осип, Семен и Димитрий а от Иосифа Моисей вышеозначенный же Матвей Назаров имел одного сына асаула полкового Степана от которого рожден сын значковый товарищ Павел Костенецкий кой уже умре оставя жену Марию и трех сынов Ивана, Федора и Василия в доказательство благородства своего представили 1-е универсал гетьмана Ивана Мазепы 1704 Марта 20 состоявшийся о отдаче предку их знатному товарищу Войсковому Григорию Костенецкому с товарищи на откуп в городе Конотопе состоящих шинков покуховного збору 2-е универсал оног ж гетьмана Мазепы 1707 генваря об определении означенного предка их Григория сотником Конотопским 3-е универсал гетьмана Ивана Скоропадского 1713 Мая 10 о надаче села Фесиовки и о стверждении хутора Леницкого под селом Семянковою за службу оному сотнику Григорию Костенецкому 4 универсал оног ж гетьмана Скоропадского 1716 апреля 26 о увольнении от посполитых тягостей поданных его Григория Костенецкого Гутянских и об определении ему к слуге четырех человек козаков в разсуждение продолженных им служб 5. универсал оног ж гетьмана Скоропадского 1717 февраля 18 о надаче с показателей бунчукового товарища Григория отцу Ивану Костенецкому за службу его сельца Вировки с людьми и всеми угодии 6. универсал оног ж Скоропадского того ж 1717 Июля 29 о утверждении оному ж Григорию Костенецкому за службу двух мучных кол на греблях Озаровской и Конотопской находящихся и о получении ему соных доходов без взимания покабанщины и поколенщины 7. универсал оног ж Скоропадского 1719 июня 6 об определении вышеписанного предка Григория Костенецкого в сотню Конотопскую по прежнему сотником 8. росписки от сотников Короповского ж сотнику Конотопскому Григорию Костенецкому 1721 августа 23 и 27 данные на вызыченные у него четыре тысячи золотых деньги из которых значится что он Костенецкий в тогдашнем походе был наказным полковником Нежинским

9. универсал гетьмана Данила Апостола 1727 декабря 9 о увольнении означенного предка показателей Григория Костенецкого от сотничества и об определении наместо его сына его Иосифа Костенецкого 10. универсал одного ж гетьмана Апостола 1730 июля 13 о утверждении оному ж Григорию Костенецкому села Фесиовки и хутора Селигновского также мельниц Озаровской и Сосновской с принадлежащими к ним угодиями людьми по предъявленным прежним гетьманским универсалам значущихся 11-е универсал его ж гетьмана Апостола Ивану Костенецкому бунчуковому товарищу того ж июня 16 данный о подтверждении состоящего во владении его села Вировки с угодий 12-е универсал гетьмана Апостола об определении оного бунчукового товарища Ивана Костенецкого в сотню Батуриную сотником 1732 Июля 16 состоявшийся 13. универсалы из войсковой Генеральной Канцелярии 1-й обопределении Федора Костенецкого на службу бунчуковым товарищем 1734 года Мая 14 2-й о немении до означенного Ивана и до брата его Федора Костенецких яко до бунчуковых товарищей полковникам и сотникам никакого дела и кто бы имел на их правную претензию тобы искал суда и расправы из их Костенецких в суде войсковом Генеральном 1735 декабря 15 а 3-й о определении Стефана Костенецкого в разсуждении добропорядочной его службы полковым нежинским асаулом 1738 апреля 27 данные 14. подорожный лист из войсковой Генеральной Канцелярии бунчуковому товарищу Федору Костенецкому о свободном до крепости св. Федора или где б войсковый генеральный обозный Яков Лизогуб с командою своею обретался пропуск 1739 февраля 11 данный 15. паспорт от оного Лизогуба оному ж Федору и брату его Ивану Костенецким будущим под командою его Лизогуба при крепости св. Алексея к отпору неприятеля 1739 апреля 12 данный с отпуском их от оной крепости в Глухов и в дома их 16-е указ из войсковой генеральной Канцелярии 1750 Июня 21 с показателей Петра, Якова и Федора отцу Федору Костенецкому данный об определении его за службу сотником Конотопским до усмотрения и конфирмации гетьманской 17. универсалы от гетьмана графа и кавалера Кирилла Григорьевича Г [тут «Господина» – Авт.] Разумовского 1. 1751 августа 3 о утверждении означенного Федора Костенецкого сотником 2-й об определении с показателей Григория Костенецкого войсковым товарищем за службу отца его бунчукового товарища Ивана Костенецкого 1760 Ноября 9 3-й об определении с показателей Семена, Дмитрия и Осипа Костенецких отца Моисея Костенецкого войсковым товарищем 1760 Декабря 4 а 4 о увольнении с показателей Алексея отца бунчукового товарища Федора Костенецкого за слабостью здоровья его от службы 1761 Марта 16 данные 18-е два абшиты из Малороссийской Коллегии показательки Марфы Костенецкой мужу Иоасафу Костенецкому на чины войскового товарища 1765 сентября за полкового асаула 1780 Июня 15 за службу его данные 19. абшит из оной же Коллегии 1765 августа 19 с показателей Моисея Костенецкого отцу Иосифу на чин войскового товарища за службу его данный 20-е абшит из оной же Коллегии о увольнении с показателей

Григорія Костенецького по слабости здоровья от службы с награждением за оную чином из войскового товарища в бунчуковые товарищи 1773 Июня 2 21-е два патента из оной Малороссийской Коллегии 1-й 1765 августа 19 на чин войскового товарища и 2-йот его Сиятельства Г [тут «Господина» – Авт.] генерал фельдмаршала сенатора и разных орденов кавалера графа Петра Александровича Румянцева Задунайского с показателем Алексею за службы на чин бунчукового товарища 1784 годов Марта 23 числ данные кои все доказательства под литерою К. приложены по рассмотрении же оных явилось, что предок показателем Григорий Костенецкий служил знатым войсковым товарищем сотником Конотопским и бунчуковым товарищем а между тем был в походе наказным полковником и за усердную его службу от гетьмана Ивана Скоропадского наданы и утверждены разные недвижимые имения как то: села и хутора с людьми и мельницы с угодии что же и сыны оного Григория Костенецького бунчуковые товарищи Иван и Федор да сотник Иосиф также Иосифовы сыны, сотник Федор и войсковые товарищи Моисей и Иосиф Костенецкие равно и асаул полковый Степан Костенецкие продолжали службу по породе своей дворянскую и владели прописанным имением и что по них и вышепомянутые показатели Костенецкие наследственно владеют имея при том с них Григорий Иванов, Алексей Федоров и Федот Федоров же Костенецкие чины собственною их службою приобретенные действительно обер офицерские о всем том значится из вышеписанных представленных ими гетьманских универсалов, абшитов и патентовкоторые по силе высочайшей грамоты о дворянстве 92 статьи 3, 6, 11 и 14 отделений на дворянское рода их Костенецких достоинство признаются неопровержимыми и как происхождение рода сего действительно своим дворянским достоинством восходит до ста лет в высочайшей же грамоте о дворянстве статьи 77 повелено такова рода Дворянство вносить в первую часть родословной книги ДЛЯ ТОГО губернский предводитель и уездные Дворянские депутаты единогласно приговорили: Внести их бунчуковых товарищей Григория и Алексея полкового хоружого Федота и канцеляристов Якова, Петра, Моисея, Осипа, Семена и Дмитрия господ Костенецких да вдов полкового асаула Иосифа жену Марфу и значкового товарища Павла жену Марию Костенецких же с потомством их в 1-ю часть Дворянской родословной Книги сей Губернии и о том в Согласие 85 статьи выдать роду сему за надлежащим подписанием и за печатью Дворянского собрания грамоту и в третьих представленные при вышеписанных прошениях Костенецких в копиях и подлинником документы из коих явствует 1-е из двух свидетельств вышепоименованных в прежнем протоколе Василию и Ивану Иосифовым сынам из Конотопского уездного суда 1831 Июня 17 и 1832 августа 19 и Аттестата Дмитрию Моисееву сыну Костенецким из Конотопской городской полиции 1832 годов сентября числ данных в статской службе и получали чины как то с них первый Василий Коллежского регистратора 1798 декабря 31 губернского секретаря 1802 Декабря 31 и Коллежского секретаря 1814

Декабря 31 сверх того по выбору Дворянства находился в земском войске с 6 Декабря по 15 августа 1808 за что получил золотую медаль на владимирской ленте потом в Конотопском нижнем суде заседателем с 1 генваря 1809 по 27 генваря 1815 а с того числа по 27 февраля 1818 земским судьей в тамошнем уездном суде; второй Иван Коллежского регистратора 1804 декабря 31 губернского секретаря 1807 декабря 31 потом по выбору Дворянства состоял в Конотопском уездном суде временным подсудком с 1815 по 1819 а с 20 генваря 1827 по 10 июля 1829 в том же суде подсудком что ныне заседатель и 3-й Дмитрий коллежского регистратора 1810 декабря 31 и губернского секретаря 1813 годов декабря 31 числ 2-е из свидетельств Черниговской Духовной консистории 19 сентября 1832 31 декабря 1830, 19 октября 31 августа 1832 и 30 июля 1834 и 18 числ февраля 1832 годов выданных что из числа показанных по прежнему протоколу лиц законно родились как то от губернского секретаря Ивана Иосифова Костенецкого сын Александр 1819 марта 14 от бунчукового товарища Алексея Федорова сын Михаил ныне коллежский ассесор 1784 ноября 8 а от его Михаила сын Алексей 1812 августа 24 от полкового хоружого Федота Федорова сына Александр 1791 Июля 10 и Федор 1794 марта 6 а с них от Александра сыны Василий 1823 августа 10 и Иван 1830 марта 25 да дочери Анна 1817 Мария 1819 генваря 26 и Евдокия 1825 а от Федора сыны Григорий 1830 генваря 8 и Яков 1831 апреля 14 от канцеляриста Моисея Иосифова сына сын Андроник 1801 октября 11 и от коллежского канцеляриста Осипа Моисеева сын Иван 1814 годов генваря 27 числ 3-е из свидетельства сего собрания 1830 Мая 6 под №700 выданного Александру Федотову сыну Костенецкому что он Александр Костенецкий вступил в статскую службу к письменным делам в Конотопский поветовый земский суд 1805 Марта 16 продолжая оную происходил чинами губернским регистратором 1805 декабря 31 коллежским регистратором 1809 декабря 31 губернским секретарем 1819 декабря 31 затем определен в бывший Малороссийский почтамт 1812 генваря 21 в оном находился 1813 генваря по 8 а с 10 июня 1814 по назначению Конотопского поветового Маршала, был Дворянским чиновником для препровождения воинских команд и рекрутских партий чрез повет в сей должности находился по 1815 год а с 10 генваря того 1815 по 28 февраля 1818 по выбору дворянства находился в Конотопском нижнем земском суде заседателем а по выбытии из сей должности определен к делам Конотопского поветового казначейства 1819 июня 27 где находился 1820 декабря по 11 после того по выбору дворянства состоял в оном нижнем земском суде заседателем с 1 генваря 1821 по 10 генваря 1824 а затем избран в сие Дворянское собрание Депутатом в каковой должности с 1 генваря 1824 года по ныне состоит и в продолжение оной произведен коллежским секретарем 1826 декабря 31 4-е из грамоты Капитула Российских императорских и царских орденов в 7 день февраля сего 1834 года под №173 на имя оногo Александра Костенецкого состоявшейся что он Костенецкий за продолженную службу в должностях по выбору дворянства более трех установленных

сроков безпорочно всемилостивейше пожалован в 12 день ноября 1833 года кавалером ордена св. Владимира 4-й степени 5-е из указа за подписом генерал фельдмаршала главнокомандующего 1-ю армиею 2 сентября 1832 под №119 и свидетельства из Конотопского нижнего земского суда 22 июня сего 1834 годов данных что капитан Федор Федотов сын Костенецкий в службу вступил пятидесятником 1812 июля 22 в Малороссийское Черниговское ополчение из коего прикомандирован к Нарвинскому пехотному полку 1815 генваря 4 и того ж года июля 13 определен в оный полк прапорщиком с старшинством с 22 июля 1812 в котором подпоручником 1817 ноября 13 поручником 1819 августа 27 штабс капитаном 1821 июля 29 и 1823 годов февраля 14 числ по высочайшему приказу уволен от службы за болезнию капитаном и с мундиром в продолжении военной службы был в походах против французских войск затем по выбору Дворянства находился в должности заседателя Конотопского уездного суда Мая с 16 по 7 июня 1830 и 1831 генваря с 27 по 7 ноября 1832, сего же числа избран дворянством на текущее 1833 трехлетие исправником в тамошний уезд в каковой должности находится поныне 6-е из грамоты капитула российских императорских и царских орденов 30 апреля 1823 под №480 да аттестата с формулярным списком из бывшего малороссийского почтамта 1827 Мая 18 под №2583 выданных Михайле Алексееву сыну Костенецкому что он Костенецкий вступил в статскую службу 1797 сентября 10 произведен коллежским регистратором 1803 декабря 31 при составлении в 1806 году земского войска избран дворянством Конотопского повета сотенным начальником того года декабря 27 в сей должности состоял 1807 декабря по 31 губернским секретарем 1809 декабря 31 затем избран дворянством Конотопского повета хорунжим 1812 генваря 14 в сей должности находился 4 трехлетия произведен коллежским секретарем 1817 декабря 31 за выслугу в сей должности безпорочно более трехтрехлетьи награжден орденом святого равноапостольного князя Владимира 4 степени 1823 февраля 17 в Малороссийский почтамт сверх штата определен 1824 февраля 12 титулярным советником 1823 декабря 31 а из оного почтамта перемещен в Конотопскую почтовую экспедицию того 1824 года июля 9 уволен с награждением чина коллежского ассесора 1827 марта 17 7-е из свидетельства 19 июля сего 1834 года от Канцелярии Департамента Министерства юстиции сыну оного коллежского ассесора Михаила Костенецкого Алексею Костенецкому данного что он Алексей Костенецкий находится на службе в том Департаменте в чине коллежского секретаря и 8 из указа за подписом генерала от инфантерии главнокомандующего 1 армиею 1826 февраля 13 под №36 что поручик Андроник Моисеев Костенецкий в службу вступил юнкером 1816 декабря 25 в 7-ю артиллерийскую бригаду в коей портупей юнкером 1817 августа 14 прапорщиком 1819 апреля 12 по переименовании оной в 10 артиллерийскую бригаду 1820 Мая 20 в которой поручником 1824 апреля 16 а 1825 годов декабря 16 числ по Высочайшему приказу уволен от службы по домашним обстоятельствам поручником ОПРЕДЕЛИЛИ как из выше-

писанного значится что род Костенецких в том числе полковый хоружий Федор Федоров, бунчуковый товарищ Алексей Федоров, Иван Иосифов ныне губернский секретарь Моисей Иосифов и Осип Моисеев сыны Костенецкие определением бывшей Новгородско-Северской Дворянской Комиссии 20 июня 1786 года состоявшимся признаны в дворянском достоинстве и приговорены ко внесению с потомством их в первую часть родословной книги, что же от них законно происходят как то от Федота нынешний проситель Коллежский секретарь и Кавалер Александр и от него дети егосыны Василий и Иван да дочери Анна, Евдокия и Мария и брат его капитан Федор и от его сыны Григорий и Яков от Алексея сын коллежский ассесор и кавалер Михаил и от сего коллежский секретарь Алексей от Ивана Александр от Моисея поручик Андроник и от Осипа Иван сие доказывается метрическими свидетельств-вами из Черниговской Духовной Консистерии выданными и о чинах и орденах оных Александра, Федора, Михаила, Алексея, Ивана и Андроника аттестатами, грамотами, указами и другими вышеписанными документами ДЛЯ ТОГО на основании Высочайше утвержденного в 6 день февраля 1828 года мнения Государственного Совета согласно означенному прежнему определению бывшей Новгородско-Северской Дворянской Комиссии помянутого просителя коллежского секретаря и кавалера Александра с детьми его сынами Василием и Иваном да дочерьми Анною, Мариено и Евдокиено братаего капитана Федора с сынами Григорием и Яковом да прочих родственников его коллежского ассесора и кавалера Михайла с сыном его коллежским секретарем Алексеем Александра Иванова сына поручика Андроника Моисеева и Ивана Осипова Костенецких причислив в число Дворян к роду ГТ [тут «Господ» – Авт.] Костенецких внести при вышепоказанных предках их в первую же часть родословной книги и копии сего определения с надлежащим засвидетельствованием выдать с числа оных лиц Василию и Ивану Александровым, Григорию и Якову Федоровым, Александру Иванову и Ивану Осипову сынам Костенецким порознь каждому возвратив подлинные документы за оставлением с оных к делу копий; о чем герольдии с приложением копий сего определения и всех значущихся в деле сем документов да родословной о происхождении сего рода представить на благоразсмотрение подлинное определение за подписом ГТ [тут «Господ» – Авт.] Губернского предводителя Дворянства и Депутатов.

Сия копия протокола с таковым подлинным верна и по прошению коллежского секретаря и кавалера Александра Костенецкого из Малороссийского Черниговского Дворянского Депутатского собрания родственнику его губернского секретаря Ивана Костенецкого сын Александру Костенецкому выдана 1834 года октября 15 дня.

на копии подпис таков
Черниговский Губернский предводитель Дворянства
Александр Маркович
по листам скрепили
Секретарь Дворянства Матвей Барзаковский
Канцелярист Яков Головко.

Джерела та література

1. А.Л. Дневник Я.И. Костенецкого // Киевская старина. №6. 1899. С.137-140.
2. Галайко В. Він завжди прагнув бою або Василь Костенецький, якого ми мало знаємо // Україна. №16-19. 1990. С.45-57.
3. Державний архів Сумської області (ДАСО). Ф.582. Оп.1. Спр.556. 277 арк.
4. ДАСО. Ф.582. Оп.1. Спр.608.
5. ДАСО. Ф.582. Оп.1. Спр.637.
6. ДАСО. Ф.586. Оп.1. Спр.96.
7. ДАСО. Ф.586. Оп.1. Спр.100.
8. ДАСО. Ф.586. Оп.1. Спр.121.
9. Державний архів Чернігівської області (ДАЧО). Ф.127. Оп.1. Спр.1018;
10. ДАЧО. Ф.239. Оп.2. Спр.1429
11. Дегтярьов С.І. Матеріали до генеалогії Лазаревських, Герасимовських, Семенових та Колчевських з фондів Державного архіву Сумської області // Сумський історико-архівний журнал. №IV-V. 2008. С.160-177.
12. Дегтярьов С.І. До історії маловідомого конотопського роду Куниць // Конотопські читання: зб. наук. пр. Вип.ХІ. Ніжин: ПП Лисенко М.М., 2020. С.121-125.
13. Дегтярьов С.І. Рід Костенецьких у доробку Матвія та Олександра Лазаревських // Сумські історико-краєзнавчі студії. Збірник матеріалів ІІ Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції (Суми, 28 жовтня 2021 р.). Суми: ФОП Цьома С.П., 2021. С.159-162.
14. Дегтярьов С.І. Повітові суди Північно-Східної України наприкінці XVIII – у середині XIX ст.: функції, персональний склад, документація: монографія. Суми: Триторія, 2022. 424 с.
15. Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського (ІР НБУВ). Ф.І. №59145. 2 арк. – Купча на продаж власного хутора з орними полями, сіножаттю, гаями і плотинами сотнику конотопському Григорію Костенецькому. 1731 р. Копія.
16. ІР НБУВ. Ф.ІІІ. №6173. 2 арк. – Костенецький Яків Іванович Максимовичу Михайлу Олександровичу. Лист 8 грудня 1858 р. з Ніжина до Москви.
17. ІР НБУВ. Ф.96. №56. 6 арк. – Костенецький Василь Григорович. Біографічний нарис (серед. XIX ст.). Рукопис друкований з дописками.
18. Крылов В.М. Кадетские корпуса и российские кадеты. СПб., 1998. 671 с. С. 513-516.
19. Лазаревский А.М. Списки черниговских дворян 1783 года. Материалы для истории местного дворянства. Чернигов, 1890. 186 с.
20. Лазаревский А.М. Описание старой Малороссии. Материалы для истории заселения, землевладения и управления. Том второй. Полк Нежинский. Конотопская сотня. Конотоп, 2004. 124 с.
21. Месяцеслов и общий штат Российской империи на 1832 год. Часть вторая. СПб.: при Императорской Академии Наук, 1832. 422+IV+VII с.
22. Милорадович Г.А. Родословная книга Черниговского дворянства. Т.І. Ч.1-2. СПб.: С.-Петербургская Губернская Типография, 1901.
23. Модзалевский В.Л. Малороссийский родословник. Том второй. Е-К. Киев: Типография Т-ва Г.Л. Фронцкевич, 1910. С.496-514.

24. Морозова Г.В. Нові факти до біографії В.Г.Костенецького // Сумська старовина. №V-VI. 1999. С.181-183.
25. Degtyarev S.I., Yehorova O.I., Polyakova L.G., Gut J. Yakov I. Kostenetsky (1811–1885): Life of a Typical Representative of the Noble Intelligentsia of the XIX century // Bylye Gody. 2019. Vol. 53. Is. 3. Pp.1067-1077.
26. Degtyarev S.I., Nazarov M.S., Polyakova L.G., Gut J. Representatives of the Unprivileged Social Groups of the Former Hetmanate on Public Service of the Russian Empire (on the example of the Peasant-Cossack Kunits Family) // Bylye Gody. 2021. Vol. 16. Is. 1: 56-63.
27. Degtyarev S.I., Ziakun A.I., Polyakova L.G., Gut J. Ukrainian Cossack and Noble Family Kostenetsky: the Historiographic and Source Analysis // Bylye Gody. 2021. Vol. 16. Is. 4: 1650-1660.

Денисенко О.Й.

Загадки Репіна

Наш славетний земляк Ілля Репін, закоханий в Україну, створив цілу низку творів, присвячених історії, життю та побуту своєї улюбленої батьківщини. Чільне місце серед його українки, безумовно, займають «Запорожці», які стали, за висловом критиків, «вищим творінням» майстра.

Репін умів одночасно працювати над кількома творами, але вся його діяльність 1880-90-х років, творчі поїздки, так чи інакше було пов'язано з роботою над цією картиною. Художник «полює» за козацькою іконографією, працює в столичних і провінційних музеях, подорожує Україною, місцями колишніх козацьких Січей, вивчає приватні збірки. Доля приводить його до Качанівки – відомої садиби мецената і колекціонера В. Тарновського, закоханого в українську старовину, артефактами якої було наповнено садибні приміщення і побут, стиль життя всієї Качанівки. Для такої картини, як «Запорожці», треба було знайти чоловіків, які вміли сміятися. Ця звукова гама, як засвідчили вже написані картини та численні етюди до них, була надзвичайно багатогранною – від уїдливого, добродушного, до розкотистого реготу. Саме такий сміховий тембр Репін почув у Качанівці – він дошкульного належав кучеру Василя Тарновського, місцевому жителю Микиті Черепу, більше відомому в літературі як Нікішка. Саме він є однією з ключових фігур в обох картинах, що нині належать ДРМ (м. Санкт-Петербург, Росія) та Харківському художньому музею (1889-1896). Сюжетне дійство розгортається навколо трьох основних персонажів – козака, який тільки що вимовив дуже влучне, «смачне» слово чи вираз, підкріпивши його красномовним жестом, кошового отамана

Сірка, і Микити в самому центрі картини, що «переадресує» його широким помахом руки самому султану. Цей непоказний на вигляд чоловік з надзвичайно дошкульним, навіть уїдлигим сміхом і «заводним» характером настільки сподобався Репіну, що саме його він зобразив на обох полотнах, хоча в попередніх ескізах «цю роль» відігравав вусатий чорнобровий красень. Цей качанівський характерник дійсно справив враження на Репіна – нещодавно до нашого музею на експертизу надійшла робота з фрагментарним зображення двох персонажів «Запорожців», Микити і козака за ним з розкотистим сміхом і під-

Рис. 1. Запорожці пишуть листа турецькому султану

нятою в захваті рукою. Без сумніву, написана в Качанівці, в тій же колористичній гамі, що й перший варіант Репіна, вона є одним з ескізних начерків, які здійснив майстер у пошуках образу. Крім того, на зворотній стороні картону написано портрет дружини Тарновського – Софії, щоправда, в поганому стані збереження. Підписи виконавця відсутні. Хто і для кого міг виконати ці роботи, досить різні за рівнем виконання? Валентин Серов, який разом із Репіним 1880-го року подорожував Україною і відвідав Качанівку? Ця версія виникла спочатку, але Серову на той час було лише 16 років, і творів для порівняльного аналізу ми не знайшли. Написаний на зворотному боці портрет Тарновської поступається за рівнем виконання. Значить, Тарновську було написано пізніше і кимось іншим. Значну допомогу у встановленні хоча б приблизної достовірної картини надали співробітники національного за-

повідника «Качанівка». Дякуючи їх інформації, живим і повнокровним змістом наповнився образ «Нікішки», нащадки якого і носії його колоритного прізвища проживають і нині там. Також досить цікавою виявилась і їх розповідь про Софію Тарновську, як її називали, янголаохоронця Качанівки, надзвичайно добру і благородну людину, яку обожнювали і боготворили її селяни. Можливо, портрет Софії було написано вже після її смерті, 1889 року. Аматорське виконання портрета наштовхує на думку (так вважають науковці з Качанівки), що це міг бути хтось із рідних і близьких Тарновських-дітей. Добре малювали син Василь і донька Софія. Припускаємо, що Микита Череп, вже маючи свій портрет, міг попросити на пам'ять і портрет своєї пані, про яку в нього залишались найкращі спогади – обслуга (колись її називали «двірня») знаходилась на особливому рахунку щирої приязні і довіри. На користь аматорського виконання свідчить і поганий стан збереження портрета, пов'язаний з недотриманням технології живопису. Про те, що ця робота має качанівський слід, свідчить і її власник – київський колекціонер Олексій Бізюков, який придбав її 20 років тому. Персонаж, «списаний» з Микити, виявився досить стійким у пошуках образів героїв картини. Зазнавали змін і майже повністю були оновлені учасники козацького гурту в другому, харківському варіанті картини. Сам хазяїн Микити, Василь Тарновський, в обох варіантах фігурує в різних іпостасях – у першій картині в ролі генерального судді, в другому-кошового Сірка. Ми можемо не погодитись з М. Мурашком, який висловив свої враження від роботи Рєпіна над харківським варіантом, де Тарновський виступає в образі кошового Івана Сірка. «Тут же тип нашего Василия Васильевича, только он при мне его начал обрабатывать; из незначительного лица Василь Васильевича сделал лицо более характерное, глаз он вдвинул глубже и улыбку сделал хитрее». Тарновський був гарним чоловіком, чію зовнішність і поставу було позначено аристократизмом шляхетної породи, що добре ілюструє картина «Гетьман» І.Ю.Рєпіна (колекція СОХМ). У харківському варіанті Сірко – суворий і навіть дещо демонізований, на відміну від першої картини, де його прототипом став генерал М. Драгомиров. Микита, який присутній в обох роботах, теж мінявся, але не так кардинально. Під час роботи над атрибуцією представленого твору також було звернуто увагу, що цей колоритний персонаж дещо обійдений увагою мистецтвознавців. Багато пишуть про М. Драгомирова, А. Рубця, М. Кузнецова, Г. Алексеєва та інших. А між тим, його образ є одним з ключових у обох картинах. На це звертає увагу одна з перших дослідників історії створення харківського полотна М. Чернова, колишня співробітниця ХХМ.

Відомо, як багато працював Рєпін над картиною, прямо на полотні переписуючи фігури, іноді їх безжалісно знищуючи або перемальову-

Рис.2. Козаки

ючи заново, як він пише в одному з листів, «не торкаючись головного». У мистецтвознавчій літературі неодноразово було відзначено багатство різних відтінків сміху, показаних у «Запорожцях» – від нестримного щирого реготу до злої іронії, похмурої або задумливої посмішки.

Існує ще один, не так широко відомий, як запорозький, сміховий камертон, який також відіграв значну роль у створенні «Запорожців». Цей надзвичайно колоритний і цікавий епізод зі свого чугуївського дитинства Репін згадав під час роботи над картиною. Незадовго до початку навчання у місцевого іконописця І. Бунакова відбулась його зустріч із чумаками, коли він побував на ярмарку в Чугуєві, де «пропадав три дні». До цього він чув багато історій про чумаків, але «живого в очі не бачив» – Чугуїв знаходився осто-

Рис.3. Портрет Софії Тарновської

ронь їхніх шляхів, і до міста вони заходили рідко. Під час чумацької вечері Репін почув легенду про солоне Ріпне озеро поблизу Чугуєва. Розповідь про солеварню, що стояла на березі в давні часи, солеварів, що продали чортові душу в обмін на сіль, супроводжувалась розкотистим сміхом оповідача. Але справжнім «сміховим апофеозом» став кінець історії, коли наступний оповідач розповів про чорта, якого відшмагав чумака. А далі Репін перелічує всі відтінки сміху: реготали до сліз, просто знемагаючи від сміху, верещали тонкою фістулою, хрипіли, кашляли, давилися сміхом, не в змозі вимовити слово. Через багато років, працюючи над «Запорожцями», Репін весь час згадував чумаків та їх регіт.

В мистецтвознавчих колах побутує думка, що Репін не зовсім довіряв першому задумові, давав можливість йому «відстоятися», пробував різні варіанти, і починав роботу над полотном тільки тоді, коли був упевнений, що і він сам, і задум картини повністю визріли. Тому він, як Гоголь над рукописом, чаклував над картиною, перш ніж винести її на суд глядача. Цей процес, як свідчать фахівці, мав і свої зворотні наслідки – втратити в свіжості, виграти в глибині. Майстер впорався з цією задачею: у «Запорожцях», як великій багатофігурній композиції, Репін досягає враження одномоментності, імпрізації створення, при цьому збагачуючи картину відчуттям просторовості, режисерської свободи, портретним досвідом. «Запорожців» можна вважати завершенням теми епічної народної картини, але в той же час їх унікальність полягає в тому, що «майданна естетика» картини співіснує з великою ідеєю, інтелектуальним і духовним змістом, низовою сміховою культурою, яку втілює Микита, часто порівнюваний з образом козака Голоти, і високим бароковим дипломатичним стилем листа Івана Сірка турецькому султанові, який демонструє високий інтелектуальний рівень цього представника козацької еліти. Таким чином, козак Голота, списаний з Микити, і Тарас Бульба, де втілено риси професора Петербурзької консерваторії А.Рубця, є єдиними в обох варіантах картини, що не зазнали суттєвих змін і переписування. Як відомо, під час роботи над «Запорожцями» Репін писав не тільки олійні, але й графічні роботи, особливо акварельні, серед них пов'язані з перебуванням у Качанівці. Більшість їх не збереглась, про що Репін жалкував, працюючи на схилі років над картиною «Гопак» (1926). Значну кількість творів на козацьку тематику успадкували діти Репіна: Тетяна, Юрій, Надія, Віра, в колекції якої вдалось виявити роботу «Маєток Кочанівка» (без зазначення техніки і розмірів). А поки що живописний етюд із приватної колекції О.Бізюкова ми можемо віднести до спадку нашого славетного земляка, І.Ю.Репіна, як свідчення його великої і натхненної роботи в пошуках образів до свого «вищого творіння» – картини «Запорожці пишуть листа турецькому султанові».

Джерела та література

1. Белічко Ю. Україна в творчості І. Ю. Репіна. Державне видавництво «Мистецтво», Київ – 1963.
2. Степовик Д. В. Скарби України: Наук.- художн. кн. К.: Веселка. 1990. Твори І. Ю. Репіна у Харківському художньому музеї. Альбом. Харків – 1994
3. Побожій С. І. Ілля Репін і Сумщина [Текст]: монографія/ С. І. Побожій. – Суми: ДВНЗ «УАБС НБУ», 2009. – 107с., [8] арк. Іл: Іл.

Захарчук Ю.А.

Художник і педагог Олександр Гофман

На сьогодні серед науковців не зменшується інтерес до вивчення життя та творчої спадщини визначних діячів науки та культури ХІХ - ХХ ст., який покликаний з'ясувати їхню роль в громадсько-культурному житті України. Музеї нашої країни – це саме ті заклади, що зберігають та популяризують надбання видатних художників, імена яких є відомими та маловідомими для широкого загалу. До маловідомих можемо віднести ім'я художника та педагога Олександра Емілійовича Гофмана, роботи якого та його учнів зберігаються у фондовій колекції Конотопського міського краєзнавчого музею ім. О.М. Лазаревського.

Народився Олександр Емілійович Гофман у м. Бендери (Молдова) 14 серпня 1861 р., а у 40-річному віці переїздить у м. Конотоп. Конотопський період життя Олександра Гофмана можна охарактеризувати, як поєднання педагогічної діяльності з образотворчим мистецтвом. Розпочинається він в 1904 р., коли О. Гофман за сімейними обставинами переїздить на постійне місце проживання у м. Конотоп. Спочатку Гофман мешкав у своїх родичів у залізничному селищі, а у шлюбі з медичною сестрою будує власний будинок, що знаходився на Соснівському шосе (сучасний проспект Миру) [1, с. 98-99].

На початку ХХ ст. в системі закладів освіти міста вже функціонувало Комерційне училище, засноване 16 листопада 1904 р. [2, с. 112]. Саме в Комерційному училищі починає свою педагогічну діяльність Гофман на посаді викладача малювання. Художник-педагог підносить на належний рівень малювання, як предмет. Паралельно з педагогічною діяльністю, Гофман продовжує працювати у царині образотворчого мистецтва – живопису та графіки. У цей час приймає участь у виставках у Києві, Харкові та інших містах. Його роботи друкувались в періодичних виданнях початку ХХ ст.

В ході Української революції 1917-1921 рр. відбувається реорганізація освітньої системи, і Гофман продовжує працювати в школах міс-

та, які були у підпорядкуванні залізниці. Найдовше учителем малювання О.Гофман пропрацював у 3-й міській школі. На 1900-1925 рр. припадає період творчої зрілості художника, його становлення.

На початку 30-х рр. ХХ ст. О.Гофман створює художню студію при Клубі залізничників (Будинок культури ім. Луначарського, сучасний Будинок науки та техніки залізничників). Педагог-художник приділяє багато уваги навчанню писати з натури, в студії з'являються всі необхідні засоби для навчання – мольберти, гіпси, проводить пленери. Педагогічна майстерність Гофмана та вміння передати свої художні навички дали поштовх багатьом учням в майбутньому стати Заслуженими художниками України – Є. Лученко, В. Масик та художники О. Сиротенко, В. Литвинов, О. Величко, М. Рєзніков, О. Маренков, С. Макаренко, А. Сологуб, О. Богданов, Н. Самко [1, с. 98-99].

Відвідування студії давало можливість учням продовжувати художню освіту у більш престижних закладах, а зараховані вони могли бути на другий курс навчання. Це можна прослідкувати на прикладі династії художників Масиків: «Згодом батько з трьома братами навчався у відомій художній студії Олександра Гофмана. В 1937 році брати вступили до художнього училища в Дніпропетровську» - так згадував про батька Володимира Масика Олександр Масик [3]. Саме Гофман першим звернув увагу на здібності юного Масика і почав займатися з ним індивідуально. У 1934 р. робота юного художника «У ливарному цеху» була викуплена прямо з виставки студійців, що проходила в Чернігові. За рекомендацією Гофмана, В. Масик був направлений на навчання у згадане вище Дніпропетровське державне художнє училище і відразу вступає на другий курс. Загалом, учні «гофманівської школи» навчалися у Київському, Харківському, Одеському художньому училищах.

Олександр Гофман був високоосвіченою людиною, мав гарну бібліотеку по мистецтву та підтримував дружні відносини з відомими людьми у місті. Так, серед приятелів художника був Василь Лисенко, який на той час тримав іконописну майстерню в місті, а його ім'я було відоме далеко за межами Конотопа.

Протягом всієї педагогічної діяльності Гофман не полишає живопис та графіку, про що свідчить доробок митця, який частково зберігається в Конотопському міському краєзнавчому музеї ім. О.М. Лазаревського.

У групі збереження музейних предметів «Твори мистецтва» зберігається 8 робіт Олександра Гофмана, п'ять з яких, це портретні роботи та три пейзажні. Згідно актів надходження 1967 р., фондове зібрання поповнюють наступні твори О. Гофмана: «Портрет дівчини в хустині», «Портрет машиніста Попова», «На Мельні», етюд «Ай-Петрі» [4, с. 69]. У портретних роботах художник відобразив глибоку зацікавленість до звичайних людей, як до вагомих, сповнених багатим внутрішнім життям особистос-

тей. У портретному жанрі Гофмана відчувається висока живописна культура художника. Портрет - це форма зображення людини, де основний фокус тримається на її обличчі, а також передає її психологічний стан, соціальний статус і приналежність до певної історичної епохи. Героями портретів Гофмана є звичайні люди у їхньому повсякденному житті.

«Портрет машиніста Попова» - поясне зображення чоловіка у світло-зеленому одязі. Художник робить акцент на пишній сивій бороді, що обрамляє обличчя та спокійний і водночас пронизливий погляд, який несе в собі весь життєвий досвід. У правому нижньому куті нанесено чорною фарбою напис «930», тобто написаний портрет у 1930 р. Глибокий інтерес до духовного світу людини бачимо в роботі «Портрет дівчини в хустині», виконаний також у 1930 р. Поясне зображення молоді небагатої дівчини, одягненої у традиційний український одяг: вишита сорочка у червоно-чорних кольорах, корсетка та біла хустина. Погляд молоді дівчини стомлений.

У 1994 р. колекція музею поповнилася ще однією портретною роботою О. Гофмана, це «Портрет Піпко-Тріус Марії», написана у 1927-1928 рр. Згідно фондово-облікової документації, музейний предмет було прийнято в дар на постійне зберігання до музею від жительки м. Конотоп Репетько Світлани Євгеніївни, що проживала по вул. Успенсько-Троїцькій. Дівчина, зображена на полотні, Марія Євлампіївна Піпко-Тріус, 1913 р.н., навчалася у 3-й школі, де відвідувала заняття з рисування О. Гофмана. Марія Євлампіївна мала досить складну долю. Її чоловік, Євгеній Григорович, за участь у військовому заколоті. 01 грудня 1934 р. був засуджений до вищої міри покарання. Сама ж Марія, через чотири роки, 15 лютого 1938 р. була арештована, як соціально-небезпечний елемент, дружина зрадника Батьківщини. 10 квітня 1938 р. засуджена на 8 років позбавлення волі (стаття не вказана) та в липні цього ж року відправлена в Акмолинське табірне відділення, а 24 вересня 1939 р. – на «Строительство 201 НКВД». Реабілітована Марія Євлампіївна Піпко-Тріус 22 січня 1957 р. Відомо, що Євгеній Григорович та Марія Євлампіївна мали доньку Світлану [5, с. 116]. Тому, можемо припустити, що Репетько Світлана Євгеніївна – це і є донька Марії Піпко-Тріус, що передала до музею портрет своєї матері, виконаний О. Гофманом. На полотні бачимо дівчину з сумними очима, довгим розпущеним волоссям та зеленому вбранні.

Колекція музею має ще дві портретні роботи Гофмана: «Портрет Жені Лученка» та «Портрет циганки». В ході звірки наявності фондів відповідно виявлено, що на цих портретних роботах відсутні облікові позначення згідно фондово-облікової документації. Але перелічені вище музейні предмети експонувались у музеї у 90-х рр. У науковому архіві Конотопського міського краєзнавчого музею ім. О.М. Лазарев-

ського зберігаються супроводжуючі матеріали до експозиційно-виставкої роботи музею впродовж 1995-1997 рр., 1999-2001 рр. [6, 7, 8]. Коли і яким чином ці роботи потрапили до музею – можемо поки що тільки зробити припущення. Остання робота, «Портрет Жені Лученка» (полотно на фанері), була написана Гофманом 1931 р. На звороті картини зроблено напис зеленою фарбою, цитування мовою оригіналу «Александр Емельянович Гофман. Портрет Е.Лученко написан 1931 г. В дар Конотопському краєведческому музею Заслуженного художника Украины Е.Д. Лученко». Вивчаючи фондово-облікову документацію музею різних років, вдалось з'ясувати, що у 1967 р. Євген Дмитрович Лученко передає в дар музею чимало музейних предметів, тому можемо припустити, що серед них і був портрет учня Гофмана, але, з огляду на певні об'єктивні причини того часу, не був опрацьований як тому належить [9]. О.Гофман не просто так пише портрет Лученка, майбутнього Заслуженого художника України, адже це був його улюблений учень, на якого він звернув увагу ще 1928 р. Особисті риси Євгена, його упертість і працелюбність imponували учителю. Гофман не мав власних дітей, і 14-річний юнак став дуже часто бувати у майстерні художника. Вони разом ходили на пленери, етюди, багато спілкувались, хлопчик багато читав, користуючись бібліотекою Гофмана. І як згадував Є. Лученко про свого вчителя, він дуже часто ходив на пленер, а вся майстерня була завішана його роботами [10, 11].

Досить харизматичним та колоритним і, без перебільшення, загадковим є «Портрет циганки», виконаний у темній кольоровій гамі з акцентуванням зображення обличчя у профіль. Вказаний музейний предмет потребує подальшого вивчення як з художньої, мистецтвознавчої точки зору, так і становлення його як музейної цінності, що може стати темою нового наукового дослідження.

Фондове зібрання музею також має три пейзажні роботи О. Гофмана: Етюд «Ай-Петрі», «На Мельні», «Ранок в с. Мельня». Пейзажний живопис, відомий, як ландшафтне мистецтво, являє собою зображення природи у всіх її проявах. Переважно, це гори, долини, дерева, річки та ліси. Основною особливістю є наявність широкого виду, а також його елементів, розташованих у зв'язковій композиції. Існують різні види пейзажу, в тому числі сільський і міський, морський і річковий, релігійний і футуристичний. Гофману дуже подобалась природа Конотопщини, він багато працював з натури. Пейзажі художника невеликі за розміром, але ліричні за настроєм. Два його пейзажі «На Мельні» та «Ранок в с. Мельня» написані в с. Мельня Конотопського району та побудовані так, щоб якнайкраще донести до глядача настрої пейзажу. У пейзажі «На Мельні» зображено куточок рідної природи: високі дерева, під ними хатина та поживкла трава. Незважаючи на те,

що художник зображує похмурий день, зелень дерев вирішена через теплі відтінки кольору. «Ранок в с. Мельня» - перед нами сільський пейзаж, акцент художник робить на українській хатині під солом'яною стріхою, видніється хлів та плетений з лози тин, зелень дерев та блакитне небо. Відповідно до написів музейних працівників на зворотному боці обох робіт, написані вони Гофманом у 1920 р. [8, 12].

Етюд «Ай-Петрі», як припускає Борошнев В.О., художник, краєзнавець, член національної спілки журналістів України, був написаний значно раніше, тобто до 1904 р. [1, с. 98-99]

Як говорив відомий чи не всьому світові уродженець Конотопщини, народний художник України, живописець, графік, член Національної академії мистецтв України, професор Національної академії образотворчого мистецтва і архітектури, лауреат Державної премії України імені Тараса Шевченка Микола Андрійович Стороженко, «Митець є скрізь. У селах, коли потрібно було зробити човна, то знаходились майстри, що вправно робили човна-довбанку, якого дуже важко на воді тримати, і дивовижно – як вони робили розрахунки! А якщо ткали – що це були за витвори! Звідки такі ритми орнаментальні, це просто диво. Хату робити, церкву робити – все це краса, це мистецтво. Обов'язково знаходилась людина, яка це робила; художник – це майстер. За Гофманом, якщо ти не майстер, то ти й не художник». З впевненістю можемо сказати, що Олександр Емільйович Гофман – майстер своєї справи, справи всього свого життя – майстер-художник, майстер-педагог. А неоціненним скарбом «гофманівської школи» є його учні-послідовники, які стали відомими художниками.

Джерела та література

1. Борошнев В.О. Конотоп. Сторінки минулого. – Суми: ТОВ «Друкарський дім «Паріус», 2013. – 152 с.
2. Акічев Ш.М. Пам'ятні дати з історії Конотопщини. – Харків: Мачулін, 2019. – 312 с.
3. Коскін В. Олександр Масик: «Живопис – це переплавка життєвих традицій в радість буття» <http://www.vox.com.ua/data/publ/2008/02/12/oleksandr-masyk-zhyvopys-tse-pereplavka-zhyttyevykh-tragedii-v-radist-buttya.html>.
4. Науковий архів Конотопського міського краєзнавчого музею ім. О.М. Лазаревського (далі – НА КМКМ). Ф.1., Спр. 01. С. 69.
5. Книга Пам'яті Сумської області: В 3 т. – Т. I. Забуттю не підлягає: Анотований покажчик/Автор-упорядник О.С.Коваленко; Під редакцією Л.А. Покидченко. – Суми: Видавництво «Ярославна», 2007. – 384 с., іл.
6. НА КМКМ. Ф.2., Спр. 125.
7. НА КМКМ. Ф.2., Спр. 54.
8. НА КМКМ. Ф.2., Спр. 101.

9. НА КМКМ. Ф.2., Спр. 142.
10. НА КМКМ. Ф.2., Спр. 55.
11. НА КМКМ. Ф.2., Спр. 60.
12. НА КМКМ. Ф.2., Спр. 99.

Капустіна І.М.

З історії села Дептівка Конотопського повіту Чернігівської губернії

Вивчаючи історію Північного Лівобережжя, науковці дедалі частіше звертаються до періодичних видань XIX – початку XX ст. і, зокрема, до часопису «Чернігівські єпархіальні відомості» (1861-1911рр.). Саме на його сторінках вміщено цілий комплекс матеріалів з історії сучасної Сумської області, оскільки значна частина її території у минулому входила до складу колишньої Чернігівської губернії.

Ініціатива заснування часопису належить істориком, архієпископу Чернігівському Філарету (Гумілевському), який і спрямував видання на історико-краєзнавчу тематику. Майже відразу навколо редакції «Чернігівських єпархіальних відомостей» починають гуртуватися місцеві дослідники церковної старовини, священники, викладачі духовних навчальних закладів, службовці церковних установ. Часопис став одним з найцікавіших тогочасних єпархіальних видань, саме завдяки змістовності та науковому характеру публікацій [1; 51]

У часописі «Чернігівські єпархіальні відомості» було оприлюднено приходський літопис церкви Різдва Богородиці с. Дептівки Конотопського повіту, впорядкований священником Леонідом Максимовичем. У ньому наведено відомості про заснування цього населеного пункту, місцевих священників починаючи з середини XVIII ст. Цікавими є кліматичні спостереження Л. Максимовича, опис помешкань, одягу, зовнішнього вигляду мешканців села, їхньої мови та звичаїв. Автор також охарактеризував приходську церкву, кладовища, діяльність церковних старост, заняття селян.

«Літопис церкви Різдва Богородиці села Дептовки Конотопського повіту» був надрукований у 1896 році у № 16, 17, 22, 24.

Сам автор – Леонід Максимович з 28 жовтня 1888 року проживав в селі та був призначений на посаду не тільки священника, а й вчителя в Дептівське (Міністерське) сільське двокласне народне училище Міністерства народної освіти. Будучи людиною грамотною, зацікавленою в дослідженні історії краю, Леонід Іванович являвся також

автором ще декількох статей і проповідей опублікованих в різні роки (1880, 1882, 1896, 1898, 1900, 1908) на сторінках цього ж видання.

Перегорнемо сторінки літопису та дізнаємося цікаві факти про життя мешканців села Дептівки Конотопського повіту, Чернігівської губернії.

Завдяки детальному опису ми маємо уяву, якою була церква Різдва Богородиці, що розташовувалася в центрі села. «...побудована в 1802 році, замість згорівшої церкви, час заснування котрої невідомий і від котрої до цього часу збереглася лише одна ікона святого Миколи Чудотворця. Діюча церква однопрестольна, на честь Різдва Пресвятої Богородиці, дерев'яна, холодна, на камяному фундаменті, побудована у вигляді рівнокітного хреста, але першопочатковий вигляд багато в чому змінений різночасовими прибудовами для більшої вмісткості прихожан; спочатку розширений був південний, а потім і західний приділи (в 1872), до останнього була приєднана дзвіниця; в 1851 році під неї був підведений новий камяний фундамент. Як церква, та і дзвіниця покриті металом і пофарбовані зеленою фарбою, а стіни побілені і пофарбовані білою фарбою.

По зовнішньому вигляду церква Дептівська доволі красива, так як доволі висока (більш 30 аршин висотою) і при 3-х главах, утверджених на восьмериках, але вже настільки стара, що деякі кутки пошкоджені і в них утворилися великі щілини. Щодо внутрішнього свого оснащення церква є настільки тісною, що на великі свята, не може вмістити всіх хто молиться, третина котрих змушена знаходитися поза церквою. Стіни церкви пофарбовані олійною фарбою, внаслідок чого в зимовий час, коли збирається багато прихожан, волога стікала по всій церкві, і від цього майже всі ікони на дереві розклеїлись та пошкодились; крім того у фарбу міцно в'їлася пилюка, котру ні чим не можливо було стерти, тому і стіни здавалися брудними». [2; 520-538]

За свідченнями автора в архіві Дептівської церкви на жаль не збереглося жодного документу та відомостей про причт чи церкву села Дептівки, причина мабуть через пожежу, котра в 1801 році знищила церкву. Збереглася єдина метрична книга з 1759 по 1781 роки. З якої відомо, що на 1759 рік в Дептівці був один лише священник Іоанн Стефанович, а з 1785 року ще і – Василь Максимович. Перший був в якості настоятеля, і про нього ніяких відомостей на жаль не збереглося. А ось Василь Максимович був сином священника Роменського повіту Максима Прохоровича. Оженився в Дептівці на дочці поручика Соколовського. Саме при ньому в 1801 році і була збудована нова церква. Його справу продовжив з 1818 року син Петро Васильович Максимович. Був від людиною доброю, спокійний, ставився до всіх привітно і доволі благочинно проводив Богослужіння.

Цікавими є відомості про заняття місцевих жителів: «головне заняття прихожан – хліборобство, а додатком до нього слугують: тютю-

ництва, тваринництво та бджільництво. Тваринництво хоча і не складає для жителів особливо спеціальної галузі господарства, але ним займаються майже всі із бажанням виростити для своєї користі хороших волів, корову або ж хорошого коня, але цього жителі досягають в окремих випадках, так як гарних заводчиків не тримають, а коровами та кіньми працюють, тому доморосла худоба та коні виходять в більшій мірі дрібними та слабкими; вівці теж малорослі і самої простої породи. Бджільництвом займаються зовсім небагато жителів (чоловік 20), більш всього тому, що гречиху сіють тут зовсім мало, а здебільшого овес, але для вигідного бджільництва, як відомо, необхідні місця де достатньо гречихи, з якої більш всього бджоли беруть мед. Бджільництво ведеться і тими небагатьма пасічниками в малих розмірах і притому на колишніх застарілих началах, в маленьких вуликах-дуплянках; тільки в останній час 2 пасічника придбали близько 10 рамкових вуликів. Промисловими ремеслами жителі майже ніяк не займаються, крім 50 чоловік шевців і кравців, котрі займаються цими ремеслами здебільшого тільки взимку. При частих неврожаях такі люди знаходяться в самому безвихідному положенні, так як при неврожаї с/г робіт немає, а інших занять вони не знають, тому і залишаються майже без засобів до життя. Раніше, майже всі бідні жителі ставали на літо жати хліб у більшій частині заможних власників, а восени і взимку заробляли молотбою хліба в тих самих власників, але тепер зазвичай косять хліб косами і жнивними машинами, молотять хліб у більшості заможних власників – молотарками, потреба в робітниках є тільки на невеликий час. Дивлячись на це, багато бідняків щорічно прямують на заробітки в південні губернії, але і там якщо неврожай, або великий наплив заробітчан, часто не знаходять собі роботу, і витративши свої власні кошти, повертаються додому ні з чим.

Вцілому ж всі жителі села Дептівки працелюбні, бережливі, люблять свою землю-годувальницю і не тільки найбідніші, а і самі заможні, відмовляють собі в усьому через те, щоб зробити заощадження на купівлю землі». [2]

Не оминув своєю увагою Леонід Максимович і освітні заклади села (з 1876 по 1895 роки): «... Ще з 40-х років в Дептівці існувало училище. Учителем в ньому на протязі 24 років був Леонтій Стефанович, але у зв'язку з його смертю в 1860 році училище було переведене в село Голінку. В 1874 році на кошти земства в Дептівці було відкрите однокласне земське училище, а в 1876 році це училище було переформовано в двохкласне відомства Міністерства Народної Просвіти, на той час для училища було облаштовано одне приміщення і для квартир 2 вчителів – інше приміщення, в такому вигляді училище існує і до цього часу. Щорічні кошти цього училища слідує: з державної казначейства відпуска-

ється 365 крб., від Конотопського земства 400 крб. і від місцевої сільської общини 150 крб., ця ж община веде і господарські витрати по училищу, як то: ремонтує, страхує, отоплює училищні приміщення і утримує при них сторожа, на всі ці розтрати тратиться щорічна сума від 160 до 200 крб, дивлячись на потреби. За 18 років існування (з 1876 по 1895 роки) в училищі навчалось 829 хлопчиків і 167 дівчаток» [2]

Даний літопис заслуговує нашої уваги, оскільки в ньому, автор яскраво висвітлив життя і побут мешканців сільської громади. Даний краєзнавчий матеріал є значним внеском у вивчення та популяризацію знань про минуле нашого краю та відродження його маловідомих сторінок. тане в нагоді науковцям, краєзнавцям, історикам для подальшого дослідження і роботи в галузі історичного краєзнавства.

Джерела та література

1. Гейда О. С. «Чернігівські єпархіальні відомості»: історія створення та діяльності(1861-1911)// Сіверянський літопис.- 2007.- №2.- С.51
2. «Літопис Різдва Богородиці церкви села Дептовки, Конотопського повіту»// Чернігівські єпархіальні відомості,1896 .- №16, 17, 22, 24.

Корнієнко О.М.

Гене́за сумського міфу про розбійницю Кондратьєву

За значний відрізок часу, що минув з моменту ліквідації Українського козацтва та полково-сотенного устрою, дійсні події, пов'язані з його історією, значною мірою були забуті, а певні збережені в народній пам'яті моменти переросли в різного роду легенди і перекази. І найгірше полягає в тому, що увесь цей час офіційні російські й комуністичні історики та місцеві псевдокраєзнавці намагалися переписати історію на догоду тогочасним можновладцям. Недарма радянський академік Д. Лихачов, свого часу відзначав, що наші уявлення про історію і про минуле складаються здебільшого з міфів.

Як серед пересічних мешканців Сум, так і в журналістському середовищі дотепер є поширеним і навіть популярним вкрай недолугий «переказ», що у першого сумського полковника Гарасима Кондратьєва була сестра злої вдачі, котра взяла на себе керівництво розбійницькою ватагою та грабувала заможних купців. Довгі вмовляння Гарасима на сестру не впливали, а тому спіймавши її на гарячому, Кондратьєв замурував її до кам'яниці. Цю «легенду» опублікував архієпископ Філарет (Д. Гумілевський) в «Историко-статистическом описании Харьков-

ской епархии» (1857), однак поставився до неї скептично: «Предание, вот что говорит о поступке его с родною сестрою. Сестра его была отважная женщина, но жила нечестно; она набрала себе ватагу сорванцов и на большой торговой дороге обирала с ними московских купцов. Брат Герасим Кондратьевич, узнав о том наверное, приказал сказать ей, чтоб унялась. Она не слушалась. В другой раз он сам строго говорил ей о ее худой жизни и требовал с угрозами, чтобы бросила она свои привычки. Сестра не преставала жить по-прежнему. Тогда Герасим Кондратьевич, поймав ее на деле ее, засадил в каменную стену и замуровал. – Не беремса защищать верность события...» [1]. Критично висловлювався на адресу даного «фольклорного витвору» й священник Іаков Левитський у своїй праці «Историческое прошлое города Сумы Харьковской губернии» (1908) [2].

Міф зазвичай можна уподобити біологічній інфекції, що схильна до самостійного життя та варіативних мутацій. Невігластво, небажання дошукуватися першоджерела та нестримний вияв фантазій численних аматорів і деяких журналістів призвів до того, що пересічні мешканці м. Суми впевнені, що перший сумський полковник і засновник міста Герасим Кондратьєв замурував власну сестру у Воскресенській церкві, що зводилася протягом 1696-1702 рр. Проте власне узагальнення та аналіз як варіантів «переказів» із різних куточків колишнього козацького регіменту, так і реальних джерел, дозволяє встановити істину й генезу походження даного міфу.

Наразі підтверджується давнє прислів'я, що диму без вогню не буває. Досліджуваний нами міф ґрунтується як на реальних подіях, так і на вигадках. Так, у 1935 р. (за ін. даними – в 1927 р.) студенти сумського будівельного технікуму разом із своїм викладачем, вдалися до «дослідження» Свято-Воскресенського храму. Обстукуючи церковні стіни в пошуках гаданого скарбу, вони виявили замуровану порожнину. Після вилучення бутової цегли в ніші знайшли людський кістяк, який розсипався при першому дотику [3]. Про те, що в дійсності ніякої сестри у полковника не було, а це напевно було поховання молодшої доньки Г. Кондратьєва – Марії Герасимівни, яка померла між груднем 1694 р. і вереснем 1696 р., ми вже писали в статті, присвяченій полковницькому роду Кондратьєвих, надруковній у № 4 часопису «Пам'ятки України» за 2014 р.

Що ж до розбійниці Кондратьєвої, то, заглиблюючись у більш давні «перекази», знаходимо у М. Добротворського іншу версію цього міфу. Згідно його варіанту, розбишацтвом поблизу с. Старосілля Гайворонівського повіту Курської губернії займалася місцева поміщиця Кондратьєва: «Была она женщина отважная, но была нечестива; набрала себе ватагу сорванцов и на большой торговой дороге обирала проезжих купцов. На вершине кургана [так називалося розташоване

біля села городище – *авт.*] в ту пору росло три огромных дуба, на которых была устроена палатка для предводительницы. Заметив с этой каланчи добычу, она тотчас посылала кого-либо из своей шайки, а иногда вместе с ними сама отправлялась обирать несчастные жертвы. Брат ее, помещик Кондратьев, узнавши, что сестра его снимается этим ремеслом, приказал сказать ей, чтобы унялась. В другой раз он сам строго говорил ей о её худой жизни и требовал с угрозами, чтобы бросила она свои привычки. Сестра не переставала жить по-прежнему. Тогда г. Кондратьев поймал её на месте преступления, посадил в каменную стену и замуровал» [4]. Як бачимо, тут не йдеться власне про старого полковника, а лише про «помещика». Попри все, автору не вдалося відшукати серед поміщиків 2-ї пол. XVIII ст. Кондратьєвих, які б мали маєтності в зазначеній місцевості.

Найбільш об'єктивну інформацію подає власне першоджерело, а саме опубліковані тим же Миколою Олександровичем Добротворським витяги з укладеного Д. Деменковим «Описания достопамятных вещей». У них містяться відомості про двох поміщиків – «М. и Б.» (у рукопису приведені лише ініціали), що мешкали наприкінці XVIII ст. (*sic!*) неподалік м. Миропілля Суджанського повіту. Останні «спеціально занимались тем, что выезжали на большую дорогу грабить проезжающие обозы. У одной был отряд вооруженной дворни из 70 человек, у другой – до 100. Район их разбойнических походов был весьма обширен. Они разъезжали по всем дорогам, начиная от Курска до Сум и от Белгорода до Белополья. Одну из них правительственные войска захватили со всей шайкой близ г. Сумы; людей ее всех перевешали, она же спаслась при посредстве денег. Ей велели только считаться умершей и никуда не выезжать из своего имения» [5].

Таким чином, у версії Деменкова прізвище Кондратьєвих не фігурує взагалі. Трудноці з локалізацією маєтків розбійниць (неподалік м. Миропілля) аж ніяк не вказують на те, що їх власниці були нащадками українських родів – адже в Суджанському повіті було чимало земле-власників-росіян.

Певний відгомін тих подій сподібуємо в документах, що зберігаються в родинному фонді Кондратьєвих у Центральному державному історичному архіві у м. Києві: «Указ об искоренении разбойников и воров по Суджанской и Миропольской дороге», 1751 р. [6], «Жалоба помещика Любимова на Курскую помещицу вдову Калиневу о учинении ее прикащиками разбоя», 1751 р. [7], «Прощение поданных полковника Кондратьева в Сумскую канцелярию о нападении разбойников на них и о причинении боя», 1754 р. [8], «Доношение оставного обозного Савинова в Сумскую канцелярию о появлении незнакомых людей в селе Сыроватке и о преследовании его на лошадях», 1756 р. [9].

Аналізуючи принципи формування міфів, можна погодитися з твердженням радянського дослідника архаїчних ритуалів і міфології В. Топорова про те, що міф повноцінний, тобто живий, остільки, оскільки він пов'язаний із «священним» абсолютною необхідністю його осягнення, оскільки він мислить себе в невід'ємному зв'язку з ним. Але й «священне» живе міфом і його потаємні глибини орієнтуються на потенційну нескінченність і невичерпаність міфотворчості [10]. На нашу думку, залучення до реальної історії девіантної поведінки двох поміщиків прізвища чи не найвідомішого на Слобожанщині старшинсько-дворянського роду Кондратьєвих, мало на меті викликати посилену увагу до такого «переказу», а переміщення реальних подій на століття назад і поєднання їх із дійсно легендарною постаттю Гарасима Кондратьєва мали відіграти роль вище згаданого зв'язку із «священним». Дві жіночі персони мало вкладалися в рамки примітивного міфологічного сприйняття, а тому, на нашу думку, в останній версії «переказу» залишилася лише одна дама, котру за простою схемою боротьби добра і зла було названо полковницькою сестрою: «мудрий і справедливий брат – зла й підступна сестра» ...

З огляду на все вище наведене, варто наголосити на тому, що всі факти розбійницької діяльності пов'язані з антисоціальною діяльністю виключно московитського населення північно-східної частини колишнього Сумського слобідського козацького полку. Як зазначав свого часу архієпископ Філарет (Д. Гумілевський), «драки между черкасами не увидите, о смертоубийствах и не слышно, к воровству и плутовству они не склонны, – например, из 338 преступлений, относящихся к воровству и мошенничеству, бывших по [Харьковской] губернии в 1845 году, ни одно не пало на долю слобожанина, а все учинены были военнослужащими и бродягами русскими, постоянно шатающимися по губернии» [11]. Назагал, навіть у передмістях м. Курська остання ватага розбійників, що грабувала людей в урочищі «Солянка», офіційно була ліквідована залученим армійським підрозділом на початку 1860-х років за губернаторства В.І. Дена [12].

Українське населення Суджанського повіту Курської губернії, де «черкаські» села межували з «кацапськими», маючи відмінну ментальність і усталені норми соціальної поведінки, змушене було співіснувати з подібними кримінальними елементами, котрі нахабніючи, поширювали свою діяльність на інші місцевості (аж до мм. Суми та Білопілля), де московитського населення навіть не було. Певне пояснення цьому явищу подають автори багатотомного видання «Россия. Полное географическое описание нашего отечества» (1902), описуючи історичне минуле московитського населення колишніх прикордонних земель Курської, Орловської, Тульської, Рязанської, Тамбовської, Воронізької та Пензенської губерній, відзначали, що ще від початку XVII ст., коли

Московщину охопив голод і почався період збродні – т. зв. Смутного часу, бояри й дворяни відпускали своїх холопів, «а они, боясь снова попасть в кабалу, направлялись в вольные казачьи общины Придонья и Северной Украины, где неурожай не был полным. На своем пути эти холопы не могли найти других средств существования кроме разбоев, на которые они шли, образуя из себя вооруженные шайки... Сбродный характер населения – наследие смутного периода – породил в некоторых частях нашей области, долго не умиротворявшихся и сочувствовавших разинцам, булавицам, пугачевцам и пр., как напр. в Тамбовской губ., страшную грубость нравов во всех слоях населения, подмеченную еще поэтом Г.Р. Державиным: здесь напр. даже в XVIII в., в елизаветинское и екатерининское время, существовали разбойничьи шайки, между прочим под предводительством титулованных помещиц (об этом см. в «Очерках по истории Тамбовского края» Дубасова), некоторые же помещики отличались таким самоуправством и жестокостью, которые были немыслимы даже и в те времена в других частях России, а крестьянское и инородческое население, прячась в лесных дебрях северной половины губернии, зачастую не признавало ни каких бы то ни было властей, ни религии (инородцы) и приводилось в повиновение нередко военной силой, причем слабые «гарнизонный команды» не раз терпели поражения от разбойничьего сброда» [13].

Після ліквідації розбійницьких ватаг на етнічному порубіжжі Слобожанщини, оповідання про них почали обростати міфологічними елементами й перетворилися на специфічну складову місцевого фольклору. Не варто забувати, що на відміну від України, де до злочинців було однозначно негативне ставлення, а ідеалом чоловічої поведінки виступав козак – воїн, захисник і лицар, на етнічних московитських землях населення називало розбійництво «молодецтвом», а образ зухвалого злочинця (особливо, якщо він здійснював напади на багатіїв і виступав проти держави) став своєрідним ідеалом чоловічої поведінки та заледве не головним героєм народних пісень і переказів.

Джерела та література

1. Филарет (Гумилевский Д.Г.). Историко-статистическое описание Харьковской епархии: В 3 т. Т. 2 – Х.: Факт, 2005. – 432 с. – С. 65.
2. Левитский И. Историческое прошлое города Сумы Харьковской губернии // Труды XIII археологического съезда в Екатеринославе. Т. 2. – М.: 1908. – С. 79-114.
3. Хвостенко Г. Розбійниця Кондратьєва // Сумщина. – 26 грудня 2001. – № 146 (18527). – С. 4.
4. Добротворский Н. Курские и орловские кудеяры // Киевская старина. Т. XXIII. – 1888. – № 12. – С. 123.

5. Там же, с. 117-123.
6. Центральный державный историчный архив України, м. Київ (ЦДІАК України), ф. 1717«Кондратьєви», оп. 1, спр. 804, на 2 арк.
7. ЦДІАК України, ф. 1717, оп. 1, спр. 805, на 2 арк.
8. ЦДІАК України, ф. 1717, оп. 1, спр. 839, на 2 арк.
9. ЦДІАК України, ф. 1717, оп. 1, спр. 856, на 2 арк.
10. Топоров В.Н. О ритуале. Введение в проблематику // Архаический ритуал в фольклорных и раннелитературных памятниках. – М.: Наука, 1988. – С. 16-42. – С. 34.
11. Филарет (Гумилевский Д.Г.). Т. 3. Вказ. праця, с. 121.
12. Шпилев А.Г. Курские разбойники в XVIII в. // Сіверщина в історії України: зб. наук. Праць: матеріали сьомої науково-практичної конференції (23-24 жовтня 2008 р.) – Суми, 2008. – С. 129-132. – С. 132.
13. Россия. Полное географическое описание нашего отечества: Настольная и дорожная книга для русских людей: [В 19-ти т.]. – СПб., 1899-1914. – Т. 2: Среднерусская черноземная область: [Курская, Орловская, Тульская, Рязанская, Тамбовская, Воронежская и Пензенская губ.] / Сост. В.П. Семенов, И.П. Семенов, П.П. Семенов [и др.]. – СПб.: Изд. А.Ф. Девриена, 1902. – VIII, 717 с.: ил.; 13 л. ил., карт. – С. 136.

Корнющенко І.П.

Немеркнуче відлуння віків. Фольклорні записи популярних пісень на Сумщині

Фольклорний діапазон настільки широкий, що з давніх часів охоплює усі жанри народнопоетичної творчості. Серед них - легенди і міфи, приказки та прислів'я, усмішки і навіть такі рідкісні, як порівняння, повір'я, примовки до імен, голосіння тощо. Та найпоширенішими були і залишаються народні пісні, створені поряд із думами в незапам'ятні і вже ближче до нашого часу невідомими людьми, що мали всеоб'ємну поетичну душу.

Із усіх цих, можна сказати, своєрідних класиків поетичної творчості, в пам'яті залишилось ім'я однієї з небагатьох легендарних авторок безсмертних пісень Марусі Чурай, котра мешкала в XVII ст. в овіяній славою Полтаві.

Те, що пісні, народжені в трудовій діяльності та у всебічних людських взаєминах і що найпоширеніші у різних куточках України, говорить і такий факт: кожен із цих витворів ліричної душі має всебічне розмаїття. Адже, навіть при поверховому ознайомленні з опублікованими, а подекуди й досі з архівними фондами, видно, що пісні ділилися як за різними історико-побутовими та календарними розділами, так,

і це особливо переважає, пісні про кохання. Досить сказати, що в таких масштабних виданнях, як тритомник «Українські народні пісні» /1964,1965,1967 рр./ вони подаються за історико- хронологічним порядком. Ось лише деякі з них: про турецько-татарську неволю, за ними – козацькі, кріпацькі, чумацькі, бурлатські, рекрутсько-солдатські, наймитські... А серед календарно-обрядової лірики - колядки. Русальські, косарські, купальські, жниварські. У піснях же про кохання настільки глибоко розповідаються духовні відносини, що в цих ліричних творах ми бачимо й відчуваємо такі нюанси взаємин, як залицання, ревності, зрада і, звичайно, вірне, осяйне й вічне кохання, що є вершиною щастя жіночої та чоловічої статей. Сюди ж величальним вінком вплітаються і жартівливі пісні, без яких не обходилися ні вечорниці, ні молодіжні гуляння на лоні природи, ні весілля, а в наш час – і під час виступів художньої самодіяльності як на святах, у трудових колективах, так і на місцевих фестивалях. Я не випадково почав дослідницьку статтю саме про живучість народно-пісенної творчості безіменних авторів. Адже в рідній Новомихайлівці ще в ранні юнацькі роки почув багато з них, і не лише, а й запам'ятав, бо приємним хвилюванням сколихнули душу. Отож згодом почав і записувати в окремих зошит ці усні шедеври.

Перша половина мого життя склалася так, що через навчання, а потім – роботу жив у різних місцевостях Сумщини, і ніколи не розлучався з блокнотом та ручкою-самопискою. Саме завдяки цьому зібрав майже в усіх регіонах цього краю багатющі пласти золотоносної фольклористики. Але про це і їх долю скажу пізніше. Зараз же – слово про тих найвідоміших, що зробили найбільший внесок на цьому благодородному поприщі й короткі дані про яких повідаю в хронологічному порядку їх життя та діяльності.

Першим, як належить з усіх сторін, слід назвати видатного фольклориста й етнографа, уродженця с. Хмелів Роменського району Климента Васильовича Квітку (1880- 1953). Про його величезний науковий вклад переконливо говорить те, що він протягом життя у різних регіонах, в т. ч. – й рідної Сумщини, занотував 6 000 народних пісень. До того ж, будучи чоловіком Лесі Українки, з її голосу записав на фонограф 200 пісень. Окрім цього, як музикознавець, опублікував наукові твори «Ритмічні паралелі в піснях слов'янських народів», «Амфібрахій в українських народних піснях» та в багатьох інших, у яких розкрив глибинні тези різноманітних жанрів пісенної творчості нашого народу.

Другим – заслужено назву титаном української фольклористики і, зокрема, пісенної творчості Слобожанщини – був і залишається Валентин Володимирович Дубравін (1933 – 1995). В середині минулого століття, працюючи викладачем у Сумських музичних навчальних закладах, він здійснив експедиції аж у 250 населених пунктів усіх тодішніх

вісімнадцяти районів області, опитав 1200 народних виконавців і на магнітофонну стрічку переважно від старожилів записав понад 10 тисяч зразків різноманітних жанрів музичного фольклору.

Оскільки дана стаття стосується нашого регіону, не можна обійти того факту, що, будучи професором теорії та історії музики, разом із О.О. Дубравіною уклав досить солідну, до того ж із нотами збірку «Пісні Сумщини», що вийшла друком 1989 року 10-тисячним тиражом у видавництві «Музична Україна» і до якої включено понад 300 цих творів у 35 розділах.

Аби підкреслити значимість співацької культури представників області, назву й прізвище поета, уродженця с. Новосільське Лебединського району Володимира Григоровича Морданя (1937 – 2017), котрий був літературним редактором цього, тепер уже раритетного видання.

За віддалених радянських часів у одній із кімнат Сумської філармонії діяв обласний Будинок народної творчості. До нього періодично запрошували і фольклористів. А їх було лише три – із Путивля Федір Павлович Акименко, лебединець Олександр Володимирович Білик і автор цієї публікації. Ми обмінювалися досвідом збирання різножанрового фольклору, читали кращі на наш погляд записи, а методист аналізував їх чи давав поради для дальшої пошукової роботи. Тоді ж столичне видавництво під опікуванням науково-дослідного Інституту фольклору та етнографії видало допоміжний довідник. Це теж сприяло у подальших кваліфікованих записах. Більше того, в журналі «Народна творчість та етнографія» все частіше з'являлися друком добірки оригінальних записів, що по-своєму було моральним, не кажучи вже про матеріальний стимул.

На превеликий жаль, минула золота епоха збирачів і популяризаторів важливої складової української культури. А без цієї грані, як окрема ланка поетично-музичного народознавства, так і національно-духовного надбання в цілому, затьмарилось його значення в багатющій історії країни. Зовсім зникли публікації в нинішніх засобах масової інформації, що теж негативно впливає на культурологічний та естетичний рівні різних прошарків суспільства.

Щоправда, в більш-менш крупніших селах самодіяльні вокальні колективи включають до репертуару народні пісні. Але й тут також є свої проблеми, хоч радує те, що не скрізь і не всі замулені фольклорні джерела.

Цей вогник надії буває завдяки окремим ентузіастам-цінителям, котрі особливо розуміють важливість душевно-звеселяючої пісні, що пам'ятаються з минулого.

* * * * *

Що ж до безпосередніх моїх записів майже всіх жанрів фольклору, то в 2006 році уклав із необхідною паспортизацією багатопланову збірку «Джерела мудрості мого краю». На той час до неї ввійшли 9 легенд, пе-

реказів та міфів, 7 дум, 34 пісні, 52 частівки, 39 приспівок, 807 приказок та прислів'їв, понад 200 анекдотів і усмішок, 145 народних порівнянь, 131 повір'я, 99 промовок до імен, 54 прокльони, 10 інших більш-менш вживаних жанрів. Вони зайняли 205 машинописних сторінок формату А4. А якби врахувати нові дописи і вставки за півтора десятка літ, то не втиснулося б і на цілих 300. Але, оскільки цю статтю присвячую переважно своїм пісненим записам на Сумщині, зупинюся саме на них.

«Думу про «Україну», як і про Тараса Шевченка, записав 10 жовтня 1969 року у м. Крелевець від бандуриста Василя Андрійовича Жидченка; про партизанів під час війни з німцями – 26 серпня 1971 – го від учасниці тих славних рейдів Поліни Іванівни Іванової, котра мешкала тоді в с. Камінь Крелевецького району.

У них правдиво й величально звучать рядки в першій названій тут думі:

Вся ти, наша Україна,
Славою покрита,
А ще горем і сльозами
Та кров'ю облита.

У наступній же думі іменем народу передана вічна любов до великого, всеосяжного й правдивого поета-пророка й мислителя.

Любий сину України,
Наш тарасе дорогий,
Серед нас тебе немає,
Та в серцях завжди живий.

А вже в думі про славнозвісне партизанське з'єднання на чолі з С.А. Ковпаком та С.В. Руднєвим, після оспівування подвигів наших рядових без погонів, саркастично звучить останні рядки на адресу агресивного Гітлера:

Кажуть, десь тепер в Берліні
Під землею кат сидить.
Як почує щось про наших,
Так увесь і затремтить.

Як видно із академічних чи загальнопопулярних видань українських народних пісень, поряд з історичними та соціально-побутовими творами, в яких відображені різноманітні епізоди життя і погляди верств населення, чи не найбільше були, є і, мабуть, будуть пісні талантих, але, на жаль, у переважній більшості невідомих авторів лірично-любовного циклу. Що це твори високого художнього рівня, з багатьма постійними епітетами звучання, я переконався вже тоді, коли заготовував їх від тих, хто цінував і зберігав у своїй пам'яті.

Так, у цій же машинописній книзі є кілька пісень, записаних на моє прохання 18 січня 1976 року ентузіасткою художньої самодіяльності у давньому козацькому селі Русанівка Липоводолинського району

Галиною Петрівною Рожковою від односельців-співаків О.О. Семиліт, Г.С. Горбенко, У.Д. Солодкої, У.Х. Лизогуб та Ф.П. Семиліт.

Цілком зрозуміло, що хоч побіжно проаналізувати ті прекрасні й поширені словотвори лише в Прихорольському краї в одній статті просто неможливо. Наведу тільки окремі рядки чи деякі куплети:

- Я певний, дівчино що ти мене любиш,
- Другого не станеш любить.
- За золото щастя не купиш,
- А доленьку можеш згубить
- / «Я певний, дівчино»/

У другій – «Як запалю сирі дрова» йдеться про зраду: «Розлучила дівчинонька з коханою жоною»; в третій – «Вилігала галка» - про бездушних до сестри двох братів: «Та й куди не їдуть – в гості не заїдуть, Та й куди не ходять – в гості не заходять». Ще в одній, слідуєчій пісні «Ой, матірчко-зірко» оплакується тяжка жіноча доля в чужому краї на заробітках; нарешті в широко відомий темі реально змальовано епізод про вбитого козаченька, що «лежить під білою березою».

Ці та інші нюанси життя охоплює ціла добірка пісень, записаних мною на Кролевеччині, коли я там працював у редакції районної газети в 1963 1972 роках. Їх наспівала тоді в с. Дубовичі І.І. Власенко.

У цьому неповному переліку варто назвати з тієї ж згаданої вище Русанівки Надію Назарівну Сороку. Її дві продиктовані пісні «Ішов козак з Дону» та «Ходжу, ходжу край бережка» зворушливо залягають у душу. До того ж і художній стиль, і епізодичне розкриття тем є оригінальними серед моря пісень тієї місцевості.

* * * * *

Настав час згадати і про долю моїх фольклорних записів, що зберігаються не лише у великому домашньому архіві, а також у машинописній книзі «Джерела мудрості мого краю», про яку йшлося вище. Скажу прямо й відверто: болить серце як про невідоме її майбутнє, так, і це найбільше бентежить, що той, зафіксований на папері багаторічний труд швидше за все піде комусь на розпалку груби або на смітник. І в кожному випадку – безслідно.

Ось два аргументовані факти з минулого. Ще в 1990-у році, коли перший варіант фольклорних записів був уже готовий до друку, надіслав його до харківського зонального видавництва «Прапор». І в листі відповіді, і в рецензії там схвально зустріли цю ідею, але надрукувати відмовились, бо у видавничій справі почалася нечувана лихорадка через катастрофічне падіння економіки. Тоді в країні повертали рукописи, навіть розсипали вже набрані й зверстані тексти.

Знаючи той безпросвітний стан справ, я з розумінням поставився до гнітючого висновку. Тоді, аби врятувати не тільки свій, а й загаль-

нонародний дорогоцінний скарб, 16 жовтня 2005 року написав листа директору вже з новою назвою Інституту фольклору, мистецтвознавства та етнології Г.А. Скрипник. Штовхнуло на це і назване вище прагнення та її висока посада, а також тодішній виступ в українському парламенті, в якому вона стільки могла, намагалась переконати присутніх і телеглядачів у безмежній значимості своєї відданості духовній скарбниці. Але на мій лист-прохання прийняти примірник машинописної фольклорної книжки до фондів Інституту ... навіть не відповіла. Таке лукавство і лжепатріотизм службової особи досі не загоюються в моїй душі. Тим більше, немає будь-якої впевненості, що і в обласному архіві не знайдеться для нього місця.

А одного разу, роблячи доповнення в цю Книгу свого життя, з докором собі ж подумав: треба було раніш – у той час, коли книгодрукування в Україні було на належному рівні і високо цінувався труд невеликої групи ентузіастів фольклористики, - репрезентувати це раритетне зібрання.

З іншого боку, вже мислячи по-новому в наш, багато а чому незрозумілий час, дійшов і такого логічного висновку: хоч би сьогодні й видав його, воно потрібне було б хіба що кільком студентам філологічних факультетів. Знаю, що тут можуть бути заперечення, все ж скажу: більше нікому, бо за уважним спостереженням нині маємо нечитаюче суспільство, котре в переважаючій частині губить час, а заодно й духовність, переглядом шкідливо-аморальних телепередач.

При цьому невгамовним щемом думаю про тих ерудитних пропагандистів фольклору і, зокрема, барвистого суцвіття пісень, котрі відійшли в потойбічний світ і «забрали» безповоротний фонд того, чим, врешті, самовіддано жили.

Як людині, котра заради осяйнішого майбутнього, по можливості збагачувала духовний обшир співвітчизників, важко ставити останню крапку. Важко й навіть у чомусь неможливо, адже світовий годинник чітко відраховує такі різні й часто непередбачені тривогами вісімдесят шість. Але, переборюючи всілякі негаразди, все ж треба повноцінно жити. Треба!

Джерела та література

1. Джерела мудрості мого граю. Машинописна фольклорна збірка І.П. Корнющенко (2000 – 2012).
2. Іван Корнющенко. Осяйний вінок Кобзареві. Суми, «Мрія», Из фольклорних джерел. 2013, сс. 115 -130.
3. Шаміль Акічев. За висотою висота. Рецензія на книжку Івана Корнющенко «Тріумф променістого слова». //Факти. – 2023. – 9 березня - № 10 (205). - с. 7.
4. Особистий архів І.П. Корнющенко.

Коротя О.В.

Дистанційне дослідження городища «Кошари» у басейні Сули

В останні роки частка дистанційних досліджень в археології значно зросла. Цьому сприяє як технологічний прогрес, адже мініатюризація безпілотних літальних апаратів дозволила використовувати їх в розвідках, так і розробка та впровадження нових методик дослідження пам'яток. Майже століття розвитку української археології накопичили дані про значну кількість нерухомих об'єктів, які зазнають антропогенного навантаження. Часто історія дослідження конкретної пам'ятки – це перелік тих пошкоджень та втрат, які вона зазнала за останні сто років.

Не винятком є городище, розташоване на північ від с. Кошари Конотопського району. В археологічній науці воно добре відоме ще за розвідками В.Г. Ляскоронського початку ХХ століття. Тоді це городище складалося з двох частин, які були розділені ровом навпіл та невеликого квадратного укріплення у північно-західній частині. В такому вигляді городище проіснувало до другої половини ХХ століття [2, с. 431]. На початку 70-х рр. ХХ століття місцеві керівники колгоспів для збільшення посівних площ почали активно розорювати майданчик, а з часом і укріплення, що призвело до майже повної руйнації системи оборонних споруд у північній частині городища. В такому вигляді його обстежив Ю.Ю. Моргунов. Він зафіксував руйнацію бульдозером майже 160 м валів [3, с. 23]. Південна частина городища розташована на схилі правого берега р. Ромен, а, отже була недоступною для сільськогосподарської техніки, що стало причиною збереження хоча б цієї частини городища.

На початку ХХІ століття Сумською, а згодом Путивльською археологічними експедиціями розпочато роботи з картографування та складання планів укріплень раннього залізного віку, в результаті чого створено загальну карту пам'яток, а основні результати досліджень опубліковані в монографічному дослідженні Д.В. Каравайка «Городища скіфського часу Путивльського Посейм'я», яка вийшла друком у 2023 р. [1, с. 11 – 119]. Проте, зважаючи на належність р. Ромен до басейну Сули, городище «Кошари» не увійшло до каталогу пам'яток, хоча і розташоване не так далеко від основного масиву посеймських городищ.

Необхідність створення нового плану городища була обумовлена питаннями, пов'язаними зі складанням нової облікової документації на пам'ятку археології. Однією з вимог до неї є план та визначення площі і меж городища.

Для вирішення цієї проблеми було застосовано безпілотний літальний апарат DJI «Phantom F-4», який може здійснювати не лише фотофіксацію поверхні, а й отримувати дані про просторові характеристики об'єкта. Це було використано під час обстеження городища. Літальним апаратом було здійснено фотофіксацію усієї поверхні городища (Рис. 1). В результаті зафіксовані світлі плями, якими виділялися розорані вали городища. Для їх більш чіткої фіксації було здійснено знімки під дуже гострим кутом до земної поверхні з метою визначення мінімального перепаду висоти між розораною системою укріплень та майданчиком городища. Тіні, отримані в результаті таких дій, співпали зі світлими полосами, що дозволило чітко локалізувати знесені вали на місцевості.

Рис.1. Городище поблизу с. Кошари Конотопського р-ну. Знімок з квадрокоптера

Наступним завданням було дослідження валу та рову, які ділили навпіл городище, як це було зафіксовано на плані В.Г. Ляскоронського. Але методика, застосована щодо напільних укріплень, дала зовсім інші результати. В цьому випадку чітко виділявся рів, а от вал навпаки мав більш темний, аніж навколишній ґрунт, колір. Порівняння з аналогічними утвореннями на інших городищах дозволили визначити вал та рів, як рештки дороги козацького часу [4, с. 90]. Крім того, отримані висотні дані про городище та навколишній рельєф дозволили створити просторову модель пам'ятки та зафіксувати як вцілілі, так і втрачені елементи оборонних споруд.

Як результат дистанційного обстеження городища «Кошари» за допомогою літального апарату, ми маємо високоякісні знімки загального вигляду та окремих елементів, зафіксовані в координатах напільні укріплення та можливість створення цифрової просторової моделі

пам'ятки. Використовуючи отримані дані, було складено облікову картку на городище «Кошари», а матеріали стали основою для написання наукової статті, присвяченій даній пам'ятці.

Джерела та література

1. Каравайко Д.В. Городища скіфського часу Путивльського Посейм'я (Путивльська археологічна експедиція 2012 – 2022 рр.) К.: ІА НАН України, 2023. 280 с.
2. Ляскоронский В.Г. Городища, курганы длинные (змиевы) валы в бассейне Сулы // Труды XI АС., 1901. Т. I. С. 404 – 455.
3. Моргунов Ю.Ю. Отчёт о работе Посульской разведочной группы ИА АН СССР в 1972 г. на территории Сумской области УССР// Архів ІА НАН України. – 1972/114. Ф.е. 6378. 34 с.
4. Осадчий Е.Н. Укрепленная пристань на сухопутном пути из города Ромны в Конотоп в XVII веке //Journal of International Network Center for Fundamental and Applied Research. Bratislava: Academic Publishing House Researcher, 2019. № 6(2). p. 83 – 92.

Кузьмін Д.В.

Значення фіксації норм звичаєвого права у об'єктах народної культури українських селян

Одним з найважливіших орієнтирів у формуванні української національної культури селянства стали традиційні норми звичаєвого права. Звичаєві правові норми формувалися на основі досвіду соціальної взаємодії людей протягом століть про мораль, порядність та справедливість. Важливою ознакою їх розвитку також були події, які історично залежали від природних та соціокультурних явищ і суттєво впливали на розвиток місцевої правової традиції жителів сільських громад України.

Під терміном «звичаєве право» розуміється система санкціонованих державою звичаїв правових, які є джерелом права у певній державі, місцевості або для певної етнічної чи соціальної групи. Дана система утворювалася шляхом постійного дотримання упродовж тривалого періоду звичаїв нормативного характеру, відображає правову культуру і правову свідомість народу, а водночас й інтереси панівних верств суспільства [1, с. 566].

Важливим культурним явищем для українських селян стала проблема фіксації (запис) норм звичаєвого права. Традиційно дослідники історії права звертаються до офіційно санкціонованих та введених у дію нормативно-правових документів, значну частку серед яких складають

рішення місцевих адміністрацій, уповноважених на це представників влади, релігійних діячів та організацій, рішень представників станових еліт. Проблемою зазначених історичних джерел є те, що вони відображають історію розвитку права тільки елітарних та заможних верств суспільства, що розкриває досліджувану історію права тільки з точки зору розвитку інтересів та суспільного консенсусу елітарних груп населення.

За таких умов, інтереси та методи соціального регулювання більшості не статусної частини населення опинилися фактично поза увагою наукової спільноти. Причини даної проблеми мають комплексний характер і тісно пов'язані із моментами фіксації фактів життя простих людей у писемних джерелах. Зазвичай, більшість селян українських громад до XX століття у більшості випадків не отримували освітніх послуг для того, щоб вільно вміти писати та читати, що значно скорочувало чисельність фактів фіксації подій, які відбувалися довкола них у писемних джерелах. Станова система держав, які існували на території сучасної України, також не сприяла покращенню писемної фіксації норм звичаєвого права. Навпаки, різниця у соціальній та майновій диференціації була настільки вагомою, що ставала причиною «закритості» різних станів. Більше того, правлячі еліти та селяни сприймали владу та її представників у більшості випадків, як представника інтересів не їх стану, а правлячих еліт. Фактично, означена ситуація сприяла тому, що найбільш експлуатовані та соціально незахищені верстви українського населення такі, як селяни намагалися уникати зайвих контактів із адміністративними установами та представниками бюрократичного апарату. Тим самим селянські громади побудували свою унікальну систему регулювання суспільних відносин у вигляді норм звичаєвого права, які часто не фіксувалися у писемному вигляді, а також їх нормативну суть намагалися не афішувати представникам офіційної влади навіть коли ці норми у XIX ст. намагалися досліджувати з позицій адміністративної необхідності та інтересу етнографічної науки.

За таких умов розвитку звичаєвого права, українські селяни намагалися передавати знання, якими традиційно врегульовувалися відносини переважно цивільно-правового характеру в усній формі. Проте у деяких випадках виникали нагальні потреби фіксації фактів, правил, норм, звичаїв, традицій та моралі, що і вело селян до необхідності використовувати предмети традиційного побуту матеріальної культури для фіксації подібних фактів. Саме тому важливим аспектом дослідження звичаєвого права є зафіксовані норми у матеріальній культурі. За умов не бажання звертатися чи не можливості повідомляти офіційних представників влади, селяни самі фіксували важливі для них норми та факти, створивши важливий пласт етнографічного матеріалу, який для сучасних дослідників є вкрай цінним та вагомим за умов не-

значної кількості джерел, які можуть розкривати особливості функціонування селянських громад та методів регулювання суспільних відносин між різними представниками селянської общини.

Важливим моментом звичаєвого права була його фіксація у матеріальній культурі українських селян. Елементи фіксації норм звичаєвого права можна виявляти у різних елементах народного побуту та мистецтва. На основі подібної фіксації можна відстежувати мало відомі факти життя простих селянських жителів та виявляти цілий ряд особливостей, що у подальшому впливали на появу національної ідентичності.

Найвідомішими етнографічними джерелами, які фіксували норми звичаєвого права – народні думи, пісні, легенди, казки та інші форми народного волевиявлення. Через пісні та думи селяни намагалися передавати важливі елементи соціальних орієнтирів, які формували у свідомості людей уявлення про мораль, порядність, етику, правила поведінки, передавали та роз'яснювали авторитетну роль місцевих традицій для функціонування малих соціальних груп таких як сім'я та селянська місцева община. Через усну народну творчість передавалися такі важливі чесноти, як турбота про долю інших членів общини, поняття доброти та справедливості, впроваджувалася ідея бережливості та не допущення марнотратства (правова традиція, як звичаєвих норм права так і офіційних санкціонованих державою норм негативно ставилася до марнотратства та недопустимості розтрати спадку, особливо через залежність до вживання алкоголю). Як відмічає дослідниця О. Ятищук: «Значну роль відіграло звичаєве право та народна мораль у сімейному житті селян. У народі засуджувалися лінь, пияцтво, неповага до старших» [2, с. 188]. Автори пісень та дум через поетичну форму намагалися передати моральні образи героїв, їх жертвовність та важливість тих вчинків, які вони здійснили, тим самим формувалася громадська думка про необхідність дотримання людьми певного морального та соціального стандарту дорослої людини.

Пісні розкривали значення різних аспектів селянського життя, розкриваючи його характер та формуючи ідеалізований стандарт правил поведінки для людей. У народних думах та піснях часто оспівувалися певні етапи селянського життя, наголошувалось на важливості праці на землі та її необхідність, як складовий чинник селянського світогляду. За допомогою пісень, селяни також виражали різні форми обрядів, ритуалів, свят, формуючи значення ролі церкви та її моралі для простих людей. Часто через релігійний підтекст доводилися важливі моральні принципи, необхідні для налагодження соціальної взаємодії. В основі значної частини норм звичаєвого права українських селян лежали релігійні християнські ідеали моралі та етикету, принципи ставлення людей один до одного та формування колективної соціальної

моралі у селянських общинах. Так дослідниця М. Демедюк відмітила, що «...українська усна традиція зберегла значну кількість вірувань, пов'язаних із певними табуйованими елементами, а особливо заборону праці у святкові дні та неділю, що містить чимало язичницьких прикмет. Такі заборони є відображенням у фольклорному творі норми звичаєвого права українців» [3, с. 88].

Через розвиток усної народної творчості, українським селянам із покоління в покоління вдалося передавати важливі соціальні орієнтири та норми, які формували національну традицію та спадщину, особливості культури та ідентичності.

Завдяки тому, що народні пісні та думи зберігали та передавали традиції, сучасний дослідник має доволі обширний матеріал, який розкриває народну традицію та дозволяє зрозуміти сучасникам мотиви та особливості поведінки людей різних попередніх історичних періодів.

Ішим напрямком фіксації норм звичаєвого права стала традиція відображати їх суть у символічних зображеннях, різьбленні та розписі предметів матеріальної культури. Ще з часів язичництва, у традиціях селян зустрічаємо різні обрядові предмети, які вже у часи прийняття християнства поступово трансформуються у предмети, які тісно пов'язані із місцевою традиційною культурою та з часом вже починають асоціюватися із предметами на основі християнської моральної традиції. Зазначене можливо спостерігати у різних формах народного мистецтва, таких як, ткацтво, українська традиція вишивки, гончарство, різьблення на дерев'яних та кістяних предметах народного побуту, що у довгостроковій перспективі сформувало символічну та зрозумілу для селян систему акцентування та передачі інформації. Наприклад, так популярна сьогодні традиція вишиванки у українських селян несла не тільки декоративні функції, але й виконувала роль символічного інструмента інформування для інших людей, розкриваючи особливості та географічну приналежність до регіону її власника. Як відмічає О.О. Лавренюк «...знакова система, втілена в деталях одягу, зокрема, зображеннях на прикрасах, орнаментах вишивки тощо» [4].

Важливим інструментом передачі інформації про необхідність дотримання певних звичаєвих норм права, правил, моралі, традиції, останньої волі заповідача в українській традиції стає різьблення та розпис предметів та структурних елементів селянської будівлі. Центральну роль у цьому напрямку відігравав внутрішній інтер'єр селянської хати. Подібний підхід був зорієнтований потребами селян у збереженні визначних ними правил, як важлива система збереження та передачі інформації. При подібному підході, розпис та різьблення у внутрішніх приміщеннях хати зберігалися доволі довго, були захищені від природних явищ та розміщувалися переважно у самих центральних та візуально легкодоступних місцях перебування селян.

Яскравим прикладом звичаєвого фіксування такого розподілу є музейний експонат із села Алтинівка, який зберігається у Конотопському міському краєзнавчому музеї імені О. М. Лазаревського. Вирізьблені на дерев'яному сволоці колишньої хати написи передають наступний текст: «Отець діючий дух святий освятить тройческой благодаттю; дім сей просвятить: створений сей дім Петром Панкевічем Абшитованим залишає увесь спадок його онуку Андрію Федоровичу 1763 року липня 26 дня». Така практика писаного заповіту хоч і зустрічається не часто, проте була однією із дієвих форм доведення нащадкам посмертної волі домогосподаря. Сволоки, будучи центральним елементом селянської хати, розміщені над головами людей, асоціювався селянами як воля, яка підтверджувалася небесними силами, проти яких в силу релігійної свідомості людей було піти вкрай важко.

Фактично, даний музейний експонат із села Алтинівка наочно демонструє унікальний спосіб фіксації звичаєвого права у матеріальній культурі. Вирізьблені на дерев'яному сволоці написи та їхній зміст передають нам важливу інформацію про спадковий порядок, волю та цінності певної селянської родини. Описаний об'єкт інтерпретується кількома способами:

А). Писаний заповіт: записані слова на сволоці виглядають, як своєрідний писаний заповіт, характерний для селянських родин, які не хотіли звертатися до офіційних адміністрацій держави. Ця практика вказує на важливість передачі інформації через письмовий спосіб для забезпечення правової волі та спадкових відносин;

Б). Релігійний символізм: посилання на дух святий, благодать дому свідчить про вирішальну роль релігії у духовному житті селян. Релігійний аспект підкреслює значущість та серйозність фіксації цього акту різьблення, як у релігійному так і правовому сенсі, що виражає значення норм моралі у зверненні до членів сім'ї, які повинні забезпечити передачу майна у власність до майбутнього спадкоємця, де вищі божественні сили повинні стати гарантом дотримання останньої волі померлого;

В). Соціокультурний аспект: розміщення сволока над головами людей в хаті підкреслювало важливість даних записів та спадкових порядків у їхньому житті. Ця практика нагадувала про важливість родинних та спільних цінностей.

Г). Культурна спадщина: предмет матеріальної культури сволок потрібно розглядати, як важливий етико-культурний предмет побуту та поширення інформації, який стає частиною матеріальної культури та спадщини українських родин, які традиційно дотримувались норм звичаєвого права. Більше того, передається інформація про цінності, традиції та спосіб життя певної частини соціальної спільноти.

Отже, фіксація звичаєвого права у предметах матеріальної культури українських селян має багатогранний вплив на суспільство. Вона не

лише допомагала передавати норми та цінності, але й створювала зв'язок між поколіннями, зберігала пам'ять про минуле та підсилювала ідентичність народу. Культурна спадщина українського народу є не тільки способом задоволення побутових потреб, а й носієм інформації про традиції, норми та цінності суспільства. Фіксація звичаєвого права у предметах матеріальної культури створює живий зв'язок між минулим та сучасністю. Правова орієнтація на обрядові та символічні предмети слугує як нагадування про прийняті норми поведінки, сприяючи усвідомленню важливості традицій та обов'язків у контексті розвитку норм звичаєвого права.

Джерела та література

1. Юридична енциклопедія: в 6 т./ за ред. Ю. С. Шемчушенко. Київ: «Укр. енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1999. Т. 2. 784 с.
2. Оксана Ятишук. Звичаєве право та народна мораль українського народу (На прикладі творів класичної української літератури. Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія Історія. 2015, Випуск № 2, Частина 1. С. 187-190.
3. Демедюк М. Відтворення духовної та матеріальної культури українців у народних казках. Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства. 2011. Випуск 16. С. 87- 91.
4. Лавренюк О.О. Знаковість українського народного одягу. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. 2012, Випуск 18, Том 2. [http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Uk_msshrr_2012_18\(2\)_45.pdf](http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Uk_msshrr_2012_18(2)_45.pdf)

Куций А.В., Громова Л.А., Покровенко О.Ю.

Метеорологічна станція Конотоп – школа кадрів гідрометеорологічної служби України

Першого червня 2023 року метеорологічній станції Конотоп виповнилося 130 років.

Історія створення, роботи і розвитку метеорологічної станції у Конотопі неодноразово висвітлювалася раніше [1, 50 – 58], [2, 176 – 179], [3, 78 – 81].

Нагадаємо, що станція працювала з невеликими перервами, у період 1893 – 1917 та з 1923 р. по теперішній час.

Водночас, у попередніх публікаціях майже не розглядалося питання внеску метеорологічної станції у підготовку фахівців-гідрометеоро-

логів для інших станцій і виховання керівних кадрів Гідрометеорологічної служби України.

Після відновлення роботи станції у серпні 1923 р. її завідувачем був призначений Михайло Кудлай. Даних про його місце народження, освіти, родину встановити не вдалося. З друкованих джерел відомо, що під час роботи на станції він був активним учасником Конотопського Округового Товариства Краєзнавства [4, 70 – 71]. Знав німецьку мову. В 1929 р. Кудлай був призначений інструктором метеорологічної мережі Конотопської округи, а з 1930 р. – інспектором Гідрометеорологічного комітету УСРР, таким чином ставши першим із працівників метеостанції, які посилили керівний склад Гідрометслужби України.

У квітні 1935 р. був виданий наказ по Головному управлінню єдиної метеослужби (ГУЄМС) УСРР «Про забезпечення планового та повсякденного керівництва метеорологічного забезпечення в хатах-лабораторіях». Хати-лабораторії – це створені під час колективізації колгоспні та радгоспні агрометеорологічні осередки. Кудлай увійшов до методичної групи, яка керувала роботою хат-лабораторій. Групу очолив Тимофій Богатир, майбутній багаторічний керівник Гідрометслужби. Таким чином, Михайло Кудлай став одним із керівників агрометеорологічного напрямку в роботі ГУЄМС та зробив визначальний внесок у його розвиток. На початок 1936 р. кількість хат-лабораторій в Україні перевищила 8500. В цей час Кудлай опублікував у часописі служби «Вісник метеорології і гідрології» низку робіт щодо організації та функціонування хат-лабораторій, найпомітнішою з яких є надрукована у другому числі за 1936 р. стаття «Метеорологічні та агрометеорологічні прилади, рекомендовані Головним управлінням ЄГМС УСРР для метеостанцій при хатах-лабораторіях». Кудлай не зосереджувався виключно на агрометеорологічному напрямку. На сторінках числа 5-6 «Вісника...» за 1936 р. він запропонував своє бачення майбутньої структури гідрометслужби у статті «На шляху раціоналізації метеорологічної сітки ЄГМС України». У липні 1941 р. Михайло Кудлай був призначений на посаду наукового співробітника метеостанції, роботу якої він свого часу відновив. Причин його повернення до Конотопа встановити не вдалося, але автори припускають, що вони пов'язані з перебігом бойових дій на території України. Вже в серпні він призначений начальником станції на місце Георгія Фабриканта, заарештованого органами НКВС. Перед приходом німецьких військ Михайло Кудлай покинув станцію і зник. Жодної інформації про його подальшу долю знайти не вдалося.

Наступним очільником станції був Григорій Салій. Під час його керівництва було збудовано приміщення, в якому станція розташована зараз та упорядковано журнал історії метеостанції за 1920 – 1930-ті рр. Завдячуючи йому нам відомо про діяльність станції у той час.

КОНОТОПСЬКІ ЧИТАННЯ – ВИПУСК XIV

У 1932 р метеорологічна станція Конотоп стала кушовою, тобто її фахівці контролювали правильність проведення спостережень на станціях і постах, перевіряли їх результати, проводили інспекції і заходи з відкриття нових станцій і постів, забезпечували гідрометеорологічне обслуговування органів влади, підприємств, організацій не лише Конотопського, але й тодішніх Кролевецького, Коропського, Бахмацького, Борзнянського, Буринського, Білопільського і Миронівського районів.

Починаючи з 1932 р. на станції почалося навчання майбутніх начальників інших метеостанцій: Кролевця – Андрія Салія, Жашкова – Миколи Петрюкова, Бобринської – Тимофія Дубовика, Тетерева – Шадана (ім'я невідоме), Бахмача – Івана Пилипенка.

Фото 1. Колектив метеостанції. Перший праворуч Микола Шаповал, четвертий праворуч – Петро Шендрик. Фото до 1957 року

Одночасно розпочалось навчання майбутніх спостерігачів-метеорологів гідрометеорологічної мережі України. Географія вражає – були підготовлені спеціалісти для метеостанцій Кролевця, Глухова, Бобринської, Бахмача, Білої Церкви, Ворожби, Овруча, Бахмута, Хутора-Михайлівського, Семенівки та інших.

Наприкінці 1930-х рр. станцію недовго очолювали Сергій Титаренко, Георгій Фабрикант і Михайло Кудлай, а з приходом німецької адміністрації її завідуючим став Іван Карпенко, який зумів швидко відновити роботу після відступу радянських військ і розграбунку станції

під час безвладдя [5, 101 – 107]. У 1947 – 1952 рр. начальником станції був Іван Долгушин, військовий метеоролог, який до цього очолював метеостанцію Яготин.

У вересні 1951 р. на метеостанцію був прийнятий як практикант Микола Шаповал, який з січня 1953 р. отримав посаду техника-метеоролога, в квітні 1954 р. пройшов у Києві навчання з проведення актинометричних спостережень, після чого був призваний до армії. Після демобілізації, з січня 1956 р. Шаповал призначений старшим техніком-актинометристом. У 1958 р. Микола Шаповал закінчив гідрометеорологічний інститут і отримав спеціальність інженера-метеоролога, а вже за рік направлений у спецвідрядження до Монголії, де навчав місцевих колег. Після відрядження Шаповал працював у Києві на різних посадах у керівництві служби. Останні роки, до смерті у 2002 р., Микола Шаповал обіймав відповідальну посаду начальника сектору метеорологічного забезпечення і стандартизації Центру технічного обслуговування засобів вимірювання Головного центру забезпечення та обслуговування Українського гідрометцентру.

З 1953 р. метеостанцію Конотоп вдруге очолив Сергій Титаренко, який перед цим був начальником метеостанцій Ромни, Чернігів і Новоград-Волинський.

У 1955 р. станція, згідно з наказом УГМС УРСР знову стала куцковою, тобто, станцією I розряду. На неї покладалась поточна перевірка матеріалів спостережень і проведення інспекційних перевірок. Окрім метеостанції Конотоп, такий статус отримали станції Львів, Харків, Вінниця, Одеса, Сімферополь, Хуст, Житомир, Генічеськ і Феодосія.

Окрім проведення основних метеорологічних, радіометричних і агрометеорологічних, в цей час розпочались гідрологічні і кулепілотні спостереження. У 1956 р. штат станції налічував 17 працівників.

Саме в цей час свій трудовий шлях на метеостанції розпочав Петро Шендрик, у майбутньому один з очільників найважливіших напрямків діяльності у Гідрометслужбі України, її профспілковий лідер і найвідоміший представник нашої – конотопської гідрометеорологічної школи.

Петро Шендрик народився 1 липня 1928 р. в Конотопі у родині працівника залізниці і домогосподарки. За спогадами краєзнавця Віктора Соколова, який багато років знав Шендрика, невдовзі родина під страхом репресій переїхала на Донбас, де він навчався у школі міста Оленівськi Кар'єри. У 1944 р. родина повернулася до Конотопу, де Шендрик закінчував навчання спочатку у загальноосвітній, а потім у вечірній школі робітничої молоді.

З січня 1953 р. він обіймав посаду техника-гідролога метеостанції Конотоп, а вже у березні наступного отримав звання «кращого працівника УГМС». Красномовною є оцінка тодішнього начальника метео-

станції Конотоп Сергія Титаренка: «тов. Шендрик дякуючи гарним розумовим здібностям і серйозному ставленню до роботи і навчання...забезпечує гарну і відмінну якість робіт, які виконує...» За спогадами сина Петра Шендрика Сергія, під час роботи на метеостанції він товаришував з інженером-гідрологом Іваном Рубцовим. Саме останній переконав Шендрика отримати вищу освіту.

Іван Рубцов працював на метеостанції Конотоп з 1955 до 1960 р., після чого перейшов на роботу на гідрологічну станцію Київ. Зі слів Сергія Шендрика, він зустрівся з Рубцовим, коли після закінчення Київського університету став співробітником Українського науково-дослідного гід-

Фото 2. Нарада гідрологічної групи. Перший зліва – Петро Шендрик. Фото до 1957 р.

рометеорологічного інституту. Іван Рубцов вже працював у ньому старшим науковим співробітником лабораторії гідрологічних прогнозів відділу гідрології. Таким чином, колишній співробітник метеостанції Конотоп долучився до розбудови гідрологічного напрямку вітчизняної науки.

У 1959 р. Петро Шендрик отримав посаду старшого техника-гідролога і того ж року був призначений начальником озерної станції Червоний Оскіл, очоливши роботи з її організації. У 1961 р. закінчив гідрометеорологічний інститут і став кваліфікованим інженером-гідрологом. У 1966 р. Петру Шендрику було доручено організувати озерну станцію Київської ГЕС (нині об'єднану гідрометеорологічну станцію Вишгород). Із завданням він блискуче впорався. Окрім власне

станції, було збудовано двоповерхову службово-житлову будівлю з гуртожитком і квартирами, в одній з яких зараз проживає співавтор цієї статті. Через вісім років Петро Шендрик залишив посаду начальника станції у зв'язку з обранням його Головою Об'єднаного комітету профспілки авіапрацівників УГМС. Вже у 1978 р. Шендрик був призначений на посаду заступника начальника УГМС України, на якій перебував до 1992 р. Тобто, Петро Шендрик стояв біля витоків становлення незалежної Гідрометеорологічної служби нашої держави. У Державному комітеті України з гідрометеорології по чергово обіймав посади помічника Голови, начальника управління економіки і соціального розвитку, радника Голови, начальника юридичної служби тощо. У поважні майже 80 років вийшов на пенсію. Життєвий шлях Петра Шендрика закінчився 22 лютого 2009 р.

Петро Шендрик впродовж багатьох років представляв Україну на Конгресах Всесвітньої метеорологічної організації, перебуваючи у складі її Технічної комісії з гідрології.

Але повернемося до метеостанції Конотоп. У 1970 р. її очолив Юрій Жуковський, уродженець міста Шепетівка, випускник географічного факультету Київського університету 1969 р. Того ж року він недовго був начальником метеостанції Ромни. Авторам вдалося знайти підписаний начальником Управління гідрометслужби Тимофієм Богатирем, але не завізований секретарем Конотопського міського комітету КПУ документ від 1971 р., в якому Жуковського рекомендовано до роботи на науково-дослідницьких кораблях погоди. Якою була причина відмови від візвання – невідомо. У колективі метеостанції Конотоп Жуковського відразу прийняли, але вже у 1972 р. він був запрошений на роботу до Київської гідрометеорологічної обсерваторії (нині – Центральної геофізичної обсерваторії імені Бориса Срезневського), де обіймав посади інженера-агрометеоролога, старшого інженера-метеоролога, старшого інженера відділу гідрометмережі і техніки УГМС. За інформацією нинішнього начальника станції Олени Покровенко, Юрій Жуковський після виходу на пенсію повернувся до Конотопа.

Цікаво, що у 1977 р. Голова Об'єднаного комітету профспілки авіапрацівників УГМС Петро Шендрик і метролог УГМС Юрій Жуковський відвідували метеостанцію Конотоп з інспекторськими перевірками.

Після Юрія Жуковського, метеостанцію успішно очолювали Майя Горлач, Ганна Худжабахтеєва і Лідія Аверкеєва. У квітні 2002 р. начальником станції було призначено Андрія Куцога. Високі показники у роботі, досягнення у покращенні умов праці колективу станції, популяризаторська і красноріччя діяльність не пройшли повз увагу керівництва служби. З 2018 р. Андрій Куций був призначений заступником директора Центральної геофізичної обсерваторії імені Бориса Срезнев-

ського, а з вересня 2020 р. очолив цю головну методичну організацію Гідрометеорологічної служби України.

За час роботи метеостанції, в її стінах були підготовлені декілька начальників інших метеостанцій, десятки метеорологів, агрометеорологів, які потім працювали на станціях по всій державі, проходили практику майбутні гідрометеорологи з навчальних закладів Києва, Одеси, Харкова, Херсону тощо. У 1993 р. на метеостанції Конотоп проходив виробничу практику і один з авторів цієї статті.

Колектив метеорологічної станції неодноразово відзначався грамотами і подяками органів міської, районної, обласної влади, керівництва Гідрометеорологічної служби, Українського гідрометцентру,

Фото 3. Колектив метеостанції 1971р. Другий ліворуч у 1-му ряду – Юрій Жуковський

Центральної геофізичної обсерваторії імені Бориса Срезневського, навчальних закладів тощо. У 1987 р. метеостанція здобула перше місце у змаганні за звання кращої метеостанції України з врученням перехідного прапора УГМС і Українського республіканського комітету профспілок авіапрацівників. Колишні начальник станції Ганна Худжабахтеєва і технік-метеоролог Віра Демченко відзначені званням «Почесний працівник Гідрометслужби України».

Автори впевнені, що колектив метеорологічної станції Конотоп примножить славні традиції, збільшить її здобутки та виховає ще не одного гідрометеоролога, який посилить керівний потенціал Гідрометеорологічної служби України і буде працювати на її подальший розвиток і модернізацію

Джерела та література

1. Куций А.В., Куций С.А. З історії метеорологічних спостережень на Конотопщині. // Конотопські читання. Випуск IV. – С. 50 – 58. Донецьк: «Ноулідж», 2013.
2. Косовець О.О., Довгич М.І., Лавриненко І.В., Соколов В.В., Куций А.В., Куций С.А. До питання систематичних спостережень на метеорологічній станції в м. Конотоп. // Матеріали 12-ї Всеукраїнської наукової конференції «Актуальні питання історії науки і техніки». – С. 176 – 179. Ніжин: ПП Лисенко М.М., 2013.
3. Куций А.В., Лебідь Ю.О. Метеорологічній станції Конотоп – 125 років. // Праці Центральної геофізичної обсерваторії імені Бориса Срезневського. – С. 78 – 81. К.: «СПД ФОП Кравченко Микола Васильович», 2018.
4. Краєзнавство. № 6 – 10. Харків: Український комітет краєзнавства, 1928.
5. Куций А.В., Покровенко О.Ю. Діяльність метеостанції Конотоп під час Другої світової війни. // Праці Центральної геофізичної обсерваторії імені Бориса Срезневського. – С. 101 – 107. К.: ТОВ друкарня «Бізнесполіграф», 2023.

Лисенко Є.В.

Віра Леонідівна Астаф'єва – видатна постать української опери

Духовність народів базується на національній культурі, самоідентичності та свідомості, котрі мають залежність від суспільних потреб, історичних подій та естетичного сприйняття витворів мистецтва і музики. В різні роки і епохи співочі таланти України вражали потужними і мелодійними голосами, які зачаровували глядачів багатьох країн світу, адже музика не знає кордонів і обмежень.

Серед плеяди митців, які творили і творять не тільки у музичному просторі України, а й за її межами, хотілося б відзначити творчість видатної співачки і педагога Віри Леонідівни Астаф'євої, яка мала неоціненний вплив на формування української виконавської школи на зламі XIX-XX століття. Попри зростання інтересу дослідників і виконавців до її репертуарного оперного доробку, її творчий шлях можна віднести до забутих сторінок української оперного мистецтва.

Тому в першу чергу головною метою статті є дослідження біографічних даних та творчого успіху української оперної виконавиці – Віри Леонідівни Астаф'євої.

Інформації про співачку опубліковано не дуже багато, переважно, це коротка інформація у «Словнику співаків України» І.М. Лисенка та словники «Вітчизняні співаки. 1750-1917» А.М. Пружанського.

Місцем народження Віри Леонідівни Астаф'євої в усіх джерелах і довідниках вказується Конотопський повіт Чернігівської губернії (нині

Сумська область) без деталізованого зазначення населеного пункту. Однак, завдяки інфоресурсу «Світове родинне дерево «Geni»», який поєднує більше 180,837,958 тисяч осіб і де розміщено інформацію про сім'ю Астафєвих, вдалось конкретизувати інформацію про походження та місце народження Астаф'євої Віри Леонідівни. Відповідно до розміщеної інформації, народилась вона в 1867 році в сім'ї поміщика і колезького радника (– в Російській імперії цивільний чин VI класу в Табелі про ранги, відповідав армійському чину полковника та військово-морському чину капітана I рангу) – Леоніда

Олександровича Астаф'єва, в маєтку неподалік міста Бахмач на хуторі, який придбав її дід. Місцевість мала назву Поросючка і спершу належала козаку Кирилу Смазі, розташовувалась поблизу хуторів Стожка, Халимона та Мовчана. Це землі, якими за часів Гетьманщини нагороджували козаків за гарну службу. До речі, за документами, що підтверджують місцеві перекази, гетьман І. Мазепа викупив у Смаги цей хутор: "Футоръ Парасючка И. Мазепа купил в казака Кирилла Смаги с мельницы и всеми угодьями ..» [14], хутір декілька разів змінював господарів, і останніми, хто ним володів, стала сім'я Астаф'єва Леоніда Олександровича. Окрім доньки Віри -1867 року народження, в сім'ї народились доньки Олександра Беклемишева (Астаф'єва) 1863р.н., Варвара - роки народження між 1836-1894 та двоє синів Олександр, народжений між 1836 і 1894 рр. та син Леоніда Олександровича від другого шлюбу Микола 1868 року народження. [16].

Спогади очевидців про сім'ю Астаф'євих дають можливість поринути в атмосферу, в якій вирости і отримали гарну освіту талановиті діти колезького радника Конотопського повіту. Так, старша донька Олександра була піаністкою і виховала доньку Ірину Михайлівну Беклемішеву – відому українську радянську художницю. Не менш талановитою сестрою була Варвара Астаф'єва, яка з 1884р. по 1887 р. навчалась в Петербурзькій академії мистецтв з 1888 р. по 1900 р. Згодом, вона отримала звання художника та довгий час працювала в родинному маєтку, підтримувала дружні стосунки з Гнатом Гавриловичем Яременком, разом з яким навчались в мистецькій академії Санкт-Петербургу.

Вершин оперної артистичної кар'єри досягла Віра Астаф'єва, яка стала солісткою не тільки в Київській опері, вона підкорила сцени Пізи, Генуї, Турину, Парми, Кремона, Мессіні. [15].

Її творчу біографію необхідно вивчати не тільки в краєзнавчому аспекті, а як одну з багатьох мільйонів історій талановитих українців, Астаф'єва була співачкою, яка мала неймовірної краси голос і техніку володіння ним, де поєднувались українська манера оперного виконання та італійська школа *bel canto*.

Батьки в ранньому віці помітили, як маленька Віра часто любила літніми вечорами слухати дівочий спів, який долинав звідусіль, вона запам'ятовувала їх пісні, і намагалась відтворювати почуте, відповідно було прийнято доленосне рішення про отримання донькою музичної освіти. В.Астаф'єва зазначала в автобіографії, що освіту вона здобувала в м. Києві, де спочатку закінчила гімназію, після успішного її закінчення вступила до Київського музичного училища, і в 1887 році продовжила своє навчання в Міланській консерваторії італійських майстрів вокалу Галлеті та Ванцо, зокрема її педагогом був граф Вітторіо Марія Ванцо – італійський диригент і професор та відомий музичний педагог до якого на навчання було дуже важко потрапити [5с. 32].

В своїх спогадах оперна співачка Лідія Липковська, яка теж навчалась у В.Ванцо згадує свого педагога: «...Він був перевантажений бажаними вчитися, до нього приїжджали вдосконалюватися співаки з найвіддаленіших країн, таких як Америка та Австралія. Він любив росіян і російське мистецтво, і тільки завдяки цьому я потрапила до нього в клас. <...> Маестро Ванцо був дуже суворий з усіма, особливо щодо «*belcanto*». Не так легко мені було на його уроках, він часто лютував, коли гама чи навіть нікчемне групетто не виходило гладко, чітко, він не прощав – добирався гарного виконання і не раз роздратовано помічав: «Треба співати італійською музику Россіні, а не по-Русский», і часто я йшла вся в слезах, піднімаючи клавір з підлоги біля порога, який був кинутий ним в запалі роздратування. <...> Всі мої опери (всі ролі) були пройдені зі строгим маестро і коштували мені гірких сліз і страждань, зате на якій би сцені я не була, я сміливо і гордо уявляла моє мистецтво співу, [1, с. 41-42]. Тобто, важкою працею над своїм голосом і технікою виконання досягався секрет успіху кожного його вихованця, головний принцип навчання маестро зазначив коли він відповів на питання: «Що таке правильний поставлений голос?», відповідь була надзвичайно лаконічною: «Це, коли вам зручно співати, а публіці приємно вас слухати» [7].

Ще навчаючись в Києві, В.Л. Астаф'єва епізодично виступала на великій сцені Кисва в 1886-1887 роках і можливо тому, що на той момент ці починання ще не досягли високої майстерності, або ж співачка надто самокритична. Тому, в своїй автобіографії вона чітко вказала, що її творчий

шлях почався в 1889 році в в Пізі, Павії та продовжився виступами в Кремоні 1890 році, Мессіні 1891 році, Генуї в театрі «Carlo Felice».

Повернувшись після навчання та підкорення сердець італійської публіки, Віра Астаф'єва в 1892-1895 рр. співає в театрах Києва та Одеси, Ростова на Дону, в 1807-Саратова Вільно Мінську, 1899 Санкт-Петербург, Тифліс- 1901-1902, В 1905-1908 роках приймає запрошення італійських імпресаріо працювала в декількох театрах в Турині, Пармі, Триєсті, який на той час належав Австро-Угорщині, в 1097 році підкорювала американську сцену , в 1912 році працювала знову в Казані, Саратові, Скатеринославі. Водночас з 1908 до 1912 роки Віра Астаф'єва була солісткою Міланського театру «Ла Скала», ця співпраця почалася ще в 1892 році і продовжилася в сезоні 1894 і 1907 роках [5 с. 32].

Збереглися рецензії критиків, які були надруковані в газеті «Петербурзький листок», «Світло» та ін., опубліковані дописи італійської преси *Corriere ticinese*, *Corriere di Palermo* та ін., їх схвальні, позитивні відгуки вказують на високий рівень професіоналізму співачки, підтверджують рівень успіху у публіки і повагу та визнання у майстрів оперного мистецтва.

Секрет успіху Віри Астаф'євої – це не тільки сценічно приваблива зовнішність, а поєднання краси таланту і праці.

Голос співачки –сопрано, оцінювали надзвичайно високо, музичні критики зазначали, що був він потужним і рівним в усіх регістрах, його описують як еластичний голос неймовірної краси широкого діапазону. Та звісно головною візитівкою Віри Астаф'євої була італійська манера співу, цьому безперечно сприяли навчання і стажування в стінах Міланської консерваторії, набуття досвіду в приватних антрепризах і гастрольних сезонах спільно з італійськими артистами, також допомагала завоювати серця глядачів активна участь в благодійних вечорах,.

Українська оперна співачка
Віра Астаф'єва в ролі Аїди
з опери «Аїда» Джузеппе Верді.
Київ. Ательє Франца де Мезера.
[Не пізніше 1897 р.] (ЦДАМЛМ
України, ф. 307, оп. 1, од. зб. 2, арк. 1)

В її репертуарі було більше шістдесяти головних партій, які вона виконувала в різних країнах світу, серед них – партія Аїди, виконаної у Марїнському театрі, театрі «Аркадія», серед Товариства російських оперних артистів в 1899 році, у Великій залі консерваторії «Новая опера». Окрім Аїди, вона співала партію Дездемони в «Отелло», Леонори в «Трубадурі» Джузеппе Верді, в опері Ж. Бізе «Кармен» виступала у ролі Мікаели, в романтичній опері Ріхарда Вагнера «Тангейзер», яку ставилив Київському оперному театрі, Віра Астаф'єва виконувала партію Венери, а в опері А. Понкьєллі «Джоконда» виконувала головну партію Джоконди.

Співала партії в операх Валентина в «Гугенотах», в Дж. Майєрбера «Африканка» - Селіка; Ф. Галеві «Єврейка» виконувала роль Рахлілі; головну роль в опері А. Серова «Юдифь», Наташа в опері «Русалка» А. Даргомижського. Ліза в «Піковій дамі» та Кума в «Чародійках» П. Чайковського; морська царівна Волхова в «Садко» Н. Римського-Корсакова; Ярославна в опері «Князь Ігор» А. Бородіна; Маша в опері «Дубровский» Е. Направника. Стала першою виконавицею партії Ольги в опері М. Іванова «Потемкинський праздник» [5 с. 32-33; 3 с. 17; 5; 6; 7]. Цей неповний перелік вокальних партій на різних сценах і в різних країнах свідчить про надзвичайну працю і талант співачки та затребуваність її неймовірного таланту. Окрім оперного репертуару, вона активно зверталася до камерно-вокальної творчості українських та російських композиторів, зокрема до романсів П. Чайковського та М. Лисенка, соло в дев'ятій симфонії Л. Бетховена (це було тріо з А. Кругловим та Г. Морським) [5 с. 33]. Партнерами по сцені були: А. Брагін, А. Г. Борисенко, А. Мишуга, А. В. Секар-Рожанський, І. С. Томарс. Також співала у супроводі Дж. Паганіні, Б. Всеволожского, І. О. Паліцина.

Та, незважаючи на славу видатної оперної співачки, академічну освіту різних шкіл, Віра Леонідівна зберегла своє захоплення українською піснею. Ймовірно, це глибинне духовне начало, яке кожна дитина генетично несе в собі, саме ту музичну стихію, на якій в минулому виросла. З великою шаною до народної пісні, вона одна з перших, хто пропагував українську культуру за межі своєї країни, співала українські народні пісні в Росії, Італії та романси українських композиторів, зокрема романси М. Лисенка [2 с. 17]. Вона мала багато шанувальників, її викликали на біс, нею захоплювалися і обожнювали. В особистому фонді артистки збереглися багато листів від шанувальників, газетних вирізок, відгуків критиків і статей, які це підтверджують. Також, в документах її фонду, які знаходяться у Центральному державному архіві - музеї літератури та мистецтва України, зберігається афіша вокально-музичного вечора, що відбувся у 1889 році в м. Конотоп, і в якому вона брала участь як виконавиця [9]. Це свідчить про те, що незважаючи на популярність, вона не забувала свій край, де вона виросла.

В 1913 році Віру Астаф'єву запросили до Америки, але співачка відмовилася, на той час вона в 1912 році прийняла пропозицію з м. Києва і почала свою педагогічну діяльність у якості викладача сольного співу в музично-драматичній школі М.В.Лисенка, яка була першою музичною українською школою з українською мовою викладання. В 1912–1914; в класі Віри Астаф'євої, навчався Будневич Віктор Георгійович – український співак (баритон), заслужений артист УРСР (з 1930), який став найвідомішим її учнем. У концертах він також виконував романси Миколи Віталійовича Лисенка та інших українських композиторів. На польській фірмі «Сирена» у 1912 році записав кілька українських народних пісень («Без тебе, Олесю», «Ой не шуми, луже», «Ой я нещасний», «Сонце низенько» та ін.). У 1918 році музично-драматична школа М.Лисенка була реорганізована у Вищий музично-драматичний інститут імені Миколи Лисенка.

В буремні роки 1918-1919 сім'я Астаф'євих на короткий період зібралися в родовому гнізді. Серед численних спогадів про Астаф'євих, є епізод, який розповідала Руденко Євдокія Кузьмівна, спогади якої опублікував її зять І. Ковтун, с. Бахмач 20 травня 2011р. в бахмацькій незалежній газеті «Порадник» за її словами: «...У 18-ому прибули в Бахмач три сестри Астаф'єви, поселилися в Гойденьковому саду. Бідні, завошивлені, голодні.», колишня їх наймичка Руденко Є.К. з села носила їм їжу, щоб врятувати від голодної смерті своїх панів, у яких раніше наймитувала. Там відбулися трагічні події для їх сім'ї, які Руденко Є.К. відтворювала в своїх спогадах так; «... Нікому не потрібні були ні картини їхні, ні музика та пісні. Невдовзі після бою під Крутами, на квартиру до них зайшли муравйовці, побачили юнака, хотіли забрати з собою, підозрюючи, що він був у тому бою. Астаф'єва (Олександра Беклемишева)– лише одна з них була заміжною – обійняла сина, не відпускала, тоді матрос вихопив наган з кобури і застрелив юнака в обіймах матері. Потім вони з'їхали.» [18].

Віра Леонідівна спочатку поїхала працювати до Харкова, стверджувати про це можливо на підставі її спогадів, в листі до сестри Варвари вона згадує свою роботу в Харківському міському театрі. З листа ми дізнаємося : «Дорогая Варюша, я уже 2 недели в Харькове и через неделю уже вероятно буду петь Брунгильду..., теперь уже начинаются спевки Валькирии, которая пойдет не ранее 8 февраля; всем здесь очень нравятся мой голос, и конечно я этому рада, и это дает уверенность в себе... Устроилась я здесь хорошо и близко от театра, но, к сожалению, дорого, но в Харькове вообще теперь жить дорого... Я почти каждый вечер бываю в театре, труппа здесь очень порядочная, такая, что с удовольствием можно слушать и смотреть оперы, хотя театр очень уступает Киевскому. 28 января» [10]. Є припущення, що цей період 1919-1920 років, коли

Харків став столицею УССР. Пізніше Віра Астаф'єва повернулася до Києва, де продовжила свою викладацьку діяльність. Своє життя вона присвятила пісні, вдосконаленню техніки співу і майстерності актриси, Передавала свій неоціненний досвід майбутньому поколінню виконавців, її можна вважати видатною майстринею, яка допомагала формуватися українській оперній школі в поєднанні з італійським *belcanto*.

Померла Астаф'єва Віра Леонідівна 4 грудня 1927 року (у віці 59–60 років), її поховали на Байковому кладовищі, в некрологах писали «До останніх днів життя невтомно несла музично-педагогічну працю, заробивши собі велику повагу в широких колах вокальної молоді, педагогів та працівників мистецтва». 07.12.1927» [13].

Її творча спадщина помітна в світовій вокальній та артистичній кар'єрі та мала значний вплив в становлення української опери, вивчення якого дає можливість прослідкувати і побудувати структуру і динаміку розвитку оперного мистецтва, в музичному та історичному аспектах визначити становлення і формування української опери та її зв'язок з оперними школами інших країн, зокрема Італії, тому необхідно вивчення творчих біографій визначних постатей українського оперного мистецтва кінця XVIII – початку XX століть, і українська оперна співачка Віра Астаф'єва є яскравим підтвердженням. Її різноманітний творчий і життєвий досвід вказує на неповторний світ музики, який втілений, як за допомогою традиційної манери, так і особистісного підходу до виконання музичних композицій.

Джерела та література

1. Р. Арабаджіу. Доля примадонни. - Кишинев: Література артистике, 1989. - С. 41-42.
2. І. Лисенко, Словник співаків України. Київ: Рада, 1997. ISBN966-7087-11-5.
3. Г.А. Милорадович, Родословная книга Черниговского дворянства. Т.2. СПб.,1901. С.6;
4. И.Ф Павловский. Исторический очерк Петровского Полтавского кадетского корпуса (1840-1890). Полтава,1890. Список кадетам. С.71; Руденко. С.42;
5. А. Пружанский, Отечественные певцы. 1750–1917. Москва: Советский композитор, 1991.
6. В. Чечотг, Вера Астафьева в «Тангейзере». В: Киевлянин. 1893, 30 сент.
7. Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України. Ф. 22. Оп. 1. Спр. 30.
8. Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України. Ф. 307. Оп. 1. Спр. 6.
9. Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України. Ф. 307. Оп. 1. Спр. 4.
10. Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України. Ф.307. Оп.1.Спр. 20.

11. Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України. Ф. 307. Оп.1. Спр. 8
12. Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України. Ф. 307. Оп.1. Спр. 9.
13. Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України. Ф. 307. Оп.1 Спр. 13
14. <http://faktu-ru.livejournal.com/440864.html>
15. <https://elle.ua/ludi/novosty/31-simvol-nezalezhnosti-ukrainski-vikonavci-chii-golosi-pochuv-uves-svit/>
16. <https://www.geni.com/people/%D0%9D%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%B0%D0%B9-%D0%90%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%84%D1%8C%D0%B5%D0%B2/600000030528371993>
17. <http://faktu-ru.livejournal.com/440864.html>
18. <http://poradnik.org.ua/category/36-prominent/1616->
19. E-mail: pogoretskyello@yahoo.com

Мицик Ю.А.

Конотоп XVII ст. в документальних публікаціях радянського часу про Національно-визвольну війну українського народу 1648-1658 рр.

Археографічна діяльність в Україні в СРСР проводилася в надзвичайно тяжких підколоніальних умовах. Досить сказати, що Археографічну комісію ВУАН було ліквідовано в 1929 р. Після Другої світової війни з'явилися окремі археографічні публікації, але певний поштовх розвитку цієї галузі історичної науки дав у 1954 р. 300-літній ювілей т. зв. «воссоединенія» України з Росією, який відзначався дуже помпезно. Відповідна постанова ЦК КПСС з цього приводу мала супроводжуватися різноманітними творами-агітками в галузі науки й культури. Так, були надруковані сотні статей і брошур, котрі мали довести закономірність і прогресивність «воссоединенія», благодетельність московського панування над Україною тощо. В той же час інколи виходили дійсно важливі наукові праці як скажімо монографія акад. Івана Крип'якевича, присвячена біографії гетьмана Богдана Хмельницького, хоч і немилосердно порізана компартійною цензурою [1]. Вийшов і підготовлений колективом упорядників фундаментальний тритомний збірник документів, який охоплював час з 1621 по 1654 рр., хоча основне місце (томи II-III) відводилися Національно-визвольній війні, яку штучно обмежували 1648-1654 рр. [2]. Дану публікацію ґрунтовно проаналізували М.П. Ковальський та М.Ф. Кучернюк [3]. Але вони писали в совєцьких

умовах і не могли сказати всієї правди. Відзначимо лиш, що документи підбиралися тенденційно, до уваги бралися лише такі, котрі мали підтвердити тези ЦК КПСС, упорядники відкидали ті документи, які суперечили компартійним установкам, наприклад ті, що розвінчували міф про Переяславську раду, яка нібито мала всенародний характер. Ігнорувалася елементарна істина, що Національно-визвольна війна не закінчилася у 1654 р., а тривала до укладення Гадяцького миру 1658 р. Крім того, у цьому збірнику переважали давно відомі документи, уведені до наукового обігу ще в дореволюційний період. Все ж є й архівні документи, а історикам і краєзнавцям, в т. ч. дослідникам Сіверщини, стали доступними документи з публікацій, які були бібліографічною рідкістю.

Отже, 29(19).03. 1638 р. в Путивлі розпитували запорозьких козаків Івана Коростеля і його товаришів, котрі після поразки антипольського повстання 1638 р. відступили на територію, яка була під владою московського царя. Сам Коростель втік у Путивль через Конотоп. У останньому місті він бачився з білорусами з Могилева, які розповіли йому про зірваний сейм у Варшаві та інші новини [4]. Дещо пізніше (до 9.07(29.06) 1638 р. в Посольський приказ направив свою відписку путивльський воевода Никифор Плещеев. Він сповістив про новини в Густинському та Ладинському монастирях зі слів їхніх ігуменів. Ігуменя останнього Єлизавета Летинська повідомила, що від польських карателів втечею рятувалося 50 черниць. На першу їх партію з 40 черниць в урочищі «Кишкиных», що у 30 верстах від Путивля, напав з Конотопу урядник Сосновський і пограбував, зокрема забрав 20 возів з церковним начинням і коней [5].

З початком Національно-визвольної війни Конотоп став значно частіше згадуватися в історичних джерелах. Вже 26(16).04 1648 р. стародубець Григорій Клименко («Климов») розповідав у Посольському приказі про українські новини зокрема повідомив, що з Конотопа один значний поляк втік у Слобідську Україну («в Яцыно поместье»). За ним прийшов цілий полк козаків (1000 душ) і став вимагати у власника маєтності Петра Яцына видання цього поляка. Той видав втікача, його козаки розстріляли і повернулися в Гетьманщину [6]. У великій за обсягом справі про перебування єрусалимського патріарха Паїсія у Москві (грудень 1648-липень 1649 рр.) згадується й Конотоп. 6.07.(26.06).1649 р. в Путивль приїхав Паїсій разом з чигиринським полковником (Федором Якубовичем). Того ж дня останній виїхав у Конотоп, доставши якісь інструкції. Після цього патріарх послав у Конотоп «для проведыванья вестей» двох українців. Один з них незабаром повернувся з повідомленням: Богдан Хмельницький дав наказ, щоб в Конотопі патріарха зустрічали з належними почестями. Паїсій прибув у Конотоп 14(4) липня і був зустрінутий у 5 верстах від міста

кінним ескортом у 500 душ, а при вході в Конотоп його зустріло духовенство з іконами. [7]. Такого ж обсягу справа містить статейний список московського посла Г. Унковського (березень-травень 1649 р.). Його шлях до Чигирин лежав через Конотоп. 12(2) квітня його зустрів у 5 верстах від міста конотопський сотник Іван Рибальченко, городовий отаман Пивовар, писар Семен (всього 100 кінних) і провели до міста, яке вітало гостя салютом з гармат. На другий день посол продовжив свій путь... 19(9) травня Унковський на зворотному шлях побував у Конотопі, звідки виїхав наступного дня. З ним були український посол чигиринський полковник Федір Вешняк, також Іван Скоробоченко, Ждан Якименко, гетьманський конюх Островський і п'ять слуг [8]. Посольство Вешняка поверталось з Московії також через Конотоп після 5.07.(25.06).1649 р. [9]. Близько 20(10).09. 1659 р. путивльські воеводи С. Прозоровський та І. Ляпунов інформували Посольський приказ, що конотопці самовільно поселяються в землях, які тоді формально належали Московії, і освоюють їх (засівають житом, косять сіно тощо). Воеводи писали скаргу до конотопського отамана Василя Горбини (Горбача), але той відповів, що без дозволу гетьмана цього не вчинить і написав йому з цього приводу [10]. 26(16).09.1649 р. ті ж воеводи сповіщали про отримання ними листа Горбини з порушенням дипломатичного етикету без належної титулатури царя і просили, щоб було послано щодо цього листа Богдану Хмельницького і той покарав Горбину [11]. Не пізніше 20(10).10. 1649 р. воеводи знову писали про самовільні дії конотопців, про скаргу, яку направили з путивльцем П. Юденковим гетьману, а той написав з цього приводу лист в Батурин до полковника Мартина Небаби. Інший путивлець В. Бурий доповів про своє перебування у Конотопі і зустріч з конотопським міщанином Миськом Іванковцем, який розповів йому про деякі українські новини [12]. До 26(16).10.1649 р. згадані воеводи знову писали про дії конотопців і про те, що полковник Небаба згідно з гетьманським наказом приїде в Конотоп для проведення розслідування. Але Небаба вчинив не так як планували воеводи: він лаяв поміщика Яцину, хапався за шаблю, щоб порубати того [13]. Ця історія мала своє продовження, бо у наказі московським послам братам Пушкіним говорилося про дії конотопців, які підтримуються сотниками й отаманами [14].

Після нещасливого для України 1651 року і укладення Білоцерківського миру виникла загроза реставрації влади Речі Посполитої на Лівобережжі через що 2000 козаків з полковником Дзиковським у березні 1652 р. переселилися в Слобідську Україну. Серед переселенців були й вихідці з Конотопу [15]. Тоді в Конотоп увійшов двохтисячний загін жовнірів на чолі з Маховським, а всі конотопці покинули місто [16]. Цікаво, що конотопський сотник Тимко 15(5) червня 1652 р. просив

путивльських воєвод дати дозвіл пошукати дезертирів у лозах по той бік кордону [17]. 14-15(4-5).06.1653 р. в Конотопі, прямуючи на Чигирин, побували московські посли А. Матвеев та І. Фомін, як і українські посли Сидуян Мужиловський та Кіндрат Бурляй, котрі поверталися з Москви [18]. У величезному за обсягом статейному списку московського посла Василя Бугурліна коротко згадано й Конотоп, у котрому він був на зворотному шляху 13(3) лютого 1654 р. Там їх зустріли 100 козаків з прапором [19]. Конотоп згадується в числі міст Ніжинського полку, у котрому нібито приводив до присяги царю козаків та міщан стольник Михайло Дмитрієв. Всього у Конотопі згідно московських записних книг присягнуло 615 козаків і 513 міщан [20]. Близько 10.03.(28.02). 1654 р. у Посольському приказі занотували «расспросные речи» царгородських греків Мануйла Костянтинова та ін. Вони зокрема сказали, що князі Ф. Куракін і ф. Волконський виступили з Путивля на Конотоп [21].

Таким чином у згаданому збірнику є певна кількість документів, в т.ч. архівних, які проливають світло на історію Конотопа на ранніх стадіях його розвитку, насамперед в роки Національно-визвольної війни 1648-1658 рр.

Джерела та література

1. Крип'якевич І. П. Богдан Хмельницький.-К., 1954.
2. Воссоединение Украины с Россией. Документы и материалы в трех томах (далі – ВУР). – Москва, 1954. – Т. I–III.
3. Кучернюк Н., Ковальский Н.П. Документальные источники о русско-украинских связях период Освободительной войны украинского народа 1648-1654 гг. в археографической публикации «Воссоединение Украины с Россией» //Анализ публикаций источников по отечественной истории. – Днепропетровск, 1978. – С. 3–13.
4. ВУР. – Т. I. –С. 195.
5. ВУР. – Т. II. – С. 228.
6. Там само. – С. 42.
7. Там само. – С. 102.
8. Там само. – С. 158, 167-168,194.
9. Там само. – С. 194.
10. Там само. – С. 247–248.
11. Там само. – С. 252.
12. Там само. – С. 283.
13. Там само. – С. 286.
14. Там само. – С. 321.
15. ВУР. – Т. III. – С. 207.
16. Там само. – С. 213.
17. Там само. – С. 218.
18. Там само. – С. 287–288.
19. Там само. – С. 490.
20. Там само. – С. 517, 538.
21. Там само. – С. 552.

Мицик Ю.А.

З кореспонденції Андрія Кандиби

Андрій Кандиба (?–1730) є дещо загадковою постаттю. Одні дослідники [1] вважають його сином родоначальника Кандиб – корсунського полковника, пізніше конотопського сотника (1681–1689) Федора. Цей Андрій був наказним конотопським сотником (1698), а потім – повноправним (1699–1702, 1704–1707). Інші [2] – вважають його родичем Федора Кандиби, бо він мав інше ім'я по-батькові (Павлович). Не торкаючись питання про ступінь спорідненості Андрія Павловича з Федором Кандибою, відзначимо, що саме він був корсунським полковником у 1708–1710 рр. Тоді гетьман Іван Мазепа, користуючись обставинами Північної війни і ослабленням Речі Посполитої, став відновлювати полки на Правобічній Україні, у т. ч. Корсунський, і призначив корсунським полковником свого прибічника Андрія Кандибу (він був перед цим в Ромнах).

Обійнявши цю посаду, Андрій Кандиба через деякий час в зв'язку з антиколоніальним повстанням гетьмана Івана Мазепи, опинився в центрі уваги високопоставлених персон – нового гетьмана Івана Скоропадського та київського воєводи князя Дмитрія Голіцина. Їм вже вдалось перетягти Кандибу на свій бік, і тому в своїх листах вони давали йому інструкції щодо боротьби з прибічниками Мазепи, зокрема серед запорозьких козаків на чолі з кошовим отаманом Костем Гордієнком. Ці листи наводять важливі факти щодо придушення повстанців. Не переказуючи їхнього змісту, відсилаємо до самих листів, які наводяться нижче. У невеликому додатку подаємо також уривок з нотаток невідомого краєзнавця XIX ст., згідно з якими нащадки гетьмана Павла Тетері (Котенки) проживали в Конотопі.

Сподіваємось, що ці матеріали стануть в пригоді сучасним дослідникам минулого Конотопа.

№ 1

1709, березня 30(20). – Київ. – Лист київського воєводи князя Дмитрія Голіцина до корсунського полковника Андрія Кандиби

Его царского священнейшаго величества царя и государя самодержца всероссийскаго киевский воевода и наместник смоленский князь Дмитрей Михайлович Галицин.

Его царского величества верному подданному Войска Запорозскаго корсунскому полковнику Андрею Кандыбе доброе здоровье.

Великого государя нашего его царского величества в указах, от нас

ис Киева посланных к вашей милости, писанно, велено вам писат к нам и присылать ведомость по вся недели, что у вас и в полку вашем чинится, и ваша милость о том к нам не пишете, о чем непомалу дивимся и по указу всемилостивейшаго нашего и великого государя конечно до нас ваша милость пишете и присилайте ко мне ведомости по вся недели, что у вас и полку вашем каких ведомостей будет.

На подлинном подпись таков: князь Дмитрией Галицин.

Ис Киева марта 20 дня 1709 году.

Под оним подписом еще следующее:

Да ведомо нам учинилось: Мазепа послал в Полщу к Лещинскому списки многих шпионов и вам бы, служа царскому величеству верно, приказати в своем полку в городах, в местечках, селах и деревнях престерегать и смотреть прилежно недриманным оком всяких приежих и прихожих людей как в Полщу, так и ис Полщи едучих, и есть ли где таковые шпионы явятца, ловить и присылать к нам немедленно.

*ІР НБУВ, ф. VIII, спр. 1426, арк. 8.
Тогочасна копія*

№ 2

1709, квітня 9 (березня 29). – Київ. – Лист князя Дмитрія Голіцина до курського полковника Андрія Кандиби

Его царскаго величества Войска Запорожскаго полковнику курсунскому Андрею Кандибе доброго здоровья желаю.

Получил письмо ваше, в котором пишете о оборотах неприятельских, за что вам благодарен, а какие ведомости я имею и оные не опускаю не объявля, кошевой по прелести Мазепиной все к ево изменнической стороне Войска Запорожское превращал, а когда прошедшей первой недели поста он, кошевой, с войском к Днепру пришел, учинил раду, хотя уведать подлинно к которой стороне войско склонно и тшился как бы склонит войско к Мазепе и с конницы некоторых к своему злу намерению склонил. Но пехота вся к тому не склонилась и согласясь от них бунтовщиков мало не всех, а иних и до смерти побыли, а кошевого хотели утопить. Что он, кошевий, выдя, от того своего злого намерения унялся и склонился к общему совету и междо собою выбрав шесть человек козаков, послали к государю с объявления своей верности и хотели с той стороны на другую переплавливатца. И ныне повторне имеем ведомость, что посланные от запорожцов к государю приехали и просят указу куда им повелит итты, а запорозцы пришли в Кодак, и слышу, а что люди, на сей стороне живущие, имеют от запорозцов опасение к вам надлежит яко верному государю слуге, о том народу внуша, что то ест неправда, а хотя б и правда и государева войска здесь немало и никуда гедр отставит их, не изволит, чтоб допустить до какого разорения.

КОНОТОПСЬКІ ЧИТАННЯ – ВИПУСК XIV

На подлинном подпис князь Дмитрий Голицин
Из Киева 29 марта 1709 году».

*IP, НБУВ, ф. VIII, спр. 1426, арк. 5.
Тогочасна копія*

№ 3

**1709, квітня 13(2). – Лукомль. – Лист гетьмана
Івана Скоропадського до корсунського полковника
Андрія Кандиби**

Мой ласкавий приятелю пане полковнику корсунский.

Ознаймуем вашей милости, же его царского пресвітлого величества генерал-фельдмаршал лейтенант его милость гспдн Голц писал до нас о том, что генерал майора князя его милости Григория Семеновича Волконскаго от корпусу своего ординовал ку Чигрину, а в. мсти заслал он же фельдмаршалом своїм листом, потягаючи в тую ж до Чигирина дорогу. Пишем теды нарочно до вашей милости и пилно приказуем, абы в. мсть зо всім товариством полку своего за одобренем сего нашего указу рушившися з домом и шов спішно в злучене до генерал-майора князя его милости Волконского и застаючи з его милостю в одном согласии не допушал тамобочных легкомисленных людей переходити до изменнической запорозской купы и ежели военных, где позовет случай, иміеш ваша милост по силі с полчанами своїми над неприятелем чинити промисл. Вышовши з дому и застаючи в дорозі, почаству о своем поведеню до нас не омішкуй в. мсть описовать. При сем щасливого повоженя и доброго в. мсти зычим от Господа Бога здоровья.

З Лукомля априля 2 дня 1709.

На подлинном подпись таков: в. мсти зичливый приятель Иван Скоропадский, гетман Войск его пресвітлого величества Запор [озским].

На оном листе надпись такова:

Его царского величества Войска Запорожского полковнику курскому пану Андрею Кандыбі ласкавому приятелю».

*IP, НБУВ, ф. VIII, спр. 1426, арк. 10.
Тогочасна копія*

№ 4

**1709, травня 2 (квітня 22). – Лукомль. – Лист гетьмана
Івана Скоропадського до корсунського полковника
Андрія Кандиби**

Мой ласкавий приятель пане полковнику корсунский.

З донесенья листовного так от генерала маиора князя его милости Григория Семеновича Волконского, яко и от в. мсти до нас прислан-

наго, извістилисмо, же переволочанские жители, бунтовниками запорожцами уведенные, сполне з ними при своем упорі оружием воинства его царского пресветлаго величества поконаны zostали. Яко ж кровопролития меж бунтовниками невынних жался Боже: таким подобные неуважные и нерозсудные люде. Дай Боже, абы сами пришли до упамятаня и оставивши легкомислност, в належитой своей подданской его царскому пресветлому величеству найдовалися вірности, в том же нынешнем листі своем писалес ваша милост, ознаймуючи нам, же до нового Кодаку и до Січи посланы с напомниманием козаки от князя его мсти Волконского, а о подвезді выправленном з господином полковником чигиринским под Кодак, естли повернулся и що там сталосся, не ознаймуем в мсты. Що впредь будет дятися, о всем выраженем вмст извістно. При сем вмсти Гпду Бгу поручаем.

З Лукомя, априля 22 1709

На подлинном подпис

Вашей милости зичливый приятел Иван Скоропадский, гетман Войска его царского величества Запор [озкого].

При оном универсалі цідула такова: відомо нам с цідули в.мстной, же ординовалес товариства своего певную част пилновати на двох містцах ізміннических.

*IP, НБУВ, ф. VIII, спр. 1427, арк.3.
Тогочасна копія*

№ 5

1709, травня 22(11). – Табір під Хоролом. – Лист гетьмана Івана Скоропадського до курсунського полковника Андрія Кандиби

Мой ласкавий приятелю пане полковнику курсунский.

Любо пришли мы числа передом господин генерал-майор князь его милость Григорий Семенович Волконский чрез лист свой изволил нам ознамити о том, же Божию помощью наказного кошевого Михайлика з подъездом его січовым, в скалі запершогося, приступом достали чрез противных запорожцов, немало всіх вытяги и самому Михайлику голову оттявши, одослали до Січи. Однак за прислане тоей же відомости и в. мсти дякуем, любо изпознилесся в. мсти с тою до нас присилкою. С тых мір пилно по в. мсти міти хочем: ести вперед таковыя відомости прилучатся, абы в. мсть якої години відомости получиш, тое же години згола, не медячи часу, пилними козаками присылал до нас. А мы в. мсти о себї ознаймуем, же з Лукомля рушившиися, ишли на Лубен для переправы на Сулі, мостом споражоной, и взялисмо поход свой до Псла, где будем найдоватися под Манжалією. Затим вашей милости зычим доброго от Господа Бога здоровья.

З табору с-под Хорола мая 11 1709.

На подлинном подпись: в. мсти зычливый приятель Иван Скоропадский, гетман Войска его царского пресвітлого величества Запор [озским]

При оном універсалі цідулка такова:

З листу в. мстиного, сего дня козака полку Стародубовского нам поданного, извістились мы ся, же в. мсть при его милости князю Григорию Семеновичу Волконском с полком своїм послішаешгся и обіцуеш свой міти военный над неприятелем промисл. Того и мы по в. мсти жадаем и для своей же прислуги неліново в. мсти поступовати приказуем.

На оном універсалі надпись такова:

Его царскаго пресвітлаго величества Войска Запорожского полковников курсунскому пану Андрею Кандыбі, моему ласкавому приятелєві.

*IP, НБУВ, ф. VIII, спр. 1428, арк. 7.
Тогочасна копія*

№ 6

1709, червня 19 (8). – Лист князя Дмитрія Голицина до курсунського полковника Андрія Кандиби

Его царского величества Войска Запорожского курсунскому полковнику Андрею Кандыбе доброго здоровья желаю.

Получил письмо ваше, в котором пишете ведомост вы имеете, что запорозцы, которые из Сечи ушли, собралось в Очакове тысячи с полторы и хотят итты для разоренья в полк ваш и вы для лутшаго охранения с полком хочете выходить в степь и то вы чините изрядно, что осторожность имеете и непременно надобно вам соглашатца с драгунскими полками, которые под командою Ченцова.

На подлинном подпись: князь Дмитрий Голицин.

Из Киева 8 дня июня 1709 года

*IP, НБУВ, ф. VIII, спр. 1432, арк. 4.
Тогочасна копія*

№ 7

1709, липня 11(червня 30). – Київ. – Лист князя Дмитрія Голицина до курсунського полковника Андрія Кандиби

Его царского величества Войска Запорожского курсунскому полковнику Андрею Кандыбе доброго здоровья желаю.

Ведомост получили, что шведские войска все розбиты и взяты в полон фелдмаршал Рейншел и пят человек генералов, и полковников и афицеров и рядовых несколько тысяч и пушки и знамена побрали, а достолные врозь розбежались. А ведомость есть, что хотят Днепр перебиратся на сию сторону около Переволочной и вам бы со всем полком итты теми тракты, которые от Переволочной лежат, разведывая куды оныя будут итты степью или жилими местами, а разведав бы ж, где оныя явятся з Божию помощию на них быть и ловить, за

что получите государеву милость и денежное жалованье дано будет, кто поймает короля шведского две тысячи рублей, за Мазепу тысячу рублей, за генералов шведских по двести рублей, за полковников и старшин мазепыных по сту рублей и конечно приложить в том вам свое старание и верную службу, за что воспримете милость государеву. А я сам с пехотою сего числа ис Киева пошел к Переволочной и будеты (!) в походе конечно досталные полку твоего козаки к приему моему в собрании были готовы.

На подлинном подпис князь Дмитрий Голицин.

Из Киева 30 июня 1709 года».

IP, НБУВ, ф. VIII, спр. 1432, арк. 5.

Тогочасна копія

№ 8

1710, травня 3 (квітня 22). – Глухів. – Лист гетьмана Івана Скоропадського до корсунського полковника Андрія Кандиби

Мой ласкавий приятелю пане полковнику корсунский.

Відомо нам из листа в. мстиного, что ніякийсь Петро запорожець в килкадесят коней отторгнувшись от запорозцов и взявши доброе перед себе намерение приклонитись под первобытнующую монаршую царского пресвітлого величества державу, прислал от себе до в. мсти двух козаков нарочно, ишучи себї милости монаршой упевнения ими яко перед сим килкокротне писалисмо до всіх обще запорозцов на Кош, совітуючи им и упевняючи не сумняся возвратися под монаршую руку. Так вдячны естесмо такой о обращенїи сих поданой от в. мсти відомости похваляем за тое, же тих присланных к себї запорозцов удержавши, умислных своїх посланнних до его, Петра, послалес з листом сіятелтнійшого князя его милости Димитрия Михайловича Голицина, обнадежуючим оных и упевняющим милостию монаршою нічого за свое преступление не опасаясь, быти милостиво принятым, о чом се недавно в мимошедшом времяни была на Кош посылка монаршая его царского пресвітлого величества грамота, увіщевавчая их, запорозцов, з милостивым за их проступство прощением, абы безопасно обратились в прежное под его монаршую державу пребывание. Зачим и в. мсти гетманским нашим словом и христианским сумненем помянутого Петра обращающагося тое ж милостию монаршою упевнены, который скоро прибудет до вашей милости. Теди в. мсть его самого в десятку (?) его компаний того ж не омешкай до нас выправити, а иным тому его товариству там, где естли могут поміститися, показати для прокормления містца. А если бы з трудностю приходило людям и иними войсками утяженным, их [велі-?] контентовати. Теди всіх присылай в. мсти до нас по волі. Тое в. мсти предложивши, зычим ему от Господа Бога здоровья.

КОНОТОПСЬКІ ЧИТАННЯ – ВИПУСК XIV

З Глухова апріля 22 дня року 1710.

На подлинном подпись: в. мсти зычливый приятел Иван Скоропадский, гетман Войска его царского пресвітлого величества Запор[озким].

IP, НБУВ, ф. VIII, спр. 1440.

Тогочасна копія

№ 9

1710, листопада 12 (1). – Київ. – Лист київського воєводи князя Дмитрія Голіцина до корсунського полковника Андрія Кандиби

Его царского пресвітлого величества Войска Запорозскаго корсунскому полковнику Андрею Кандыбі доброго здоровья желаю.

Получил вашей милости письмо, в котором пишете о набіге в Его-рлык шведов и запорозцов и о взятій губернатора ягорлицкого и чтоб к вам прислать козаков Паліевых. И о том надобно вам писать к гетману, а ныні Білоцерковской полк в розсылкі, а как соберетца пошлю указ, чтоб к вам шел.

На подлинном подпись: князь Димитрей Галицин.

Из Киева 1-го ноября 1710 (*ця дата закреслена – Ю.М.*)

IP, НБУВ, ф. VIII, спр. 1479, арк. 20.

Тогочасна копія

Додаток № 1

Красназвчі нотатки невідомого автора (кінець XIX ст.)

Потомки гетмана Тетери – козаки Котенки, по вуличному Тетери, живут в г. Конотопе. Один из них – старик Семен Степанович ведет монаш [ескую] жизнь, не пьет водки. Его дядя, стат [ский] советн [ик] живет в Ромне и носит фам [илию] Тетера.

(Сооб [щено] М. М. Левченко, (...)* Конот [опского] у [езда] в мае 1877 г.) [...].

IP НБУВ, ф. I, спр. 8366, арк. 2.

Оригінал

Джерела та література:

1. Павленко С. Оточення гетьмана Мазепи: соратники та прибічники. – К., 2004. – С. 196–198; Кривошея В.В. Козацька старшина Гетьманщини. – К., 2010. – С. 389.
2. Мицик Ю.А., Степенькін С.Ю. Корсунщина козацька. – К., 1997. – С. 102.

Несвідоміна Н.В.

Заслужений діяч мистецтв – Ніна Велігоцька (за матеріалами періодичної преси)

Велігоцька Ніна Іванівна (31.07.1935-19.08.2015) – мистецтвознавець і живописець, Заслужений діяч мистецтв, (1990), кандидат мистецтвознавства (1977), член Національної спілки художників України (1970), автор першої в Україні наукової монографії про Марію Приймаченко, прихильниця таланту Казимира Малевича і дослідниця його творчості, автор книги «Шляхами Казимира Малевича. Зупинка - Конотоп» [1]

Ніна Іванівна народилась 31 липня 1935 у місті Конотоп Сумської області в родині службовців. В 1953 році закінчила Конотопську середню школу 41, в 1958 - елітний вищий навчальний заклад, факультет мистецтвознавства, захистила дисертацію на тему «Традиції народного мистецтва в сучасному монументально-декоративному мистецтві України» [6] Майбутня мисткиня отримала вищу освіту та з солідним фаховим надбанням розпочала трудову діяльність на Батьківщині, зробивши свій певний внесок у вітчизняне мистецтво [7] В 1958-1992 роках працювала старшою науковою співробітницею у Київському НДІ історії та теорії архітектури. [1] Довгі роки працювала як член редакції журналу «Образотворче мистецтво», викладала у Київському державному інституті декоративно-прикладного мистецтва та дизайну імені М. Бойчука.

Але головне призначення вона здійснила на шляху дослідження розвитку українського мистецтва, результатом якого є численні друковані праці – це альбоми, монографії, каталоги, книги, понад 200 наукових статей, що оприлюднені у провідних виданнях України, в тому числі й у шеститомнику «Історії українського мистецтва». [7] Саме Велігоцька привернула увагу до багатьох сучасних митців. Вона, своєю публікацією першою відкрила Україні ім'я Марії Приймаченко. Вклад Н. Велігоцької у теоретичні розробки з теорії, історії та проблем вітчизняного мистецтва є безперечним, як визначають провідні митці: на-

родний художник України М.Стороженко, доктори мистецтвознавства Д. Горбачов, Г. Коваленко, О. Найден, академік О. Губарев, кандидат мистецтвознавства О.Роготченко та багато інших.

Ніна Іванівна доклала чимало зусиль, щоб увести ім'я К.Малевича у колообіг світових митців, чия творчість сформувалась саме на українському підґрунті, сповненого енергетичної потужності знакового світу Природи. «Мені пощастило познайомитися зі світом ранньої творчості художника, пов'язаної з Конотопом, відкрити досі невідомі сторінки його юнацьких пошуків, його балансування на межі «село-місто», виявити його подеколи запитливо-іронічні оцінки власних робіт цього періоду й непереборне бажання розширити свій обрій «відірватись від кулі землі. Це той період, який майже відсутній у літописі життя й творчості Малевича» [3,6].

Книги та альбоми з творчого доробку Ніни Іванівни поповнили фонди Конотопського міського краєзнавчого музею ім. О.М. Лазаревського: «Погляд»(1989) «Марія Приймаченко» (1989), «Сучасне українське народне мистецтво», «Співдружність» (1973), «Веселкові барви» (1971) [7].

Починаючи з 1991 теоретичні мистецтвознавчі розробки авторки знаходять своє втілення в її живописних полотнах «Жива ікона», «Конотопська відьма», «Краса - захист», «Букет моїх спогадів» та інші. [6] «Малювати свої картини почала в 1991 році. «Малювала я з дитинства. Тоді художніх шкіл, звичайно, не було в Конотопі.. Тож займалась самотужки. А серйозно зайнялась художньою творчістю років десять тому. Як мистецтвознавець, я була і є членом багатьох художніх рад. Ескізи треба редагувати. А як це робити, коли сам не малюєш. Малюю пальцем. Основне, що намагаюсь укласти в картину – простір і енергетичність». [6] Художній стиль майстрині – неопримітивізм

Вона так каже про себе: «Я дослідник сучасного українського мистецтва, спробую проаналізувати себе сама. У своїх статтях, книжках, виступах стверджувалась на рівні підсвідомості, гетичної пам'яті й глибокого вивчення народного мистецтва: у художника формується певна система образно-пластичного мислення. Вчені завше прагнули перевірити свої теоретичні висновки на собі. Отже, нова Ніна Велигоцька – це мій науковий експеримент. У 1991 році я підійшла до чисто го полотна з пензлем і власноруч виготовленою палітрою. Тепер би я означила жанр своїх робіт як символіко-автобіографічний. Перше полотно – «Білий хрест». Поставила перед собою цілком конкретне і зухвале завдання. Завдання поставила, а сталось диво, неначе підключився у моє ество якийсь «моторчик, як друге серце, рука сама виводила форму. Отже – підсвідомість. Безперечно, спрацьовує й генетична пам'ять. Відчутно проявляються риси тих видів мистецтва, які я найкраще знаю і люблю. Своєрідний феномен художнього сплаву, що від-

бувся у моїй власній «творчій лабораторії». На мою думку, немає аналогів у сучасному мистецтві» [2]

За словами Ніни Іванівни, «В Українському Домі (Київ) її картина «Хрест» експонувалась на колективній виставці. Її назвали «живим хрестом» [7].

Ніна Іванівна – мистецтвознавець, серед праць якої багато уваги приділяється народній художній творчості, монументальному та класичному традиційному українському мистецтву, іконі. «Народна творчість несе у собі величезний заряд чистоти й оптимізму», стверджує мисткиня, фаталістка за натурою [2]. Її натюрморти, жіночі образи у капелюхах з квітами, книгами, українськими мотивами промовляють відвертістю, дитячою наївністю, чистотою та замріяністю. Вкраплення геометричних кодових знаків відносять наше уявлення до сивоцолої давнини, напоюють джерельною чистотою простір. Її ім'я відоме не тільки українським шанувальникам мистецтва, але далеко за межами держави.

Визначною подією для Конотопа початку XXI століття (2003) стало відкриття Салону сучасного мистецтва Н. Велігоцької в оновленому Міському будинку культури «Зоряний». «Творча майстерня-вітальня» Ніни Велігоцької до арт-проекту Центру сучасного мистецтва імені К. Малевича». Майстриня подарувала місту свої 22 роботи та 22 твори її знайомих художників, серед яких В. Григоров, О. Дахненко, В. Франчук, Г. Зінченко, Е. Каптков, І. Катков, О. Губарев, Л. Назаренко, Т. Мінаковська та інші [4]

«Салон – це моє освідчення в коханні рідному місту, моєму маленькому Парижу, адже де б я не була, моє серце залишається на рідній землі. Віднині я часто приїждитиму в Конотоп. Разом плекатимемо, оберігатимемо прекрасне. Тільки тоді ми сильні» [4].

За словами колишнього заступника голови облдержадміністрації «відкриття такого осередку краси в Конотопі – це дійсно, подія знакова, аналогів якій, можливо, немає. Ніна Іванівна подарувала місту не просто свої шедеври. З кожною роботою пов'язана якась сторінка життя майстрині, якась епоха, і радість, і сльози. У кожній картині Н.І. Велігоцька залишила часточку себе. Дуже хотілося б, щоб ці картини не лише прикрашали стіни «Зоряного», а й мандрували містами Сумщини, щоб якомога більше людей могло долучитись до прекрасного» [5].

За словами мисткині, «Письменник Куліш колись сказав: «Ми прагнемо спільноти особистостей. Я бачу, яке значення і увага в Конотопі приділяється культурі, зокрема, образотворчому мистецтву. Саме поняття «образотворчий» вміщує в себе 2 глибоких значення: «образ» і «творити». Обидва багатоваріативні, це невичерпна криниця для розвитку талантів. А скільки в Конотопі вже сформованих художньо особистостей, які створюють справжні шедеври! Це одна з причин, чому я дарую Конотопу свої картини та твори своїх друзів, чому я хочу засну-

вати тут центр інтелігентної спільноти. А головна, все ж – ностальгія. Я тут народилась, виросла, це моє Місто. Це, без сумніву, буде центр консолідації всіх інтелектуальних, творчих сил Конотопа, його еліта. Найвище щастя – почувати своєю на своїй землі» [6]

А у 2011 році побачила світ її монографія «Шляхами Малевича. Зупинка - Конотоп», яка була присвячена улюбленому митцю. «Мистецтво художника настільки багатоманітне, різнопланове, містично-утаємнене, що для «розкодування» його змісту потрібен тривалий час та зусилля багатьох фахівців. Казимир Малевич своїм «Чорним квадратом» увів у нашу уяву картину-таїну, котру впродовж майже століття намагаються зрозуміти, розгадати, оцінити. Її автор був і залишається харизматичною особистістю, й усе, пов'язане з його ім'ям, викликає надзвичайний інтерес» [3]

У кожної людини є своє призначення на землі і важливо, щоб вона знайшла свій шлях. Ніна Іванівна Велігоцька – мистецтвознавець, художниця, науковець, одна із тих щасливих людей, яка успішно володіла даром, до якого покликана і яка внесла безцінний особистий внесок у розвиток культури та примноження її кращих традицій України та рідного міста Конотоп.

Джерела та література

1. Енциклопедія сучасної України, Київ 2005 Т.4 С.229)
2. Борошнев В. Оптимізм фаталістки // Конотопський край. – 27 листопада 1996 р.
3. Велігоцька Н. Шляхами Казимира Малевича. Зупинка – Конотоп – Київ: Мистецтво. – С.6.
4. Завгородня А. Рідному краю – мистецькі дари // Конотопський край – 19 листопада 2003 р.
5. Петренко Н. Барви Малевича»:перші кроки фестивалю // Конотопський край. – 24 вересня 2003 р.
6. Петренко Н. Прагнемо спільноти особистостей» // Конотопський край. – 1 жовтня 2003 р.
7. Рось Н. Антитеза чорному квадрату. // Конотопський край. – 5 квітня 2003 р.

Нікітін В.Г.

Визначальна подія в історії медицини Конотопщини (перша народна медична новобудова в місті Конотоп)

Медичні новобудови, будучи важливим фактором розвитку медичної допомоги – це завжди особлива історія, яка неупереджено і найбільш об'єктивно висвітлює взаємодію представників влади, медиків і

населення в системі охорони здоров'я в конкретних умовах. Недарма ж головним критерієм оцінки роботи справжнього головного лікаря незмінно вважалось нове будівництво. На жаль, за весь період існування медицини Конотопщини жоден головний лікар-будівельник не залишив спогадів з історії народження нового медичного закладу, посилаючись на дати, конкретні факти та імена.

Відомості про будівництво обмежуються, як правило, датою введення в дію новобудови, а «іменинниками» стають особи, яким пощастило перерізати стрічку і вручити символічні ключі Звідси прижилося міфічне, спотворене уявлення про те, що процесом будівництва (включення в план, виділення коштів, відбір і прив'язка проєкту, виділення земельної ділянки, замовлення будівельної організації і власне саме будівництво) займається виключно влада, яка вручає медикам готові приміщення в якості подарунка. Насправді ж все набагато складніше. Усталений міф спростовують реалії життя.

Головний лікар, як ініціатор новобудови, має самостійно пройти цей тернистий шлях десятиліттями методично «мов дятел», пробиваючи стіни бюрократичної системи, аж поки не проштовхне всі рішення по владних шаблях, шукаючи кожен раз підтримку можновладця високого рівня.

Подолати цей дуже складний і важкий «будівельний марафон» вдається далеко не кожному керівнику закладу. Із 27-ми головних лікарів залізничної лікарні станції Конотоп за всю історію її існування у 1868-2023 роках лише двом пощастило збудувати лікарняні комплекси, що започаткувало нову концепцію перспективного розвитку, стало запорукою подальшого існування закладу, визначною подією в історії медицини регіону: 17 грудня 1907 року був введений в дію стаціонарний лікарняний комплекс на 46 ліжок (головний лікар Рубісов М.К.); 18 листопада 1995 року відбулось урочисте відкриття амбулаторно-поліклінічного комплексу потужністю на 375 відвідувань в зміну (750 відвідувань в день) із 10-ти структурних підрозділів, з прийомами лікарів по 26-ти лікарських спеціальностях (гол. лікар Нікітін В.Г.) [1, с. 3; 2, с. 3].

Дане повідомлення – перше в історії медицини Конотопщини, яке розкриває особливості, деталі і обставини довготривалого, більш як 20-річного процесу будівництва залізничної поліклініки на ст. Конотоп, аналізує його роль і значення для подальшого розвитку

медичної допомоги населенню регіону. Будучи безпосереднім учасником процесу будівництва, автор на фактах в хронологічному порядку відповідає на питання: «Чому представники влади відмічали рядове, на перший погляд, будівництво як «визначальну подію в історії медицини Сумщини», як «народну новобудову», як «велику перемогу колективу лікарні, що ознаменувало її друге народження» [3; 4; 5] Наступним поколінням з висоти сьогодення важко зрозуміти масштабність і знаковість

здавалось би рядових подій, не знаючи, хоча б частково, історії процесу народження новобудови, старт якій був даний 05-06.09.1973 року, а фініш відбувся 18.11.1995 року. Що стоїть між цими датами? Як все було? Заради історичної справедливості, нащадки мають знати, як все було.

На протязі 100-ліття (1868-1969) залізнична лікарня ст. Конотоп жила і розвивалась за пільговими, відомчими правилами і нормативами, віддаючи перевагу стаціонару (власне лікарні) і мало піклуючись про первинну амбулаторно-поліклінічну ланку медичної допомоги.

Поліклініка розміщувалась в приміщенні старого приміського вокзалу із 9-и кімнат, де вели прийом і профогляди 14 спеціалістів за графіком. Невідповідність між поліклінікою, де мали отримувати медичну допомогу до 80% хворих, і стаціонаром була кричущою [6, с. 49, 162–165].

У 1969 році після введення єдиних нормативів і правил для всіх, в тому числі і відомчих медичних закладів, саме це стало об'єктивним підґрунтям для проведення «реорганізації закладу в медико-санітарну частину для одинадцяти тисяч працюючих залізничників» (7, с. 10) Вперше постало питання про будівництво поліклініки. В архівах лікарень збереглися офіційні звернення головного лікаря Певзнера Н.М. і рішення колективу закладу до керівництва Конотопського відділку залізниці (Олійник Б.С., Мешков М.О.) про поліпшення умов поліклініки. Звернення залишились без офіційної відповіді, але стали приводом для «оптимального варіанту»: скорочення стаціонару і переведення поліклініки у звільнені приміщення. Запропонована «реорганізація» була підтримана як місцевою владою, так і залізничним відомством. Вона знімала питання будь-якого будівництва. 5 вересня 1972 року волевим рішенням міському КПУ (секретар Шейко О.М.) для проведення «реорганізації залізничної лікарні в медико-санітарну частину «МСЧ» був направлений на 1-2 роки заступник головного лікаря центральної районної лікарні В.Г. Нікітін, як такий, що має успішний досвід реформування міської лікарні у 1963-1971 роках [9, с. 36-37].

Молодий керівник, ризикуючи власним майбутнім, кинув виклик «Системі» і започаткував під гаслом реорганізації системну медичну реформу організації медичної допомоги на залізничному транспорті. Суть, процес і подробиці її реалізації викладені в окремих повідомленнях, зокрема в статті «Медицина Конотопщини в період активного реформування: особливості медичних реформ в двох головних лікарнях міста Конотоп у 1963-1977 роках» [8, 181-203]

Одним із важливих напрямків реформи стало питання організації (фактично створення нової) системи надання амбулаторно-поліклінічної допомоги залізничникам і членам їх сімей. Питання будівництва поліклініки стало першочерговим.

На розширеній Колесії Міністерства шляхів сполучення СРСР у вересні 1973 року міністр Бещев Борис Павлович (1903-1979) підтри-

мав пропозиції молодого головного лікаря з Конотопа і дав вказівку начальнику планово-економічного відділу міністерства Степану Митрофановичу Степанець, до речі, нашому земляку, включити в план капітального будівництва на 1974 рік будівництво поліклініки на ст. Конотоп: «Нехай буде. Буде пам'ять для твоїх земляків... колись згадають. Не так багато сьогодні бажаючих будувати» [8, с.197] Отже, рішення міністра Б.П. Бещева дало зелене світло початку будівництва поліклініки. Варто відмітити, що С.М. Степанець ретельно виконав рішення: навіть після смерті міністра, він тричі добивався включення поліклініки в план капітального будівництва міністерства, а у 1991 році в останній момент до розпаду СРСР, встиг перерахувати Південно-Західній залізниці цільові кошти в сумі 800 тис. карбованців згідно кошторису на будівництво поліклініки на ст. Конотоп. Без цих коштів ніякого будівництва не було б взагалі.

Отже, рішення міністра Б.П. Бещева дали старт початку будівництва поліклініки, започаткували галузеву медичну реформу, в якій «Залізнична лікарня ст. Конотоп», як ініціатор, була визначена Всесоюзною «Школою передового досвіду з питань організації і управління медичним закладом». Відкривались реальні перспективи масштабного пріоритетного розвитку лікарні, які б назавжди поклали край посяганням на її існування. Саме про це буде через 20 років, 18 листопада 1995, нагадувати міський голова Василенко Г.М. Але тоді, в 1973 році про це за порадою начальника Лікарської Служби залізниці треба було мовчати – занадто багато було можновладців «системи», яким такий поворот подій не подобався. Без будь-якого розголосу завідувач поліклінікою Клименко І.Н. був направлений в м. Новосибірськ із завданням вибрати у проектному інституті самостійний, сучасний, типовий проект поліклініки. Так, вже у 1976 році нам були доставлені екземпляри, викуплені Міністерством шляхів сполучення (займався С.М. Степанець) першого проекту обласної консультативної поліклініки на 1200 відвідувань, вартістю 1 млн 176 тис. карбованців. За потужністю він був вдвічі більший за збудовану у 1969 році поліклініку ЦРЛ. Почалась робота по вибору місця під будівництво. Було 3 варіанти. Міськвиконком зупинився на ділянці поряд з лікарнею по вул. Садовій, але треба було зносити 5 приватних будинків, в яких проживало на той час 7 сімей.

Надати 7 квартир на той період не було великою проблемою для Конотопського відділку залізниці, але керівництво НОД-5 (Сорока А.Г.) і Райпрофсоюз (Мешков М.О.) офіційно відмовили їх виділяти, і міськвиконком не зміг прийняти рішення про виділення ділянки для забудови. Відомство було проти будівництва поліклініки, продовжувало наполягати на узгодженій «реорганізації» з обмеженням діяльності закладу лише для 11 тисяч працюючих.

У 1977 році відбулись зміни у Міністерстві шляхі сполучення – помер Бещев Б.П., міністром був призначений Павловський І.Г. і Степанець С.М. порадив нам «зачекати».

Поки ми чекали, з'явилась інша новина: на будівництво вартістю більше 1 млн крб. треба було погодження на рівні Ради Міністрів країни і ЦК КПРС. На таку височину нам було не залізти, і тому Степанець С.М. порадив нам знайти або ж зробити такий проєкт, який би коштував менше 1 млн.крб. Це міг зробити лише проєктний інститут. Для цього потрібні гроші і час в декілька років. В лікарні їх не було. Нагадаємо, лікарня перебувала на стадії активного реформування, в тому числі, створення фактично з нуля первинної ланки медичної допомоги на лінійних і вузлових станціях: відкривались фельдшерські і фельдшерсько-акушерські пункти, здоровпункти в т.ч. і лікарські на підприємствах, будуються під виглядом капремонту поліклініки на ст. Бахмач і Ворожба.

За підтримки начальника Медичної служби Південно-Залізниці Г.Я. Протасова було прийнято рішення будувати і в Конотопі поліклініку під виглядом добудови до туберкульозного відділення, тобто господарським способом за планом капремонту.

Протягом 1977 року головним інженером Дорпроєкту І.Б. Десятниковим були проведені роботи по проєктуванню і прив'язці двоповерхової добудови загальною вартістю 360 тис. крб. Сам проєкт і прив'язка до місцевості коштували ще 73 тис. крб. В новобудові передбачались 32 кабінети для лікарського прийому. Цього по наших планах порівняно з 9-ма кабінетами було досить. На 1978 завдання було включене в план капремонту лікарні. Медична служба виділила кошти, і весною розпочались роботи: вирито котлован під фундамент, збудовано ТП, перенесені тепломережі, водопостачання, каналізація, телефонна лінія, інші комунікації.

Колектив лікарні активно підключився до будівництва, радіючи відкритим перспективам. Але радість, на жаль, виявилась передчасною: в розгар робіт, невідомо за чий наказом, було припинене фінансування. Начальником Конотопського відділку залізниці працював А.Г. Сорока (Олійник Б.С. з 1976 по 1979 роки працював головним інженером Південно-Західної залізниці, прим автора), головою райпрофсоюзу М.О. Мешков. За їхнім клопотанням кошти були направлені на добудову дитячого садка, що був у лікарні за огорожею. Так загинув другий проєкт будівництва поліклініки. Траншеї під фундамент, виритий котлован і ТП на території лікарні ще довго нагадували колективу лікарні про розбиті надії.

Довелось повернутись до попереднього варіанту: просити нашого земляка, єдиного надійного «спонсора» С.М. Степанець про включення в план і виділення коштів на нове проєктування поліклініки. Йому

вдається (вдруге) виконати наше прохання. Київський проектний інститут за 1982-1983 роки переробив наш 1-й типовий проєкт, зменшивши вдвічі потужність новобудови. Так у 1983 році з'явився третій проєкт поліклініки на 600 відвідувань з вартістю будівництва 748 крб, тобто менше на 1 млн карбованців.

Постало питання: хто буде будувати? Таке масштабне будівництво було під силу єдиній будівельній організації: будівельно-монтажному потягу-341 (БМП-341). Але в неї було «табу»: діяла спеціальна Постанова Ради Міністрів про заборону відволікання її на будь-які інші об'єкти до завершення реконструкції вагону-ремонтного заводу (КВРЗ), на яку було виділено 36 млн.крб. Так залишився в паперах і цей, вже третій, роками вистражданий, проєкт.

Намагання «втиснутись» в реконструкцію КВРЗ, незважаючи на те, що начальник заводу О.В. Поляков став активним прихильником такої ідеї, завершилось половинчато: в план був включений і у 1985 році збудований типовий лікарський здоровпункт, який за набором приміщень був таким, як і діюча поліклініка. Дев'ять лікарів-спеціалістів проводили там прийом, працювала лабораторія, фізкабінет, маніпуляційний, стоматологічний.

Натомість, особливо важливим стало те, що, будучи членом міськвиконкому, О.В. Поляков залучив до активних прихильників будівництва голову міської ради Мінченка М.В (колишнього секретаря парткому заводу). У 1986 році виконком міської ради під особисту відповідальність Мінченка М.В. прийняв вольове, прямо скажем протизаконне рішення про виділення ділянки землі для забудови, знесення 7 приватних будинків і переселення сімей із зобов'язанням відділку залізниці (начальник Сорока А.Г.) і КВРЗ (начальник Поляков О.В.) виділити по 5 квартири для 10-и сімей, що проживали в будинках на той час.

Таке рішення приймається, як правило, при наявності усіх складових: включення в план, виділення коштів, наявність будівельної організації і т.д. Нічого цього на той час не було. Мінченко Микола Васильович, безоглядно довіряючи нам на слово, пішов на явне порушення закону, але прийняв рішення, без якого ніякого будівництва не було б взагалі. Його рішення змусило наше «рідне залізничне відомство» погодитись з будівництвом поліклініки і «похоронити» ідею реорганізації лікарні.

Вагоноремонтний завод виділив для відселення 5 квартири, залізниці – 2 квартири, були знесені 4 замість 7-ми будинків, і таким чином розпочався (стартував) процес нового будівництва. У 1987 році міністерство шляхів сполучення з подачі того ж таки С.М. Степанця втретє включає будівництво поліклініки в план, виділяє необхідні кошти і доручає Київському Дорпроєкту (головний інженер Десятников І.Б.) прив'язку проєкту на виділеній міськвиконкомом земельній ділянці по

вул Садовій. Все нібито вирішено, і в той же час з незрозумілих причин роботи гальмуються вже на рівні керівництва Південно-Західної залізниці (нач. з 1980 року – Олійник Б.С., прим.) Пояснення різні: то Дорпроект загружений, то він не має права виконувати цю роботу, то не вирішується питання підрядчика, то типовий проєкт застарілий і потребує переробки, то треба нове рішення міської ради.

У 1989 міськвиконком вдруге підтверджує своє рішення про виділення земельної ділянки по вул Садовій, 98. Але роботи не просуваються.

На початку 1990 року з прицілом на вирішення питання будівництва поліклініки, конотопські залізничники висувають мою (автора) кандидатуру кандидатом в народні депутати Верховної Ради України. «Депутатський марафон» зблизив мене з Секретарем Президії Верховної Ради України Миколою Григоровичем Хоменком. Будівництво поліклініки в Конотопі стало головним наказом його виборців після обрання депутатом по Конотопському округу. Як народний депутат, Хоменко М.Г. звертається із запитом до начальника Південно-Західної залізниці Олійника Б.С. про прискорення будівництва поліклініки, натомість отримує офіційну відмову з мотивом, що залізниця не має відповідних коштів. Довелось в черговий раз звертатись за допомогою до начальника планово-фінансового відділу Міністерства С.М. Степанця. В 1991 році йому вдалось до розпаду СРСР перерахувати Південно-Західній залізниці кошти в сумі 800 тис. крб з цільовим призначенням «на будівництво поліклініки на ст. Конотоп». Це була остання надважлива «спонсорська допомога» нашого земляка.

24 серпня 1991 року проголошується Акт незалежності України. Олійник Б.С. призначається Президентом державної адміністрації Укрзалізниці, обов'язки начальника Південно-Західної залізниці виконує Железняк Л.Л. До нього з повторним запитом звертається секретар Президії Верховної Ради України Хоменко М.Г. щодо будівництва поліклініки Железняк Л.Л. терміново скликає нараду із причетних осіб, з'ясовує ситуацію і приймає рішення, без якого будівництво поліклініки не відбулось би: 1) Дорпроекту в спішному порядку відкорегувати проєкт, провести прив'язку на місці; 2) Дорбудтресту (начальник Корчовий В.Г.) зміцнити матеріальну базу будівельно-монтажного потягу-615 (БМП-615); 3) включити в план БМП-615 і розпочати підготовчі роботи по будівництву поліклініки.

Пригадую, коли ми з начальником медичної служби Величком М.І. в останній раз зайшли до Железняка Л.Л. з нашими аргументами щодо будівництва, він сказав: «Ну і що з того, що є гроші? Ви бачите, що діється? В Конотопі немає кому будувати – БМП-341 розвалюється, БМП-615 ще тільки організовується, у нього немає ні людей, ні техніки, ні досвіду такого будівництва. Хто буде будувати такий від-

повідальний об'єкт? Ви мене «втягуєте в явну авантюру», але медикам я не можу відмовити. Відповідати будемо разом...»

Так, в грудні 1991 року фактично розпочалось будівництво з одночасним формуванням будівельників, нового проєкту, відселенню і зносу будівель, планування будівельного майданчика, накопичення будматеріалів, закладення фундаментів, оснащення БМП-615 (начальник Грабовський О.М.) технікою. В штат лікарні була введена посада інженера по капітальному будівництву, її зайняла Л.Д. Измєстєва.

За наказом Железняка Л.Л., на протязі 1992-1993 років велись інтенсивні будівельно-монтажні роботи бригадами спеціалістів із Києва і Коростеня, Чернігова, Казатина. Вінниці та інших підрозділів Південно-Західної залізниці.

Адміністрація лікарні в свою чергу активно залучає підприємства і організації міста, які в порядку шефської допомоги (безкоштовно) виконували досить важкі роботи по заміні застарілої мережі забезпечення лікарні сучасною системою водопостачання і каналізації, електрофікації і телефонізації, теплозабезпечення і прання білизни, стерилізації і автоклавування. Були збудовані нова газова котельня замість двох старих на твердому паливі, нова пральня, гараж, стерилізаційна, архів. Будувалась не тільки поліклініка, а фактично нова лікарня, новий потужний лікарняний комплекс.

Хід робіт на місці контролювали: головний інженер залізниці Шавловський М.М., начальник Дорбудтресту Корчовий В.П., головний інженер Конотопського відділку залізниці Мельник В.Т., його заступник Чернієнко В.В. і інші провідні спеціалісти.

Навесні 1994 року з будівництвом познайомився Олійник Б.С., який повернувся на посаду начальника Південно-Західної залізниці. Армада залізничного начальства, «полковники і генерали» відомства, десь близько 30-и чоловік завітали на новобудову. Стояла п'ятиповерхова будівля, без вікон і дверей, без внутрішньої «начинки». Це все, що вдалось зробити будівельникам. Оглядати було нічого, і вся «команда» пішла на «розбір» в кабінет начальника Конотопського відділку залізниці І.Д. Назаренка. Наше питання було двадцятим – у залізничників була маса своїх проблем, і головною серед них була відсутність коштів. Наші надії на допомогу зникли разом із коштами, які, як виявилось, були витрачені ще на стадії проєктування, коли замість відомого проєкту на 600 відвідувань на світ з'явився новий, вже четвертий проєкт поліклініки на 375 відвідувань в зм'яну.

Відсутність коштів, а значить і будь-якої перспективи доведення новобудови до робочого стану – ось такий підсумок «розбору». Перед очима стояли чисельні «заморожені» пам'ятники незавершеного будівництва, в т.ч. міський пологовий будинок.

Головний інженер залізниці Шавловський М.М., підсумовуючи нараду, сказав присутнім: «Все-таки лікарня – не звичайний об'єкт. Я прошу всіх, хто тут давав обіцянки, виконати їх хоча б на 50%. Ми поїдемо, а головному лікарю залишаємо масу клопоту. Хоч за цей час він став справжнім будівельником, пережив це будівництво душею і серцем, заслуговує на саму високу оцінку, але роботи в нього залишається дуже багато. Я так скажу, якщо він зможе запустити цей об'єкт в експлуатацію за 5 років, йому треба ставити тут пам'ятник».

Він занадто добре знав стан справ. Жодному головному лікарю не вдавалось самотужки збудувати лікарню. Всі були впевнені, що підписавши «Акт про завершення будівництва», ніякого продовження не буде, будуть стоять стіни, поки не зруйнують їх час і люди.

Так, у 1994 році закінчилось «капітальне будівництво», об'єкт був «заморожений», а фінансування закрито, ніби він завершений. Розпочалась добудова власним господарським способом, а вірніше, методом народної добудови, коли головний тягар взяв на себе колектив лікарні. Він і раніше не стояв осторонь новобудови, але то були лише «квіточки» - тепер розпочалась справжня робота на будівництві кожен робочий день і навіть у вихідні. Працівники лікарні штукатурили і білили, фарбували і клеїли шпалери, цементували і клали плитку і лінолеум, встановлювали вікна і двері, монтували сантехніку, залучали шефів і спонсорів, всіх, кого тільки могли. Це був рік, коли весь колектив (біля 1000 чоловік) перетворився, об'єднався в одну велику сім'ю. Я не можу виділити бодай когось, хто працював більше, чи краще. Працював весь колектив, і варто було б назвати всіх поіменно. Не було ніяких скарг, ніяких «перепалок». Не треба забувати, що це була «допоміжна» неоплачувана робота. При цьому основна робота виконувалась без будь-яких скидок на зайнятість на будівництві. Це був період дійсно великого підйому колективної свідомості і активності. Важко перерахувати, скільки суботників і взагалі вільних годин віддали цій роботі всі працівники лікарні, щоб довести її до стану придатного до експлуатації.

Ентузіазм медиків підхопили працівники локомотивного депо (начальник Хмельницький В.П.), вагонного депо (начальник Хоменко В.Г.), НГЧ-5 (начальник Коломієць Р.Д.), спеціалізована бригада С.М. Котенко, вагоноремонтного заводу (НАЧ. Похилько А.М.)

За сприяння голови міської ради Василенка Г.М., на допомогу активно залучились спеціалісти підприємств і будівельних організацій міста і району.

Практично щоденно контролював і організовував цю фактично «збірну команду будівельників» заступник головного інженера Конотопського відділку залізниці, будівельник за професією В.В. Чернієнко. В кінці жовтня 1995 року роботи фактично завершилися. Будівельники, що прийшли урочисту церемонію відкриття, не впізнали новобудови.

КОНОТОПСЬКІ ЧИТАННЯ – ВИПУСК XIV

18 листопада 1995 року в історії медицини Конотопщини відбулась подія, на яку довго чекали жителі і медики регіону: урочиста церемонія відкриття поліклініки залізничної лікарні ст. Конотоп – сучасного 5-типоверхового комплексу потужністю 750 відвідувань в день (375 відвідувань в зміну) із 10-и структурних підрозділів, що розміщались у 239-ти кабінетах, з прийомом лікарів по 26-и лікарських спеціальностях (Фото1) Це була перша медична «народна новобудова» в роки Незалежності України. Не дивно, що на урочисте відкриття вперше в історії медицини Конотопщини прибуло близько 100 поважних гостей з різних куточків країни: представників влади і громадських організацій. Керівників підприємств і медичних установ, журналістів, працівників радіо і телебачення, медичні працівники і жителі міста. В їх числі:

Фото1. Поліклініка залізничної лікарні ст. Конотоп, введена в дію 18.11.1995 року
(світлина виконана в день відкриття)

– Президент державної адміністрації Укрзалізниці Б.С. Олійник із світою відомчих генералів і полковників, начальників управлінь;

– Губернатор Сумщини А.О. Єпіфанов з начальниками управлінь обласної державної адміністрації, депутати обласної Ради, керівники медичних закладів області;

– начальник Головного управління медичних закладів Укрзалізниці М.І. Величко, працівники служб і головні лікарі медичних закладів;

– міський голова Конотопа Г.М. Василенко і його заступник Т.Т. Шулік;

– керівники підприємств міста і району;

– начальник Конотопського відділку залізниці І.Д. Назаренко, керівники залізничних підприємств і профспілкових організацій;

– начальник «Дорбудтресту» В.П. Корчовий, начальник будівельно-монтажного потягу (БМП-615) О.М. Грабовський з групою будівельників.

Незважаючи на вихідний день (субота) і те, що моросив дощ (обмивав новобудову), на мітинг зібралось дуже багато жителів міста і практично весь колектив лікарні. Святковий настрій створював одягнений в парадну форму духовий оркестр залізничників. Висвітлювали подію кореспонденти газет «Правда України», «Магістраль», «Сумщина», «Робітниче слово», «Конотопський край», обласна і місцева телестудії.

Урочисто-ділова атмосфера заходів, присутність значного числа фактичних учасників будівництва змушували виступаючих представників влади бути максимально коректними і об'єктивними в оцінках.

Ні в кого не було сумнівів з приводу того, що вагомий внесок в саме будівництво зробили залізничники, причому не тільки Конотопського відділку, а й з інших підприємств залізниці з Києва, Чернігова, Казатина, Коростеня, Вінниці, що були відкомандировані у 1992-1993 роках на об'єкт за наказом виконуючого обов'язки начальника Південно-західної залізниці Л.Л. Железняка. Б.С. Олійник, відкриваючи урочисте зібрання, знаючи з особистого огляду, в якому стані об'єкт був поставлений «на замороження» весною 1994 року, відмітив: «В будівництві поліклініки приймала участь така велика кількість не залізничних підприємств, організацій і людей, що вона стала «народною новобудовою» (3) Цим абсолютно справедливим визначенням Б.Олійник віддав належне всім учасникам будівництва. В завершення виступу він сказав: «Багато сил і здоров'я вклав в це будівництво головний лікар В.Г. Нікітін». Під оплески присутніх і марш оркестру, був вручений символічний ключ з написом: «Поліклініка 1994», тобто з датою «замороження» об'єкту, а не введенням його в дію. Взамін ввічливий господар новобудови підніс Б.С. Олійнику коровай і право перерізати стрічку – бути головним іменинником свята (Фото 2)

Дипломатичним, без прізвищ і без назви закладу, був виступ губернатора Сумщини А.О. Єпіфанова: «В цей нелегкий час знайшлися мудрі люди, які збудували такий прекрасний «Храм здоров'я». Це - визначальна подія в історії медицини Сумщини. Таке будівництво сьогодні під силу тільки справжньому керівнику. Колектив лікарні і його керівник викликають захоплення, заслужовують на подяку і шану Їхнє місце на обласній Дошці пошани [4].

Влучна назва новобудови - «Храм здоров'я» прийшлася всім до душі і згодом досить часто повторювалась на офіційних церемоніях, гармонічно вплелася в рядки пісні «Наша лікарня» - своєрідного гімну колективу залізничної лікарні.

Підвів ризику виступ миського голови Г.М. Василенка: «Шановні конотопці! Ми з вами були свідками того, в яких важких муках народжувалась ця дійсно народна новобудова, як багато підприємств міста разом з колективом залізничної лікарні доклали зусиль, щоб вона з'яви-

лась. Міська рада вдячна всім і кожному, хто долучився до цього будівництва! Я добре знаю, скільки перешкод на цьому шляху довелося подолати головному лікарю В.Г. Нікітіну за 20 років. Крок за кроком на протязі 20-и років головний лікар створював фактично з нуля поліклінічну ланку медичної допомоги на Конотопському відділку залізниці. Одночасно, паралельно «пробивалось» і це будівництво:

- три рішення Міністерства шляхів сполучення СРСР про включення в план капітального будівництва, починаючи з 1973 року;
- 4 (чотири) підготовлені проекти і кошториси;
- 3 (три) рішення міської ради про виділення земельної ділянки із зносом 7-ми приватних будинків, де проживали 10 сімей;
- нарешті, саме будівництво розпочалося як планове, централізова-

Фото 2. Урочистий момент відкриття поліклініки залізничної лікарні ст. Конотоп.

Стрічку перерізають: голова Сумської облдержадміністрації А.О. Єпіфанов, начальник Південно-Західної залізниці Б.С. Олійник, головний лікар В.Г. Нікітін, 12 11 1995 рр.

не, продовжене господарським способом, «заморожене» і все-таки завершене методом народної новобудови. Погодьтеся – це міг подолати далеко не кожен керівник! Одночасно проведена заміна всіх застарілих інженерних мереж опалення, водопостачання і каналізації, електрозабезпечення всієї лікарні. Лікарня відродилась заново! Провівши медичну реформу закладу у 1972-1974 роках, він врятував лікарню від закриття. Зараз, створивши потужний поліклінічний комплекс, він дав лікарні друге дихання, друге народження! Треба чесно визнати, якби не Нікітін, давно не було б цієї лікарні, не було б і цієї поліклініки!» [5]

КОНОТОПСЬКІ ЧИТАННЯ – ВИПУСК XIV

Емоційна оцінка міського голови була схвально підтримана присутніми.

Мери м. Конотоп: Мінченко М.В., Чернієнко В.В., Василенко Г.М. володіли, безумовно, найбільш повною інформацією як щодо подій, які відбувались в залізничній лікарні у 1965-1995 роках, так і щодо історії народження даної новобудови.

Програма урочистих заходів, розрахована на цілий день, була продумана і добре підготовлена, демонструвала єдність і активність колективу, високу професійну підготовку. Гостей, особливо медиків, приємно дивували як зовнішній вигляд персоналу і кабінетів, так і глибоке знання справи і професійні якості завідувачів підрозділами лікарів: Ленчика В.Г., Щеглової Ж.І., Степаненко К.Я., Нікітіна Ю.В., Левіт Л.Е., Агалакова В.Г., Дудки Л.М. Вони представляли гостям свої підрозділи так натхненно, з такою любов'ю до працюючого в них персоналу, з таким баченням перспективи подальшого розвитку, що замість відведеної 1-ї години, знайомство на робочих місцях продовжувалось більше 2-х годин. Підсумок огляду, обмін враженнями відбулися спочатку в кабінеті головного лікаря, а потім за святковим столом з виступом художньої самодіяльності колективу лікарні в актовому залі Будинку науки і техніки залізничників. Нічого подібного медицина Конотопа раніше не знала.

Важливість введення новобудови в дію зумовлена перш за все її масштабами.

За 1972-1995 роки поетапно були створені збудовані і відкриті 4-и вузлові поліклініки, 3 лікарські амбулаторії, 9-ть фельдшерських здоровпунктів на підприємствах, 4 фельдшерсько-акушерських пунктів і 5 медпунктів при вокзалах на лінії. Безпосередньо в м. Конотоп працювали: поліклініки для дорослих і дітей, стоматологічна поліклініка і зубопротезна лабораторія, фізілікувальниця, філіал поліклініки при вагоноремонтному заводі, 3 лікарських і 6 фельдшерських здоровпунктів на підприємствах, 10 терапевтичних і 8 педіатричних дільниць.

Разом, новостворений поліклінічний комплекс дозволив забезпечити щоденно в середньому 1200 відвідувань пацієнтів, що становило 11,0-12,0 відвідувань на 1 жителя в рік при заданому нормативі Міністерства охорони здоров'я – 7,5-8,0 відвідувань в рік.

З введенням в дію поліклініки, завершився довготривалий, більш як двадцятирічний процес активної цілеспрямованої роботи адміністрації лікарні (головний лікар Нікітін В.Г.) по створенню потужної матеріальної бази амбулаторно-поліклінічного підрозділу закладу – первинної ланки медичної допомоги залізничникам Конотопського відділку Південно-Західної залізниці [9, с.29-47]

Знакова подія 1995 року докорінно змінила суть Відділкової лікарні ст. Конотоп, поділила її історію на період до 1995 року і після, на десяти-

тиліття зняла наболіле, гостре питання: «Бути чи не бути залізничній лікарні в місті Конотоп?» Започаткувавши нову концепцію розвитку, вона дала закладу друге дихання, друге народження.

Роль і значення цієї події стають ще біль вагомими, якщо взяти до уваги умови 90-х років, в яких відбувалось будівництво: медичні заклади фінансувались в межах 30% від потреби, 56 закладів Укрзалізниці закрились і перестали існувати, 13 сільських дільничних лікарень Конотопського району були «реорганізовані» в амбулаторії, сотні медичних новобудов, в тому числі і будівництво пологового будинку в м. Конотоп, були «заморожені». Така ж участь була уготована і цьому будівництву. Унікальність даної події як раз і заключалась в тому, що всі «заморожені» медичні новобудови стояли, а цю неімовірними зусиллями, методом «народної будови» вдалось завершити і ввести в дію.

Нащадкам варто знати, якою ціною дістався цей «подарунок» медикам: в кожній цеглині новобудови благородні вчинки небайдужих людей, ентузіазм і важка праця безкорисливих попередників.

Джерела та література

1. Нікітін В.Г. Лікар Рубісов М.К. – засновник «Храму милосердя» // Конотопський край. – №45 (14164). – 2016, 3 червня.
2. Нікітін В.Г. Історія народження лікарні з особливою місією (до 150-річчя створення медицини залізничників) // Конотопський край. – №84 (14308). – 2017, 20 жовтня.
3. Олійник Б.С. З виступу на урочистому зібранні з нагоди відкриття поліклініки залізничної лікарні ст. Конотоп 18.11.1995 року.
4. Епіфанов А.О. З виступу на відкритті поліклініки залізничної лікарні ст. Конотоп 18.11.1995 року.
5. Василенко Г.М. Виступ на урочистому зібранні жителів міста Конотоп з нагоди відкриття поліклініки залізничної лікарні 18.11.1995 року.
6. Грешило М.Г., Бобильов А.Н. Все для здоров'я людей // Від покоління до покоління. 100 років на варті здоров'я. – К., 1997. – С. 49, 162-165
7. Основи законодавства СРСР і союзних республік про охорону здоров'я. Видання Верховної Ради СРСР. –19.12.1969. – С.10.
8. Нікітін В.Г. Медицина Конотопщини в період активного реформування: особливості медичних реформ в двох головних лікарнях міста Конотоп у 1963-1977 роках // Конотопські читання. – Вип XII. – Ніжин, 2021. – С. 181-203.
9. Бугаєнко В.В., Луняк Є.М., Терех М.І., Нікітін С.Ю. Школа професійної майстерності В.Г.Нікітіна (досвід успішного функціонування унікальної комплексної системи управління багатопрофільним медичним закладом) // Конотопські читання. – Ніжин. ПП Лисенко М.М., 2019 – Вип. IX. – С. 29-47.

Оліцький В.О.

Проповідницька діяльність православного духовенства міста Конотоп в 1960-х роках

Традиційно дослідження історії Церкви другої половини ХХ ст. стосується переважно державно-церковних відносин, релігійного життя та релігійних практик. Важливим аспектом була проповідницька діяльність духовенства. Цей напрямок залишається малодослідженим та актуальним. Разом із тим, він є одним із провідних у житті православної Церкви та діяльності духовенства. Саме завдяки проповідницькій діяльності, священники звертаються до віруючих, реагують на ті чи інші проблеми, пояснюють сенси церковних подій, свят тощо. Іншим, ще важливішим завданням проповідей є навернення до православ'я, збільшення чисельності пастви, налагодження релігійного життя віруючих.

За період 1917–1980-х років становище Православної церкви в Україні кілька разів зазнавало кардинальних змін. Перші зміни пов'язані із встановленням більшовицької окупації України та фактичного знищення Православної церкви у 1930-ті роки, другі – пов'язані із відродженням РПЦ у 1943 р. Наступні зміни були менш різкими, пов'язані переважно із особистим ставленням очільників СРСР – погіршення становища у середині 1950-х – середині 1960-х років та умовного покращення в роки брежнєвської стагнації і врешті-решт пом'якшення антирелігійної політики в кінці 1980-х років, що сприяло активному відродженню православ'я в Україні. Не зважаючи на понад сімдесятирічну більшовицьку окупацію та різні умови функціонування Православної церкви, можна виділити загальну обставину, яка визначала функціонування Церкви та життя православного духовенства – антирелігійна політика більшовиків. Зважаючи на це, діяльність православного духовенства в умовах радянської дійсності, визначалася радянським законодавством. Деякі нормативно-правові акти залишалися актуальними, починаючи з 1918 – 1920-х років. Ці акти, серед іншого, визначали і проповідницьку діяльність духовенства, а точніше кажучи – обмежуючи її.

Основою радянського законодавства в галузі державно-церковних відносин були Декрети «Про свободу совісті, церковні та релігійні об'єднання» 1918 р., «Про відокремлення церкви від держави і школи від церкви» 1919 р., Постанова Президії ВЦВ і РНК РСФРР «Про релігійні об'єднання» 1929 р., яка уточнювала положення декрету 1918 р. Згідно неї, діяльність духовенства обмежувалася церковними приміщеннями, заборонялося проповідування за межами постійного прожи-

вання членів релігійного об'єднання, яке воно обслуговувало. Крім того, заборонялося навчання релігії поза межами спеціальних духовних навчальних закладів, відповідно – проведення будь-яких зборів з вивчення релігії, катехизації тощо [11, с. 101–102; 12, с. 167–168]. Після початку реалізації, з вересня 1943 р., нового курсу у релігійній політиці, радянська влада прийняла ряд нормативно-правових актів у даній галузі. Лише за період з кінця 1943 – протягом 1944 р. РНК СРСР було прийнято понад 10 документів, які регламентували державно-церковні відносини та релігійно-церковне життя. Ці документи та матеріали повоєнного часу стосувалися питань відкриття храмів, матеріального забезпечення, оподаткування, фінансових питань, реєстрації релігійних громад та духовенства тощо [11, с. 102–117]. Жодним чином не запроваджувалися норми, які б змінювали підходи або ставлення до проповідницької діяльності. Як і раніше, у даному питанні реалізовувалася тактика зменшення проповідей, обмеження їх суто церковними стінами. Таким чином, Церква фактично позбавлялася права на релігійну пропаганду, що полегшувало проведення антирелігійної пропаганди та зменшення впливу духовенства і релігії в суспільстві.

Середина 1950-х – середина 1960-х років характеризується посиленням атеїстичної пропаганди та погіршенням становища духовенства і Церкви. У січні 1957 р. ЦК ВЛКСМ ухвалив постанову «Про покращення науково-атеїстичної пропаганди серед молоді», у 1961 р. РМ СРСР – постанову «Про посилення контролю за виконанням законодавства про культури», у 1969 р. Президія Верховної Ради УРСР – Указ «Про адміністративну відповідальність за порушення законодавства про релігійні культури», крім того влада вживала заходів щодо посилення контролю над релігійними організаціями. Подібні законодавчі ініціативи погіршували становище Церкви, а відповідно – негативно впливали на розвиток богослов'я в державі та проповідницьку діяльність. Порушення радянського законодавства було однією із підстав позбавлення реєстрації духовенства, закриття храмів, підставою адміністративної чи навіть кримінальної відповідальності [10, с. 111–112; 9, с. 295]. З метою контролю за дотриманням даного законодавства створювалися відповідні комісії, які у тому числі вивчали проповідницьку діяльність священнослужителів. Крім того, що створювалися негативні умови для розвитку богослов'я, відчувався значний брак богословської та церковної літератури, що негативно впливало на якість проповідей та можливість до них підготуватися. Чи не єдиним джерелом такої інформації були «Журнал Московської патріархії», «Православний вісник», «Богословські труди», які містили богословські публікації, проповіді, житія святих, статті про свята [13; 7, арк. 48–52]. В таких надзвичайно складних та несприятливих умовах проводило свою проповідницьку діяльність православне духовенство міста Конотоп.

У 1960-ті роки в місті діяло два храми та два молитовних будинки: Миколаївська церква (вул. Петровського № 60), Вознесенська церква (3-й провулок Свердлова № 4), Олександро-Невський молитовний будинок (вул. Депутатська № 99) та Успенський молитовний будинок (вул. Димитрова № 54) [2, арк. 36; 5, арк. 64]. Починаючи із другого кварталу 1967 р. в Успенському храмі не було священника, через це богослужіння там не здійснювалися [3, арк. 6–7]. В другій половині 1950-х роках в місті провадили своє пастирське служіння Є.І. Дерев'янку, С.М. Сасим, І.М. Желтоножський та Г.В. Злогодук [1, арк. 24 зв. – 25]. Журналів реєстрації духовенства за 1960-ті роки виявити не вдалося, тому не можливо встановити точно усіх священників, які служили в 1960-ті роки в цих храмах. Разом із цим, зважаючи на те, що в досліджуваній період саме прізвища даних священників періодично згадуються у різних документах, можна стверджувати, що саме вони продовжували служити в місті.

До середини 1960-х років, коли комісії сприяння почали активно вивчати проповідницьку діяльність духовенства, важко говорити про зміст проповідей місцевих священників, адже вони ніде не відтворювалися. Комісії сприяння у своїх звітах подавали широкі відомості про проповідницьку діяльність, зміст проповідей та реакції на них віруючих. Формою проповідницької діяльності було читання проповідей у стінах храмів. Зважаючи на вище описані обставини, у переважній більшості, зміст проповідей стосувався церковних свят та тлумачення євангельських подій дня богослужіння.

Уповноважений у справах релігій по Сумській області у 1966 р. відзначав, що священники в проповідях закликають віруючих до чесної праці на підприємствах та в полі, не порушувати трудової дисципліни, боротися за мир на Землі тощо. На основі цього, Уповноважений робить висновок, що проповідницька діяльність зводиться до того, щоб «приспосуватися до нової радянської дійсності». Із даною цитатою важко погодитися, адже в цьому ж документі зазначається, що священнослужителі намагаються за допомогою проповіді укріпити віруючих в сповідуванні віри, наблизити їх до Церкви та сприяти їхньому подальшому воцерковленню. З даною метою, під час проповідей підіймалася тема вічного блаженства, священники закликали віруючих дотримуватися заповідей, сприяти наверненню рідних та знайомих, хрестити дітей тощо [7, арк. 58].

Зважаючи на наявні звіти, можна стверджувати, що в місті Конотоп найактивніше проповідував священник Вознесенської церкви С. Сасим, який серед віруючих вважався найкращим проповідником [3, арк. 35]. Він пов'язував біблійно-євангельські сюжети із моральною тематикою та настановами. Наприклад, він закликав пам'ятати про Божі заповіді, стверджував, що Господь бачить будь-які поступки лю-

дини та закликав до постійної молитви, праведного життя та покаяння. Поряд із цим, він викривав такі пороки, як п'янство, багатоженство тощо, наголошуючи, що з даних гріхів походять конфлікти та негаразди не лише між державами, але й у родинях. Він закликав віруючих бути смиренними та наголошував, що справжня нагорода за добрі справи буде надана Богом у потойбічному житті. Варто відзначити, що даний священник для проповідницької діяльності використовував не лише час богослужіння але й особисті бесіди із вірянами. Не зважаючи на те, що проповіді спрямовувалися на виховання моральних якостей, радянські функціонери відносилися до них досить негативно, заявляючи, що подібні речі викривають певні сторони життя радянських громадян [8, арк. 44; 3, арк. 35–36].

Можна припустити, що не все духовенство займалося активною проповідницькою діяльністю, або принаймні – підіймало у своїх проповідях суто релігійні теми, які не привертати уваги радянських та партійних функціонерів. У звіті за 1967 р. члени комісії сприяння заявляли, що їм не вдалося послухати проповіді священників Миколаївської церкви О. Соколова та Олександро-Невського молитовного будинку Є. Дерв'янка через те, що вони не проповідували [3, арк. 36]. Попри подібні заяви, на нашу думку, можна говорити про те, що дані священники все ж таки займалися проповідництвом, хоча і не виголошували публічні проповіді, або ж навмисно не читали проповідей, коли храми відвідували члени комісій. Проводячи богослужіння, сповіді, спілкування із віруючими, вони просто не могли не зачіпати, принаймні у особистих бесідах, певних моральних питань чи уникати настановчих бесід.

Міське духовенство намагалося проводити богослужіння таким чином, щоб якомога більша кількість віруючих могла їх відвідувати. Наприклад, напередодні Великодня проводити богослужіння протягом усієї страсної седмиці, що давало можливість відвідувати храми в середньому близько 100 особам кожного богослужіння. Значна частина віруючих причащалася, що свідчить про повноцінну участь у богослужіннях [4, арк. 36–38].

Попри певне занепокоєння та невдоволення проповідницькою діяльністю, члени комісії сприяння підкреслювали, що в місті не спостерігається грубого порушення радянського законодавства про культу, заликів чи примусу віруючих відмовлятися від суспільних обов'язків, пов'язаних із релігійними переконаннями [6, арк. 103]. Із наявних матеріалів, можна стверджувати, що місцеве духовенство не підіймало у проповідях суспільно-політичну тематику чи трансливало антирадянські настрої. На нашу думку, це можна пояснити насамперед розумінням священниками радянського законодавства про культу, принаймні в частині відповідальності за подібні тези та страхом перед радянською системою.

Отже, в 1960-ті роки місцеве духовенство м. Конотоп займалося проповідницькою діяльністю, що є складовою частиною священнослужіння. Переважна більшість не виголошувала публічних проповідей. Найвідомішим та найавторитетнішим проповідником серед православних священників міста був С. Сасим. У проповідях підіймалися теми біблійно-євангельського, віронавчального та морального характеру.

Джерела та література

1. Журнал регистрации церквей и священников. Уполномоченный Совета по делам православной церкви при Совете Министров СССР по Сумской области. 1955–1956. Державний архів Сумської області (далі ДАСО). Ф. Р-2196. Оп. 12. Спр. 40. 78 арк.
2. Конотопское благочиние. 1953–1978. Канцелярія Сумської єпархії УПЦ. Спр. 76. 177 арк.
3. Материалы по вопросам религиозных культов (справки, информации) за 1967 год. ДАСО. Ф. Р-4259. Оп. 3. Спр. 780. 38 арк.
4. Материалы по вопросам религиозных культов (справки, информации) за 1968 год. ДАСО. Ф. Р-4259. Оп. 3. Спр. 866. 42 арк.
5. Материалы по вопросам религиозных культов. 1964. ДАСО. Ф. Р-4259. Оп. 3. Спр. 537. 90 арк.
6. Материалы по вопросам религиозных культов. 1965. ДАСО. Ф. Р-4259. Оп. 3. Спр. 625. 131 арк.
7. Переписка и директивные указания уполномоченного Совета по делам религий при Совете Министров СССР по Сумской области. 1966. ДАСО. Ф. Р-2196. Оп. 7а. Спр. 55. 128 арк.
8. Переписка и директивные указания уполномоченного Совета по делам религий при Совете Министров СССР по Сумской области. 1968. ДАСО. Ф. Р-2196. Оп. 7а. Спр. 66. 199 арк.
9. Бондарчук П.М. Особливості релігійної ситуації в Україні (друга половина 1960-х – середина 1980-х років). *Український історичний збірник*. 2018. Вип. 11. С. 294–316.
10. Бондарчук П.М. Релігійні течії в радянській Україні (середина 1940-х – середина 1980-х років). Історико-релігієзнавче дослідження. К.: Інститут історії України НАН України, 2019. 268 с.
11. Войналович В.А. Партійно-державна політика щодо релігії та релігійних інституцій в Україні 1940–1960-х років: політологічний дискурс. К.: Світогляд, 2005. 741 с.
12. Потапова Н.В. Политика советского государства в отношении церкви в 1940–1980-х гг. (нормативно-правовые основы регулирования). *Ленинградский юридический журнал*. 2007. № 4. С. 166–178.
13. Шевчук З. Православное богословие в условиях атеистического давления в СССР в 1946–1988 гг. URL: <https://bogoslov.ru/article/6169126> (дата звернення 22.08.2023).

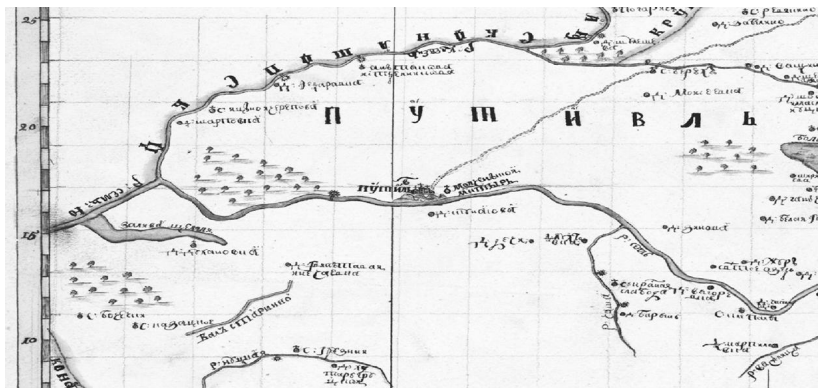
Осадчий Є.М.

«Вал старовинний» на дорозі з Путивля в Конотоп

Серед значної кількості пам'яток археології межиріччя Сейму та Сули є кілька об'єктів, призначення яких викликає питання. Це, передусім, вали, розташовані у верхів'ях річок Терн та Ромен і на лівому березі Сейму. Перша згадка про вали в цьому регіоні належить В.Г. Ляскоронському, який обстежив один з них, розташований поблизу с. Гирявки, на початку ХХ століття [6, с. 456]. Більш детально вони були описані в звіті конотопського краєзнавця І.І. Лисого в середині 70-х років минулого століття [5, арк. 30, 212 – 123]. Ця інформація була використана М.П. Кучерою під час підготовки монографії, присвяченої «змієвим валам» давньоруського часу [4, с. 57, рис. 27]. На жаль, станом на другу половину ХХ століття, ці об'єкти були вже зруйнованими. і дані про їх розташування та протяжність записувалися зі слів місцевих жителів. Під час підготовки матеріалів для обласного тому «Звід пам'яток історії та культури України», автором було здійснено кілька спроб віднайти вали, згадані у звітах І.І. Лисого, але їх слідів на поверхні не було виявлено. Дані про наявність валу в околицях с. Козацьке були опубліковані автором [7, р. 26 – 28].

Станом на початок ХХІ століття є дані про 5 таких валів, розташованих на лівому березі Сейму. Один з них знаходився східніше села Козацьке Конотопського району та не потрапив до книги М.П. Кучери «Змієвы валы» Среднего Поднепровья». На відміну від решти валів, цей об'єкт згадується у писемних джерелах та зображений на старовинних картах.

Перша згадка про цей об'єкт міститься у переписці між делегацією української старшини з воєводою білгородським Григорієм Ромодановським під час виборів гетьмана 1672 р. В описі ради є згадка, що московська делегація прибула до с. Козацьке і зупинилася «*на конец валу*» [2, с. 904]. Більше інформації міститься на ландкарті Путивльського повіту, складеній геодезистом Борисом Батуриним у 1724 р. На сьогодні відомі два примірники карти. Одна з них – чернетка, виконана олівцем, а потім наведена тушшю. Усі написи зроблені французькою мовою, а сама карта має математичну основу. На ній серед решти є зображення валу, який поміщений між селами Гвинтове (Нечаївка) та Козацьким (рис. 1). Вал має незначну протяжність, близько 6 – 8 верст і зорієнтований з північного сходу на південний захід. Він позначений крапками, паралельно яким олівцем проведена суцільна лінія. Вал прямий, в середині має вигин у північно-західному напрямку. На кольо-

ровій версії карти вал позначений двома суцільними лініями з зеленою заливою. Поряд підпис «вал старинной» [1, с. 323].

Топографія розташування та його орієнтація досить нетипові для оборонних об'єктів доби раннього заліза та давньоруського часу. Зазвичай, подібні вали мали на меті перешкоджати руху і розташовувалися поперек доріг. Таким чином зорієнтовані переважна більшість «змєвих валів» Середнього Подніпров'я та Перекопський вал у межиріччі Можя та Коломака [4, с. 16; 3, 2017, 292 – 298]. На ландкарті 1724 р. вал між селами Нечаївка та Козацьке проходив вздовж низького лівого берега р. Сейм і не перешкоджав вільному руху дорогою від Білоберегської переправи до Конотопа, а, отже не міг виконувати оборонних функцій. Характерний вигин валу дозволяє чітко його локалізувати на сучасній карті і він чітко співпадає з дорогою між сучасними селами Нечаївка та Козацьке. Ця місцевість низька, а дорога перетинається долинами трьох мокрих балок, які зорієнтовані з півдня на північ. У XVII столітті сезонні розливи Сейму були досить високими і ця територія часто затоплювалася. Таким чином, дорога, яка пов'язувала два значних населених пункти на тривалий час переставала функціонувати.

Можна висловити обережне припущення, що вал, зображений на ландкарті 1724 р., є дамбою, насипаною для забезпечення руху у заболоченій місцевості. На це вказує співпадіння сучасної дороги та напрямку валу. Цей насип міг виконувати два завдання – перешкоджати затопленню місцевості, а в разі необхідності вершиною валу можна було рухатися в разі, якщо вода заливала навколишні території.

Джерела та література

1. Александров Б.В. Описание рукописных карт XVIII в., хранящихся в Отделе рукописной книги Библиотеки Академии наук СССР // В.Ф. Гнучева. Гео-

- графический департамент Академии наук XVIII века. Приложение II. – Москва; Ленинград, 1946. С. 267–412. С.323.
2. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные археографической комиссией. 1668 – 1672. СПб: типография М. Этьенгера, 1877. Т. 9. 988 с.
 3. Крютченко А.А. Перекопский вал на Харьковщине // АДУ. К.: ІА НАН України. Вип. 2 (23), 2017. С. 292 – 298.
 4. Кучера М.П. Змиевы валы Среднего Поднепровья. К.: Наукова думка, 1987. 207 с.
 5. Лисий І.А. Стародавні городища, поселення, оборонні вали та степові могили Конотопщини // Науковий архів ІА НАН України. Рукопис. 1975, 1986/68. Ф.е. 22101. 128 арк.
 6. Ляскоронский В.Г. Городища, курганы и длинные (змиевые) валы, находящиеся в бассейне р. Сулы // Труды XI археологического съезда в Киеве 1899. М., 1901. Т. 1. С. 404 – 455.
 7. Osadchij E. About the Venue of the Petty Officer Council of 1672 // Journal of International Network Center for Fundamental and Applied Research, 2020. № 7 (1). P. 25 – 31.

Панюта В.А.

Збереження культурної спадщини

Не вмирає душа наша, не вмирає воля...

Т.Г. Шевченко

Під час збройної агресії російських окупантів на територію України, під загрозою пошкодження та навіть повного знищення опинилось державне культурне надбання - музейні колекції та пам'ятки культурної спадщини. Адже для знищення нації, ворог спрямував удар на руйнацію культури та автентичних традицій українського народу. Культурна спадщина є надбанням усього людства, свідченням культурного розмаїття світу, це жива традиція, яка зв'язує покоління, формуючи ідентичність народу та територій, на яких вони проживають. Саме культурна спадщина України, в якій відображено наш український культурний код, впливає на формування нас як нації, надихаючи на оборону нашої країни від рашистів. Це зайвий раз підкреслює, що збереження об'єктів культурної спадщини є архіважливим, особливо під час війни чи збройного конфлікту, коли є велика загроза їхнього пошкодження, знищення чи викрадання ворогом значущих артефактів.

Конотоп одним із першим прийняв удар окупантів, запеклі бої у місті точились протягом 24-25 лютого 2022 року, у подальшому бойові

дії відбувались у передмісті, а сам Конотоп перебував в окупації. У епіцентрі даних подій опинився і Конотопський міський краєзнавчий музей ім. О.М. Лазаревського. На щастя, втрат та пошкодження музейних предметів вдалось запобігти, але, враховуючи продовження в країні військових дій, на даний час питання збереження музейної колекції музею залишається актуальним, як ніколи. На час окупації міста Конотоп російськими окупантами, експозиція в музеї була оперативно демонтована та переміщена до фондосховища, що розміщено у підвальному приміщенні, до подальшого отримання розпорядження Міністерства культури та інформаційної політики України [4].

Зклади культури Конотопської громади з початку війни не припиняли свою роботу, щоправда, переформатували свою діяльність, згідно з вимогами воєнного стану.

Уряд України дозволив закладам культури відновити роботу в умовах війни. Події у закладах культури та мистецтв відбувалися з урахуванням вимог воєнного стану [5].

Музейні заклади громади були тимчасово закриті для відвідувачів, але працівниками велася робота по збереженню фондової колекції, оцифруванню експонатів та занесення їх до книги електронного обліку. Активно велася робота з хронологічного часопису подій в Конотопі та Конотопському районі з початку військових дій 2022 року. Працівниками ведеться робота з опрацювання матеріалів до статей рубрики «Вони загинули за Україну», також триває робота по збору інформації для комплектування матеріалів про загиблих земляків в російсько-української війни та збір особистих речей загиблих героїв для формування майбутньої експозиції в Конотопському міському краєзнавчому музеї ім. О.М. Лазаревського.

Вже в перші дні війни на теренах нашої держави та за її межами сформувалась низка ініціатив допомоги українським музеям, архівам та заповідникам. Основні напрямки ініціатив спрямовані на пошук та надання матеріалів, необхідних для забезпечення музейних колекцій та пам'яток культурної спадщини: протипожежних засобів, матеріалів для пакування, консервації та реставрації культурних цінностей [3].

За дорученням міського голови Артема Семеніхіна, усвідомлюючи високу відповідальність, для забезпечення їх збереження, відділом культури і туризму Конотопської міської ради та Конотопським міським краєзнавчим музеєм ім. О.М. Лазаревського було активно розпочато пошук та залучення альтернативних джерел ресурсів.

30 березня 2022 року від Штабу порятунку спадщини України (м. Львів), в рамках грантової допомоги, Конотопський міський краєзнавчий музей ім. О.М. Лазаревського та його відділи отримали пакувальні матеріали для збереження музейного зібрання, зокрема: папір

гофрований у рулонах; папір крафтовий коричневий в рулонах; бульбашкова плівка; плівка прозора пакувальна; коробки з гофрокартону різних розмірів: великі, середні, малі, для документів; папки А-4; папки А-3; тонкі серветки вологопоглинаючі для перекладення; картонні кутики для картин; конверти з бульбашковим папером А-4; скотч пакувальний; мікалентний папір; маленькі коробочки для дрібних речей; конверти А-7 для дрібних аркушів (марок), генератор.

Протягом березня 2022 року дві грантові заявки здобули перемогу та фінансування у грантовій програмі Міжнародного фонду порятунку культурної спадщини в зонах збройних конфліктів ALIPH, що працює у напрямку збереження культурної спадщини в Україні (м.Женева, Швейцарія). У рамках гранту отримано кошти на суму 204,5 тис.грн. для Конотопського міського краєзнавчого музею ім. О.М. Лазаревського та на суму 103,1 тис.грн. для музею-садиби генерала М.І. Драгомирова [6].

1. Здійснено монтаж системи автоматичної пожежної сигналізації, системи оповіщення про пожежу та системи моніторингу на об'єкті, а саме в підвальному приміщенні, куди була переміщена експозиція музею та де на даний час зберігається 27 тисяч експонатів основного фонду та придбані вогнегасники для відповідного комплектування протипожежним захистом підвального приміщення.

2. Встановлено систему відеоспостереження із 6 камер по периметру музею та підвальному приміщенні.

3. В підвальному приміщенні встановлені професійні осушувачі повітря, що дозволяє дотримуватись норм температурно-вологісного режиму для збереження експонатів.

4. Придбано організаційну техніку: ноутбуки, фотоапарат, багатофункціональний пристрій, що дозволяє науковим співробітникам закладу працювати у підвальному приміщенні над оцифруванням фондів.

5. Придбано та встановлено акумулятори гелеві, що дозволяють під час аварійного відключення музею від електроживлення підтримувати пульт охорони музею в робочому стані до виконання робіт по усуненню аварії.

Пакувальні матеріали: повітряно-бульбашкова плівка, мікалентний папір, базальтова тканина, клейка стрічка, дані матеріали були використані на пакування музейних предметів з експозиції закладу, яка з початком війни була оперативним демонтована та переміщена до фондосховища.

30 травня 2022 року Громадська ініціатива «Центр порятунку культурної спадщини» та громадська організація «Центр історичної пам'яті» (місто Львів) передали до Конотопського міського краєзнавчого музею ім. О.М. Лазаревського пакувальні та захисні матеріали (стрейч-плівка, пінопласт, фольгований папір, картонні коробки, пергаментний папір, повітряно-бульбашкова спінений поліетилен), а також - жорсткий диск на 2 терабайти.

КОНОТОПСЬКІ ЧИТАННЯ – ВИПУСК XIV

8 вересня 2022 року Конотопський міський краєзнавчий музей ім. О.М. Лазаревського отримали від Польського комітету допомоги українським музеям, для використання в роботі: багатофункціональний пристрій, ноутбук, вебкамери, навушники з мікрофоном та комп'ютерні колонки.

Конотопський міський краєзнавчий музей ім. О.М. Лазаревського отримав схвалення грантової заявки від Muzeum Berlin-Karlshorst на суму 7 тис. євро в рамках проєкту «Забезпечення збереження документів та архівних фондів українських партнерських установ Мережі допомоги тим, хто пережив націонал-соціалістичні переслідування»

Зклад вже отримав портативне джерело живлення EkoFlow RIVER міні та 4 акумулятори, завдяки яким забезпечується охорона та робота Конотопського краєзнавчого музею ім. О.М. Лазаревського, незважаючи на планові та аварійні відключення електроенергії, організаційну техніку для оцифрування документів та збереження предметів науково-допоміжного фонду – це сканер та ламіновальник А-3 формату, стелажі для книг відкритого та закритого типу [1].

Вони будуть розміщені у підвальному приміщенні музею та будуть слугувати місцем зберігання музейних експонатів історико-побутового напрямку періоду Другої світової війни, фотографій і документів даного періоду.

26 січня 2023 року до музею прибуло професійне фондове обладнання - 3 шафи для збереження музейних експонатів групи нумізматики, боністики, фалеристики, графіки. Отримати зазначені матеріали, відповідно до плану закупівель, допомагала Громадська організація «Фонд збереження українських старожитностей», про що була укладена Проектна угода про співпрацю [2].

17 березня 2023 року Конотопський міський краєзнавчий музей ім. О.М. Лазаревського отримав від громадської організації Museum for Change за фінансової підтримки ALIPH в Україні сонячну панель до

вже отриманої 2 березня 2023 року зарядної станції jackerу explorer 2000 рго потужністю 2200 Вт. Завдяки отриманій сонячній панелі, зарядна станція буде забезпечувати охорону та роботу Конотопського краєзнавчого музею ім. О.М. Лазаревського, незважаючи на планові та аварійні відключення електроенергії у м. Конотоп. Наш музей увійшов у список 30 закладів культури України, які отримали позитивне схвалення грантової заявки на отримання таких потужних зарядних станцій, що дозволяють здійснювати повноцінну роботу установи та її працівників в умовах відключення світла.

28 червня 2023 року до Конотопського міського краєзнавчого музею ім. О.М. Лазаревського прибуло професійне фондове обладнання – 19 стелажів для збереження музейних експонатів, 2 генератори озону, 1 осушувач повітря, 5 датчиків температури та вологості, 3 подовжувачі. Дане обладнання буде встановлено, для створення належних умов та забезпечення стабільного мікроклімату для збереження експонатів. Дякуємо Смітсонівський інститут (Smithsonian Institution) та Фонд Костюшка (Kosciuszko Foundation) за підтримку та фінансування музейних проєктів, метою яких є захист, відновлення та збереження культурної спадщини України. Транспортування обладнання з Польщі в Україну забезпечив польський Фонд «Фольковіско».

Щиро віримо, що війна вже скоро завершиться Перемогою, а музейні колекції та пам'ятки і надалі зберігатимуть традиції українського народу та радуватимуть містян і гостей Конотопа. У музейних працівників ще є багато планів, пов'язаних з реалізацією нових музейних проєктів, доповненням експозицій.

Попри умови військового стану, музеї і надалі залишаються зберігачами вічності та окремим світом, наповненим таємництвом історії, адже культурна спадщина є надбанням всього людства, свідченням культурної багатоманітності світу, а також зв'язком людських поколінь. Саме у культурних цінностях втілюється людська ідентичність та гідність, тому збереження об'єктів культурної спадщини є архіважливим, особливо під час війни чи збройного конфлікту, коли є велика загроза їхнього пошкодження, знищення чи викрадення ворогом. Французький професор Дам'єн Хелі зазначав: «Культура – це насіння трав і квітів, що виросте і покриє страшні руїни своїм цвітінням. Культура повертає людям надію, а їхнім травмованим душам дарує шанс уникнути своїх кошмарів, образ і помсти».

Джерела та література

1. https://ru.wikipedia.org/wiki_
2. <https://uccs.org.ua/novyny/za-rezultatamy-druhoi-vseukrainskoi-konferentsii-kulturni-praktyky-ustanov-kultury-pid-chas-vijskovykh-dij-4-chasty-na>.

3. <https://uk.wikipedia.org/wiki>.
4. <https://www.kmu.gov.ua/news/z-1-kvitnya-v-ukrayini-postupovo-rozpochnut-robotu-zakladi-kulturi-ta-mistectv>.
5. https://www.eeas.europa.eu/delegations/ukraine/%D1%94%D1%81-%D1%82%D0%B0-aliph_
6. Поліна Вербицька, Ирина Гнидик, Оксана Годованська. Культурна спадщина України: інноваційні підходи та сталий розвиток, 2022, - 148 с.
7. Серія «Закони України», «Про охорону культурної спадщини», 2023, - 64 с.
8. Проблеми збереження і використання культурної спадщини в Україні. Секція 1. Культурна спадщина України, 2005, - 85 с.

Перепелиця А.І.

До історії Свято-Казанської церкви в м. Чигирин (2 пол. 40-х рр. XX ст. – поч. 20-х рр. XXI ст.)

Чигиринщина багата на славетну минувшину, історичні постаті та пам'ятки культурної спадщини. У другій половині 40-х рр. XX ст. у Чигиринському районі Кіровоградської області налічувалося чотири сакральні споруди: Іллінська церква (1654 р.) с. Суботів, храм Успіння Пресвятої Богородиці (1864 р.) с. Медведівка, церква Архангела Михаїла (1906 р.) с. Полуднівка та Свято-Троїцький храм (1805 р.) Мотрошинського Свято-Троїцького монастиря.

Радянське керівництво, враховуючи значну роль Церкви в період Другої світової війни, напоказ провело зустрічні кроки для її відродження та розбудови. Зокрема, 5 вересня 1943 р. за наказом Й.Сталіна були створені: нова церковна організація під назвою «Руська православна церква Московського патріархату» (РПЦ МП) та Рада в справах РПЦ при Раді Міністрів СРСР, у функції якої входило здійснювати зв'язок між державою та Церквою [5,31]. А 25 листопада 1943 р. було прийнято Постанову РНК «Про порядок реєстрації церков» і заборону припиняти їхню діяльність [13,223]. Таке співробітництво радянського керівництва з «оплотом мракобісся та контрреволюції» вимагало ідеологічних пояснень [5, 31].

На деокупованих територіях Кіровоградщини зміна вектору політики щодо релігії викликала розгубленість чиновників, які ждали уточнень з Москви. Але місцеві віруючі надіялися і вірили, що релігійне відродження запанує на теренах СРСР. Тим паче, що «агітатори-пропагандисти» розкручували ідею, що збільшення кількості церков та віруючих було викликано стражданнями радянських людей від нацистів. І лише у вищих ешелонах влади таємна інформація трактувалася таким чином, що «німці на окупованій території провели масове від-

криття церков, намагаючись завоювати симпатію населення..., а після вигнання завойовників, із зрозумілих причин, не можна було проводити якісь заходи зі скорочення відкритих церков, тим більше, що релігійність населення, у зв'язку з труднощами, викликаними війною, втратою рідних та близьких людей, значно зросла» [5,31]. Проте було б помилкою вважати, що церковне життя проходило поза увагою держави. В щойно звільнених областях України розпочали діяльність уповноважені Ради в справах РПЦ при облвиконкомах. У 40-х рр. XX ст. у Кіровоградській області цей державний орган очолював П.Я. Романов, і він не передбачав існування на теренах області, якоїсь іншої церкви [13,223]. Власне, з 1939 по 1954 рр. Чигиринський район входив до Кіровоградської області, і всі церкви: УАПЦ, Православної Автономної церкви, які були відкриті під час Другої світової війни на теренах району, підпорядковувалися уповноваженим Ради в справах РПЦ [14,192].

Після звільнення м. Чигирин 12 грудня 1943р. на вул. Леніна (нині – Дорошенка), в одному із корпусів церковно-парафіяльної школи Хрестовоздвиженського храму, який був зруйнований у 1936 р., функціонувала церква. Вона була освячена в ім'я Воздвиження Хреста Господнього. Упродовж нацистської окупації Чигирин (1941-1943 рр.), в ній проводили службу священнослужителі Православної Автономної церкви - прихильники Московського митрополита Сергія [13,192].

У квітні 1944 р. від Голови Ради в справах РПЦ при РНК СРСР Карпова до Кіровоградського облвиконкому надійшли вимоги розпочати реєстрацію церков та молитовних будинків і щоб «... до 15.06.1944 року реєстрацію закінчити» [13,224]. 25 квітня 1944р. з Москви в Кіровоград надійшов лист, в якому керівництво РНК СРСР давало дозвіл очільникам РНК при облвиконкомах «Всі предмети релігійного культу (ікони, хрести, лампади) передати релігійним общинам для використання в церквах» [13, 224]. Безперечно, що держава стала у церковних питаннях більш ліберальною, але контроль над ними не послабила.

Тим паче, що Постанова РНК СРСР №1643-486 с. від 1 грудня 1944р. дозволяла органам виконавчої влади виселяти релігійні громади з храмів, які були відкриті в приміщеннях шкіл, клубів та медичних закладів. У 1944 р. у м. Чигирин Воздвиженська церква розміщувалася у стінах Чигиринської восьмирічної школи №3, тому перед релігійною общиною постало питання виселення. Згідно із даною постановою, процедуру закриття культових споруд влада проводила тільки за погодженням з Москвою. За дозволом з столиці СРСР, релігійна громада мала право за свої кошти зводити молитовні будинки. Таке послаблення тиску у СРСР дозволялось тільки для храмів Російської православної церкви.

У 1945 р., на теренах області, завдяки діяльності єпископа Кіровоградського Сергія, нараховувалося 138 релігійних громад (РПЦ)

[13,228]. Зокрема, у Чигиринському окрузі офіційно діяло 12 громад, його благочинним був протоієрей Пилип Литвиненко [1]. Серед них парафія Хрестовоздвиженської церкви м. Чигирин Кіровоградської області. Членами ревізійної комісії та членами церковної Ради були Артеменко Карпо Афанасійович і Самуїл Никифорович Свищ [4,арк.24-25]. Карпо Артеменко з дитинства був «певчий церковного хора» [4,арк.25]. У 1894 р. він закінчив Чигиринське городське училище і мав спеціальність «Писемоводство-бухгалтерія [4,арк.25]. З 1944 р. К.Артеменко був членом ревізійної комісії. У 1945 р. Карпа Афанасійовича обрали головою ревізійної комісії Хрестовоздвиженської церкви [4, арк.25]. Самуїл Свищ – безграмотний, чоботар, але у 1945-1947 рр. він обіймав посаду помічника церковного старости [4, арк. 24]. Обидва вони проживали у районному центрі за адресами: Самуїл Свищ - Пушкінський провулок, будинок №12, Карпо Артеменко - вул. Радянська будинок, №45 [4,арк.24].

З кінця 40-х рр. XX ст. у Кіровоградській обл. зростає кількість заяв про повернення, ремонт, реставрацію церков, а інколи і про побудову нових храмів. За благословінням єпископа Кіровоградського і Чигиринського Михайла (Рубинського), громада Хрестовоздвиженської церкви м. Чигирин звернулася до Голови Чигиринського Райвиконкому К.Г. Гладкова з проханням, виділити ділянку землі для побудови нової церкви [4,арк.18]. Зі спогадів очевидців дізнаємося, що член «двадцятки» Воздвиженської церкви Марія Хомівна Орленко, відіграла значну роль у релігійному житті м. Чигирин [8]. Під її керівництвом проводилась значна робота щодо вирішення питань про існування Хрестовоздвиженської церкви та зведення православного молитовного будинку.

На сьогодні існує дві версії щодо появи молитовного будинку в м. Чигирин Кіровоградської обл. Нині це Свято-Казанська церква за адресою вул. Козацька, №48.

Парафіянка місцевої Свято-Казанської церкви (ПЦУ) О.І. Коваленко 1935 р. народження згадувала, що «із Кіровограда приїхали два священнослужителі та разом із благочинним о. Пилипом (Литвиненком) і членами церковної Ради та представниками місцевої влади ходили по околицях Чигирини та шукали місце для церкви» [8].

Згідно із християнськими канонами, церкви будували на могилах мучеників та місцях виявлення Чудотворних ікон [12,10]. Це були не просто панівні точки ландшафту, а святі місця - зони сприятливої «геоенергетики» [3,38]. Саме таким святим місцем у районному центрі стало місце, де височіла будівля, яка знаходилася на території єврейського цвинтаря. У ній священнослужителі і місцева влада вирішили відкрити молитовний будинок [8]. Будівля виконувала функцію зерносховища та потребувала капітального ремонту, тому міська влада і віддала зерносховище релігійній общині. Духовенство та члени церковної Ради під-

тримали рішення Райвиконкому, керуючись тим, що перші апостоли і перші християни молилися в синагогах, катакомбах, на цвинтарях [12,4]. Власне, обране місце цілком відповідало християнським канонам.

Згідно із іншою версією, місце для побудови молитовного будинку надала парафіянка хрестовоздвиженської громади. Вона запропонувала побудувати його на своїй присадибній ділянці [11], але у цей час на місці сучасної церкви знаходився єврейський цвинтар [8]. Тим паче, що міська влада, по правій стороні вулиці Карла Марса (нині Козацька-прим.авторки), дозволила зводити житлові будинки тільки з середини 50-х рр. XX ст [9].

У другій половині 40-х рр. XX ст. на Кіровоградщині розпочався спад релігійного піднесення, і завдяки цьому зменшилася кількість церковних громад. У 1948 р., на її теренах, чисельність недіючих церковних будівель зросла. Вони використовувалися, як зерносховища або стояли порожні [13,229]. І тільки завдяки активній діяльності благочинного Чигиринського округу протоієрея Пилипа Литвиненка та єпископа Кіровоградського і Чигиринського Михайла (Рубинського), обласна влада дозволила розпочати будівельні роботи в м. Чигирин [1].

Архітектура православного храму завжди мала відповідати конструктивній формі зразків єрусалимських святинь [12,12]. Але ще з 20-х рр. XX ст. більшовицька влада «При видачі дозволів на будівництво молитовних будинків» вимагала, «щоб плани будівлі мали тип звичайного житлового помешкання», яке у будь-який час можна було пристосувати «під культурно-освітні потреби» [5,48]. За благословінням єпископа Кіровоградського і Чигиринського Михайла (Рубана), керував роботами благочинний Чигиринського округу (РПЦ) протоієрей Пилип Литвиненко [1]. Очевидці свідчать: будівлю перекрыли, наклали стелю, добудували притвор, вівтар та змонтували іконостас. На даху сакральної споруди була встановлена металева баня і хрест [9].

Функцію постачальника у Воздвиженській церковній громаді виконував помічник старости Ключник Лаврентій Гнатович [7]. Власне, він транспортував із м. Києва листи заліза для перекриття даху у будівлі. Майже кожен парафіянин, щоб прискорити будівництво, приносив з свого обійстя будівельні матеріали. Значну роль у даному процесі відіграв голова місцевого колгоспу (ім. Леніна) Моргун: надавав транспорт, яким привозили на будівельний майданчик дерево, цеглу, пісок, глину та інші матеріали. За його ініціативою, підсобниками на будівництві працювали парафіяни пенсійного віку, які не залежали від робочого процесу і утисків партійного керівництва [8]. Їжу готували у дворі церкви і двічі на день годували працівників [9].

З вересня 1949 р. в СРСР заборонялося розширення молитовних будинків за рахунок побудови нових приміщень чи будь-яких прибу-

дов. Зокрема, електрифікація та радіофікація всіх культових приміщень і будинків священнослужителів [13, 241]. Тому з осені 1949 р. у будівлі велися тільки внутрішні малярні роботи та прибирання церковного двору від залишків будівельного матеріалів. Всі ці роботи виконували парафіяни хрестовоздвиженської церковної громади [10].

Паралельно із відродженням молитовного будинку, на вул. Леніна (нині вул. Дорошенка), функціонувала церква Воздвиження Хреста Господнього [4, арк.26]. 1 листопада 1949 р. Рада по справам РПЦ у Кіровоградській області видала громаді «акт реєстрації за № 138 Хрестовоздвиженської православної церкви» [4, арк.26]. 19 травня 1950 р. Уповноваженим Ради у справах РПЦ Кіровоградської області П. Романовим був зареєстрований «церковний Совет приходской общины» Хрестовоздвиженської церкви у кількості трьох осіб: Червоноокої Тетяни Єреміївни, Бурми Йосипа Проховича, Коваленка Каленика Семеновича [4, арк.26]. На основі цього, Рада у справах РПЦ надала церковній громаді реєстраційну довідку №638 від 19.05.1950 р. [4, арк.26].

У 1950 р. церкву було освячено в ім'я Казанської ікони Божої матері. Храмове престольне свято, згідно із православним календарем, парафіяни відзначали 21 липня та 4 листопада. З 1888 по 1935 рр. Головним храмом Чигиринського благочиння був Свято-Казанський собор. Імовірно, священнослужителі та члени церковної Ради вирішили продовжити традиції своїх попередників.

Благочинний Чигиринського округу протоієрей Пилип (Литвиненко), при упорядкуванні молитовного будинку, намагався дотримуватися канонічних архітектурних форм. Тому, по закінченню будівельних робіт, споруда мала форму корабля, що відповідало християнським канонам [12,4]. Адже корабель мав нагадувати вірним, що крізь море життя спроможна завести людину до небесної пристані тільки церква Христова [12,4].

Дана сакральна споруда була зареєстрована як Чигиринський молитовний будинок, церковна громада якого підпорядковувалася Кіровоградській єпархії [6,40]. Родині настоятеля протоієрея Г. Корабчука члени церковної Ради придбали житло, яке розміщувалось майже поряд із молитовним будинком. Нині це приватний будинок за адресою Козацька №42 [8].

У 1950 р. священник Корабчук замовив список Чудотворної ікони Смоленської Божої матері «Одигітрії», оригінал якої знаходився в Чигиринському Свято-Троїцькому монастирі до 1930 р. З м. Київ до Бужина образ «Одигітрії» на теплоході привіз помічник старости Лаврентій Ключник [7]. За спогадами чигиринців, священнослужителі несли ікону на руках до Чигирина, а парафіяни ставали перед нею на коліна. Список Чудотворної ікони «Одигітрії» встановили у наві молитовного будинку. З 10 серпня 1951 р. свято-казанська церковна громади святкувала храмове свято, яке завжди проходило урочисто і красиво. Спів

хору, хресна хода з прикрашеною живими квітами іконою, перед якою віруючі ставали на коліна. В цей день церковники продавали проскури, хрестики та інші культові предмети. Людей на храмове свято приходило декілька тисяч: із міста, сусідніх та далеких сіл [5,40].

Архівні матеріали містять інформацію, що в листопаді 1952 р. у молитовному будинку, який знаходився на вул. К. Маркса №26 (нині вул.Козацька) проводилися богослужіння. На 9 листопада 1952 р. у громаді існував список «двадцятки» та протокол її зборів [4,арк.28]. Обрані особи були затверджені «Єпархіальним єпископом» 20 листопада 1952 р [4,арк.28].

У третій декаді листопада 1952 р. членом церковної Ради був обраний Коваленко Каленик Семенович, а членом Ревізійної комісії Ключник Лаврентій Гнатович [4,арк.28]. 16 грудня 1952 р. настоятель Чигиринської церковної Ради протоієрей Г. Корабчук відправив Уповноваженому Ради по справам РПЦ Кіровоградської області додатковий список «двадцятки» Чигиринської громади, протокол зборів членів «двадцятки», дві реєстраційні анкети на члена церковної Ради: Коваленка Каленика Семеновича, і члена Ревізійної комісії Ключник Лаврентія Гнатовича [4,арк.28]. В супровідному листі протоієрей прохав П.Романова надіслати йому дві довідки. Зокрема, одну «о регистрации Церк.Совета от 19/4 1950 г.»., а іншу «о регистрации Ревизионной Комиссии от 1 ноября 1949 г.» [4,арк.28].

У червні 1953 р. єпископом Кіровоградським і Чигиринським був Сергій (Ларін) [13,245]. Після смерті Й. Сталіна хрущовська «відлига» не поширилася на релігійне життя країни, а навіть порівняно із післявоєнною «ліберальною» політикою «батька народів» відбувалися великі «заморозки» [13,240]. Зокрема, з утворенням Черкаської області, в яку увійшов і Чигиринський район, розпочалася широкомасштабна кампанія, спрямована проти релігійних осередків та їх настоятелів.

У 1954 р. посаду уповноваженого Ради у справах РПЦ при Раді Міністрів СРСР у Черкаській області зайняв колишній працівник служби державної безпеки Ф.Матюха [5,36]. Після створення Черкаської обл., з Кіровоградської єпархії до Київської відійшли 41 релігійна громада та культова споруда. Зокрема, з Чигиринського району - 14 церковних громад, і серед них громада чигиринського Свято-Казанського молитовного будинку.

З Чудотворними іконами і мощами Святих, які знаходилися у церквах Черкаської області, Ф.Матюха боровся з перших днів перебування на посаді. У 1954 р. напередодні вшанування Чудотворної ікони Смоленської ікони Божої матері (Одигітрії), Ф.Матюха зібрав всіх священнослужителів Чигиринського району і зажадав відмінити храмове свято. На його думку, у церковному календарі не було дня поклоніння Чудотворній іконі «Одигітрії» і Свято-Казанський молитовний будинок до неї ніякого відношення

не мав. 10 серпня 1954 р. поклонитись образу «Провідниці» прийшло «майже тисяча» вірян [5,40]. Погроза Ю. Матюхи подіяла - людей на храмовому святі було в тричі менше, ніж зазвичай [5,40].

У 1955 р. священника Свято-Іллінської церкви с. Суботова Дмитра Квартального перевели настоятелем молитовного будинку до м. Чигирин. Наприкінці 1941р. «новою владою» з Харківщини на Чигиринщину була привезена родина о. Дмитра [14,292]. Після визволення Чигиринського району, син Квартальних Олександр був мобілізований до Радянської армії. На початку січня 1944р. він загинув у бою під с. Верещаки Олександрівського району і був похований на цвинтарі Іллінської церкви с. Суботів. Упродовж трьох років (1955-1957 рр.) у будинку священника Свято-Казанської громади ніхто не проживав, тому що до 1958 р. родина Квартальних воліла жити неподалік могили свого єдиного сина [6, 294].

З кінця 50-х рр. XX ст. у СРСР розпочався «період відновлення ленінського законодавства про культури, ліквідації наслідків культу особи Сталіна з питань проведення політики партії у ставленні до релігії і церкви» [5,47]. Керівництво було впевнене, що звільнившись від релігійних устоїв, радянські люди зможуть «повністю проявити свої творчі сили» [5,48]. Влада відзначала, що в Черкаській області (Україна) вже існував позитивний досвід. Таїнствам: хрещення, шлюбу, чин похорону протиставлялись громадські обряди «.. народження, повноліття, срібні і золоті весілля, поховання» [5,48]. У цей час на Черкащині діяли «Палаци щастя», де проходила реєстрації шлюбів [5,48].

На початку 60-х рр. XX ст. процедура «таїнства хрещення» значно ускладнювалася. У книгу обліку «Треб» священник записував прізвища, імена, адреси батьків дитини та їх хрещених. В ній під своїми прізвищами батьки ставили підписи [6,48]. У батьків, після хрестин, в організаціях, де вони працювали, виникали проблеми. На той час всі молоді люди були комсомольцями, а деякі комуністами. В таких випадках колгоспникам, робітникам оголошували догани, а вчителів звільняли з роботи [8].

У 1961-1962 рр., за благословіння о. Дмитра (Квартального), проводилося будівництво «сторожки» біля молитовного будинку. Будівельні роботи виконували робітники «Ремстройчастку» і серед них був Іван Ключник, внук члена Ревізійної комісії громади - Лаврентія Ключника [7]. Священнослужитель Дмитро Квартальний мав «оклад 102 крб.» [5,48]. О. Дмитро та його матушка померли в середині 70-х рр. XX ст. і були поховані на цвинтарі м. Чигирин [7].

З середини 60-х рр. XX ст. настоятелем молитовного будинку став Іван Ткаченко. У церковній громаді Головою ревізійної комісії був В.О. Чумак, бухгалтером - Я. Кіблик [8]. У 1965 р. священник, який служив у місті, мав оклад «від 125 до 200 крб.» [5,47]. Згідно із рішенням громади, церковний староста продав будинок священника, тому

що о. Іван з родиною проживав у обласному центрі і приїздив тільки на релігійні свята [9].

У другій половині 60-х рр. XX ст. проводилася роз'яснювальна компанія урядової постанови від 8 квітня 1929 р. «про заборону присутності дітей на церковних службах». Цей порядок поширювався на всіх осіб, які не досягли 18-літнього віку, «за виключенням немовлят» [5,47]. Дорослі не могли брати до церкви своїх дітей, внуків навіть на храмові свята, Великдень, Трійцю та на Спаса (Преображення Господнього). Завдяки цьому і нині більшість літніх мешканців Чигиринщини відвідують храм тільки на великі свята, а у суботу на вечірній, богослужіння у неділю дуже мало місцевого люду.

З 1975 р. став настоятелем та проводив богослужіння Георгій Чубин. Церковним старостою (титар) була обрана Марія Євона. Керувала хором регент - Н.М. Чухало, яка була родом із с. Худоліївка Чигиринського району. За благословінням о. Георгія у «сторожці» проживав чернець Анатолій - колишній насельник Медведівського Свято-Миколаївського чоловічого монастиря [10]. Священнослужитель о. Георгій (Чубин) був вінчаний із матушкою Оленою. Невдовзі у них народився первісток, якого назвали Михайлом. Родині о. Георгія титар знімав будинок на вул. Горького (нині Фундуклеївська) м. Чигирин [9]. У 1980 р. священника Георгія (Чубина) перевели в Переяславське благочиння Київської єпархії.

Після цього, священником Свято-Казанської парафії став о. Іван (Щербина). Він народився у м. Київ, там закінчив школу. Його батьки - Катерина і Віктор Щербини були парафіянами одного з київських храмів. Молитовний будинок в м. Чигирин - його перше місце служби [9]. О. Іван знайшов собі житло неподалік церкви у парафіянки Євдокії Жук, а матушка Алла з сином і донькою залишилася жити в м. Київ [10].

У 80-х рр. XX ст. церковна громада обрала Голову ревізійної комісії – В.О. Чумак, бухгалтера - Я. Кіблик, паламаря - В.М. Ключник, титаря - К.П. Галчинську, регента - Н.М. Чухало, псаломщик - М.М. Яковлев [8]. В той час в церковному хорі налічувалося 12 осіб. У парафіяльну «двадцятку» входили робітники, колгоспники, службовці, працівники культури, які проживали в м. Чигирин та в селах Чигиринського району [10].

На початку 80-х рр. XX ст. споруда церкви потребувала капітального ремонту, бо одна з несучих стін була аварійною. О. Іван (Щербина) благословив провести ремонт молитовного будинку. Зокрема, будівельники під його керівництвом у споруді звели муровану стіну, розділили на дві частини притвор, замінили дерев'яні стовпи на муровані колони, підбили металом стелю в наві та вівтарі. На подвір'ї сакральної споруди парафіяни самостійно розбили клумби, посадили декоративні кущі та дерева. Протягом 80-90 рр. XX ст. подвір'я молитовного будинку прибирала парафіянка І.Г. Тарануха [10].

Через десять років свято-казанська громада вирішила заново онотувати сакральну споруду. На той час, у парафії, на Свято-Казанський храм була відсутня технічна документація. Тому у грудні 1990 р. протоієрей Іван (Щербина) замовив у Черкаське об'єднання технічного інвентарного бюро відповідний документ: «Техническое описание Чигиринская церковь. 1944г.» [2, арк.1]. Вже

6 січня 1991 р. документація була виготовлена техніком Андрущенко. У ній містилися «Експликация внутренних площадей к плану жилого дома. Литера А. по улице К. Маркса №48», «Експликация внутренних площадей к плану церковь. Литера Б. по улице К.Маркса №48», «Схематический план» [2, арк.4-6]. «Експликация внутренних площадей к плану жилого дома» містить відомості, що довжина будинку становить 7,90 м, ширина 4,90 м [2, арк.3]. Площа церкви дорівнювала 283,5 м², площа притвору 36,7 м², висота нави становила 4,80 м, висота притвору 3,50 м., об'єм церкви 1276 м³, об'єм притвору 112 м³, ширина церковної споруди 11,50 м, її довжина 24,65 м., габаритні розміри церковного подвір'я: ширина 40,50 м. і довжина 50,50 м. [2, арк.3]. «Расчет оценки основного строение и пристроек к нему» інформує, що церква була оцінена на суму 60176 крб [2, арк.7]. А її «Восстановительная стоимость» мала становити 85603 крб.» [2, арк.8]. «Техническое описание ...» підписали: начальник бюро Поліщук, Старший інспектор Головка, технік Андрущенко [2, арк.7].

З моменту проголошення незалежності в Україні, активізувалося релігійне життя суспільства. Навесні 1991 р. Верховна Рада України ухвалила закон про свободу совісті та релігійних об'єднань, який заборонив державі втручатися у справи церковні, а церкви у справи державні. Московський патріархат надав внутрішню автономію УПЦ, але зберіг за собою право призначати ієрархів церкви в Україні. Спроби президента Л.Кравчука та Київського митрополита Філарета (Денисенка) домогтися від Московського патріархату повної незалежності УПЦ не вдалися. У 1992 р. частина єпископів під орудою Московського патріархату скликали незаконні збори, на яких було вирішено скликати Харківський собор, під час якого патріарх Московський Алексій (Рідігер) домігся створити нову організацію РПЦ в Україні та усунув митрополита Київського Філарета від предстоятельства в УПЦ. Після цього митрополит Філарет з канонічними єпископами УПЦ створили ієрархію УПЦ Київського патріархату.

Ці події боротьби за утворення УПЦ Київського патріархату торкнулися і Свято-Казанської церкви в м. Чигирин Черкаської області. Протоієрей Іван (Щербина) благословив громаду перейти в УПЦ (КП). На той час Головою ревізійної комісії громади була Любов Орленко, яка телефонував Патріарху Київському і Всієї Руси-України Філарету

про наміри свято-казанської парафії. Восени 1992 р. Владика Філарет приїхав у м. Чигирин і разом з о. Іваном та Головою міської Ради А.І. Лесичем допомогли громаді перейти в лоно УПЦ (КП) [9]. Після приїзду Владики свято-казанська громада розділилася: частина «двадцятки» залишилася у свято-казанській парафії, інша перейшла в УПЦ (МП). Також пішли з громади 9 осіб хористів на чолі з регентом Н.М. Чухало [10]. За спогадами очевидців, після «розколу» частина громади їздила на службу у Різдобогородицьку церкву с. Вершаць, а деякі у медведівську церкву Успіння Пресвятої Богородиці [10].

3 грудня 1992 р. протоієрей Іван (Щербина) зареєстрував Свято-Казанську церкву УПЦ (КП) за юридичною адресою Черкаська обл. Чигиринський район, м. Чигирин, вул. Карла Маркса №48. Головою ревізійної комісії була обрана Любов Орленко, а членів «двадцятки» о. Іван знаходив сам і благословляв. Псаломщиком служив Микола Михайлович Яковлев, а регентом у новоствореному хорі його дружина Олександра Іванівна Коваленко [9].

У 1995 р. священник Іван Щербина захворів і лікувався у стінах районної лікарні м. Чигирин. Його доглядала матушка Алла і провідували парафіяни свято-казанської громади. В період хвороби о. Івана богослужіння у церкві відбувалося тільки на дванадцять свята. Їх проводили священнослужителі Черкаської єпархії УПЦ (КП) [8]. Серед них був і священник Василь Месеча, який більше за всіх прийшовся до душі о. Івану [8]. За спогадами псаломщика М.Яковлева «О. Іван його благословив священником в свою парафію» [8].

Хвороба прогресувала, і за кілька місяців о. Іван помер. Свято-Казанська парафія м. Чигирин допомогла родині поховати протоієрея Щербину на його історичній Батьківщині - у м. Київ [10]. До наших днів о. Івана (Щербину) згадують в м. Чигирин добрими словами [10]. Колишня парафіянка громади Катерина Михайлюта стверджує, що «такого батюшки, як о. Іван не було в ті часи і тим паче сьогодні» [10]. З 1995 р. портрет о. Івана знаходиться поряд з образами у притворі церкви Казанської ікони Божої матері. Він ніби зустрічає парафіян, які прийшли на богослужіння в його церкву.

26 березня 1995 р. єпископ Черкаський і Чигиринський Нестор (Куліш) благословив благочинним УПЦ (КП) Чигиринського району та настоятелем Свято-Казанського храму о. Василя (Месечу). Священнослужитель Василь Месеча був родом з Чернігівщини. По приїзду в м. Чигирин, о. Василь, три його доньки (Наталія, Олена, Тетяна) і матушка Стефанія, зняли квартиру на вулиці Першотравневій №14 у парафіянки І.Г. Таранухи [11]. У цей час Головним храмом УПЦ (КП) Чигиринського благочиння вважалася Свято-Казанська церква м. Чигирин. Головою Ревізійної комісії у свято-казанській громаді був Я. Кіблик, старостою

Л.Орленко, регентом О.І. Коваленко. Майже через три місяці змінився склад «двадцятки» громади. Чимало її членів перейшли в УПЦ (МП), а їхнє місце зайняли прихильники УПЦ (КП) [11].

На початку 2000 р. в хорі Свято-Казанської церкви брало участь 10 осіб, а регентом була О.І. Коваленко [9]. У 2004 р. псаломщик М.Яковлев перейшов в соборний храм Казанської ікони Божої матері УПЦ (МП). Весною 2005 р. на церкві встановили баню з хрестом, які були виготовлені з сусального золота [12]. А родина підприємців Буханців виділила кошти на ремонт водяного опалення церкви та забезпечила її паливом [8].

В 2006 р. о. Василь з матушкою та меншою донькою перебрався у будинок, який знаходився на подвір'ї церкви. У ньому родина прожила 12 років, і упродовж цих років вони будували власне житло. З 2018 р. о. Василь (Месеча) з матушкою Стефанією проживають на вул. Фундуклівській №48 [11]. Олена, середня донька священника, має юридичну освіту, заміжня, мешкає з сім'єю у м. Чигирин. Вона парафіянка Свято-Казанської церкви (ПЦУ) і допомагає о. Василю вирішувати юридичні справи громади [11].

Влітку 2007 р. благочинним Чигиринського району УПЦ (КП) став священник Володимир Гладковський, а Свято-Казанська церква втратила статус Головного храму УПЦ (КП). Упродовж 2007-2008 рр. Головним храмом УПЦ (КП) вважався храм, освячений в ім'я апостолів Петра і Павла.

15 грудня 2018 р. була створена єдина помісна Православна церква України. У неї ввійшла Черкаська єпархія на чолі з митрополитом Черкаським і Чигиринським Іоаном (Яременком). З цього часу Свято-Казанська громада м. Чигирин стала однією з громад Православної церкви України.

За благословінням о. Василя, упродовж 2020-2022 рр. поряд з «сторожкою» проводились будівельні роботи господарчої споруди, яка нині використовується для зберігання церковного та господарського реліквію [11].

На сьогодні (березень 2023 р.) настоятелем Свято-Казанської церкви (ПЦУ) м. Чигирин є протоієрей Василь (Месеча), псаломщик Ярослав Кулинич. Голова ревізійної комісії і регент свято-казанської громади Стефанія (Месеча). В церковному хорі налічується 8 осіб. Існує «двадцятка», члени якої допомагають матушці Стефанії у господарчій роботі [11]. Згідно із православним календарем, храмові престольні свята громада відзначає 21 липня та 4 листопада. 10 серпня парафіяни поклоняються Чудотворній іконі «Одигітрії», яка знаходиться у наві Свято-Казанської церкви.

Церква Казанської ікони Божої матері (ПЦУ) відіграла значну роль у релігійному житті Чигиринщини. Після Другої світової війни та у роки встановлення незалежності України вона була Головним храмом Чигиринського району.

Джерела та література

1. Архів родини священнослужителя Литвиненка м. Чигирин.
2. Архів Чигиринського Виробничого Відділу КП «Черкаського обласного об'єднаного бюро технічної інвентаризації» -8с.
3. Вечерський В. Українські дерев'яні храми. – К., Наш час, 2008. – 271с.
4. Державний архів Кіровоградської області (далі – ДАКО), Ф. 2860, оп. 1, спр. 239, арк. 36.
5. Кривенко С. До історії відносин радянських установ та православних церков. Черкащина.1944-1965 рр. // Родовід №13/96. – К.2028. – С.31-55.
6. Кукса Н. Церква святого пророка Іллі в Суботіві: минуле і сьогодення усипальниці Богдана Хмельницького. – Черкаси, «Вертикаль», Видавець Кандич С.Г.,2020. – 379с.
7. Матеріали польових досліджень автора (далі МПДА). – Записано від Ключника І.В., 1936 р. н. м. Чигирин.
8. МПД автора: – Записано від: Коваленко О.І., 1935 р. н. м. Чигирин.
9. МПД автора: – Записано від Кузьменко В.С.,1947 р.н. м.Чигирин.
10. МПД автора: – Записано від Михайлюти К., 1955р. м.Чигирин.
11. МПД автора: – Записано від протоієрея Василя Месеча.,1952 р.н. м. Чигирин.
12. Мокрий В. Церква в житті українців. – Львів, Краків, Париж: Просвіта,1993. –106с.
13. Петренко І. Невідомі війни (церква та держава на Кіровоградщині в 20-60-х роках ХХ ст.). – Кіровоград: Лисенко В.Ф., 2012. – 376 с.
14. Рожко В. Високопреосвященний Никанор Абрамович, архієпископ Київський і Чигиринський, митрополит УАПЦ на еміграції. – Луцьк: ПрАТ «Волинська обласна друкарня», 2017. – 316 с.

Пластун О.В.

Кролевецький повіт 1917–1921 рр. як засіб радянської пропаганди другої половини ХХ ст.

У сучасних реаліях війни український народ знову зіштовхнувся з агресією та підступністю північного сусіда. Російська пропаганда вичерпала свій агітаційний ресурс, але коріння цих методів набагато глибше. Найяскравішим представником очевидних паралелей є СРСР. Для дослідження даного питання була опрацьована періодична преса яка виходила в Кролевіці у другій половині ХХ ст. Дана вибірка дає змогу проаналізувати методи пропаганди тогочасного тоталітарного режиму пов'язаних з подіями 1917-1921 рр. Для дослідження даної проблематики була опрацьована Кролевецька місцева газета «Маяк комунізму», починаючи з 1959 року, майже всі публікації належать красзнавцю М. Стожку. Микола Павлович Стожок народився 1 серпня 1923 року в Кролевіці, кандидат історичних наук, доцент кафедри марксизму-

ленінізму тогочасного Глухівського педагогічного інституту, відмінник народної освіти УСРС [3]. Тема його дисертаційного дослідження: «Трудящі Сумщини в боротьбі за владу Рад у період громадянської війни 1918 – 1920 рр.». Історична обізнаність цієї постаті не дає сумніву щодо його наукової спадщини. Саме тому його науковий доробок є гарним прикладом для сучасної інтерпретації подій тих часів та проведення паралелей між сьогоднішнім та минулим.

До «перлин» радянської пропаганди можна віднести спогади Л. Болотіна, який у 1919 році був організатором комсомолу в Кролевеці та делегатом I-го Всеукраїнського комсомолу України в Києві. Далі подаються цитати цього місцевого більшовицького діяча: «А скільки книжок ми тоді прочитали! Найбільше враження справляли на молодь твори вождя революції В. І. Леніна»; «Гине старий світ. З тріском валяться перегнилі підпори на яких він стояв віками, і на уламках колись сильного, могутнього царства насильства закладається фундамент нового, світлого життя – торжества праці»; «А раніше тут був так званий «Інститут благородних девиц», в якому за високим муром, огорожені від навколишнього світу, дворянські доньки навчалися ненавидіти нас, бідноту, дітей пролетарів» [2]. Мова йде, скоріш за все, про корпус Київського інституту шляхетних дівчат, нині це Міжнародний центр культури і мистецтв Федерації профспілок України.

Не можна обійти стороною наступну історичну розвідку М. Стожка: «у 1921 році наша країна (*Україна – Авт.*) переживала економічну розруху. Не працювало багато заводів і фабрик зруйнованих війною. У зв'язку з нестачею паперу Кролевецька повітова газета «Серп і молот» перестала випускатися з 31 липня 1921 року». З 1 серпня цього ж року було вирішено випускати щоденну стінну газету «РАТАУ», її тираж складав 150 примірників. Щоранку в Кролевеці та селах повіту у громадських місцях вивішувалися ці плакатні вісники. З 25 серпня 1921 року «РАТАУ» стала виходити під заголовком «На голод». Перший номер її відкрився закликом «Ниви, спалені сонцем, ми відродимо, нашим голодним приволжцям хліба дамо!». У номері від 1 вересня 1921 року повідомлялося, що збір коштів в Алтинівській волості пройшов успішно. Так, наприклад, із села Алтинівка надійшло 280 пудів хліба і 120 тис. карбованців, а в селі Ленінському було зібрано 139 пудів картоплі і зерна та 18 тис. карбованців. 5 вересня працівниками Кролевецької міліції було проведено недільник. У ньому взяли участь 50 осіб. За три години вони завантажили й відправили російському народові 1200 пудів зерна [12]. Тут показана класична допомога «братній» державі. Тобто, під час економічної розрухи і власної серйозної продуктової кризи Україна повинна була забезпечувати іншу країну, правонаступниця якої через сто років буде тероризувати тим самим українським зерном вже інші держави.

Тут буде також доцільним вказати на коротку пам'ять сусідньої держави, а саме: «Відзначаючи безкорисливу допомогу українського народу, у тому числі робітників і селян колишнього Крелевецького повіту, трудящі Царицинської губернії (*зараз Волгоградська область РФ – Авт.*) не забудуть тієї великої та своєчасної підтримки України, яку вона подала їм у найтяжчі моменти їх життя. Врятовані від голодної смерті робітники і селяни Царицинської губернії шлють українським робітникам, селянству сердечну подяку. Поволжя, зміцнівши, сторицею віддячить вам за братерську допомогу» [14]. Ця публікація, датована 1972 роком, мала лаконічну назву: «Незабутнє» та була присвячена до 50-ї річниці створення СРСР. Рівно через 50 років вони віддячили українцям свинцем та кров'ю.

Цікавим та показовим є доля села Спаське Крелевецького повіту під час Української революції 1917-1921 рр. А саме його перейменування на Ленінське відбулося 22 січня 1922 року. коли 7-й Крелевецький повітовий з'їзд Рад ухвалив: на прохання громадян села Спаського перейменувати їх населений пункт на Ленінське [18, с. 78]. На зборах жителів цього села у 1920 році можна натрапити на наступне: «Не дамо місця серед нас провокаторам, шептунам, і денікінським бандам і агентам, які зіграли на слабких почуттях малосвідомих темних селян. При підтримці негідників дезертирів, у нашому революційному повіті був розвинутий бандитизм. Після цих зборів жителі села безповоротно стали на бік радянської влади» [15]. З усіх сіл тогочасного Крелевецького повіту саме жителі Спаського «забажали» стати Ленінським. Козацьке село, де абсолютну більшість населення становили власники господарств [8, с. 86] та народилися Г. Радченко [7, с. 261] і О. Сокольник [6, с. 268] – підполковники армії УНР. Для розуміння даного дисонансу можна навести слова краєзнавця вже незалежної України: «Таким чином з ініціативи жменьки зденационалізованих злочинних елементів, які нічого спільного не мали з волею селян, славне козацьке село було перейменоване в Ленінське. Удар було нанесено по історичній пам'яті села, по пам'яті тих безіменних трударів, що скропили рясним потом свою землю, про звитяжців-козаків спащанської сотні, які стояли на смерть за волю і батьківську віри» [8, с. 101].

Своє ставлення до українських опонентів більшовиків М Стожок описує так: «Процес боротьби за переростання буржуазно-демократичної революції у соціалістичну в Україні був частиною загальноросійського процесу. Але шляхи революції в Україні були складні, пролетаріатові довелось подолати більше труднощів, ніж у центральних районах Росії». Також він вказує: «що українські націоналісти прагнули використати національно-визвольний рух українських трудящих мас для створення української держави. Люті вороги українського народу

намагались використати природну ненависть трудящих мас України до царизму – для культивування ворожнечі до російського народу для розпалювання міжнаціонального розбрату». Саму ж Центральну Раду дослідник вважав класово чужою інтересам робітничо-селянським масам України стверджуючи, що вона прагнула закріплення влади через спекуляцію ідеї національного визволення. Щодо подій на самій Кролевеччині, історик вказував, що в повіті у 1917 році трудящим доводилось боротись проти українських націоналістів, які, з його слів, звили собі тут кубло. М. Стожок назвав опонентів саме трудящими, оскільки станом на 1917 рік більшовицької організації в Кролевецькому повіті ще не існувало. Цікавою постає також його інтерпретація щодо подій у Кролевці 15 червня 1917 року, присвячених проголошенню Першого Універсалу Центральної Ради: «Даремно розпиналися буржуазні діячі, які численними листівками завішали паркани в місті та в селах, запрошуючи громадян прибути на це «урочисте зібрання», але на збори з'явилась лише мізерна кількість представників різних націоналістичних організацій. Робітники і трудящі селяни бойкотували це зборище» [9].

Тепер звернемося до істориків доби незалежної України, що описують ту саму подію: «15 червня 1917 року I Універсал проголосили у Кролевці, влаштувавши для цього справжнє свято з хоругвами, церковними співами, урочистим молебнем та мітингом. Зі слів сучасника тих подій: «не дивлячись на вороже ставлення багатьох до оголошення універсалу, ніхто з промовців не виступив проти» [1, 39].

Якщо ж говорити про тогочасних більшовицьких «героїв» – сучасників революційних подій, то тут теж виникають питання. Для радянської Кролевеччини це звичайно В. Роменець – головний комісар Чорноморського флоту, який народився в Кролевці. Ще на початку ХХ ст. він разом з товаришами роззброював поліцію та грабував маєтки поміщиків [10]. Він був учасником штурму Зимового палацу в 1917 році та згадував, що: «Біля Зимового палацу стояли ударні жіночі батальйони. Не одну прийшлося заколоти, деякі здавались, але не було часу з ними «городити город». Тобто. можна дійти висновку, що цих жінок не брали в полон, або, як мінімум, цього не хотів особисто В. Роменець. Наведена фраза з його спогадів підтверджує цю думку: «Всі намагались швидше захопити Тимчасовий уряд. Коли цей час настав, прийшов наказ: всіх забрати живими, але бажання у нас було інше» [4, арк. 9]. Слід також зазначити, що він протягом 1917-1918 рр. мав три особисті зустрічі з В. Леніним.

До ювілейних дат утворення СРСР, родзинкою періодичної преси було педалювання теми «братерства» російського на українського народу. Показовими є наступні варіації радянської пропаганди: «Протягом століть, між двома братніми народами гартувалася непорушна дружба, яка

зросла і зміцніла за роки радянської влади» [16]; «Трудящі України під керівництвом більшовицьких організацій боролися проти антинародної політики буржуазно-куркульської Директорії. Злісна націоналістична політика українських буржуазних націоналістів проти радянської влади викликали рішучий осуд з боку українських робітників і трудового селянства, які виступали за братерське єднання з російським народом» [17].

У другій половині 80-х років минулого століття СРСР впевнено йшов до свого занепаду, але радянська пропаганда не забувала нагадувати поневоленим народом про те, з чого він починався та хто в «домі головний». Наприклад: «Публікації на сторінках місцевих газет переконливо свідчать про дружбу та братерство в період боротьби за владу Рад і мають велике значення для виховання радянських людей, особливо молоді, у дусі дружби і братерства народів нашої країни» [11].

Дуже показовими виступають наступні рядки вірша: «Кто выведет народ из мрака в царство света, из душей бездны ввысь, где воздух свеж и чист, где лаской и теплом душа будет согрета? Кто, как не коммунисты!» [13], оскільки написані вони місцевим комуністом В. Белугінін у 1920 році. Передруковані ці пропагандистські слова в газеті від 24 лютого 1987 року у статті під назвою: «Найдемократичнішим порядком». Це було досить цинічно і для 1987 року, а для 2022 року ці рядки набувають нового розуміння у методах радянсько-російської пропаганди.

Одним із візрцевих зразків радянської пропаганди можна вважати лист богунців до Петлюри [5]. Написаний він під час Української революції 1917–1921 рр., передрукований у газеті в 1966 році та став прощорчим для 2022 року (див. рис. 1 – А в т).

Отже, радянська пропаганда подаючи перемогу більшовиків над українськими урядами, як світла над пільмою, була апіоріі неправдиною. Героїзація перших, тривала до самого розпаду держави яка говорячи про права і свободи, була репресивною машиною по знищенню незгодних та інакодумців. Одним із основних завдань історика – є чесне та неупереджене висвітлення подій. Як зрозуміло з даного дослідження – радянські краєзнавці майже завжди порушували це правило. Мета даної

ТРОХИ З ІСТОРІЇ		ЛИСТ БОГУНЦІВ ДО ПЕТЛЮРИ	
<p>«Ми, таранці, богуни та інші українці, козаци червоноармії, одержали твою нахабну відмову. Як у давнину загрозили турецькому султанові, так і ми тобі відповідаємо.</p> <p>Був у нас єгерман Скоропадський, сидів на німецьких багнетях, захищу проклятий.</p> <p>Новий пак зетмак об'явився — Петлюра. Продав бідних селян польським панам, уклав з панями-польщиками мир. Продав Україну французьким, римським, європейським іудам, пішов з ними проти нас — трудящих бідняків України. Продав матір-батьківщину, продав бідний народ.</p> <p>Скажи, іудю, за скільки грошей продав ти Україну? Скажи, платив своїм наймитам за те, щоб собачим язиком каламутити селянство, підіймати його проти ввади трудячої бідноти?</p> <p>Скажи, зраднику! Тільки знай, не панувати панам більше на Україні!</p> <p>Ми, сини її, бідні трудяшки, головою накладемо; а її оборонимо, щоб розцідил на її вільній землі панищиз,</p>	<p>на вої вихата була вільним селянством, на свою користь, а не жадібним грабіжником. проповіщенням, куркульам, поміщикам!</p> <p>Такі Ми — брати російським робітникам і селянству, як і брати всім, хто бореться за вивільнення трудящих.</p> <p>Твої ж брати — польські шляхтичі, українські шкуродери-караїми, червоні генерали, французькі буржуї.</p> <p>І сам ти брехливий і розпусний, як польські шляхтичі—мояки, усіх паруб'яч.</p> <p>Не кажи гої, поки не парескопиш! Кияжжа для тебе готова, новий пак єтмакє з буржуазької, фран-</p>	<p>цузької та польської ласки.</p> <p>Не доносиш тобі шпани до цього літа. Ми тобі добре боки рим'яли під Коростенем, Бердичевом та Прокіровим.</p> <p>Вже союзники твої залишили Одесу...</p> <p>Виполоди Угорщина протєже до нас братерські руки, і руки позбавивши панями селян Польщі, Галичини вступив до твого сюрла, іудю!</p> <p>Геть від нас, проклятий, подавись, собачко! Гмоцям, селям, козаків-україна, командири червоних козаків отамани:</p> <p style="text-align: right;">ЩОРС, БОЖЕНКО ТА ІНШ.</p>	
<p>4 «МАЯ КОМУНІЗМУ»</p> <p>7 листопада 1966 р.</p>			

розвідки була в тому, щоб показати як радянська пропаганда отруювала українське суспільство протягом всього свого існування. Пріоритетність завдань нового українського суспільства має полягати: у подоланні комплексу меншовартості; переосмисленні історії своєї країни та проектуванні майбутнього без прив'язки до так званого «братнього народу».

Джерела та література

1. Бойко В., Демченко Т., Оніщенко О. 1917 рік на Чернігівщині: історико-краєзнавчий нарис. Чернігів: Сіверянська думка. 2003. 126 с.
2. Болотін Л. На першому з'їзді. *Зоря комунізму*. Кролевець. 1959. 17 червня. С. 2.
3. Грищенко А. 100-річчя історика Стожка Миколи Павловича. https://hlukhiv.city/blogs/303379/100-richchya-istorika-stozhka-mikola-pavlovich-?fbclid=IwAR1oQax_RsfVujF_XefaBV5gZf7f0CQMvYEPAPA_04rMnhbnh67EunmvSFA_
4. Краєзнавчий музей Кролевецької міської ради (далі КМКМР): фонди. НДФ 984. 26 арк.
5. Лист Богунців до Петлюри. *Маяк комунізму*. Кролевець. 1966. 7 листопада. С. 2.
6. Пластун О. Архівні документи Кролевецького повіту 1918 р. як джерела з історії українського державотворення. *Сіверщина в історії України*. Ніжин: ПП «Лисенко М.М.», 2020. Вип. 13. С. 265-269.
7. Пластун О. Малознані уродженці Кролевецьчини – випускники Української господарської академії у Подєбрадах. *Сіверщина в історії України*. Ніжин: ПП «Лисенко М.М.», 2021. Вип. 14. С. 258-263.
8. Радченко П. Козацьке село Спаське. Нарис К.: Український пріоритет. 2013. 192 с.
9. Стожок М. Боротьба трудящих Кролевецьчини проти українських буржуазних націоналістів у 1917 році. *Маяк комунізму*. Кролевець. 1966. 23 липня. С. 2.
10. Стожок М. В. В. Роменець – головний комісар Чорноморського флоту. *Маяк комунізму*. Кролевець, 1967. 11 лютого С. 2.
11. Стожок М. Виховання на героїці Жовтня. *Маяк комунізму*. Кролевець. 1987. 10 лютого. С. 2.
12. Стожок М. Кролевецький плакатний вісник. *Маяк комунізму*. Кролевець. 1965. 4 жовтня. С. 3.
13. Стожок М. Найдемократичнішим порядком. *Маяк комунізму*. Кролевець. 1987. 24 лютого. С. 2.
14. Стожок М. Незабутнє. *Маяк комунізму*. Кролевець. 1972. 29 червня. С. 2.
15. Стожок М. Незабутнього 1920-го. *Маяк комунізму*. Кролевець. 1967. 22 квітня. С. 2.
16. Стожок М. Побратими. *Маяк комунізму*. Кролевець. 1972. 7 вересня. С. 2.
17. Стожок М. Спираючись на солідарність великого російського народу. *Маяк комунізму*. Кролевець. 1982. 2 жовтня. С. 2.
18. Цикунов В. Спаське (Ленінське). Історико-краєзнавчий нарис. Х.: Фактор, 2016. 208 с.

Побожій С.І.

Твори Миколи Ге у Конотопському краєзнавчому музеї. Історія. Переміщення. Атрибуція

Майже половину свого життя художник Микола Миколайовича Ге (1831–1894) прожив в Україні. Дитячі та юнацькі роки пройшли в Києві, де майбутній митець навчався у Київській першій гімназії (1841–1847). Під час засвоєння дисциплін обов'язкових, виявив інтерес до мистецтва, який вочевидь поглиблювався й під час навчання на математичному відділенні філософського факультету спочатку Київського (1847–1848), а потім Санкт-Петербурзького університету (1848–1850). Останні 18 років життя митця пройшли на хуторі Іванівському Чернігівської губернії, який він придбав у свого тестя Петра Івановича Забіли. З представниками цього дворянсько-старшинського роду родину Ге пов'язували тісні стосунки. Навчаючись в гімназії, а потім в Імператорській академії мистецтв у Санкт-Петербурзі (1850–1856), М. Ге товаришував із Парменом Забілою (Забелло). Завдяки йому познайомився з рідною сестрою майбутнього скульптора Анною, яка невдовзі стала дружиною М. Ге. Молодший син художника, Петро Ге (1859–1939) був одружений на Катерині Забілі (Забелі) (1859–1918) – дочки брата Анни Забіли (Ге).

«Іванівський» період життя М. Ге, який припадає на останню чверть XIX ст. й тривав з 1875 до червня 1894 року, позначений створенням пейзажних творів, портретів відомих діячів та мешканців навколишньої округи, композиціями на євангельську тематику. Хутірський спосіб життя М. Ге, відомого вже на той час художника, автора таких полотен, як «Тайна вечеря» (1863) та «Петро I допитує царевича Олексія Петровича у Петергофі» (1871) викликав щонайменше здивування у мистецькому середовищі. Втеча зі столиці до глухої провінції обумовлювалася декількома чинниками, зокрема творчою кризою, в якій опинився М. Ге. Вихід з неї митець знайшов незабаром у вченні письменника Лева Толстого, яке сповідував до кінця життя як у теоретичному (читання Нового заповіту, бесіди під час зустрічей з автором роману «Війна і мир»), так і в практичному аспекті (фізична праця, допомога селянам, вегетаріанство). З часом митець повернувся до мистецтва, яке на початку життя на хуторі обмежувалося написанням лише портретів на замовлення. На популярність цього виду художньої діяльності М. Ге вказувала Анна Ге у листі до Катерини Забіли від 15 березня 1885 р. з хутора: «*/.../ замовлення валяться один за одним /.../» [18, 124. Тут і далі переклад друкованих джерел українською автора]. Саме на хуторі зароджувалися та ви-*

карбовувалися задуми композицій євангельської тематики: «Вихід Христа з учнями з Тайної вечері у Гефсиманський сад» (1888), «Що є истина? Христос і Пілат» (1890), «Розп'яття» та ін.

Життя художника серед природи ознаменувалося зверненням до пейзажного жанру. Метод пленерного живопису втілювався в основному в невеликих за розміром етюдах. У природному оточенні розгортається сюжетна дія картин «Портрет Н. І. Петрункевич» (1892–1893), на якій зображено представницю однієї з родин чернігівських поміщиків Наталію Петрункевич та «Портреті хлопчика-українця» (1890-ті, Національний музей «Київська картинна галерея» – далі НМ ККГ).

Від 1920-х рр. мистецька спадщина М. Ге, передовсім завдяки мистецтвознавцям Федору Ернсту та Данилу Щербаківському – організаторам виставки «Український портрет XVIII–XX століть» у Всеукраїнському історичному музеї ім. Т. Шевченка (1925), входить до українського культурно-мистецького контексту. Сімнадцять портретів роботи М. Ге експонувалися на виставці та були представлені в каталозі [27, 58–59]. Серед них – портрети представників родин Ге, Забіл, Миклашевських, Терещенків; портрет матері історика Миколи Костомарова тощо. До ілюстрацій цього видання попав й «Автопортрет» (1893) М. Ге. Ситуація змінилася на початку 1930-х років, позначених погромом та репресіями музейників, насильницькою русифікацією, антирелігійною пропагандою. Ф. Ернст 10 серпня 1932 року записав у щоденнику: «Ввечері засідання бригади по реекспозиції. Вирішено закінчити оформлення перевішаних двох залів і зняти релігійні твори Ге». На другий день: «Обійшов бригадою залі і намітили, що ще зробити – зняти реліг [ійні] твори Ге й «Христа» Рєпіна /.../» [5, 82]. Переміщення творів М. Ге у 1934 р. з цього музею до Київської картинної галереї, яка невдовзі перетворилася на Київський державний музей російського мистецтва стане символічною подією, яка ніби продемонструвала «переміщення» художника з історії українського до російського мистецтва. Протилежної думки дотримувався кандидат мистецтвознавства Дмитро Горбачов (1937 р. н.), який завжди відстоював творчість М. Ге як українського художника. Олена Лисенко у своїй дисертації «Творчість художника Миколи Ге в контексті української духовної культури» (2016) доводить, що саме українська належність М. Ге багато в чому пояснює засади мистецтва митця.

По-різному склалася доля творчої спадщини художника. У 1897 р. старший син М. Ге – Микола-молодший, 1857–1938) – художник, видавець та письменник подарував до міської художньої галереї Павла та Сергія Третьякових значну частину творів батька. Незабаром твори релігійної тематики, які опинилися під цензурною забороною, він забрав з галереї, а потім, разом з іншими роботами М. Ге вивіз до Швей-

царії. Значний корпус робіт, який репрезентував різні періоди творчості М. Ге («Флоренція» 1864, «Автопортрет» 1892, «Христос і розбійник» 1893) сформувався у 1920-х рр. у Київському міському музеї (таку назву музей мав з 1918 р.; з 1924 – Всеукраїнський історичний музей ім. Т. Г. Шевченка), переданих молодшим сином Миколи Миколайовича Ге – Петром Ге. Незабаром, у 1934 р. вони були передані до Київської картинної галереї (тепер НМ ККГ).

Після жовтневого перевороту 1917 р. доля мистецької спадщини М. Ге, частина якої залишалась на хуторі Іванівському не представляє для нас цілісної картини. Певною мірою відповідь на це проблему висвітлюють артефакти, пов'язані з М. Ге, які перебували в Конотопському музеї. Шляхи їхнього надходження до музейного зібрання обумовлені націоналізацією культурних цінностей у покинутих їхніми володарями садибах, адміністративно-територіальним підпорядкуванням хутора Іванівського та Борзни до Конотопської округи Чернігівської губернії.

Після встановлення у Борзні остаточно радянської влади у 1919 р. діяльність органів влади у галузі культурної політики вочевидь керувалася декретом «Про реєстрацію, прийом на облік та охорону пам'яток мистецтва та старовини, які знаходяться у володінні приватних осіб, товаристів та установ». У параграфі 5 цього документу від 5 жовтня 1918 р. за підписами В. Ульянова (Леніна), А. Луначарського та В. Бонч-Бруєвича передбачалося, що: «Прийняті на облік монументальні пам'ятники, зібрання та окремі предмети можуть бути примусово відчужені або передані на зберігання у відання державних органів охорони, якщо збереженню їх буде загрозовувати небезпека від недбалого ставлення володарів, або внаслідок неможливості для володарів вжити необхідних заходів охорони, або у випадках недотримання володарями правил зберігання» [8, 200]. Цим декретом керувався Федір Ернст під час роботи у Всеукраїнському комітеті охорони пам'яток старовини й мистецтва у 1919 році: «Робота наша полягала в тому, що ми обходили будинки й приватні помешкання, де були колекції з пам'яток старовини, брали їх, на підставі відповідного декрету Раднаркому РСФСР, на облік і, в разі небезпеки або одвертого грабіжництва, перевозили до найближчого музею /.../» [5, 78]. Відсутність наприкінці 1910-х в Іванівському Миколи Ге-молодшого та Петра Ге; покинутого на хуторі будинку М. Ге з творами мистецтва та художнім приладдям (мольберт, палітра митця) надавали новій владі запровадити в дію параграф 5 вищезазначеного декрету.

До цих чинників додамо активну збиральницьку роботу Конотопського музею в 1920-х рр., та яка інколи виходила за межі правил охорони та збереження пам'яток культури та мистецтва (сумнозвісна історія з відкриттям склепу Кирила Розумовського у Воскресенській церкві Батурина за ініціативи директора Конотопського музею О. Поплавського).

У «Відомостях про Конотопський округовий музей» тодішній завідувач Конотопського музею, художник і музеєзнавець Марко Григорович Вайнштейн (1894–1952) зазначав (документ датований 14 квітня 1925 р.), що у художньому відділі знаходяться «.../ ескізи та етюди М. М. Ге, портрет М. М. Ге – невідомого майстра, декілька сумнівних (які приписуються йому) творів Ге /.../ Скульптура: М. М. Ге – Олександр II верхи на коні (ескіз із глини) його ж: бюст Белінського, Толстого, головка хлопчика (гіпс), два бюста М. М. Ге невідомих майстрів (гіпс)» [7. Тут і далі переклад архівних джерел українською автора].

Про інший шлях надходження творів М. Ге до Конотопського музею довідуємось з документу за підписом директора музею А. Маліношевського, в якому, зокрема, зазначається: «Найбільше зростання Музею припадає на 1923–1925 роки, коли до нього було приєднано цінні колекції з Рубанки (колишні збірки Рачинського) та з Борзни – творів відомого українського художника М. М. Ге (з хутора Ге)» [15, 410].

Активну роботу щодо поповнення музейного зібрання проводив директор Конотопського музею Олег Цеславович Поплавський (1903–після 1956). В одному з листів до історика мистецтва Федора Ернста (1891–1942) зазначав: «Днями приїхав із відрядження зав [ідувач] окр [угового] архіву і привіз презент: кишеньковий домашній альбомчик – чи точніше смуга паперу з акварельними малюнками людей на повний зріст з підписами їхніх імен. Він каже, що це Ге, справді рука (почерк) схожий на Ге, обличчя на ім'я «Николай», – схожий на старого Ге, малюнків всього 10–12 розміром 5x10 см. Зав [ідувач] архівом каже, що там, тобто в районі Плиски можна дістати багато від Ге» [14]. Цей документ уперше опубліковано в статті про О. Поплавського – директора Конотопського музею у 1920-х рр. та репресованого в 1930-х роках [20, 55].

Про те, що до 1921 р. художні твори та книги з бібліотеки М. Ге знаходилися ще на хуторі свідчить документ «Звіт про діяльність позашкільного підвідділу відділу народної освіти виконкому Борзненської повітової Ради робочих, селянських та червоноармійських депутатів від 21 березня 1921 р., фрагмент якого мовою оригіналу наводимо: «.../ взяті на облік, а потім і перевезені до музею при наросвіті книги бібліотек: Імшенецького, Самойловича, Глушанівської, Білозерського та Ге. Усього близько 2600 томів. /.../ У музеї, крім того, зібрано картини та статуї художника Ге. Картин 57 та статуї 5» [9, 190–191]. Адміністративне підпорядкування Борзненського району (раніше – повіту) до Конотопської округи (з лютого 1923 Конотопський повіт перейменовано на округу, до якої входило 11 районів) мало наслідки і для тієї хутірської мистецької спадщини М. Ге, яка спочатку перебувала у Борзненському музеї при педагогічних курсах, а після переведу їх до Конотопа в 1925 р., опинилася в Конотопському музеї. Слід взяти до

уваги, що в 1923 р. музей було переведено до будівлі колишньої земської управи. Були відкриті відділи: художній, культів, історико-етнографічний, природничо-історичний [2, 237].

Шлях надходження мистецької спадщини М. Ге з Борзни до Конотопа виглядає переконливим, зважаючи на ту роль, яку відіграв на початковому етапі формування музею у Борзні художник і педагог Андронік Григорович Лазарчук (1870–1934), який вчителював у Конотопі в 1913–1914 рр., викладаючи малювання у місцевій жіночій гімназії. Проживаючи з 1915 р. у Борзні, А. Лазарчук ініціював створення у цьому місті музею, яким завідував упродовж 1922–1925 років. Більше інформації щодо переміщення творів М. Ге з музею Борзни до Конотопського музею містить акт, складений А. Лазарчуком, на який посилається дослідниця із Сум Ольга Недогарко у статті «Штрихи до портрету» [17].

Отже, документально підтвердженим є факт того, що в Іванівському в першій половині 1920-х рр. залишалась певна частина мистецької спадщини М. Ге. Фразу «в районі Плиски» слід розуміти як можливе знаходження творів митця, які опинилися або ще при його житті (подаровані, куплені або вилучені) у місцевих мешканців. Подібна тенденція щодо мистецьких творів, які побутували у садибах або будинках, де мешкали художники дворянського походження й покинуті їхніми мешканцями спостерігалася майже усюди. Наприклад, твори Михайла Мамонтова також були у власності господарів садиби в Рубанці під Бахмачем. Шлях надходження творів М. Ге до Конотопського музею можна реконструювати за допомогою архівних джерел та інформації, наведеної в публікаціях дослідників.

Мистецтвознавець Наталія Агеева, розглядаючи історію, пов'язану з пофарбуванням бюста Петра Ге – сина Миколи Ге – автора цього твору, Михайлом Врубелем під час перебування останнього на хуторі Іванівському в 1897 р., зазначає й шлях надходження цієї скульптури до Київського державного музею російського мистецтва (далі – КДМРМ): «Надійшов з Конотопського окружного музею в 1936 р., до 1925 р. знаходився в Борзнянському краєзнавчому музеї, до 1921 р. – на хуторі Іванівський Чернігівської губ.» [1, 103].

Аналіз вищенаведених документів свідчить про різні шляхи надходження творів живопису, графіки та скульптури М. Ге у середині 1920-х рр. до Конотопського музею на першому етапі формування музейного зібрання роботами відомого митця. Напевно більша кількість – з музею Борзни. Деякі з них (невідоме їхнє число) зникли під час окупації німцями Конотопа. Якщо взяти за основу цифри, наведені в архівному документі: «Картин 57 і статуй 5», маємо припустити, що не всі ці твори потрапили з Борзни до Конотопа. Звернемо увагу, наприклад, на скульптуру М. Ге, указану М. Вайнштейном: «Олександр II верхи

на коні (ескіз із глини)» (документ від 14. 04. 1925 р.), яка перебувала у зібранні Конотопського музею. Подальша доля її невідома. Скоріше за все, її сумну долю визначив нетривкий матеріал, з якого вона була зроблена та іконографія твору. Подібного роду скульптурні роботи потребували спеціальних умов зберігання, яких музей напевно не мав.

Певний інтерес у розрізі теми нашого дослідження представляє повідомлення у газеті «Комуніст» від 8 квітня 1937 року: «В архівах Конотопського історичного музею знайдено 2 портрети відомого російського художника М. М. Ге. Перший – портрет невідомої жінки, другий – скульптора Гінзбурга. Ці портрети намальовані художником олійними фарбами» [16, 18]. Якщо взяти до уваги той факт, що в 1936 р. з Конотопського музею до КДМРМ передані деякі твори М. Ге, то цілком ймовірно, що після цього були знайдені ще два твори, авторство яких приписувалося Миколі Ге. Один з них – «портрет невідомої жінки» можна ідентифікувати за назвою з твором М. Ге «Портрет жінки у голубому», який буде передано з Конотопського музею до КДМРМ у 1955 році.

Процес становлення й розвитку музейної мережі вплинув на формування структурних підрозділів у музеях. Подекуди у музейних установах історико-краєзнавчого спрямування організуються художні відділи. Зазнають змін і назви музеїв, що пов'язуємо зі зміною адміністративно-територіального устрою та відповідним підпорядкуванням. Не уникнув цих процесів і музей у Конотопі. З добірки джерел, опублікованих у книзі «Пам'ятні дати з історії Конотопщини» (2019) конотопського історика та краєзнавця Шаміля Акічева (1951 р. н.) постає наступна картина цих подій у Конотопі: 1921 рік: «Конотопський історичний музей перейменований у «Музей імені історика Лазаревського»; 1923 рік: «Створено історико-краєзнавчий музей»; «Музей Конотопського округового політичного освітнього відділу»; «1923, 30 квітня. Після організації був відкритий Конотопський краєзнавчий музей»; «1932, 7 грудня. Конотопський міжрайонний краєзнавчий музей імені О. М. Лазаревського»; «1934. 16 січня. Постановою президії Конотопського райвиконкому перейменовано Конотопський краєзнавчий музей ім. О. М. Лазаревського на імені Анатолія Луначарського»; «1934, 24 травня. Після перебудови було відкрито для відвідувачів Конотопський міжрайоновий державний музей»; «1938, січень. «Конотопський краєзнавчий музей» [2, 235, 239, 246, 250, 279, 281, 282, 293]. Разом з тим повинні розуміти, що вищенаведені назви музею у Конотопі, взяті очевидно з друкованих джерел, не завжди співвідносилися з офіційною назвою. Музейні працівники повідомили нам про офіційну назву музею у середині 1930-х рр.: «Конотопський історичний музей». Подібна строката картина щодо назви музею у 1920-х – 1940-х рр. спонукає нас вживати назву «Конотопський музей» до цього періоду існування музейного закладу.

Перший етап переміщення творів М. Ге з Конотопського музею до Києва відбувся у 1936 році. Серед живописних творів митця, які знаходилися у КДМРМ до 1941 р. і були втрачені під час війни значиться «Христос у багрянлиці» [12, 41; 19, 69; таблиця]. Процес переміщення мистецьких творів був обумовлений реорганізацією Київської картинної галереї в Київський державний музей російського мистецтва (з 1935 р.), що передбачало зміни у поповненні музейного зібрання творами російських художників. Ініціатором реорганізації музею виступив художник і мистецтвознавець Сергій Євдокимович Раєвський (1905–1980), директор КДМРМ у 1936–1941 та 1944–1953 рр. (повідомлено Д. Горбачовим). У 1930-х рр. ідентифікація за національною ознакою художника Миколи Ге визначалася офіційною радянською ідеологією приналежності до російського мистецтва. Підтвердженням цьому стало переміщення творів М. Ге з Всеукраїнського історичного музею ім. Т. Г. Шевченка в 1934 р. до Київської картинної галереї. Згідно документальним відомостям, частина творів М. Ге з Конотопського музею передається до Чернігівського історичного музею: «За відомостями колишніх співробітників довоєнного музею, складених по пам'яті у повоєнний час, у підвальному приміщенні будівлі музею на валу були заховані та вціліли від пожежі, але потім вилучені та викрадені німцями ... № 16 Ескіз «За книгою» худ [ожник] Н. Н. Ге XIX ст., п [олотно] о [олія], № 18 П-т невідомої худ [ожник] Ге Н. Н., п [олотно] о [лія] /.../» [9, 191].

У 1936 р. з Конотопського музею до КДМРМ були передані як твори живопису і графіки та скульптури, автором яких вважався М. Ге (повідомлено кандидатом мистецтвознавства Оленою Корусь, укладачкою каталогу скульптури НМ ККГ: Портрет П. М. Ге, сина художника. 1863. Бюст. Гіпс тонований. 35,5 x 15,5 x 10,5. Праворуч на зрізі бюста: 12 мая 863 Флоренція. Ск–37; Портрет В. Г. Белінського. 1871. Бюст. Гіпс тонований. 63,5 x 35,5 x 28,5. Справа на зрізі бюста: Н. Ге 1871 С.П.б. Спереду, на книзі: В. Г. Бьлинскій. Ск–34; Портрет Л. Н. Толстого. 1890. Бюст. Гіпс тонований. 73,5 x 49,5 x 30,5. На тильному боці: Льпиль Н. Ге 1890, на передньому: Левь Толстой. Ск–35. Скульптурний твір «Портрет М. М. Ге» (1873, бюст, гіпс. 60,5 x 50,5 x 30. Внизу: 1873 г. Ск–36), який поступив до КМДРМ з авторством М. Ге у подальшому визначений М. Факторовичем як робота Пармена Забелло (Забіли).

Згадаймо, що у «Відомостях про Конотопський округовий музей» (1925) йшлося про скульптурні твори М. М. Ге, які на той час перебували у Конотопському музеї: «.../ Олександр II верхи на коні (ескіз із глини) його ж: бюст Белінського, Толстого, головки хлопчика (гіпс), два бюста Н. Н. Ге невідомих майстрів (гіпс)». З цього списку відомо, що в НМ ККГ на сьогодні зберігаються чотири твори: «Портрет В. Г. Белінського», «Портрет Л. М. Толстого», «Портрет П. М. Ге, сина худож-

ника» роботи М. Ге та «Портрет М. М. Ге» Пармена Забіли. Серед ука-заних у документі: «два бюста Н. Н. Ге невідомих майстрів (гіпс)» як виявилось, один («Портрет М. М. Ге» Пармена Забіли) перебуває у зі-бранні НМ ККГ, а другий – («Портрет М. М. Ге») цього ж автора – у зібранні Конотопського краєзнавчого музею.

Друга хвиля переміщення творів М. Ге з Конотопського музею до КДМРМ очевидно обумовлена підготовкою ювілейної виставки до 125-річчя від дня народження Миколи Ге, яка відбулася у середині 1950-х років. У переліку творів М. Ге, вміщеного у каталозі виставки митця (1958) зазначено два твори, які надійшли з Конотопського міжрайонного музею до КДМРМ: «Доглядальниця» (1890), Чоловіча голова. Етюд для картини «Суд Синедріона». Повинен смерті» (1892) [Таблиця]. Нато-мість переданих творів було більше. У статті «Микола Миколайович Ге і Конотопський повіт» її авторка навела документ з архіву Конотопського краєзнавчого музею (без посилання на джерело) – копію акту від 12 сер-пня 1955 р., за яким Конотопський краєзнавчий музей на основі наказу № 1023 Міністерства культури УРСР від 16 липня 1955 р. в особі дирек-тора музею Москальова Івана Воніфатійовича передав Київському му-зею російського мистецтва в особі наукового працівника Торопчиної Світлани Володимирівни шість художніх творів М. Ге [26, 192]. Моти-вацією до подібного руху музейних експонатів послугувала невідповід-ність цих творів профілю краєзнавчого музею.

Перелік цих шести творів зустрічаємо в книзі вступу Конотопсь-кого музею: «Портрет молодого чоловіка», полотно, олія; 36x39, інв. № 1415; «Біля ліжка помираючого», ескіз, полотно, олія, інв. № 1104; «Зима», ескіз, полотно, олія розмір 33,5x37, інв. № 1324; «Портрет жінки у голубому», етюд написаний у Італії, полотно, олія 59x73, інв. № 1101; «Портрет скульптора Гінзбурга», етюд, полотно, олія 45x60, інв. № 1103; «Весна», ескіз полотно, олія розмір 34,4x43, інв. № 1325 [13].

Подібна практика щодо передання мистецьких творів з краєзнав-чих до художніх музеїв явище не поодиноке в музейному житті Украї-ни і Сумщини зокрема. Формулювання «невідповідність експонатів профілю музею» передбачало насамперед відсутність відповідних умов зберігання мистецьких творів, що призводило до руйнації фарбо-вого шару та основи твору. Більшість експонатів цієї групи збереження потребували реставрації, чого краєзнавчі музеї, як правило, не мали можливості зробити через відсутність фахівців. У вищезазначеному випадку мало місце бажання КДМРМ збільшити монографічну збірку творів Миколи Ге, враховуючи той факт, що 15 творів М. Ге зникло пі-сля окупації Києва німцями [19, 67–71]. Нагадаємо, що серед зниклих творів митця – твір у техніці олійного живопису «Христос у багряни-ці» (1870 ?), який було передано у 1936 р. з Конотопського музею до

КДМРМ. Маємо звернути увагу й на те, що з 1939 р. Конотоп вже знаходився у складі Сумської області. Відповідно музей цього міста мав узгоджувати питання щодо передання предметів основного фонду музею з обласним управлінням культури.

У свою чергу, КДМРМ передав із вищезазначеного списку три твори живопису пензля М. Ге до Сумського художнього музею: «Зима» (1890-ті. Полотно, олія. 24,5х34,5, Ж-600); «Портрет жінки у голубому». (Полотно, олія. 75х61,5. Ж-565); «Портрет молодої людини», (1890. Полотно, олія. 36х38. Ж-599) [3, 91]. Безповоротна передача трьох творів М. Ге була здійснена на основі розпорядження Міністерства культури УРСР «Про передачу художніх творів в постійне користування Сумському державному художньому музею» [3, 92]. Отже, входження цих творів до сумського музейного зібрання задокументовано актом вступу від 1 квітня 1963 року. У музейних інвентарних картках на ці твори є запис про те, що зі слів тодішнього директора сумського музею Михайла Матвійовича Комарова ці твори М. Ге перебували в Конотопському краєзнавчому музеї.

Виникає логічне запитання: чому київський музей позбавився робіт М. Ге, які він забрав у 1955 р. з Конотопа? Цьому є подвійне пояснення. По-перше, проблема авторства, яке очевидно викликало сумніви у фахівців київського музею, насамперед в головного зберігача фондів Емми Аркадіївни Бабаєвої (1920–2014) та завідувача відділом мистецтва другої половини ХІХ ст. Михайла Давидовича Факторовича (1921–2012). Саме підписи цих музейних співробітників присутні в акті № 3 від 1 квітня 1963 р. про безповоротну передачу експонатів з КДМРМ від 25 березня 1963 року. Особливу увагу в своїй музейній роботі М. Факторович приділяв дослідженню творчості Миколи Ге. Найбільшої інтенсивності дослідницький процес набув у період підготовки та проведенні виставки творів М. Ге у 1956–57 рр. у КДМРМ. Правда, основну увагу вченого привернули пейзажі М. Ге, які й стали темою кандидатської дисертації, захищеної вченим у 1969 році [24]. У своїх спогадах, М. Факторович, зокрема зазначав: «У ході підготовки виставки мені належало осмислити особливості нашої колекції Ге, де зосереджено велику кількість пейзажів, визначити їх місце у творчому процесі художника, виявити, чим і якою мірою київські твори пов'язані, збігаються з художницькими задумами, концепціями його творчості на різних етапах» [4, 56–57].

Підтвердженням сумнівам фахівців, які добре знали на творчій спадщині М. Ге (Е. Бабаєва та М. Факторович), щодо авторства вищезгаданих трьох творів знаходимо у вищезазначеному акті, де напроти творів «Зима» та «Портрет молодої людини» поставлено знак питання. У першому випадку напис здійснено синім чорнилом, у другому – у друкованому вигляді. Напроти назви «Портрету жінки у голубому»

поставлено слово «копія» також зі знаком питання [3]. Останній випадок з атрибуцією твору М. Ге можливо ускладнювався втратою мистецької якості у процесі копіювання.

Наступного року «Портрет жінки у голубому» та «Портрет молоді людини» були реставровані в Києві в Державній науково-дослідній реставраційній майстерні. Ці три роботи М. Ге відсутні в каталозі виставки, а значить їх не було й на виставці в столиці України. Очевидно у музейних працівників з'явилися сумніви щодо мистецької якості творів, їх автентичності, повторенні або копії («Портрет жінки у голубому»). До цього слід додати й невідповідний стан до експонування цих творів, що підтвердилося фактом подальшої реставрації двох полотен.

Важко сказати, за якими ознаками науковці піддали сумнівам авторство М. Ге у «Портреті молоді людини». Зайва деталізація аж до дрібниць, підпис у верхньому правому куті у вигляді монограми з перепленими двома літерами Н і Г, мистецька якість, що не відповідала майстерності М. Ге? Звернімо увагу на підпис, який своєю шрифтовою композицією та місцем її розташування ніби підкреслює її унікальність, а водночас і відмінність від підписів М. Ге. Маємо на увазі Миколу Гемолодшого, який вправно володів рисунком, займався живописом. Розуміємо, що ця версія щодо авторства «Портрета молоді людини» М. Гемолодшого можлива за умови підкріплення порівнянням аналогічних живописних творів сина видатного митця, а також сигнатур на його творах.

Очевидно твору «Зима» (1890-ті) М. Ге, переданого до художнього музею Сум мистецькі якості стали тим вирішальним чинником, який переважив авторство М. Ге не на користь цього майстра не тільки тематичної картини і портрету, але й пейзажного живопису. Знавець цієї сторони творчості М. Ге Михайло Факторович у своїй дисертації зокрема відзначав про пожвавлення інтересу до цього жанру художника в кінці 80-х – на початку 90 рр. XIX століття. Подібний висновок ґрунтувався на аналізі пейзажних творів «Місячна ніч. Хутір Іванівський», «Місячна ніч. Став на хуторі Іванівському», «Схід місяця», «Світанок. Хутір Іванівський», який дисертант виконав уперше [24, 16]. Але, поперше, у цьому переліку відсутні зимові пейзажі, а по-друге, написання пейзажу цієї пори року поєднано з тими труднощами, з якими художник стикається на мотиві, якщо він пише етюд безпосередньо на природі. Все це не могло не відбитися на майстерності етюду.

Не будемо забувати, що до числа «57 картин» М. Ге попали твори тих митців, які приїжджали на хутір до М. Ге з метою удосконалення своєї майстерності в галузі живопису: Степан Яремич (1869–1939), Олександр Курінний (1865–1944), Михайло Теплов (1862–1958), Лев Ковальський (1870–1937). Останній, учень Київської рисувальної школи Миколи Мурашка на канікулах періодично приїжджав на хутір.

Маститий художник подарував Л. Ковальському декілька своїх робіт. У свою чергу, Л. Ковальський малював членів родини Ге та Забіл. На двох рисунках, виконаних у 1899 та 1902 рр. художник зобразив Катерину Забілу. У першому випадку – у три чверті, у манері, схожій на Михайла Врубеля. На другому (1902) – чітке профільне зображення голови жінки у шляпі. У лівому нижньому куті цих творів зроблено напис олівцем (?): на портреті 1899 р.: «к. о. м. 589», на портреті 1902 р.: «к. о. м. 590». Три літери «к. о. м.» є скороченням від назви «Конотопський округовий музей». У правому нижньому куті авторський напис: на портреті 1899 р.: «99 хуторь», на портреті 1902 р.: «902 хуторь». Над цими написами на обох портретних зображеннях автор помістив монограму у вигляді кола та прихованих у ньому ініціалах. Портрети із зображенням К. Забіли надійшли у середині 1920-х рр. до Конотопського музею, а в 1936 р. передані звідти до КДМРМ як твори М. Ге. Згодом, після їх вивчення фахівцями були переатрибутовані й отримали авторство Лева Ковальського. Здобута цим художником у Київській рисувальній школі фахова мистецька освіта, потребувала від митця коригування ремісничих навичок від М. Ге, до якого на хутір неодноразово навідувався молодий митець. У подальшому Л. Ковальський опановував мистецтво у Парижі, Мюнхені та Краківській академії мистецтв. Портрети Катерини Забіли роботи Л. Ковальського знайшли місце серед переліку інших творів художника у статті кандидата мистецтвознавства Ірини Ходак [25, 89].

Серед творів М. Ге, які побутували у Конотопському музеї і також були передані у 1936 р. до КДМРМ був «Портрет Петра Миколайовича Ге» (1880), який отримав авторство Миколи Ге-молодшого. Профільне зображення брата виконано на папері графітним олівцем та вугіллям. Значний розмір аркуша (56x42) свідчить про те, що автор рисунка відчував свою здатність у вирішенні складних завдань, яке ставить перед митцем виконання портрету. Художник зміг не тільки передати схожість портретованої рідної особи, але й віднайти ракурс, який дозволить якнайбільше виявити характер моделі. Достатньо порівняти цю роботу з портретом Петра Миколайовича Ге, сина художника роботи М. Ге-старшого для того, щоб переконатися в майстерності Миколи Ге-молодшого. Припускаємо, що на стадії надходження до Конотопського музею та під час його передачі до Києва портрет викликав сумніви стосовно приналежності Миколі Ге-старшому і значився «під питанням». Сумніви фахівців стосовно авторства портрета розвіяли спогади Іллі Рєпіна, які свідчили про майстерність М. Ге-молодшого як портретиста: «Батько [М. Ге-старший] показав мені портрет, який намалював Микола з брата [Петра Ге] свого. Чудовий, сміливий малюнок, широко і жваво схоплена схожість. Незважаючи на натуральну величину, малюнок був

виконаний художньо. Він близько підходив до стилю батька» [22, 307]. На те, що мова йдеться саме про вищевказаний портрет, свідчить не тільки похвала маститого художника щодо рисунку, але його розміру – в «натуральну величину». Напис «Николай Ге» поблизу плеча портретованого вказує на автора (спочатку приписаного музейниками М. Гестаршому»). Нижче – напис пером рукою портретованого, який свідчить про дарунок портрета матері від Петра Ге; тут же вказано також дату та місце виконання портрету «1880 года 29 марта хуторь».

Повернемося до списку з шести творів М. Ге, переміщених з Конотопського музею до КДМРМ. Три твори, як зазначалося вище, були передані до Конотопського музею. «Біла ліжка помираючого» вочевидь під час підготовки ювілейної виставки творів М. Ге 1956–1957 рр. зазнало зміни в назві на «Доглядальницю». Якщо в каталозі 1958 р. цю роботу зазначено як «Доглядальниця. Ескіз. Підмальовок» [19, 49], то в каталозі 1992 р. твір набуває більшої змістовності й подається у такій редакції: «Доглядальниця (Голод). Ескіз нездійсненої картини» [11, 83]. Натомість «Портрет скульптора Гінзбурга» та «Весна» відсутні в зібранні НМ ККГ. Можемо припустити, що ці твори були передані до інших музеїв. На виставці М. Ге у середині 1950-х експонувався етюд М. Ге «Голова чоловіка» до картини «Суд Синедріона. Повинен смерті» 1892 р., яка знаходиться у Державній Третяковській галереї. У музейному каталозі 1992 р. твір подано як «Голова чоловіка. Етюд для фігури розбійника одного з варіантів картини «Розп'яття», знищеної художником» [11, 83]. У цих каталогах зазначений однаковий шлях надходження твору – у 1956 р. з «Конотопського краєзнавчого музею». Щодо твору «Голова чоловіка», то незрозумілим є те, що співпадаючи у часі надходження з Конотопського музею (1956) з шістьма іншими творами М. Ге, він відсутній у списку копії акту від 12 серпня 1955 року.

Твори, що надходили до музеїв потребували атрибуції щонайменше в частині встановлення авторства. Почасти виконання цієї роботи потребувало спеціальних знань та умінь, якими не завжди володіли тогочасні музейні працівники. Звернемося знову до вищевказаного архівного документа М. Вайнштейна у частині: «/.../ кілька сумнівних (приписуваних йому) творів Ге /.../». Очевидно, дописувач мав на увазі, що: 1) твори не мали підпису виконавця твору й засвідчували б авторство М. Ге; 2) відсутність написів на зворотньому боці твору або рамі, які могли б також допомогти в ідентифікації М. Ге як виконавця роботи; 3) твори, які своїми мистецькими якостями не співвідносилися з уявленнями щодо мистецької манери М. Ге. До останнього розділу слід віднести твір М. Ге, який зазначено у музейній документації під назвою «Мандруючі музики» (1854, полотно, олія. 65,5x51,5, КВ–29/1039. ТМ–128) [26, 30]. Шлях надходження твору в книзі вступу за-

значено у такий спосіб: «знайдено при відновленні музею». Подібне формулювання зустрічаємо по відношенню до інших творів мистецтва із зібрання цього музею, наприклад, до полотен Михайла Мамонтова. Пропонуємо скоригувати назву твору на: «Музики-мандрівники», яку й будемо використовувати в нашій статті.

Скоріше за все, «Музики-мандрівники» надійшли до Конотопського музею у середині – другій половині 1920-х років (1925 ?) разом з іншими творами М. Ге з Борзни. Одним із головних аргументів на користь авторства М. Ге цього твору є підпис у нижньому лівому куті твору червоною фарбою, який складається з чітко видимої літери Н та року виконання: 1854. Між літерою «Н» і цифрами ледь видніються абриси ледь помітної, але не читабельної літери. Можливо, це була літера Г і в такому разі причетність цієї роботи пензлю Миколи Ге виглядає дуже ймовірним. Слід розуміти, що лише рентгенографічне дослідження цієї ділянки полотна може підтвердити або спростувати нашу гіпотезу. Якщо перша літера вказує на ім'я автора Н [иколай], то ймовірна друга – на прізвище виконавця Г [е]. Питання підпису митцем цієї роботи дотичне взагалі до того, яким чином М. Ге підписував свої твори. Побіжний аналіз призвів нас до наступного висновку. У кінці 1850-х рр., під час перебування в Італії митець залишав підпис: Н. Ге («Портрет Анни Петрівни Ге, уродженої Забіли, дружини художника» (1858, НМ «ККГ»). Скорочення до літер ініціалів також зустрічаємо і в 1890-х рр. Повернення до подібної форми сигнатури можливо пов'язано із змінами у поглядах художника на мистецтво, ролі та місця художника у суспільстві. Відповідно зазнала змін і мистецька манера: від пізнього романтизму ранніх робіт до експресіонізму пізнього періоду творчості.

Але для нас у цій історії атрибуції найбільш важливим є наявність року виконання твору (як виявилось, копії) : 1854. Саме у цей час молодий М. Ге четвертий рік поспіль навчався в Імператорській академії мистецтв у Санкт-Петербурзі. За два роки до цього пішов з життя Карл Брюллов (1799–1852), який з 1836 р. був професором академії. М. Ге не був учнем К. Брюллова на відміну від Тараса Шевченка або Аполлона Мокрицького. Останні роки свого життя (1850–1852) Великий Карл перебував за кордоном, в Іспанії та Італії. Проте поклоніння учнів академії перед майстерністю художника, який прагнув передавати на своїх полотнах сильні, яскраві емоції та шукав драматичність в їх проявах, в роки академічного навчання М. Ге було дуже сильним.

У своїх спогадах «Життя художника шістдесятих років» (1893) М. Ге зокрема зазначав, що він, так само, як й інші, прагнув потрапити до академії, щоб «бачити Брюллова» та його твори. Саме про них та їхнього виконавця слава розповсюдилася далеко за межі Північної Пальміри. А після того, як М. Ге познайомився зі славнозвісним полот-

ном «Загибель Помпеї» (1830–1833), М. Ге нічого не міг бачити: «все заслоняла собою Помпея» [18, 212]. Протягом академічного курсу навчання учнів супроводжувалося настановами і роздумами К. Брюллова щодо малюнку, живопису, задуму картини та призначення мистецтва. Все це сприймалося молодими художниками як своєрідний заповіт митця: «/.../ за яким ми всі, його учні за духом, за ним йшли» [18, 212]. Про вплив К. Брюллова на М. Ге відзначав Ілля Рєпін: «Він усе ще залишався тоді під сильним впливом Брюллова, якого любив завжди. Етюди одразу впадали у вічі певністю манери Брюллова, наслідуванням його тонкого енергійного малюнка і логічно добре студійованим моделюванням. Ескізи складних композицій – «Смерть Віргінії», «Руйнування Єрусалима» та інші в багатьох варіантах – все сильно нагадували «Останній день Помпеї» [22, 298]. Принагідно відзначимо, що І. Рєпін відвідав М. Ге на хуторі Іванівському восени 1880 р., перебуваючи в гостях у колеги по мистецтву дві доби. Там же написав і портрет М. Ге, який у подальшому експонувався на ІХ пересувній виставці.

Показовою в цьому сенсі є історія, яку переповідав М. Ге в своїх спогадах про академію. Побачивши незакінчену картину К. Брюллова «Портрет Ю. П. Самойлової, яка уходить з балу з прийомною дочкою Амацилією Паччіні» (не пізніше 1842, полотно, олія. 249x147. ДРМ, СПб) М. Ге зрозумів те, яким чином потрібно написати руку на своєму етюді. Це відразу помітили товариші. Один з них емоційно відреагував: «Ого! Справжній Брюллов» [6, 24].

Перебування Карла Брюллова в Італії у 1823–1835 рр. ознаменувалося для молодого художника не тільки написанням картини, яка стала його головною працею, але й вивченням класичного мистецтва та створенням численних композицій, темою яких стало італійське народне життя. Серед них нашу увагу привернуло невелике за розміром полотно «Піфферарі перед образом мадонни» (1825, полотно, олія. 53,5x42,5. Державна Третьяковська галерея). На ньому зображено дві постаті – старшого за віком чоловіка у плащі, який тримає в руках музичний інструмент, схожий на волинку та юнака з довгим волоссям, одягнутого також у плащ і який також тримає в руках музичний інструмент, схожий на сопілку. Це музики-мандрівники. Назва «піфферарі» походить від музичного інструменту «піффері». Погляди музик спрямовані до верху, де на кам'яній стіні в різьбленій дерев'яній (?) рамі овальної форми вміщено зображення Богоматері зі схрещеними руками. Стіна з аркою, що утворює вхідний отвір зі ступенями та частинами колон з каннелюрами на них вказує на залишки якоїсь стародавньої будівлі на цьому місці. Образ мадонни захищає від опадів дерев'яний навіс зверху. На ньому підвішений ліхтар із запаленою свічкою (?), що підкреслює шанобливе ставлення мешканців цієї округи до

об'єкта поклоніння. Праворуч від фігури юнака пейзаж, що представляє собою пагорби, на одному з них – частина вежі.

Цю саму композицію М. Ге повторює в роботі «Музики-мандрівники» (1854) з Конотопського музею. Її розміри відрізняються від оригіналу в більшій бік: висота: 65,5 (Конотоп) – 53,5 (ДТГ); ширина: 51,5 (Конотоп) – 42,5 (ДТГ). Подібною відмінністю молодий М. Ге ніби підкреслює свою обізнаність з правилами копіювання. Копійний твір повинен відрізнятися розмірами від оригіналу за виключенням особливих випадків. Але в цілому конотопська робота витримана в масштабі щодо співвідношення архітектури до людських постатей. Деякі розбіжності спостерігаємо у малюнку рис обличчя юнака. Видно, що автор копії не мав навичок вписувати фігуру в пейзаж (на відміну від К. Брюллова), не будуючи конструктивно голову, але лише механічно перемальовуючи її. Увесь цей процес ускладнювався тим, що потрібно було рисунок «доповнювати» живописом. Якщо в частині передання вірності фігур по відношенню до архітектури спостерігаємо бажання М. Ге максимально дотримуватися оригіналу, то в дрібних деталях він губиться. Та це не дивно – чи можливо перемальовати «один до одного», наприклад, крону дерева у всіх подробицях? Звісно, ні. Головне завдання копіїст вбачав не в цьому. Акцентоване К. Брюлловим зіткнення світла й тіні, що йде по діагоналі виявляє тим самим композиційний вузол твору.

Зрозуміло, що передати копіїсту відповідно до оригіналу колорит картини є завданням непростим, а в даному випадку й малоймовірним. Колорит оригіналу по відношенню до копії насправді виглядає більш теплим. Зрозуміло, що виконання копії потребувало від її виконавця безпосередню роботу з оригіналу. Та чи був він доступний М. Ге? Ми не знаємо достеменно мотиву звернення М. Ге саме до цього сюжету, але спробуємо визначити його як школу організації картинного простору, засвоєння прийомів поєднання фігур з пейзажем. Виконання копій з творів видатних художників, в основному італійських шкіл епохи Відродження було одним з компонентів навчального процесу в академії. У даному разі ми розділяємо рисунки з античної скульптури, які власне й складали основу навчання від копій творів живопису. Справа не тільки у видовій відмінності (графіка–скульптура), скільки в її завданнях. Якщо головна увага рисунка зосереджена на передачі анатомічних особливостей людини, її пропорцій, то в живописній копії до рисунку додається також і колористика.

Методологія написання картини у К. Брюллова полягала в поєднанні знань академічного рисунка з натурним. Сам митець виконав під час навчання в академії рисунок групи Лаокоона з дітьми 40 разів! І міг у кінці намалювати цю групу по пам'яті. Копії з творів живопису К. Брюллов розумів як своєрідну співбесіду з митцем. У картинній гале-

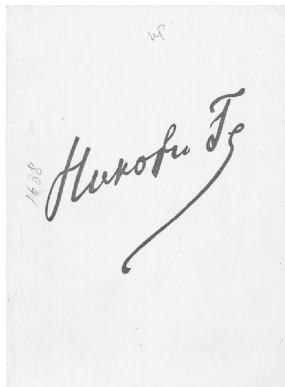

Рис. 3. Обкладинка каталогу виставки творів Миколи Ге у КДМРМ. 1958

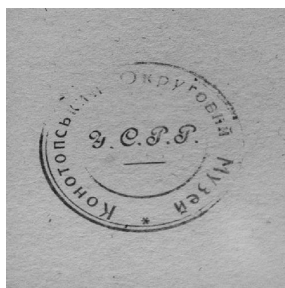

Рис. 1. Штамп Конотопського округового музею на звороті твору «Портрет Петра Миколайовича Ге» Миколи Ге (молодшого)

Рис. 2. Микола Ге. Музики-мандрівники. 1854. Копія з картини Карла Брюллова «Піфферарі перед образом мадонни» (1825). Конотопський міський краєзнавчий музей ім. О.М. Лазаревського

Рис. 4. Обкладинка роботи Василя Кричевського. Шрифт Георгія Нарбута. Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського

реї Дрездена він копіював зображення голови Христа у терновому вінку Гвідо Рені (1575–1642); у Ватикані «Афінську школу» Рафаеля Санті (1483–1520). Якщо у першому випадку цей процес зайняв один день, то в другому майже два роки, що й не дивно, адже пояснюється значною кількістю фігур. Користь від роботи художника над копією К. Брюллов вбачав і в тому, що саме копія з «Афінської школи»: «/.../ веде художника набагато надійніше до мети, ніж усі академії по запровадженню яких не бачимо ми і тіні художників XV століття» [6, 59]. У свою чергу, твори К. Брюллова ставали взірцем для декількох поколінь митців, які копіювали їх, намагаючись розкрити, насамперед живописну майстерність видатного художника. Наприклад, племінник К. Брюллова Павло Соколов (1821–1899) виконав копію з картини К. Брюллова «Смерть Інесси де Кастро» (1862, полотно, олія, 148x115. Сумський обласний художній музей ім. Н. Онацького). Відомо, що К. Брюллов витратив на написання багатофігурної композиції («Смерть Інесси де Кастро, морганатичної дружини португальського інфанта дона Педро» (1834, полотно, олія, 213x290,5. ДРМ, СПб) 17 днів, показавши її потім на виставці у Мілані. Копія за розмірами удвічі менше за оригінал, але в основному в ній збережено відповідна колористика та вправний рисунок. Знаходячись у постійній експозиції сумського музею, картина завжди приваблювала глядачів не тільки майстерним виконанням, але й ефектною різьбленою рамою.

Звернення молодого М. Ге до копіювання твору К. Брюллова обумовлено й підсвідомим тяжінням до Італії. Найкращі учні академії, які отримували дві золоті медалі за роки навчання ставали пенсіонерами академії з правом шестирічного перебування в Італії. Вже через рік після конотопської копії М. Ге отримав малу золоту медаль за картину «Ахіллес, який оплакує Патрокла», а через два роки, у 1856 р. – велику золоту медаль за картину «Аендорська чарівниця викликає тінь Самуїла» (1856). На італійській землі К. Брюллов написав «Загибель Помпеї» та роботи, в яких спостерігається бажання митця охопити в своїх творах різноманітні грані народного життя. Безумовно, до таких відносно й полотно «Піфферарі перед образом мадонни».

До образу мандрівного музики К. Брюллов звертається в графічній техніці у 1820-х роках («Піфферарі. 1820-ті. Папір, сепія, пензель. 56,5x40, ДРМ, СПб). Тема самотньої фігури музики, який грає на волінці насичується іншими змістовними обертонами. На відміну від попередньої композиції художник акцентує увагу на портретних особливостях чоловіка, а також хлопчика, який сидить поряд, накрившись плащем. Суто життєва сцена позбавлена театральності, але в ній присутні світлотіньові контрасти, що надають твору романтичної піднесеності. На відміну від твору 1825 р. графічна композиція відрізняється більшою жит-

тевою правдою та драматизмом. Зрозуміло, що графічний твір не був доступним для копіювання та й М. Ге приваблював більше живописний твір, оскільки в цей час засвоював техніку олійного живопису.

Слід зазначити, що італійський народний тип в особі мандрівного музики «піфферарі» зацікавив Олександра Іванова – автора полотна «Явлення Христа народу» (1837–1857), написаного під час перебування митця в Італії. На невеличкому за розмірами етюді художник зобразив голову хлопчика-піфферарі (1831–1834; папір на полотні, олія. 32x41, Державна Третяковська галерея).

Копійний твір М. Ге «Музики-мандрівники» періодично експонувався на виставках у Конотопському музеї під час відвідин якого й привернув увагу автора. Ще одним поштовхом до цього стала робота над атрибуцією мармурових барельєфів дітей Петра та Варвари Кочубеїв роботи українського скульптора Пармена Забіли (Забелло) із зібрання Сумського обласного краєзнавчого музею [21].

Залишається нез'ясованим, яким чином М. Ге міг мати доступ до оригіналу К. Брюллова. Відомо, що полотно «Піфферарі перед образом мадонни» знаходилось у зібранні графа Павла Ферзена (1800–1884), таємного радника та обер-егермейстера, який разом зі своєю першою дружиною підтримував тісні стосунки з творчою інтелігенцією (В. Жуковський, К. Брюллов та ін.). Колекціонерська пристрасть втілилася у П. Ферзена у збиранні портретів, серед яких були портретні зображення пензля К. Брюллова. Відомо, що «Піфферарі перед образом мадонни» експонувався на виставках в імператорській академії мистецтв (1825), Товаристві заохочення мистецтв (1826, 1851) у Санкт-Петербурзі (№ 124 «Група піфферарі»). На виставці 1851 р. М. Ге міг бачити цю роботу свого кумира, яка й стала об'єктом для копіювання.

Висновки. З 1921 по 1925 рр. мистецькі твори (57 картин і 5 скульптур), які приписувалися М. Ге та бібліотека художника були взяті на облік Борзнянським музеєм. На цьому етапі головну роль у формуванні колекції творів М. Ге в музеї та атрибуції його творів виконував Андронік Лазарчук.

У зв'язку з адміністративно-територіальною реформою та входженням Борзнянського району до Конотопської округи, а також введенням педагогічних курсів з Борзни до Конотопа, твори М. Ге і роботи тих художників, авторство яких могли приписувати М. Ге передаються до Конотопського округового музею.

У 1936 р. з Конотопського музею до КДМРМ були передані твори живопису, графіки та скульптури М. Ге. Деякі з них після проведеної атрибуції (у 1950-х рр.) отримують авторство художників Миколи Гемолодшого, Лева Ковальського. Переміщення творів обумовлене поповненням зібрання КДМРМ, який постав з Київської картинної галереї.

КОНОТОПСЬКІ ЧИТАННЯ – ВИПУСК XIV

Твори Миколи Ге, які перебували в Конотопському краєзнавчому музеї та були передані до Київського державного музею російського мистецтва у 1936 та 1956 роках

№ пор.	Назва твору	Рік виконання	Техніка	Розмір	Власник, інвентарний номер	Підпис художника, написи; відтворення
1	Доглядальниця Ескіз (підмальовок)	1890	Полотно, олія	61x78,5	Конотопський краєзнавчий музей Київський Державний музей російського мистецтва (з 1956 року) Ж-1153	
2	Чоловіча голова Етюд для картини «Суд Синедріона. Повинен смерті» 1892 року, яка знаходиться в Державній Третьяковській галереї	1892	Полотно, олія	72x59,5	Конотопський краєзнавчий музей Київський Державний музей російського мистецтва (з 1956 року) Ж-1152	Відтворено в Альбомі творів М. М. Ге, арк. 82
3	Христос в багрянці	1870 (?)	Полотно, олія	24x15	Конотопський мікрайонний музей Київський Державний музей російського мистецтва (з 1936 року) У-1277 Твір знаходиться у КДМРМ до 1941 р.	Праворуч унизу підпис: <i>Н. Ге</i> Зліва дата: <i>18...</i>
4	Портрет Петра Миколайовича Ге (нар. 1859 р.), сина художника	1853	Гіпс тонований	63,5x15,5x10,5	Конотопський мікрайонний музей Київський	Праворуч на зрізі плеча авторський напис: <i>12</i>

КОНОТОПСЬКІ ЧИТАННЯ – ВИПУСК XIV

№ пор.	Назва твору	Рік виконання	Техніка	Розмір	Власник, інвентарний номер	Підпис художника, написи, відтворення
					Державний музей російського мистецтва (з 1936 року) ск-37	мая 1863, Флоренція
5	Портрет Віссаріона Григоровича Белінського (1811–1848)	1871	Гіпс тонований	63,5x35,5x28,5	Конотопський міжрайонний музей Київський Державний музей російського мистецтва (з 1936 року) ск-34	Праворуч на зрізі плеча підпис: <i>Н. Ге. 1871. СПб</i> На постаменті спереду на коринті книги напис: <i>В. Г. Бєлінскій</i> Відтворено в Альбомі творів М. М. Ге, арк. 67

Николай Николаевич Ге. 1831–1894). Виставка произведений: каталог / сост. Э. А. Бабаева, М. Д. Факторович; под ред. О. М. Малашенко / Министерство культуры УССР, Киевский государственный музей русского искусства. Киев: Госуд. изд-во изобразит. ис-ва и муз. лит.-ры УССР, 1958. 79 с.; ил.

№ 1 – с. 49, № 2 – с. 50; № 3 – с. 69; № 4 – с. 62; № 5 – 62

Наведені відомості у каталозі – російською мовою. Переклад автора

Друга хвиля переміщення творів М. Ге з Конотопського музею до КДМРМ припадає на середину 1950-х рр. Головним чинником, який спричинив зміну адреси зберігання творів слід вважати підготовку до ювілейної виставки творів М. Ге, яка відбулась у Києві у 1956–1957 роках. Три твори живопису, які викликали сумніви в авторстві М. Ге, були передані у 1963 р. до Сумського обласного художнього музею.

Твір «Музики-мандрівники» (1854) є копією композиції «Піфферарі перед образом мадонни» (1825) Карда Брюллова та з великою долею вірогідності міг бути виконаний Миколою Ге під час захоплення мистецтвом цього художника. Пропонуємо подавати назву твору в та-

кий спосіб: Микола Ге. Музики-мандрівники. 1854. Копія з картини Карда Брюллова «Піфферарі перед образом мадонни» (1825).

Історія переміщення творів М. Ге з Конотопського музею до Києва висвітлює ще одну проблему, з якою повсякчас стикаються краєзнавчі музеї. Маємо на увазі ставлення цих музеїв та насамперед їхніх керівників до того, яким чином твори мистецтва корелюються зі специфікою зібрання. Ось чому так важливі в краєзнавчих музеях художні відділи, діяльність яких спрямовується у відповідному напрямку. У перспективі на їхній основі може бути створена картинна галерея на правах музейного відділу.

Джерела та література

1. Агеева Н. Виставки Михайла Врубеля в Києві. Історія та проблеми вивчення творчої спадщини. Антиквар. 2022. № 5–6 (128). С. 96–103.
2. Акічев Ш. Пам'ятні дати з історії Конотопщини. Харків: Мачулін, 2019. 312 с.
3. Акт № 3 від 1 квітня 1963 р. про безповоротну передачу експонатів з Київського державного музею російського мистецтва від 25 березня 1963 року. – Фондовий архів Сумського обласного художнього музею ім. Н. Осацького. Книга ПН–4. Акти постійного надходження. 1961–1965.
4. Алавердова Г. Незамінні люди існують. Антиквар. 2022. № 5–6 (128). С. 54–67.
5. Білокін С. В обороні української спадщини. Історик мистецтва Федір Ернст. Київ: Інститут історії України НАН України. 2006. 355 с. 6. Брюллов в письмах, документах і воспоминаниях современников / сост. и авт. предисл. Н. Г. Машковцев. Изд. 2-е, доп. Москва: Изд-во Академии художеств СССР, 1961. 317 с.
7. Відомості про Конотопський округовий музей (Чернігів. обл.). Матеріали до видання «Музеї України». – Відділ рукописних фондів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського НАН України, ф. 13–5, од. зб. 367, арк. 4–4 зв.
8. В.И. Ленин и изобразительное искусство. Документы, письма, воспоминания / авт.-сост., авт. вст. ст. и коммент. В. В. Шлеев. Москва: Изобразительное искусство, 1977. 552 с.
9. Капырина С.Л. Хутор Ивановский и его обитатели // Николай Ге. Вектор судьбы и творчества: матер. междунар. научн. конф. Архивные публикации / Гос. Третьяк. галерея: сб. ст. / научн. ред., сост. Т. Л. Карпова. Москва: Гос. ин-т искусствознания, 2014. С. 176–195. URL: https://sias.ru/upload/iblock/4c2/2014_ge_400.pdf.
10. Карл Брюллов: альбом / авт. текста и сост. М. М. Ракова. Москва: Изобразительное искусство, 1988. 270 с. [Без пагінації].
11. Каталог живописи. Русская живопись второй половины XIX – начала XX века / Киевский музей русского искусства / научн. ред. М. Д. Факторович. Киев, 1992. Вып II. 255 с.
12. Каталог произведений Киевского музея русского искусства, утраченных в годы Великой Отечественной войны 1941–1945 гг. (живопись, графика). Киев, 1994.
13. Книга вступу №1 Конотопського міського краєзнавчого музею імені О. М. Лазаревського від 10. 09. 1943.

14. Лист О. Поплавського до Ф. Ернста від 02. 06. 1927. Конотоп, Музей, Лизогубівська, 17. – Відділ рукописних фондів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України, ф. 13–3/65, арк. 15.
15. Маліношевський А. З історії Конотопського окружного музею. 1927 // Репресоване краєзнавство (20–30-і роки) / Інститут історії України, Всеукраїнська спілка краєзнавців. Київ: Рідний край; Хмельницький редакційно-видавничий відділ, 1991. 478 с.
16. Мистецькі збірки в краєзнавчих музеях: комплектування, дослідження і популяризація. Матеріали обласної музейної науково-практичної конференції. Конотоп, 1996. 24 с.
17. Недогарко О. Штрихи к портрету. Панорама (Суми). 2013. 12–19 июня. № 24(758). С. А 17.
18. Николай Николаевич Ге. Письма, статьи, критика, воспоминания современников / вст. ст., сост. и примеч. Н. Ю. Зограф. Москва: Искусство, 1978. 399 с.
19. Николай Николаевич Ге. 1831–1894). Выставка произведений: каталог / сост. Э. А. Бабаева, М. Д. Факторович; под ред. О. М. Малашенко / Министерство культуры УССР, Киевский государственный музей русского искусства. Киев: Госуд. изд-во изобразит. ис-ва и муз. лит.-ры УССР, 1958. 79 с.
20. Побожій С. «Необхідно пожертвувати... честю» (про трагічну долю одного музейного працівника). Сумська старовина. 1998. №№ III–IV. С.55–60. URL: https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/57453/5/Pobozhii_Neobkhidno_pozhertvuvaty.pdf.
21. Побожій С. Портрети Кочубеїв на барельєфах Пармена Забіли. Іконографія. Гіпотези. Краєзнавчий збірник: статті й повідомлення [4] / За ред. В. С. Терентьєва / Сумський обласний краєзнавчий музей. Суми: Університетська книга, 2020. С. 41–67. URL : <https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-ownload/123456789/89154/1/Pobozhyi.pdf>.
22. Репин И. Е. Далекое близкое. Под ред. и вст. ст. К. Чуковского. [Москва] : Изд-во Академии художеств СССР, 1961. 510 с.
23. Розпорядження № 2-р Міністерства культури Української РСР від 04 січня 1963 р. «Про передачу художніх творів в постійне користування Сумському державному художньому музею». – Фондовий архів Сумського обласного художнього музею ім. Н. Онацького. Книга ПН–4. Акти постійного надходження. 1961–1965. С. 92.
24. Факторович М.Д. Проблема пейзажа в творчестве Н. Н. Ге: автореферат на соискание ученой степени канд. искусствовед. Москва, 1969. 22 с.
25. Ходак І. Художня освіта в київській школі друкарської справи: традиції персоналії, мистецькі пріоритети. Друкарство. 2004. № 3 (56). С. 86–90.
26. Шульга В.І. Микола Миколайович Ге і Конотопський повіт. Конотопські читання / Конотопський міський краєзнавчий музей ім. О. М. Лазаревського та ін. Конотоп: ТОВ «Офіс-Центр», 2012. Вип. III. С. 192. С. 190–192.
27. Щербаківський Д., Ернст Ф. Український портрет. Виставка українського портрету XVII–XX ст. / Всеукраїнський історичний музей ім. Т. Шевченка. Київ, 1925. 66 с. Во 693958. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
28. 100 перлин музею: каталог / упоряд.: І. М. Капустіна та ін. ; редкол.: О. В. Шинкаренко та ін. / від. культури і туризму Конотоп. міськ. ради Сум. обл., Конотоп. міськ. краєзн. музей ім. О. М. Лазаревського, [Укр. культур. фонд]. Конотоп ; Ніжин : Лисенко М. М. [вид.], 2018. 63

Подолька Н.С.

**Між наукою та суспільством
(науково-популярні видання Сумського краю
кінця XIX – початку XX ст.)**

Необхідність вивчення виникнення та розповсюдження української науково-популярної книги у кінці XIX – на початку XX ст. визнається одним із таких основних чинників як зміни на сучасному українському книжковому ринку. А отже, інтерес до такого вирішального етапу розвитку української книжкової справи носить не тільки науково-історичний характер. Кінець XIX ст. розглядається у плані актуалізації знань видавців цього часу та використання їх досвіду у сучасних книгознавчих процесах.

Видання науково-популярних творів можна розглядати як складову українського видавничого руху та дієвий чинник популяризації наукових знань. Такі книги несли у світ читачеві науковий фактаж, слугували навчальними підручниками й посібниками, просто давали практичні поради господарського та економічного змісту.

Характерною рисою сучасного науково-дослідницького процесу в галузі журналістики, видавничої справи, книгознавства є безпосереднє звернення до першоджерел, що забезпечує об'єктивність аналізу, запобігає свідомому чи несвідомому викривленню історії.

Науково-теоретичним підґрунтям даного дослідження став «Каталог друкованої продукції 1861–1917 рр., створеної друкарнями Сумського краю: (Матеріали до бібліографічного репертуару)», у якому використано бібліографічну базу покажчиків Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського а також матеріали, описані у численних бібліографічних джерелах: каталогах бібліотек, покажчиках, музейних фондах [1]. Частина матеріалів була переглянута укладачем каталогу та автором цієї публікації *de visu*, опис інших уточнювався за бібліографічними джерелами.

Зазначимо також, що науково-популярні видання кінця XIX – початку XX ст. були предметом розгляду багатьох наукових публікацій М. М. Люзняка [2]. Проте посилань на видавничу продукцію друкарень Сумського краю у працях дослідниці ми не знаходимо. Цим посилюється актуальність даної розвідки.

Метою статті є: проаналізувати науково-популярні видання, що вийшли друком на території Сумського краю упродовж 1861 – 1917 рр., з точки зору характеру викладеної у них інформації; визначити їх роль у популяризації наукових даних.

Науково-популярні видання призначені здебільшого для широкого кола читачів, які не є спеціалістами конкретної галузі знань, головною вимогою для їх створення є доступний, популярний стиль викладу.

Популяризація самої науки виникла у XVIII столітті як засіб просвіти певних прошарків народу. Однак в цілому наукова популяризація – процес поступальний, прогресуючий у часі.

Саме науково-популярні видання були і залишаються вірними своєму функціональному призначенню – розповсюдженню та пропаганді досягнень наукових та інших соціальних знань серед широких кіл читачів, виконуючи при цьому важливу функцію соціального значення – здійснюючи зв'язок між наукою та суспільством, допомагаючи їм краще орієнтуватися у питаннях трудової та суспільної діяльності.

Якщо розглядати науково-популярні видання з точки зору характеру викладеної у них інформації, то в першу чергу варто згадати властиву їм універсальність тематики. Вони присвячені будь-якій галузі знань науки, техніки, літератури, мистецтва. Причому постановка та вирішення проблем, що розглядаються, доволі різноманітні.

Що ж стосується просвітницьких видань для масового читання, то їх основним завданням є пробудити у широких кіл читачів інтерес до науки, розширити їх знання про життя, допомогти глибше зрозуміти їх. Адже в результаті ознайомлення з науково-популярними виданнями розширюється кругозір читача, розвивається інтелект, виробляються навички наукового мислення. Видання цього виду не передбачають обов'язкового застосування здобутих знань на практиці, хоча у деяких випадках знання можуть бути використані читачами у їх діяльності.

Науково-популярну книжку, власне її появу в кінці XIX – на початку XX ст. покликали до життя практичні потреби суспільства. Зрештою, про неї можна говорити, як про поліфункціональну, як таку, що містила наукові факти, вчила, давала поради практичного змісту та характеру, виконуючи при цьому і своєрідну мегафункцію – демонструвала рівень мови. А здобутки науки потрібно було популяризувати доступними для масового читача засобами і не як якийсь феномен, а як явище універсального змісту.

Згідно з сучасними дослідженнями, за читацькою адресою науково-популярні видання поділяються на такі, що розраховані: а) на масового читача; б) на осіб, що не є фахівцями у галузі, яка розглядається (де група читачів не володіє спеціальною науковою підготовкою до сприйняття даної роботи, при тому, що загальноосвітній рівень їх може бути різним); в) на фахівців, що працюють у суміжних галузях науки.

У кінці XIX століття науково-популярні видання, так звані книги для народу, мали просвітницький характер. Популяризатори вважали, що вони повинні допомогти масовому читачеві осмислити свій по-

вськденний побут, встановити його роль та зв'язок з виробничою діяльністю всього людства, допомогти йому удосконалити процес праці, дати йому основні гігієнічні навички, а заодно й виробити цілісний світогляд. І багато в чому це завдання вдалося вирішити. Бо саме книговидання – це сфера духовного виробництва, адже книга – це виробництво, розподіл і відтворення її як способу відображення і засобу формування індивідуальної, групової і суспільної свідомості.

Основний тягар з популяризації наукових досягнень того часу лягав, зазвичай, на викладачів навчальних закладів. Розвиток суспільства після шкільної реформи 1864 року вимагав збільшення кількості вчителів.

Перші учительські інститути були відкриті 1872 року в С.-Петербурзі, Москві і Тбілісі. 25 жовтня 1874 року в Глухові був відкритий перший в Україні учительський інститут – трьохрічний спеціальний навчальний заклад, який готував вчителів для міських шкіл.

При створенні інституту, враховуючи близькість міста до Курської і Орловської губерній, ставилась мета відгородити майбутніх вчителів від «неблагодатних впливів» українського середовища. Вищу освіту інститут не давав і студенти могли отримати тільки середню спеціальну освіту. Для інституту Глухівське земство віддало недобудований корпус земської лікарні з частиною садиби вартістю 20 тисяч карбованців. Половину цієї вартості земству компенсувала міська дума. За проектом відомого київського архітектора П. Шлейфера корпус було добудовано з додатковою триповерховою прибудовою з північно-східного боку і пристосовано для занять через два роки. Тимчасові приміщення інституту знаходились в будинку публічної бібліотеки і земського училища. До інституту приймалися тільки юнаки, в основному з заможних сімей. В ньому щорічно навчалось 75 студентів. З цієї кількості 15 вакансій надавалось у розпорядження і на утримання відомств, міських громад, земств, приватних, а також своєкоштных осіб. Попечителем інституту став Семен Артемович Терещенко (1839 – 1893), меценат та цукрозаводчик. Головним чином на його кошти в приміщенні інституту була відкрита домовна церква в ім'я святого Дмитра Ростовського. Після добудови триповерхової прибудови студенти жили в інтернаті (кімнатах) корпусу інституту.

Першим директором Глухівського інституту було призначено О. В. Білявського, який працював у Гатчинському сирітському інституті під керівництвом К. Душинського. Протягом двадцяти років за його наставництва йшли пошук і втілення прогресивних форм і методів навчання. Значним науковим доробком О. В. Білявського стала книга *«Исторический очерк развития элементарной школы в биографиях прославленных педагогов и правительственным уставам»* (Глухів, 1887).

У 1870 році було відкрито Глухівську чоловічу чотирикласну прогімназію, а у будинку жіночого повітового училища – Глухівську жіночу

прогімназію. Начальницею жіночої прогімназії була обрана освічена і тактовна німкеня з Риги, дружина місцевого дворянина – О. І. Пігарева, головою педагогічної ради був обраний інспектор чоловічої прогімназії Ф. Є. Чуйкевич, а потім М. Ф. Лазаренко. У 1894 році жіноча прогімназія перетворюється в повну гімназію. У 1898 році, після смерті Пігаревої, її місце зайняла С. М. фон-дер-Бріген, яка після закінчення Смольного інституту і Бестужівських курсів з нових мов жила в маєтку, в селі Слоуті. Вона була ініціативною і енергійною особою. У 1903 році разом з гімназистками здійснила подорож-екскурсію за маршрутом: Глухів – Москва – Волга-Дон – Крим – Глухів. Опис цієї та ще двох екскурсій до Києва і південного Криму був виданий у Глухові окремою книгою «*Экскурсии воспитанниц Глуховской женской гимназии (в 1903, 1909 и 1910 годах)*» за редакцією М. Григоревського у 1910 році. Змістовний текст цієї книги у дуже вдалій і захоплююче-емоційній формі написали гімназистки з літературними здібностями [3, 99 – 112].

Популярні географічні нариси та описи мандрівок мали допомогти масовому читачеві дати основні географічні знання, а заодно й виробити цілісний світогляд. Серед таких книги: Щербинин В. «*У святых киевских*» (Сумы, Тип. П. Вертикова, 1901), Липенский С. Н. «*Реки. Физ.-геогр. очерк*» (Ред. К. И. Кротов, Сумы, Тип. П. Вертикова, 1915), «*Харьковская губерния. Попул. геогр. очерк Харьков. губ.*» (Сост. П. М. Подпрятков, Ахтырка, Тип. И. Е. Певзнера, 1905).

Характерною особливістю кінця XIX – початку XX ст. стала поява численних історико-краєзнавчих досліджень.

У Сумській друкарні К. М. Пашкова в 1909 році було видано книгу «*Летопись Сумского Преображенского Собора*» священика Якова Левицького. На виданні існувала примітка: «издание в пользу бедных деревни Пришиба, Соборного прихода». Книга коштувала 15 коп. Видання було затверджене до друку Київським цензурним комітетом, продаж дозволявся наказом Харківської духовної консисторії від 4 вересня 1908 року за № 200050. Книга мала п'ять розділів: «Глава I. Прегніе Соборы. Глава II. Нынешний Соборъ. Глава III. Чудотворный образ Божіей Матери. Глава IV. Пребывание Петра Великого въ Сумахъ и посещение имъ Собора. Глава V. Краткія сведения о настоятеляхъ Сумскаго Собора». У цікавій і доступній для читача формі подавалися факти про заснування Соборного храму, його побудову, перебування в Сумах Петра I, появу чудодійної ікони Божої Матері «Корсунської», благочинну діяльність джерела, як-то царські грамоти та опис, зроблений архієпископом Філаретом (Д. І. Гумілевським). Книга має неабиякий інтерес для дослідників історії регіону, тому і сьогодні, хоча і невеличким накладом, здійснено її репринтне видання.

У друкарні А. Ш. Левіна в 1914 році побачило світ видання викладача Кролевецької чоловічої гімназії А. Д. Гур'єва *«История города Кролевца»*. Автор під час написання книги користувався цінними археографічними джерелами, зокрема публікаціями з журналу «Черниговские епархиальные известия» та описом церковних зібрань, зробленим архієпископом Філаретом (Д. Г. Гумілевським), працями Чернігівської архівної комісії та архівом міської управи. Більшість названих документів на сьогодні втрачені.

З Лебединської друкарні М. Є. Когона та А. Г. Солодовникова у 1909 році вийшов друком історичний нарис колезького радника, перекладача, літератора, краєзнавця Миколи Михайловича Гальковського *«Наказной гетман Полуботок»*, створений на основі багатого архіву В. Капніста у с. Михайлівка (нині Лебединський р-н., Сумська обл.).

Твори М. Гальковського за життя друкувалися не лише на Сумщині (Суми, Лебедин), а й у Москві. Педагог певний час очолював Лебединську і Білопільську чоловічі та Білопільську жіночу гімназії, викладав у Сумському духовному училищі, був гласним Лебединського земства, членом місцевого учительського союзу, здійснював археологічні дослідження.

У Роменській друкарні Б. Ционсона в 1898 році було надруковано книгу І. О. Курилова *«Роменская старина: Ист., стат. и быт. записки о городе Ромне и его обывателях от начала города до нашего времени. в 4 ч., с приб. ист. и стат. описания всех гор. церквей»*.

Сучасні дослідники і нині користуються спадщиною Івана Матвійовича Рябініна (1834 – 1912) – відомого путивльського історика і краєзнавця, статського радника, купця першої гільдії і дворянина. Працював він гласним Путивльського повітового земства, мировим суддею, земським начальником 5-ї дільниці Путивльського повіту. З 1881 протягом 14 років Рябінін І. М. був церковним старостою Спасо-Преображенського собору. Під його керівництвом протягом 1899 – 1900 років було здійснено капітальний ремонт собору та дзвіниці, а в 1903 – 1907 – реставрацію соборного іконостасу.

Рябінін І. М. є автором кількох книг та наукових публікацій з історії Путивля та його найвизначніших пам'яток: *«История о Путивле, уездном городе Курской губернии»* (Путивль, Типография М. И. Дьяконовой, 1911), *«О Путивльском Преображенском соборе и о тех церквах и монастырях, кои имели связь с собором»* (1902) та інших. Поховано І. М. Рябініна навпроти його будинку, на подвір'ї Спасо-Преображенського собору. З 1997 року іменем Рябініна І. М. названо одну з вулиць Путивля.

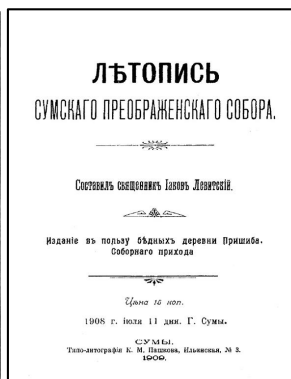
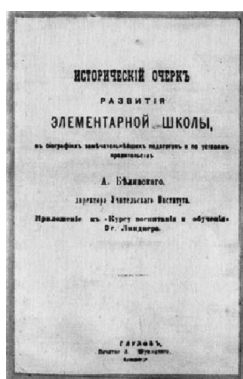
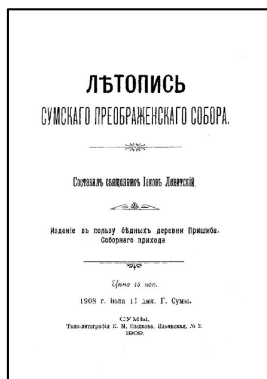
Окрему групу науково-популярних видань становлять нариси про діяльність навчальних закладів регіону за певні проміжки часу, або книги, присвячені окремим подіям, що в них відбувалися. Зокрема, *«Освящение здания Глуховской женской гимназии 22 сентября 1896»*

года» (Глухов, Печатня наследн. Шумицкого, 1897), «Первое десятилетие существования Сумской 2-й женской гимназии. 24-е октября 1913 г.» (Сумы, Электоропечатня А. Е. Чернобрывченко, 1913), інші.

У кінці XIX – на початку XX ст. мали розповсюдження також популярні керівництва для бесід та друковані промови посадових осіб, виголошені під час проведення урочистих заходів. Як-то: «Речь члена правления Ивана Феодосиевича Чигиринцева, произнесенная 21 ноября 1903 года в день освящения здания Убежища малолетних сирот Роменского благотворительного общества» (Ромны, Тип. бр. Э. и Н. Дельберг, 1904), «Руководство для бесед с баптистами, папиковцами, евангелическими христианами, молоканами и др.» В. 3-х вып., сост. свящ. Д. И. Владыков, Ахтырка, Тип. Расторгуевой, 1914) та інші.

Жанр промови зародився у стародавніх греків в добу античності, пізніше знайшов подальший розвиток у римлян. До наших днів дійшли свідчення про майстерність древніх промовців Демосфена, Есхіла, Протагора, Сократа, Цицерона, Цезаря. Саме тоді виникає публічний монолог, що будувався за законами красномовства. Подібні промови мали переважно соціально-політичний характер, переконували й агітували народ, виховували певні громадські якості. Вважалося, що кожен політичний діяч мусить обов'язково володіти технікою публічних виступів. Саме тоді зародилася риторика як наука, що розробляє теорію красномовства. Після тривалого занепаду в роки середньовіччя ораторське мистецтво знову відродилося в добу Ренесансу. Своїми промовами славилися англієць Джон Буль, Уот Тайлор, чехи Ян Гус та Ян Жижка.

Українські публічні виступи, започатковані в Київську добу (Іларіон, К. Туровський, Д. Заточник, згодом – І. Вишенський), знайшли свій подальший розвиток у XVII ст. (Й. Галятовський, А. Радивилівський, Л. Баранович, пізніше – С. Яворський, Д. Туптало). У XVIII ст. з блискучими промовами виступали Ф. Прокопович, Г. Кониський, інші професори Ки-

єво-Могилянської академії. Після періоду занепаду цього жанру в перші десятиліття та в середині XIX ст. він активно відроджується наприкінці віку, яскравим прикладом чого стали промови В. Гнатюка, М. Павлика та інших діячів української культури, зокрема І. Франка, В. Винниченка.

Кишенькові книжки та пам'ятки – ще один різновид науково-популярних видань кінця XIX – початку XX ст. Зокрема, Минцлов С. Р. *«Подделки старины. Памятка любителям и собирателям её»* (Конотоп, Тип. Ш. А. Левина, 1915) та інші видання.

Таким чином, у період 1861 – 1917 років збільшення кількості науково-популярних видань було нагальною потребою всього суспільства. Основний тягар з популяризації наукових досягнень того часу лягав, зазвичай, на викладачів навчальних закладів. Саме вони ставали авторами, упорядниками і редакторами популярних керівництв для бесід, друківаних промов, історико-красознавчих досліджень, просвітницьких видань для масового читання тощо. Такі видання користувалися особливим попитом, здійснюючи зв'язок між наукою та суспільством та поєднуючи в собі як інформаційно-наукову складову, так і відтворюючи неповторну привабливість регіону.

Джерела та література

1. Каталог друкованої продукції 1861–1917 рр., створеної друкарнями Сумського краю : (Матеріали до бібліографічного репертуару). – Вид. 2-е, змін. і доп. / Укладач Н. С. Подоляка. – Суми: СВС Панасенко І. М., 2016. – 136 с.
2. Люзняк М. М. Роль української науково-популярної книги кінця XIX – початку XX століття у формуванні інформаційної культури суспільства та особистості та взаємозв'язку між ними / М. Люзняк. – Львів: б. в., 2003. – 77 с.
3. Белашов В. І. Глухів – столиця Гетьманщини (До «Глухівського періоду» історії України (1708 – 1782 рр.)) / В. І. Белашов. – Глухів, РВВ ГДПУ, 2005. – 220 с.

Рева Л. Г.

Друковане слово, книга, бібліотека – активні будівники незалежності України

Історія України завжди була насичена на надзвичайні події, куди її втягувала російська імперія. Кожне століття представляло собою перманентний розвиток особистості, не зважаючи на війни за національну гідність народу, розрухи, голод чи пригнічення й заборони. Не винятком стало й XX століття з усіма його викликами і особливо наслідками Другої Світової війни, яка пройшлася по території України двічі –

окупувавши землі нацистською Німеччиною, а потім – відбудовним періодом за радянщини. Попри всі складнощі життя, розуміючи важливість друкованого органу, народ протягом усієї своєї історії дбав про розвиток просвітництва та створював для цього мережі бібліотек.

Уже в середині і на перетині XIX та XX ст. людство будувало ще ненароджену націю появою низки бібліотек. Так, республіканська бібліотека ім. ВКП (б), пізніше – бібліотека ім. КПРС була заснована 3 березня 1866 року на громадські кошти. Під час Другої Світової війни вона постраждала, фонди її спалили. За незалежності України стала Національною парламентською бібліотекою України, а нині - Національна бібліотека України імені Ярослава Мудрого – одна з найбільших і найстаріших книгозбірень України, інформаційний і науково-методичний центр мережі публічних бібліотек України, книгосховище загальнодержавного значення.

Значною подією в культурному та суспільно-політичному житті українського народу було створення в 1919 році Всенародної бібліотеки України. Заходи до заснування Бібліотеки АН України почалися ще 1917 року за Центральної Ради. 2 серпня 1918 р. було прийнято Закон про утворення Національної бібліотеки Української держави в Києві як самостійної установи при ВУАН. На загальних зборах Академії наук було вибрано Тимчасовий Комітет, який мав зайнятися створенням наукової бібліотеки. Його очолював перший президент АН України В.І. Вернадський. До Тимчасового Комітету входили академіки А.Ю. Кримський, Д.І. Багалій, С.О. Єфремов та ін. Згідно зі Статутом, розробленим Тимчасовим Комітетом, бібліотека повинна була стати універсальною і включати літературу з усіх наук, мистецтва, красного письменства, техніки, громадських і державних проблем [1].

В умовах політичної нестабільної обстановки громадянської війни 1918–1920рр. багато бібліотек було пограбовано, спалено, зруйновано, знищено. Детальні протоколи Тимчасового Комітету свідчать про постійну копітку роботу його членів із розшукування та придбання для Національної бібліотеки цінних стародрукованих слов'янських та українських раритетів. 23 липня 1919 р. Колегія, що займалася ліквідацією духовних шкіл, прийняла ухвалу про передачу ВБУ бібліотеки Київської Духовної семінарії, двох жіночих шкіл та двох духовних шкіл, де була велика кількість кириличних видань [протокол №81 від 15.07.1919 р., арк. 15], яка була придбана протягом 1918-1920 рр. частину бібліотеки «Общественного собрания», Лаврську бібліотеку, бібліотеку Центральної Ради, Софійського Собору, історичні видання видавництва Ладижнікова, книги колегії Павла Галагана. В цій бібліотеці, основу якої складала колекція історика першої половини XIX ст. М. Маркевича, нараховувалось близько 800 томів рідкісних книг XVI–

XIX ст., а також велика кількість рукописів, що мали велике науково-історичне значення [протокол № 86 від 12.08.1919 р., арк. 149], близько двадцяти приватних колекцій, серед яких книги приватної бібліотеки П.І. Житецького з філології та слов'янознавства (біля 300 книг), проф. С.Т. Голубева та інших. Члени Комітету тривалий час вели переговори з акад. В.С. Іконніковим про купівлю його унікальної бібліотеки, що нараховувала 17 тис.томів та три тис.брошур із української та всесвітньої історії, серед яких були рідкісні видання, відсутні в багатьох наукових бібліотеках. Придбала ВБУ також цінну в науковому відношенні бібліотеку акад. М. Петрова.

У кінці 1919 року у зв'язку із надходженням до Бібліотеки великої кількості рукописних матеріалів, було створено два самостійні відділи – рукописів та стародрукованих книг. Сюди надходили матеріали з бібліотек Київської Духовної академії, духовних семінарій, монастирів, музеїв, навчальних закладів, приватних колекцій, із яких сформувався фонд безцінних фоліантів вітчизняних першо- та стародруків, видань Острозької, Київської, Львівської, Почаївської, Новгород-Сіверської, Чернігівської та інших друкарень.

Для пошуків, придбання і транспортування виявленої літератури в 1921 році, наприклад, співробітники ВБУ виїжджали в Радомишль, Ставище, Вапнярку, Проскурів, Чернігів, Кам'янець-Подільський, Крим [Од. зб. 33., арк. 46, 49, 50, 51, 56, 59, протоколи №135 від 15.06.1920 р. та №136 від 06.07.1920 р., арк. 253, 261].

Велика увага членами Комітету надавалася комплектуванню ВБУ за рахунок матеріалів, які знаходилися в бібліотеках, музеях, архівах Харкова, Полтави, Вінниці, Житомира, Рівного, Катеринослава та інших міст України [2, арк. 253, 261].

Удосконалювалась система мережі бібліотек: за фаховим призначенням були організовані медична, сільськогосподарська, технічна, юридична тощо бібліотеки. Крім того, організовувались бібліотеки для дітей, юнацтва тощо. Активно використовувалися різноманітні засоби пропаганди друкованого слова. Народ потребував освіти.

Протягом 1917 р. виникло 78 видавництв, то 1918 р. їх налічувалося вже 104: приватні, кооперативні, при «Просвітах» та громадських організаціях. Серед них: «Час», «Вік», «Дзвін», «Криниця», «Вернигора», «Сяйво», «Друкар», «Союз» (Харків), «Сіяч» (Черкаси), «Промінь» (Сміла), «Народний стяг» (Одеса). Характерно, що видавничі осередки виникали по всій Україні. 1918 р. у Києві їх було – 40, у Катеринославі – 6, в Одесі – 5 і т.д. Навіть при Кубанському центрі діяло українське видавництво в Катеринодарі. 1918 р. створено «Український видавничий кооперативний союз» (Книгоспілка), «Дніпросоюз», «Українську школу». 1918 р. 101 книгу було видано для дітей, а за пе-

ріод 1918-1920 рр. - 559 назв книг. Переважно це були твори українських письменників. Наклад їх - 496, 2 тис. примірників. Із них 256 - прозових творів, 89 - драматичних, 171 - поетичних, 27 - усної народної творчості. Видавалися також твори зарубіжної класичної та сучасної літератури. Книг українською мовою в 1918 р. вийшло 1084.

Активізувалася українська преса: газети видавалися не лише в губернських центрах, а і в повітових осередках. Із культурологічних і літературно-мистецьких видань слід відзначити кварталник історії, літератури, культури й мистецтва «Наше минуле» (Київ, 1918–1919 рр.). за редакцією В.Королева-Старого, пізніше – М.Зерова; «Літературно-критичний альманах» (1918), «Шлях» (1917–1918) за редакцією М. Шаповала й О. Мицюка. Якщо в 1917 р. в Україні діяло 106 друкованих видань, то в 1918 р. – 212.

Але в основній своїй масі народ був безграмотним. Бібліотеки працювали, проводячи бесіди, голосні читання. Навіть у складні для держави часи книга була на передньому плані боротьби. Так, у серпні 1943 року, після другого звільнення Харкова, де проживала наша родина, директор школи зобов'язав кращих учнів йти в народ, організувати так звані десятихатки. Мама, Рева Ніна Максимівна, 1929 р.н., Заслужений працівник культури України, проводила бесіди про книги по суботах і неділях із жінками, чоловіки яких воювали на фронтах Другої Світової війни. Голодні, холодні, вони збиралися в чепурному одязі на свято книги. У мами в руках був лише «Кобзар», пророк і символ України. Разом вони прочитали увесь «Кобзар», а також повідомлялися новини з фронтів із газети «Правда Зміївщини» [3, с. 43–53].

Київ, як столиця України, з її культурним центром, а також промислові райони, які вважалися проблемними в питаннях виховання молоді, що ринулася до міста у пошуках роботи та кращого, на її думку, легшого життя, шукала себе не лише в тому, щоб влаштуватися на заводі, фабриці, а в тому, чим заповнити своє дозвілля.

Район Дарниця, що розташований на Лівобережжі, став одним із таких районів. Цьому сприяли і історичні обставини. Район тісно пов'язаний із Конотопом. Так, «14 травня 1891 р. Акціонерне товариство Києво-Курської залізниці отримало дозвіл на будівництво та експлуатацію залізничної гілки Курськ-Вороніж, через що залізницю перейменовано на Києво-Воронезьку (в червні того ж року була підписана угода з Урядом про будівництво другої колії на дільниці між Києвом та Курськом» [4, с. 69].

Рішення про будівництво Курсько-Київської залізниці було прийнято у 1865 році. 350 верст залізниці мали пройти через Льгов – Глухів – Конотоп – Бахмач – Ніжин. П. Прокопович, відомий бджоляр, настояв на тому, щоб залізниця пройшла замість Глухова через Ворожбу,

щоб не завадити бджолам шумом. Перший поїзд пройшов із Курська до Броварів 25 червня 1868 року, а 26 червня було відкрито рух вантажних поїздів до Дніпра. 7 червня 1870 року запрацювала Південно-Західна залізниця в межах Російської імперії.

Це саме про цю залізничну гілку ми писали в книзі про О.М. Лазаревського. Дозволимо собі зачитувати: «20 серпня року 1879 Олександр Матвійович було призначено в Курськ на посаду товариша Голови Окружного Суду. Ол [ександр] Матв [ійович] прийняв це призначення через те, як він казав, що Курськ лежить на одній залізничній лінії з Конотопом і недалеко, порівнюючи, від нього. Але в Курському він залишався не довго, і 14 травня року 1880 був призначений на товариша Голови Київського Окружного Суду.

Про Київ Олександр Матвійович давно мріяв. Це місто він уявляв собі як останній етап служби. Так воно й вишло. Ще 2 листопада року 1870 він писав першій своїй жінці: «Київ у дуже далекому майбутньому»... «А все таки в Київ мене дуже тягне і зваблює переважно те, що це велике місто, де жити також можна спокійно, як і на селі, бо надмірності зустрічаються»... [5, 144 с.].

Від 1956 року станція Дарниця стає важливим стратегічним об'єктом як в західному, так і в східному напрямках.

Цілком природно, що район почав інтенсивно розбудовувати свою інфраструктуру. Ще із 1931 року в Дарниці було створено м'ясокомбінат, який у 1950-ті роки отримав нові потужності.

1951 року введено в експлуатацію завод «Буддеталь» тресту «Південенергобуд» (у 1963 році перейменовано на Київський завод експериментальних конструкцій). Підприємство виготовляло конструкції для Дарницької ТЕЦ.

У листопаді 1951 року введено в експлуатацію першу чергу заводу хімікатів. У 1952 році на комбінаті «Хімволокно» завершено будівництво першого в Україні виробництва капронових волокон для технічних та промислових потреб.

1953 року засновано Київський радіозавод – один із провідних підприємств, задіяних у виробництві оборонно-промислового комплексу України.

На регенераторно-гумовому заводі у вересні 1953 року вводиться цех із виробництва кольорової гуми, а наприкінці 1954 р. – із виробництва штучної шкіри.

Восени 1959 р. відкрито Дарницьке трамвайне депо. У 1965 році потяги метро, перетнувши Дніпро, рушили вздовж Броварського шосе.

Країна вступала в 1960-ті роки, які увійшли в історію нашої країни як закінчення відбудовного періоду, і появи неординарного явища в світі –шістдесятників. Вони першими стали усвідомлювати невідпові-

дність поміж подіями в країні, а також пригніченням свободолобства, прагненням вивільнення від утисків компартійного апарату. І тому те, що маємо в літературі сьогодні, насамперед маємо завдячува їм. Оскільки, поети 60-х, найбільш точно відчуваючи добу, прагнули повернути літературу до дійсності, вивільнити творчу індивідуальність від одіозних ідеологічних догм. Поезія стала виразником ідей, настроїв, почуттів цілого покоління... Вона проголосила своїм кредо правду, своїм героєм – людину, заговорила про складні «парадокси доби», болі народу, спричинені кривдою, несправедливістю, приниженням національної і людської гідності. Вона заступила публіцистику, а, почасти, й соціальні науки, які не могли ще замахнутися на догмати казарменого тоталітаризму [6, с.29]. Ці гострі питання, яким дало поштовх літературне шістдесятництво, особливо зараз увиразнилися на шпальтах філологічної преси. Настав час для спокійного аналізу пройденого шляху, коли очевидці подій зможуть, за словами П. Воронька, «оглянутись назад, відкрито, чесно» [7, 204 с.].

Це тим більш на часі, оскільки шістдесятники художньо утвердили справжню цінність тих духовних начал, які творять духовну реальність нації, запоруку її майбутнього. «Літературний процес демонструє різноманітні підходи до зображення людини, зміни концепцій цього зображення» [8, с. 35].

Однією з найважливіших рис письменників-шістдесятників є їх глибинна одухотвореність, їхня увага до внутрішнього світу людини, зацікавленість проблемою людської пам'яті, національної ідентичності, добра і зла. М. Насенко пояснює характер шістдесятників їх зв'язком з історичними процесами у світі, «коли з початком розпаду світових імперій уся література стала проймається ліричним теплом». [9, с. 336]. Все це знайшло відображення в автобіографічній поезії шістдесятників, характерній духовним новаторством, справжньою художньою силою, безкомпромісним національним самоствердженням, героїзмом. Слова В. Симоненка «Ти знаєш, що ти – людина»... стали символом мудрої життєвої філософії. Одна з основних заповідей шістдесятників – прагнення бути собою: «Будьте схожі самі на себе... Тільки не будьте штучні й смішні» (В. Симоненко).

Саме з цією метою, метою зайнятості молоді в неробочий час, у 1951 році профспілкою Південно-Західної залізниці було створено бібліотеку Дорпрофсожа в приміщенні Будинку культури залізничників у Дарниці. Першим її директором була Раїса Антонівна Матеюк – людина унікальної вдачі, сестра Миколи Матеюка – директора Шовкового комбінату (1949–1960), заснованого в 1947 році. Саме Раїса Антонівна створила прекрасні фонди, «була цікава жінка, ниткою перев'язувала книги, щоб ніхто їх не викрав, коли йшла додому» (зі слів другого директора бібліотеки у 1980-х роках А.М. Кириленко).

Конотоп не стояв поза історією країни. Навпаки, перша бібліотека тут була відкрита ще в 1842 році при повітовому дворянському училищі. 1896 року школи мали свої бібліотеки.

У 1886 р. повітове земство одержало дозвіл на закупівлю книжок на ярмарках. Із Києва виписали літературу на понад 300 крб.

1898 року народні бібліотеки-читальні створювалися на кошти земства, діяли в Конотопі, Великому Самборі, Малому Самборі, Бахмачі, Батурині та створено на кошти селянської громади – у Красному Колядині [10, с. 96].

1899 – із дозволу Чернігівського губернатора відкрито читальню в малярному цеху Конотопських Головних залізничних майстерень, якою завідував священику привокзальної церкви. А 18 лютого напередодні дня звільнення кріпосних від кріпосного права у великій залі їдальні цих майстерень проходили народні читання, влаштовані залізничною адміністрацією.

У 1900 р. у Конотопі відкрито земську публічну бібліотеку, завдяки чому інтелігенція міста отримала можливість користуватися книгами та журналами за дуже невелику плату» [10, с. 101].

У 1901 році в Конотопі відкрили публічну бібліотеку по вул. Соборній.

При головних залізничних майстернях у 1899 році також відкрили бібліотеку-читальню, яка то закривалася, то відкривалася. На 1 січня 1905 року тут було вже 2 184 книги. Читачів налічувалося понад 920 осіб. Організовувалися народні читання для робітників. У 1918 році відкрилися хати-читальні. У 1922–24 роках у місті працювало 3 бібліотеки, а на початку 1930-х років – 9 бібліотек, фонд яких становив 326 тис. одиниць зберігання.

1903 року відкрито в с. Курилівці школу ім. І.І. Маслова та дві земські бібліотеки-читальні в с. Дептівці і Гопінці. У Конотопському повіті діяло 9 бібліотек : 1 земська в Конотопі, 6 земських народних читалень-бібліотек, сусідніх із чайними комітета тверезості (в селах Великому Самборі, Малому Самборі, Батурині, Бахмачі, Дептівці, Гопінці) та 1 волосна у Красному Колядині й церковно-опікунського товариства в Сем'янівці [10, с. 104-105].

У 1947 р. в місті нараховувалося 19 бібліотек із фондом 60 тис. примірників. У 1958 році по 1970-ті роки в Конотопі працювало 52 бібліотеки, книжковий фонд яких становив 654 тис. одиниць збереження.

28 грудня 1972 року була створена міська бібліотека для дорослих.

Таким чином, друковане слово, а ще – завжди було і є Слово. Це – з Біблії, Книги Книг. Слово, промовлене з кафедри, лунало, знаходячи свого вдячного слухача і учня. Таке слово зараз у пригоді до наших воїнів Світла на фронтах.

Джерела та література

1. Архів НБУВ. – Оп.1, од. зб. 4.
2. Архів НБУВ. – Ф.1, од.зб.1, арк.. 253, 261.
3. Рева Л. Рева Ніна Максимівна – професор, бібліограф, укладач систематичного покажчика змісту часопису «Життя й революція» (1925–1934). Треті книгознавчі читання : історія та етнокультура.Зб. матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 27 берез., 2020). К.: «Фоліант», 2020, 436 с., с. 43–53.
4. Дарниця : роки, події, люди. У 3 кн. Кн. перша / М.Г. Гузенко, гол. редкол., К., Світогляд, 2014, 566 с.
5. Рева Л.Г. Видатні діячі України. Михайло Іванович Драгомиров. Олександр Матвійович Лазаревський – уродженці м. Конотопа: Зб. наук. праць / Наук. ред. Заслужений працівник культури України, проф. Рева Н.М.; ред. колегія: Мокроусов А.І., Акічев Ш.М., Несвідоміна Н.В.; Відп. ред. – Мокроусов А.І. Харків: Мачулін, 2016, 144 с.
6. Історія української літератури ХХ століття: В 2 кн. Кн.2: Ч.2: 1960–1990-і рр. К.: Либідь, 1995, с.29.
7. Рева Л. Платон Микитович Воронько: 1913 – 1988: До 100-ліття від дня народження: Монографія. К.: Альтерпрес, 2014, 204 с.
8. Сізова К. Людина у дзеркалі літератури: Трансформація принципів портретування в українській прозі ХІХ поч. —ХХ ст.: Монографія. — К.: Наша культура і наука, 2010, 356 с.
9. Наєнко М.К. «Потепління» в 60-х роках і спроба чергового відродження науки про літературу наприкінці 80-х років. Наєнко М. Історія українського літературознавства. К., 2001, с. 266 – 318, с. 336.
10. Акічев Ш. Пам'ятні дати Конотопщини. Х., 2019, с. 96.

Сахно Л.П.

Степан Данилович Ніс – лікар-дивак чи талановитий геній?

Скарбницю української літератури та краєзнавчих досліджень збагачують люди різних професій, серед яких багато представників медицини. Є багато і медиків, які знайшли час і натхнення не лише для лікування тілесних недугів, але й подбали про творчий розвиток чи збереження пам'яті рідного краю. Для когось натхненням стали спогади з власної медичної практики, або втіленням ставали фантастичні вигадані світи, враження від подорожей, етнографічні експедиції або краєзнавчі розвідки про давно минулі події, а дехто не вдався до вигадок, а вкладав талант у медичну літературу. Серед яскравих творчих особистостей варто загадати Степана Даниловича Носа, який органічно поєднував професію лікаря, діяльність науковця, письменника, етнографа

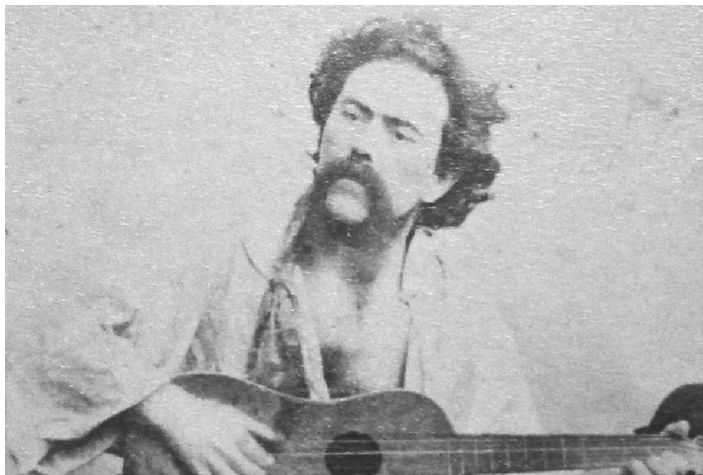
і фольклориста, гру на музичних інструментах, мав прекрасні вокальні дані, організаторські здібності та неповторну українську душу.

Народився в с. Понори, Конотопського повіту Чернігівської губернії, довгий час проживав в с. Красний Колядин (Талалаївський нині Прилуцький район Чернігівської області), дані про дату народження, різняться між 26.04 і 06.05 1829року. За даними довідника з української літератури, Степан Данилович Ніс (псевд.: Н., Волошин С., Ст. Фон Нос та ін.; - фольклорист, етнолог, письменник, народний лікар, громадський діяч – помер 10.01.1901, м. Городня Чернігівської обл.)

Нащадок козацького роду з дитинства чув про славетне козацьке минуле своїх предків, що безпосередньо вплинуло на вивчення ним історії рідного краю та народної творчості. Закінчив в 1848р. Полтавську губернську гімназію, та вступив до медичного факультету Київського університету, який закінчив в 1854 році

З ранніх літ проявлялась його творча індивідуальність: «З дитинства у мене, - згадував С. Ніс, - помилки впливали із того, що я мислив, що кожна людина є самотнє що-небудь. І коли працює, пише, говорить, то неодмінно робить сам із себе, творить, щоби це не було схоже на інших. І я під впливом сеї кумедної думки, при дитячій самотності, заявляв усе із себе; мені соромно було

Фотографія Степана Носа з колекції Чернігівського взяти чи запозичити що-небудь від інших. Якщо я історичного музею ім. В.В. Тарновського писав задачу, то думав, щоби неодмінно по своєму, без наслідування, не запозичуючи ні слів, ні форми. Певна річ, все це обвалювалось на мене карами інквізиторськими, насмішками, які глибоко проникли моє дитяче почуття сильною, давучою скорботою» [Зс. 39-47].

До вибору своєї професії теж проявив нестандартне мислення, вважаючи, що професія лікаря дає необмежені можливості робити добро простим людям. Він говорив, що ні високий урядовець, ні знаменитий адвокат не шукають клієнтів у халупі бідняка, лікар же прийде й туди. В студентські роки захопився етнографією та дослідженням рідного краю, записав сотні пісень і дум, прислів'їв, приказок, легенд, переказів про вільні козацькі часи. Степан Ніс зібрав велику бібліотеку, книги були надруковані українською мовою і присвячені Україні та козацькому минулому. Були там і оригінальні фамільні акти його сім'ї, старовинні ділові папери родини Харевичів, які колись продали свої маєтки його дідові, мав інтерес до давніх документів, копіював їх і з роками зібрав цілу колекцію. Як до історичного джерела, ставився С. Ніс до усної народної творчості, зокрема народної пісні.

Перші професійні кроки, як лікар, він зробив в шпиталях Ростова-на-Дону, Таганрогу під час Кримської війни, потім повернувся на батьківщину в м. Чернігів на посаду члена-оператора Чернігівської лікарської управи. Окрім професійної діяльності, Степан Ніс об'єднав в Чернігові «курінь» друзів-однодумців, серед яких були Олександр Лазаревський, Леонід Глібов, Опанас Маркович. Вони досліджували історію рідного краю, народні звичаї, чим збагачували історію і культуру українського народу. С.Д. Ніс став одним із фундаторів чернігівської «Громади»,

Степан Ніс, на погляд великосвітського суспільства, мав незвичний вигляд: він завжди ходив в українському строї, його шаровари та свитка, в яких він відвідував хворих, а ще довгі запорозькі вуса і стрижена «під макітру голова», викликали несприйняття, подив та відверте глузування, багато хто вважав лікаря диваком. А одягався він так, знову ж таки відповідно до своїх переконань, що стародавній одяг та крій зручніше і краще впливають на організм людини. Згодом до Чернігова дійшла мода на все українське, багато хто став одягати речі своїх дідів, звертались до рідної мови, яку раніше вважали за мужицьку і недосконалу та соромились її.

Степан Ніс друкував зібрані етнографічні матеріали на сторінках «Черниговских губернских ведомостей», науково-літературного часопису «Основа». Це був перший український суспільно-політичний і літературно-мистецький журнал в Російській імперії. Журнал виходив щомісячно від січня 1861 року до вересня 1862 року .

У 1861 році в «Основі» №11-12 в рубриці «Людська пам'ять про старовину», Степан Ніс опублікував, за матеріалами етнографічних розвідок, нарис «Про Конотіп», на мій погляд цікаву працю і для сьогоденнішого краєзнавства, де дуже стисло передав історію нашого міста, описав захисні споруди міста, башти, Путивльську, Попівську і Підлипенську, дороги та знищення захисних валів шляхом їх розкопу-

вання. Також ним зверталася увага, що раніше річка Єзуч була чиста та гарна, а тепер заросла. Зазначив С. Ніс, що був колись у Конотопі і замок, який, хотіли підкорити шведи, тоді, розповідає автор, «у городі куліш варили та черпаками лили з валів на шведів, так місто і відстояли». І, звісно, надзвичайно приємно прочитати серед спогадів про славетне минуле нашого міста фразу, яка і сьогодні викликає почуття гордості за далекі, незнані звияти наших передків «А вітки ви? –З Конотопа, - Чи кріпкий же він, що наші діди й батьки там полягли»? [4 с. 7]. Так і хочеться відповісти в минуле - Так! Кріпкий і незламний!

В другій частині цієї роботи розповідається про те, що в місті при кожній церкві була школа, і найпрестижнішою з них була Микільська за греблею, про пожежу в м. Конотопі та продаж в м. Сміле Варварської церкви, про те що, раніше не було в Конотопі судів, а була в Попівці сотенна канцелярія. С. Ніс засвідчує, зі спогадів мешканців, що студенти влітку ходили по селах, збирали, записували та співали пісні.

Третя і четверта частина - це переважно пісні, які С. Ніс записав в Конотопі. П'ята частина має оповідний характер і присвячена пісенній творчості. «Про Горкушу та Каханчика» розповідає про місцевих розбишак і злодюжок, які промишляли в передмісті і в самому Конотопі. Цей факт підтверджує наведений автором текст судових документів 1784р., де розглядалася справа пограбування Горкушею та його спільниками – Федором Кравченком, Микитою Пікінером, Хмеловським та ін. грабіжниками оселі Парпуриної (Парпурихи) [4с. 7-15]., що була дружиною городничого Базилевича.. Степан Ніс наводить пісню про Горкушу, яку співали на Конотопщині:

Да хотів Бардак, да хотів Кіндрат,
З Тараном зрівняться...
Дала ж йому вража мати
З Горкушею знатьця! [4, с. 7-15].

На перший погляд наших сучасників, досить дивна пісня, яка не має глибокого змісту, але насправді вона підтверджує реальні події і розповіді про факти пограбувань мешканців шайкою злочинців на чолі з Гаркушею та матеріали суду над ними, які свідчать про сумний фінал їх «веселого розбійницького життя». Ця конотопська пісня стала епіграфом до іншої роботи С.Д. Носа «Український Соломон» про сотника Тарана, який жив в м. Сміле поблизу Ромен і теж згадується в пісенному тексті [7с. 492-505].

В журналі «Основа» С. Ніс розмістив багато дописів, нарисів, статей і етнографічних досліджень. В останньому номері за 1862р. він опублікував безліч приказок, примовлянь, прислів'їв. Маючи гострий розум, спостережливість, він вказав на відмінності елементів одягу міщан, селян та поміщиків, змалював повсякденний та святковий одяг

українців, його регіональне забарвлення, запозичення аксесуарів та ідей від інших народностей. Цікавим є його спостереження, що «обличчя й одяг у кожного народу – свої», Наприклад, він, зазначає, що «на Харківщині селяни з широкими обличчями, які відрізняються від конотопців та ніженців, а загалом в різних регіонах і одяг, і мова, і зовнішність відрізняються. У свою чергу обличчя міщан мають свої характерні особливості: наприклад, у Ніжині відчувається грецький вплив, оскільки чимало сімей породилося з греками; особливості та відмінності в обличчях можна прослідкувати і в Батурині та Глухові. Він пише про модні тенденції, що «мода виходить із столиці», а в Україні з таких великих міст, як Батурин, Чернігів, Глухів. Знову ж таки за приклад він наводить, що в Конотопі дуже популярні «юбки-батуринки». Він помітив, як впливала на одяг і зачіску наших земляків у Кролевецькому повіті азійська культура. Виявляється, там носили на голові пов'язку у формі чалми, шапки кабардинки... стрижку робили як у татар – вибривали середину голови.. Особливою темою проходить одяг козацької старшини та «лейстрового козацтва. Підсумовуючи результат свого дослідження, він зробив висновок: «...змалювавши одних людей на три лади: їх парсуну, одягу, їх селища і дворища, їх обряди і куплю, і торги і бурги, і весілля, і забавки, і другі притичини, тоді й вийде на папері Живописна Україна» [8с.29-36].

Його доля була цікавою, але були і прикрі моменти. У 1863 р. він був притягнутий до відповідальності за зав'язок з членом таємного революційного товариства «Земля і Воля» І. О Андрущенком, який мав при собі антиурядові друковані матеріали, і був затриманий вдома у С.Д. Носа. У помешканні Степана Даниловича влаштували обшук, але, нічого не знайшовши, один із жандармів підійшов до господаря, що лежав на ліжку і весь цей час грав на бандурі, грубо штовхнув Степана. У відповідь С. Ніс встав і мовчки розбив бандуру на голові в свого кривдника. Ця сутичка призвела шанованого лікаря і громадського діяча до кількомісячного ув'язнення у Петропавлівській фортеці в Петербурзі. Але справедливість перемогла, його було визнано «к політичским делам непричастным» і відпущено на батьківщину. В липні 1864 р. його вислали «в административном порядке» на Північ Росії, до м. Білозерська, як носія небезпечних для влади «малоросійських тенденцій». Він провів на чужині довгих вісім років і тільки в липні 1872 р. одержав дозвіл повернутися на Чернігівщину [1с. 363-390].

На заслання його рятувало написання нотаток. За стилем, це були не етнографічні дослідження, і не художня література, а сам автор визначав свої нотатки, як «іскринки», «краплинки мого біжучого життя», «краплинки натхнення», «мрії й сновидіння». Це спостереження і думки, настрої, спогади, асоціативні ланцюжки. Для Північної частини Ро-

сійської імперії він вигадував влучні назви: Бородата Русь, Пітейна Русь, Немазана Русь, Тараканна, Банна та інше.

Його визначення про Україну є актуальними і сьогодні:

– «Скверна ти матір - Україна, що ти тучними ґрунтами своїми обгодовуєш своїх чад, даєш їм тіла більше ніж душі, що вони освинились й за чину не мають ціни й шаноби тобі»;

– «Як не згорів, як не обікрадено то й хвалити Господа: кінь пронесе, а завтра знов сього ж д и - шодня, мов на часах, на пікеті. Отаке тепер життя на Україні»;

– «Для того, чтобы обойтись без революций, один из могучих деятелей - то наука, просвещение, которые неотлагательно образуют ум, облагораживают сердце, и то, что не достигается кровопролитием, то достигается просвещением»;

– «Хто сам нічого не смислить та ще й смислящих не слухає, - то первий чоловік у світі»;

– «Пшеничні люди, житні люди»;

– «Козаку козакування по нутру: він не худіє, а од передряги добріє»;

– «Божа країно! Нащо ти така красна! Не була б ти така, не було (і у тебе стільки ворогів... Ти вмісті і Мати рідна, і каторга, і гадюка пекельна... Боже, ти разом і рай, і пекло дав...

Божа країно! Не дають любити тебе».

Після повернення додому у 1872–1876рр. розпочав літературну діяльність та співробітництво з Південно–західним відділом Російського географічного товариства. У «Журналі» засідання Відділу від 11 вересня 1874 р. відзначено, що «С. Д. Нос доставил громадное количество всевозможных этнографических материалов, а именно: песен 1173, начиная от дум до причитаний; 81 сказку; 158 загадок; 1873 изречений; 881 слово для лексикона; 337 номеров принадлежностей пищевого отдела; на 120 осьмушках описание одежды и на 71 осьмушке описание народного помещения. Независимо от этого, С. Д. Нос прислал составленный им обзор собранных им материалов, а равно и свои выводы. Сборник г. Носа есть результат 17-ти летнего изучения народного быта. Выше указанные цифровые данные красноречиво свидетельствуют о богатстве и разнообразии этих материалов». За даними його біографа Г. О. Коваленка, С. Д. Ніс також передав до Відділу «свои собрания старинной одежды, оружия, утвари», подальша доля яких залишається невідомою, Тобто як етнограф, він залишив значний доробок праць та етнографічних збірок.

Степан Данилович написав багато наукових праць з медицини. У серпні 1875 р. С. Д. Ніс передав до Відділу три унікальні «письмовники лекарственных» XVII–XVIII ст. із власної книгозбірні. Він звернув увагу на роль народної медицини в лікуванні та профілактиці хвороб. Звісно, такі погляди були контрверсійними, офіційна медицини

тих часів вважала цілительів шахраями, методи народних лікарів дикунськими, а С. Носа називали лікарем, що «опустився до знахарства». Нерозуміння колег ніяк не вплинуло на його дослідження. При будь-якій нагоді, він їхав у село, знаходив там костоправів, травників і навіть ворожбитів і записував від них все про лікарські рослини від збору до приготування відварів і застосування лікарських рослин в народній практиці. Створив своєрідні медико-ботанічні енциклопедії, які містили не тільки опис зовнішнього вигляду лікарських рослин, але й способи їх використання, пов'язані з ними прикмети, заговори та заборони. Він був переконаний, що зціленню людини допомагають не тільки ліки, а також мають велике значення клімат і побутові умови. Степан Ніс, як етнограф, фольклорист, лікар та письменник, залишив потужну наукову спадщину в галузі народної медицини, кулінарії, низку творів літературно-публіцистичного жанру, які є важливим внеском ученого в дослідження українського народного побуту та традицій.,

В журналі «Кіевская старина» за червень 1882р. під псевдонімом «Ст. фон Нос» Степан Данилович опублікував коротенький допис під назвою «Неизвестные памятники памятных лиц», де він ділиться інформацією про великого бджоляра Петра Івановича Прокоповича, яку він дізнався від його спадкоємця, вихованця київської академії Степана Великдана стосовно болотного пустиря біля с. Пальчики, де бджоляр облаштував свою пасіку. С. Ніс вказує на відомості про те, що раніше там був сад, який належав Пилипу Орлику, ще однією пам'яткою можна вважати келію Димитрія Ростовського (Туптала), де він писав свої Четы Мінеї, яка була придбана бджолярем у Крупецького монастиря . Автор дуже переймається за стан збереження цих пам'яток після смерті Прокоповича [5с.552-554].,

У 1901 р., О.М. Лазаревський вже після смерті С.Д. Носа, оприлюднив зібрані етнографом матеріали, високо оцінивши його доробок: «Недавно мы имели возможность пересмотреть несколько десятков тетрадей разных записей из живых уст почтенного малорусского этнографа С.Д. Носа. ... Бесконечно жаль будет, если эти единственные в своем роде сборники, начатые с 1855 г., не будут сохранены» [2 с.1-3].

Джерела та література

1. Коваленко Г. Очерк жизни и деятельности украинского этнографа и народного врача С. Д. Носа. Киевская старина. 1901. №9. С. 363–390; Соловій О. Нові дані до біографії С. Д. Носа. Наше минуле.).
2. Лазаревский А.М. Конотопская старина по усному преданию. Киевская старина. 1901. №1. Документы и заметки. С. 1–3. (прилож.).
3. Малюк М. Життя писання доктора Носа // Берегиня - 1992. - № 1. - С. 39 - 47.
4. С.Д. Ніс. Про Конотіп // Основа. - 1861. - № 11-12. - С. 7-15.

5. С. Ніс Неизвестные памятники памятных лиц // Киев.старина. - 1882. - Т.2 (июнь). – С.552-554.
6. С. Ніс. Про хвороби и як им запомогти.-К.,1874.-54с
7. С. Ніс. Украинский Соломон, его кейф й суд // Киев.старина. - 1883. - № 7. - С. 492-505.
8. Стецько. Благовіст (Ніс С.Д.) Де-яка подробиця (З поводу «Живописної України») // Основа. – 1862 (серп.). – С. 29–36.

Сидоренко В.В.

Аналіз внеску Литвинова В.М. у розвиток фізичної культури та спорту в місті Конотоп Сумської області

Актуальність теми дослідження вбачаємо в тому, що фізична культура, як складова загальної культури, суспільними проявами якої є фізичне виховання та масовий спорт, є важливим чинником здорового способу життя, організації змістовного дозвілля та створення умов для гармонійного розвитку людини, сприяє фізичному та духовному вдосконаленню особистості, виявленню резервних можливостей організму, формуванню патріотичних почуттів у громадян. Роль особистості в розвитку фізичної культури дуже часто виходять на перший план.

Об'єктом дослідження є розвиток фізкультури й масового спорту як соціокультурного явища в Конотопі.

Предметом дослідження виступають особливості внеску Литвинова В. М. у розвиток фізичної культури та спорту в місті Конотоп Сумської області.

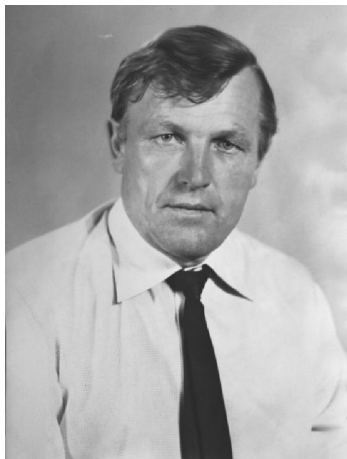
Хронологічні межі визначені тривалістю життя Литвинова В. М. – 1939-2016 рр.

Мета дослідження – проаналізувати особливості внеску Литвинова В. М. у розвиток фізичної культури та спорту в місті.

Для успішного досягнення мети роботи з огляду на специфіку джерельної бази встановлюються такі завдання дослідження:

- визначити основні етапи роботи Литвинова В. М.;
- оцінити роль державної політики та вплив особистісного фактору на роботу працівника спортивно-фізкультурної галузі;
- установити перспективи можливого впливу особистості на вирішення нагальних соціо-культурних проблем у місті Конотоп.

Практичне значення роботи полягає в можливості використання матеріалів дослідження на уроках історії, а також для оформлення музейних експозицій. Одержані дані можуть слугувати основою для популяризації фізичної культури й здорового способу життя.

Народився Валерій Михайлович Литвинов у Конотопі в спортивній робітничій сім'ї. Як у 1934 р. зазначала газета «Фізкультурник Конотопщини», найкращими працівниками у сфері фізичної культури були визнані Кривошеєв М. (КПВРЗ), Литвинов І. «Динамо», Сафронов А. (КЕМЗ) та Литвинов М., батько Валерія Михайловича (працював на Хлібозаводі) [1, с. 30].

У кінці 1940-х рр. Валерій ще дитиною отримав вибухову травму обох рук. Але зростав живим та активним хлопчиком, заняття фізкультурою та спортом не залишав і вже 1953 р. газета «Радянський прапор» писала про нього, як про чемпіона міста серед школярів 13-14 років у бігу на 60 м. Юнак захоплювався багатьма видами спорту, однак особливо футболістом: уже в шкільні роки грав за дорослу міську команду «Спартак» [2, 3, 03.06.1953].

У 1957 р. закінчив школу й розпочав трудовий шлях на заводі «Червоний металіст» різноробочим у цеху №3, потім був переведений роздатчиком 5 розряду. Брав участь практично в усіх заводських змаганнях і був обраний фізорггом цеху, створив футбольну команду, що неодноразово перемагала в змаганнях на першість підприємства (до 18 колективів). Був гравцем збірної заводу, яка змагалася за першість Сумської області. У 1961 р. В. Литвинов одержав звання судді I категорії, обслуговував футбольні матчі першості України та області. 1961р. переведений диспетчером цеху №3, а 1963 р. – №7 шлюсарем-ремонтником 3 розряду цеху №7.

Важливе значення для Литвинова В. М. мало навчання за направленням заводу в 1962–1966 рр. у Московському Інституті фізкультури на денно-заочному відділенні та одержання диплома тренера з футболу. До речі, навчався він разом із кращим гравцем Європи 1963 р. Львом Івановичем Яшиним [2].

У 1964 р. Валерій був призначений старшим методистом виробничої гімнастики КЕМЗ, 1981 р. переведений на посаду завкома Профради – заступника директора Будинку культури заводу. У 1983 р. Литвинов В. М. став директором новоствореного спортивного комбінату КЕМЗ. При спорткомбінаті діяли близько двох десятків секцій, працювали три відділення ДСШ: із легкої атлетики, стрільби кульової, стрільби стендової, в яких тренувалися близько 300 дітей. 1994 р. переведений на посаду директора спортивних споруд, 2004 р. став директор-

Рис. 1. Початок 1960-х рр., Конотоп, стадіон «Авангард».
Зліва направо: 1. Голубничий Володимир – Олімпійський чемпіон (Суми),
2. Бабков Вадим (на задньому плані в кашкеті) – головний бухгалтер КЕМЗ;
судді першої категорії з футболу: 3. Литвинов Валерій (Конотоп),
4. Ковтун (Кролевець). 5. Попов Євген (Охтирка)

Рис. 2. 30 травня 1999 р. Ветерани спорту КЕМЗ та Конотопу вітають Литвинова В.М. із 60-річним ювілеєм

Рис. 3. 30 травня 1999 р. Керівництво КЕМЗ та учасники футбольного турніру, присвяченого 60-річчю Литвинова В.М.

ром спортивно-оздоровчого комплексу, у 2006 р. був звільнений через скорочення штатів [4, 22.08.1991].

Упродовж десятиліть Валерій Михайлович, спираючись на спортивний актив заводу, регулярно організовував та проводив такі заходи:

- регулярні тренування учасників спортивних секцій; змагання на першість та численні кубки підприємства у залік заводської спартакіади;

- виступи заводських збірних у міських змаганнях більш ніж із 20 видів спорту;

- керував виступами заводських команд, які складали основу збірної Конотопу в обласних та республіканських змаганнях, а також у змаганнях ДСТ «Авангард»;

- регулярне складання норм комплексу ГПО та змагання з багатоборства ГПО;

- підготовка спортивної інфраструктури до зимового сезону;

- дитячі змагання між будинками управління КЕМЗ.

Литвинов В. М. також виконував багато супутніх обов'язків, пов'язаних із фізичною культурою та спортом.

Із кінця 1950-х до кінця 1970-х рр. Конотопський електромеханічний завод домінував у міських спартакіадах, зрідка поступаючись І місцем Конотопському паровозо-вагоноремонтному заводу, але наприкінці 1970-х на перші роли вийшов фізкультурний колектив заводу «Мотордеталь», який у 1979 р. виграв навіть обласну спартакіаду ДСТ «Авангард». І лише в 1992 р. спортсмени-металісти під керівництвом Білозерського А. вибороли перемогу в останній спартакіаді Конотопа.

У 1980-ті рр. на Конотопському електромеханічному заводі працювало до 10000 чоловік, і це було найбільше підприємство міста (на КВРЗ – до 4800). Але заводські команди лише зрідка виступали в обласних змаганнях, а перемоги виборювали лише баскетболісти та майстри стендової стрільби [5, с. 108-109].

Литвинов В. М. багато уваги приділяв роботі з дітьми та молоддю. Організовував різнорівневі змагання на призи клубів «Шкіряний м'яч» та «Золота шайба», змагання з бігу на ковзанах. Окремо слід відмітити проведення традиційного «Дня шахтаря» на стадіоні «Авангард» зі спортивним святом, товарицькими зустрічами та численними конкурсами. Крім цього, регулярно висвітлював спортивне життя в заводській газеті «Металіст» і в місцевих «Радянський прапорі» та «Конотопському краї» – загалом написав кілька сотень статей.

Литвинов В. М. на початку ХХ століття керував міською організацією інвалідів війни, Збройних сил і учасників бойових дій, міським клубом «Інваспорт». На цих посадах регулярно проводив турніри з шахів, шашок, настільного тенісу, дартсу, більярду, розіграші лотереї «Інваспорт», організовував товариські зустрічі та турніри.

Валерій Михайлович удостоєний звання «Ветеран праці заводу», «Ветеран праці СРСР», нагороджений знаком «Шахтарська слава» III ступеня, грамотою Верховної Ради України за заслуги перед українським народом, медаллю Всеукраїнської організації інвалідів «За соціальний захист інвалідів війни» [6, 26.09.2016].

У ході дослідження встановлені чотири етапи роботи Литвинова В.М.:

I етап (1939-1957 рр.) – юність. Характеризується захопленням фізичною культурою та спортом на тлі загального спортивного буму.

II етап (1957-1966 рр.) – становлення, вибір життєвого шляху та здобуття спеціальної освіти й досвіду.

III етап (1967-1994 рр.) – розквіт у період максимальної активності фізкультурно-спортивної діяльності на найбільшому міському підприємстві, на головних ролях у заводському та міському спорті.

IV етап (1994-2016 рр.) – згасання активності на фоні занепаду рідного підприємства, перехід до ветеранської діяльності.

На роки життя Литвинова В. М. випала велика кількість загальнодержавних спортивних реформ. Найбільший вплив на його діяльність справили реорганізація спортивного життя 1959 та 1986 рр.; введення в дію нового комплексу ГПО 1972 р., проведення Олімпіади 1980 р., створення спортивних клубів при підприємствах. Так, спортивний клуб «Шахтар» Конотопського електромеханічного заводу фактично почав діяти у 1950-ті рр., а 1983 р. отримав підкріплення після створення заводської ДСШ.

Литвинову Валерію Михайловичу протягом життя довелося мати справу з різним підходом до фізичної культури і спорту в суспільно-політичних формаціях. Але він завжди мудро вирішував проблеми й умів створити заділ на майбутнє, особистим прикладом демонструючи відданість головній справі свого життя.

Джерела та література

1. Сидоренко В. Б., Сидоренко В. В. Конотоп: Особистості, метри, секунди. 1900-1980 роки. Київ : Україна-К, 2018. 324 с.
2. Музей історії фізичної культури і спорту міста Конотоп Сумської області: основна експозиція.
3. *Радянський прапор*: міська газета, Конотоп.
4. *Металіст*: газета заводу КЕМЗ, Конотоп.
5. *Конотопські читання*: Збірник наукових праць. Випуск XXIII. / Відповідальна за випуск Верба Н. П. Ніжин: ПП Лисенко, 2022. 310 с.
6. *Конотопський край*: міська газета, Конотоп.

Смирнова С.Ф.

Рядки з історії

Його величність випадок вміє змінити долю не тільки окремої людини, а й цілих населених пунктів, даючи їм неймовірний шанс для розвитку і процвітання. Так сталося і з Конотопом та селом Буринь Конотопського району.

Як відомо, населення Конотопа до середини 19 століття складало близько 9 тисяч чоловік, в ньому знаходилося 933 будинки. І як писав про той час офіцер генерального штабу Михайло Олексійович Домонтович: « Місто розташоване в низинній місцевості і тому в дощ – багноюка така, що неможливо проїхати. Вулиці вузькі та звивисті, будинки та господарчі споруди стіснені, всі криті соломною...» [1.4].

Але будівництво Курсько-Київської магістралі змінило життя мешканців Конотопа кардинально.

Спершу, згідно робочого проекту, залізниця не повинна була проходити через наше місто. Її шлях планувалося прокласти по старому Московсько-Київському тракту, що пролягав через Глухів, Батурина, Борзну і далі на Київ. Але на цій території, біля Батурина в селі Митченки та згодом на хуторі Пальчики, знаходились пасіки вченого-бджоляра Петра Івановича Прокоповича. До речі, він міг бути мільйонером, але натомість заснував першу у світі школу пасічників за власні кошти. На його пасіку, яка була, на той час найбільшою в світі, навідувались Микола Костомаров, Михайло Максимович, Тарас Шевченко. Тарас Григорович, після зустрічі з Петром Івановичем, напише: «Там, коло Батурина, живе наш великий пасічник Прокопович» та створить картину «На пасіці». Петро Іванович настільки був відданий своїй справі, що довідавшись про напрямок, яким повинна пролягати майбутня залізниця, надіслав листа на ім'я імператора з проханням: «Прошу відвести залізничну дорогу від моїх пасік, так як бджоли бояться зайвого шуму, запаху гару і кіптяви. Всі витрати по переробці проекту та подовження залізниці я беру на себе» [1.4]. Прохання Петра Івановича задовольнили. І залізницю затверджено було будувати через Ворожбу, Конотоп, Бахмач.

Доволі швидко були побудовані і здані в експлуатацію ділянки залізниці від Курська до Броварів, Про це доповідає Міністр шляхів сполучення, генерал-лейтенант Павло Петрович Мельніков: « 21-го минулого листопада я мав щастя довести до Найвищої Вашої Імператорської Величності про відкриття 20 листопада першої ділянки Курсько-Київської залізниці, а саме від Курська до станції Ворожба на 165 верстах. Нині відкрито другу ділянку згаданої дороги від Ворожби до

Броварів протягом 258 верст. Так що регулярний рух може відбуватися по всій лінії Курсько-Київської залізниці, окрім останніх 18,5 верст від Броварів до Києва» [2].

На підприємстві Конотопської дистанції колії є також фотокопія журналу, в якому комісія, по перевірці вже зданої в експлуатацію ділянки магістралі Ворожба-Лівий берег Дніпра, зробила в 1868 році запис: «... Всі земляні роботи полотна дороги, укріплення відкосів, дернівка, планування чорною землею, упорядкування відвідних каналів та мощення дна канав, в яких виїмки перевищують 3 сажня, завершене, і, взагалі, залізничне полотно дороги приведено до остаточного вигляду...» [3].

Далі йде детальний опис стану будови шляху, мостів та інших залізничних споруд. Говориться також, що було встановлено 191 переїзд із шлагбаумами, що обертаються. Є запис про будівлі станцій, які мали свою класифікацію. На даній ділянці магістралі знаходились станції від першого до четвертого класу. Наприклад, Ніжин -2 класу, Пліски-3, Бахмач-4, а першого, найвищого, станція – Конотоп. Вона була побудована із цегли, мала імператорські кімнати та пасажирську платформу довжиною 90 сажнів (приблизно, 192метри) [15].

Завдяки цьому історичному документу ми маємо уявлення про технічний стан дороги та про те, що локомотивне депо Конотоп було побудовано із цегли і вміщувало 12 паровозів.

Важливим є той факт, що Конотопський залізничний вузол мав свою водонапірну вежу, яка забезпечувала підприємства залізниці водою із річки Липка.

І після того, як через Конотоп пройшла залізниця, населений пункт почав поступово ставати промисловим центром, розширяться: з'явилися залізничні забудови, зводилися школи, магазини, лікарня.

Якщо Конотопу допоміг випадок, то Путивль - став яскравим прикладом людського невігластва. Місцеві торговці, духовенство, господарі візницького промислу, звиклі до розміреного життя, дали великий відкуп інженерам щоб ті відвели залізницю подалі від самого Путивля [1.6].

У зв'язку з цим, місцем для будівництва станції обрали село Буринь, що й дало в подальшому поштовх для розвитку села, яке згодом стало районним центром. І тепер пасажири проїжджаючи станцію - читають «Путивль», хоча до самого Путивля, ще 22 кілометри. Ось так предки «удружили» нащадкам.

Залізниця, безумовно, потребувала ремонтної бази та великої кількості працівників, в тому числі, освічених.

Акціонерне товариство залізниці прийняло рішення про будівництво майстерень для проведення капітального ремонту паровозів і вагонів саме в Конотопі, котрий знаходиться на півдорозі між Воронежем та Києвом. А кваліфікованих спеціалістів спершу вербували з Москви, Брянська, Харкова, Дніпра (Катеринослава). Це були машиністи, помі-

чники, зв'язківці, телеграфісти та інші фахівці. Некваліфікованих робітників набирали, здебільшого, з селян навколишніх сіл. Але необхідність в технічних працівниках, котрі б обслуговували залізницю, зростала. Тому одним із перших закладів в Україні, з підготовки залізничників, було відкрито саме в Конотопі в 1890 році. Це було залізничне училище, яке пізніше стало технікумом транспортного будівництва, а сьогодні всім нам відомий Конотопський фаховий коледж СумДУ. Знаходиться він вже в новому приміщенні, але в районі «Колієпроводу» ще збереглася будівля того часу – це одноповерховий будинок, який раніше належав Головним залізничним майстерням. Колишній службовий будинок начальника Головних майстерень – Зевонського. Зараз в цій будівлі знаходяться фізіотерапевтичні кабінети лікарні.

Зі слів колишнього мешканця Конотопа Стеценка Олексія Афанасійовича, дати його життя невідомі. З ним спілкувався автор книги «Крізь відстані та роки» Аркадій Нілович Бобильов, що Олексій Афанасійович особисто знав останнього господаря будинку та його дружину. Вони проживали в двох в цьому великому, по міркам містян, будинку, а син мешкав в Парижі. Розповідав, що на тому місці, де зараз знаходиться Конотопська дирекція залізничних перевезень, в той час ріс сад, який належав родині Зевонських. В ньому були не тільки фруктові дерева, а й декоративні, знаходилась там і прекрасна оранжерея квітів. За всією цією красою доглядали два садівники. А напроти, де зараз розташоване приміщення 11-ї школи, була гімназія. Саме в цій гімназії дружина начальника Головних майстерень і викладала німецьку та французьку мови, іноді заняття проходили в вищезгаданому саду [1.11].

Зевонські були останніми господарями цього будинку. Пам'ять Олексія Афанасійовича, на превеликий жаль, не зберегла імен господарів. При радянській владі вони виїхали, а в приміщенні з'явилася художня бібліотека залізничників. Пізніше, після побудови залізничниками в 1928 році Будинку культури, бібліотека зайняла просторі приміщення на другому поверсі. Але у одному із фізіотерапевтичних кабінетів і до цієї пори стоїть дерев'яна шафа, котра служила не тільки бібліотеці, а, мабуть, ще й попереднім господарям – Зевонським. Самі ж залізничні майстерні, котрі в майбутньому стали належати вагоноремонтному заводу, - не збереглися, точніше, майже не збереглися, завдяки «дбайливим та хазяйновитим» нащадкам.

На жаль, ми забуваємо, що дбайливе ставлення до історії своєї країни, історії свого краю – то є ознакою цивілізованості суспільства.

Джерела та література

1. Бобильова А.Н. Крізь відстані та роки. Історичні нариси. – Ніжин: ТОВ «Аспект-Поліграф», 2009. - 176с.іл.

2. Доповідь Міністра шляхів сполучення царю про відкритті двох ділянок Курськ-Ворожба-Бровари Курсько-Київської залізниці від 17 грудня 1868 року, ЦГА, м. Ленінград (Сант-Петербурґ).
3. Журнал комісії, призначеної для огляду ділянки Курсько-Київської залізничної дороги від станції Ворожба до лівого берега Дніпра 13,14,15 грудня 1868р., ЦГА, м. Ленінград (Сант-Петербурґ).

Соколюк Ю.І.

Забута чи замовчувана? Ганна Олександрівна Лазаревська

Дослідження архівних документів нагадує роботу слідчого-криміналіста: ти роздивляєєшся листи, розрізнені сторінки щоденників, важливі для когось вітальні поштівки і листи, щоб скласти достовірну картину життя людини.

Ганну Олександрівну Лазаревську, першу дитину Олександра Лазаревського чомусь не згадано у жодному дослідженні науковців. Тож ставимо за мету виправити цю прикру помилку. Новизна і важливість даної розвідки полягає в тому, що більшість фактів були взяті з родинного архіву Лазаревських і досі не були оприлюднені.

Ганна народилася у 1868 році у Олександра Матвійовича Лазаревського і Катерини Федорівни Лашинської-Лазаревської у місті Чернігові.

Відомо, що батьки були двоюрідними братом і сестрою, тому на одруження був потрібний дозвіл архієрея. Шлюб Олександра Лазаревського з Катериною тривав недовгих 7 років з 1865 по 1872. Вона була розумною і приязною людиною, в родині Лазаревських «Катеньку» усі надзвичайно любили, про що свідчать листи Олександра Лазаревського і щоденникові записи Афанасії Олексіївни Лазаревської. Чергова вагітність підірвала сили жінки, не допомгло і перебування в Ялті в гостях у чоловікового брата Якова (управителя царським маєтком у Ливадії). Син Борис народився 26 березня 1871 року. Хвора на сухоти Катерина померла 1872 року (уривок з Щоденника О.М. Лазаревського).

А ось і починається інтрига: в родині Ганну Лазаревську називають Галею! Чи то вона була чорнявою, як галка, чи хотіли розрізнити з другою дружиною Олександра Матвійовича, повною її тезкою, Ганною Олександрівною Шрамченко. Сподіваюсь, що саме тому Ганну Лазаревську не могли правильно розпізнати науковці.

Щоб висвітлити історію життя цієї жінки, маю для дослідження родинний архів, люб'язно наданий її нащадком (правнуком), в котрому містяться листи, вірші, щоденники, нотні записи Ганни Олександрівни Лазаревської.

Ганна стала сиротою у віці 5 років, братику Борису було неповних 2 роки. Довгий час батько не міг знайти достойну жінку, котра б опікувалася його малими дітьми. Зрештою він познайомився з Анною Шрамченко, котра стала спочатку гувернанткою у родині, а потім і його дружиною.

Ось сторінки щоденника шкільних років, де підліток Аня намагався вилити свої переживання на папір: «Я хочу вести свій дневник, в котором заключалось не только описание моего дня, но и все мои мысли и рассуждения. Я знаю, что если бы было с кем говорить, то я бы гораздо больше ... и гораздо лучше училась. Потому что я бы больше размышляла после этих уроков. Все наши поступки являются следствием наших мыслей, убеждений, воззрений на жизнь и на известные действия, а также и характера человека. Саша меня спрашивал и удивлялся, что нет у меня приятельницы. Но как же она может быть, если у меня с классом нет... (обірвано)».

«Думаете ли вы, что я хочу вам рассказать сказку или интересное происшествие, бывшее со мной во время оно? Ничуть не бывало, я хочу рассказать вам историю одной глупой головы, которая думала, что она одна на всем свете такая умная и мыслящая, что все пред ней болваны, заботящиеся только о интимности и думающие только, как бы провести наилучше свой день, быть сытым и одетым...

Хоть уже прождали, Манилин слышал свою ногу и искал бедный, один с забинтованной ногой. Да он ли один, много есть несчастных, которые не знают, будет ли у них завтра кусок хлеба, а мы веселимся и не задумываемся о том».

Олівцем: «я сумасшедшая, у меня голова болит, скука какая, хуже ничего нет на свете, как скука или глупость и сомнение. Лена неправду говорит, что я .. учусь, но про это не сыскать не затаить чувства, быть лучше»

Можна визначити вік Анни Александрівни, їй було 15 років. Вона записує: «1 февраля 1883. Сегодня такой же день, как и все. Только завтра праздник, а после завтра подавать сочинение, которое я не могу написать. Почему-то когда я что-то читаю, то все приравниваю к себе, просто такое самолюбие или самовнушение (останне слово закреслене). 3 февраля. Почему нам так трудно сдерживаться в наших слабостях? Почему даже самой себе мы редко принимаемы с единым (нерозбірливо).

Почему, почему, почему, почему мама меня не любит? Почему когда я про что попрошу, то во всем мне отказывают. Что кто капризна, потому на меня не обращают внимание. Разве давать замечаний про рисование, обувь и одеть призвание дел родительских? (весь абзац замальовано олівцем).

Почему я себя чувствую такой несчастной. Почему я не... чего ему? Почему с пониманий дерут с басурман? Почему у меня нет по-

друзи в гімназії? Чому все со мной так обращаются? Чому я ничего не делала? Чому я не могу хорошо учиться у маменьки? Чому я такая глупая? Чому что я думаю не делаю, личные начинания думаю из этих до тех пор, пока не сделаю глупости и не увижу» [3].

Усі ці записи свідчать про самотність у родині і у гімназії. Дівчинка намагається розібратися у собі. Далі в щоденнику «глупая» списує три сторінки каліграфічним почерком французькою, переписуючи вірші Віктора Гюго.

Початкову освіту Ганна отримала під керівництвом Анни Шрамченко, згодом навчалася у Київській жіночій гімназії. У підлітковому щоденнику вільно пише французькою і англійською мовами, тож освіта була ґрунтовною. Жила родина Лазаревських 1897 року у Києві на розі вулиць Рейтарської і Сінної (хід з Рейтарської, 2 поверх), про це сповістив Олександр Матвійович у листі свого адресата Михайла Васильовича Шугурова [1, с. 358].

Далі в щоденнику українською мовою переписані два вірші Т. Шевченка «Думка» («Нащо мені чорні брови») і «Думка» («Вітре буйний, вітре буйний»). Це вірші періоду заслання, і у них прослідковується суголосний Анні Олександрівні мотив дівочої самотності і сирітства. Відомо, що перший вірш був переписаний Іваном Лазаревським, і автограф не знайдений. Можливо, він зберігався в родині Олександра Матвійовича Лазаревського [4].

Є в щоденнику і вірші інших авторів. Це неточний уривок з вірша Івана Нікітіна «Моление о чаше» [2]. У записі від 2 вересня 1882 року:

О боже мой!
Все человеческое зло
На мне едином тяготеет
Позор людской, - позор веков, -
Все на себя принимаю
Но сам под тяжестью оков
Как **Записки по русскому языку** (*перекреслено, бо жарт*)
изнемогаю.

О, не оставь меня в борьбе
С моею плотию земною, -
И все угодное Тебе,
Тогда да будут надо мною.
Молось, да сниидет на меня
Святая сила подкрепленья,
Да совершу с любовью я
Великий подвиг примиренья! [3]

Також є декілька переписаних віршів О. Кольцова та інших авторів. Ось записи 20-річної Ганни від 20 квітня 1888.

Анна виважена і спокійна дівчина, котра переймається стосунками свого брата Бориса з батьком. Вона подає цікаву психологічну характеристику свого батька Олександра Матвійовича Лазаревського: «но мне придется упрекать его во многом, что и мне причиняет боль, а между тем папа тут больше виноват без вины, виноват его характер, слишком суровый и сдержанный для отца, и тем более по отношению к Борису, экзальтированному и чувствительному в некоторых случаях до сентиментов почти» [3].

Далі Анна пише про свій характер: «у меня другой характер - моя гордость и недоверие к самой себе, к тому, как представляется мне окружающее мнение. О возможности ошибки с моей стороны в этом отношении заставляет меня молчать и покоряться, не идти напролом, как Борис, который говорит, что он прав и больше знать ничего не хочет» [3].

Історія кохання і громадянського шлюбу Ганни Лазаревської і Тихона Осадчого видається дивною на перший погляд. Розумна і красива дівчина дворянського походження з відомої родини пов'язує своє життя з одруженим чоловіком з родини колишніх кріпаків Енгельгардта, котрий до того ж не збирається розривати шлюб з першою дружиною.

Безумовно, Тихін Іванович Осадчий був непересічною людиною. Він був економістом, діячем земства, захоплював молоду жінку ідеями акціонерних і кооперативних товариств у селах Конотопського краю. Скоріше за все, познайомилися вони під час вчителювання у 1904-1917 рр. в Чернігівській губернії. Скупі біографічні дані свідчать, що він помер від голоду у 1945 році...

Вона народила від Тихона Івановича Осадчого чотирьох дітей: 1905 року сина Андрія, дочок Галину (24 лютого 1908 -?), Маріанну (23 червня 1910 – 13 грудня 1913) і Людмилу (3 квітня 1912, прожила 29 днів).

Єдиний з дітей, хто мав прізвище свого біологічного батька, це син Андрій. І це ніяк не пов'язано з благородством батька, котрий «признав» сина. Коли почалися пологи, майбутні батьки знаходилися в с. Пруси Черкаської губернії разом. Піп не перевірів документи про шлюб і записав новонародженого Осадчим (інформація надана правником В.М. Петрушено).

Анна Олександрівна зберігала виписки з метричної книги про народження своїх дітей і про смерть дочок. З чотирьох дітей живим залишився тільки син Андрій.

Він одружився з Петрушено Євдокією Йосипівною, котра народила дочок Віру (1929 - 2022) і Галину (1931-1995) і взяв прізвище дружини.

Існує інформація, що Ганна Олександрівна Лазаревська працювала вчителькою у земській школі у містечку Красний Колядин Чернігівської губернії. З 1874 по 1881 роки під школу орендували будинок поміщиці Є. А. Тихонович.

КОНОТОПСЬКІ ЧИТАННЯ – ВИПУСК XIV

У 1881 році на благодійні кошти побудували земську школу. Вона була трьохкласна. Кожний з 3 класів вів окремий вчитель. Учителями були Одинець Іван Іванович, Скороход-Левченко Віктор Іванович, Лазаревська Ганна Олександрівна. До школи дітей приймали у віці 9-10 років. Навчання починалося з 9 жовтня (за старим стилем), коли закінчувались польові роботи, і пастухи закінчували пасти худобу. Завершувались заняття у квітні.

Є дані, що Ганна Олександрівна була директором Конотопської протогомназії. Припускаю, що це була жіноча гімназія, нині лицей №2 міста Конотоп.

В архіві Лазаревських збережений лист від брата Ганни Олександрівни письменника Бориса Олександровича Лазаревського. З тексту зрозуміло, що їх пов'язують тісні дружні родинні стосунки. Сестра допомагала брату матеріально.

Лист від 1903 р. VII (липень) 22

Дорогая Галя!

Получил твое письмо. Я долго носил его в карманах, боялся распечатывать, думал, что там нотации, однако нет.

Еще спасибо.

Деньги пошли так:

150 р. - один

100 р. - другой

100 р. - Лиди, кровать Зюне, корсет, ботинки, платье, кое-что из белья и жалованье няньке.

На оставшееся закусили.

Буду я в Гирявке, вероятно, если все благополучно будет, 6-7-го-8-го.

Я сам буду орудовать в Чернигове и (нерозбірливо) особенно. Чтоб где-то. Приеду со своими проблемами особенно неприхотливых юношей. Устал я страсть как. Лида все с зубами возится.

Д. свиданья.

Книга вышла, привезу.

Підпис: Б. Лазаревський

Вексель... отмечен был до срока, грабь % не набирай. В Киеве поступать зовут Ризниченко. [3].

Ще один лист від доброго знайомого.

Лист від 30 жовтня 1908 р.

Дорогая Галя!

Опять бесконечно давно не получал от тебя известий и даже не встретился никто, кто бы мне мог сообщить что-либо о тебе. Как же ты поживаешь, как дела твоего мужа, здоровы ли дети? Пишу по деревенскому адресу, хотя и не знаю в Гирявке ли ты? От Анюты тоже с весны вестей не имею.

Я с детьми уже два месяца в Киеве. Надя и Наташа уже учатся в гимназии Дуринской и Зюка, как и я, довольна и преподаванием, и отношением к девочкам. С Ниной и Колей я занимаюсь помногу – уж очень они одинокие и слабки. Володя еще в Чернигове, был у нас два раза по несколько дней, а 20-го приедет уже на более продолжительный срок, главное 8-го ноября все работы заканчиваются. В этом году наши молодые фруктовые деревья дали первый урожай, конечно, очень небольшой, но все же его сердце радовалось и ждет на будущее, возлагаем мы больше. Не собираешься ли в Киев, мой голубчик?

Пожалуйста, если только приедешь, то прямо ко мне; комната для тебя у меня всегда готова, и уж рад я тебе буду ужасно. Живем мы на старой квартире Мариинско-Благовещенской, д. №107, кв.26.

До свидания, моя дорогая, откликнись же поскорее.

Крепко целую тебя, очень бы хотелось повидать твоих ребяток.

Твой всей душой М. Гейтнер [3]

Лист від Миколи Василенка з Київського общества грамотности від 26 жовтня 1896 року

Многоуважаемая Анна Александровна.

Хотел сам сегодня зайти к Вам. Да не удалось. Дело все в чем. В том трудолюбии, помещающемся в Вашем (нерозбірливо) есть школа, в которой обучают девочек. Школой заведует Вера Николаевна Гудим и Лидия Петровна Иванова и обучать по три и по четыре класса сама не может.

Поэтому для трудолюбия, прописи и общия грамотности и просят подыскать им учительницу, которая вместе с Л.П. Ивановой занялись ведением школы. Занятия ежедневно по утрам. Если у вас есть время и охота, могли бы Вы взяться за это дело, а может быть, у Вас есть кто-то подходящий им. Затем общество предполагает отказ только от воскресной школы и предлагает той учительнице, которая бы взяла на себя и организацию школы. В этом отношении я тоже подумываю о Вас.

Если у Вас есть время и досуг, то я бы очень просил Вас вместе с Вашими знакомыми, которые хотели бы взяться за школьное дело, прийти в помещение общества (20 Лыбедской участок, идти мимо конюшен, дверь не заперта). Там буду я, Л.П. Иванова и генерал Косич и кой-о-чем поговорить.

Всем Вашим мой самый сердечный привет.

Николай Василенко [3]

Уривок записки від Ольги, племінниці, дочки Федора Лазаревського (не датоване)

Даже поправилась. Письмо короткое совсем, без впечатлений о Кавказе. Я с нетерпением жду подробного письма. Из (нерозбірливо) никто ни разу не был и ничего о них не знаю. Маша моя тебя крепко целует. Коля кланяется.

Любящая тебя, твоя Оля

КОНОТОПСЬКІ ЧИТАННЯ – ВИПУСК XIV

Анна Олександрівна записала декілька варіантів народних пісень. Їм передують нотні записи.

Не пой, не пой соловей
Вже на дворі світ, як день.
Ой кажуть люде близький сусід
Стоїть милий край воріт,
Стоїть милий край воріт,
Кличе дівку на світ.
Ой вийди-вийди, милая дівчино,
На розмовоньку од мене.
Да постой, козаче, годину,
Постой, милий, другу.
Поки свою малу сестру вечором огорюю.
Добре ти люби, дівчино,
По світлонці ходючи,
Ой вже усе мені гірко докучило,
На морозі стоючи.
На морозі стоючи, твою волю волючи.
Сей до морозу нивки прикриває.
Снігами очі засипає.
* * * * *

Соловейко маленький
В тебе голос тоненький
Не щибечи на зорі
Бо я в чужій стороні.
Журавко, журавко,
Чого кричиш поранку?
Ой як міні не кричати
Ни с ким дити годувать
Журавлик понято
Да в чужий край завіято
А я сама горюю
Малих діток годую
Як прийде помирать,
Та нікому поховать.
Поховала його й ніт,
Аби було сорок кіп.
Поховають і дяки,
Аби були п'ятаки
А зазвонять поминать
Аби було, що вкидать [3].

У віці 29 років у вересні 1897 року Ганна Олександрівна отримала направлення на роботу в м. Кагарлик. Про це вона пише в своєму щоденнику цього періоду. Її сподівання на достойний прийом не справди-

лися. В училищі зробили вигляд, що її зовсім не чекали, не підготували ані житло, ані заробітну платню. Скоріше за все, за старовинною традицією начальників, гроші розікрали. Молодій жінці довелося у самому прямому сенсі битися за своє існування. У розпачі вона навіть хоче написати «дяді Міші», герою війни Драгомирову, котрий тісно дружив з родиною Лазаревських і був хрещеним Олександра Матвійовича Лазаревського. Врешті вона досягла мети, отримала і житло, і платню, і приступила власне до виконання своїх обов'язків, навчання дітей. У записі від 15 жовтня вона пише: «Сегодня был молебен и занятия утром начались. Учеников уже 80, не хочу больше принимать, а никак нельзя» [3].

Важливим джерелом інформації про життя людини 19 століття був паспорт особи. Називався він «Паспортна книжка». В ній записувалася повна інформація про людину, про її переміщення в Російській імперії і за кордоном.

Свою паспортну книжку Ганна Лазаревська отримала у віці 27-и років 3 лютого 1891 року. Звання: «потомственная дворянка», віросповідання – православне, місце постійного проживання – село Підлипне, Конотопського уїзду. У шлюбі не є: «дівича».

Якщо хазяїн книжки неграмотний, то замість його особистого підпису вказувались його прикмети: зріст, колір волосся, особливості зовнішності.

Окрім інформативної функції, паспортна книжка виконувала ще і роль «трудової книжки». Тут позначалося місце «служби». Так, Анна Лазаревська з 1 грудня 1896 року «состоит учительницей Духнинского сельского народного училища. Инспектор Народных училищ 1-го района Киевской губернии Ю. Деслингер». Далі запис (с. 9-10) «Предъявительница паспортной книжки состоит в должности учительницы Киевского городского № 42 приходского имени К.Ф. Ушинского училища с 1-го января 1900 года. Директор народного училища Киевской губернии Т. Лубенец» [3].

На 12 сторінці документа клеювалися спеціальні паспортні марки, своєрідний податок на отримання паспортної книжки. На безстрокову книжку – 50 копійок, на тимчасову - 25 копійок.

Останні сторінки паспортної книжки присвячені прописці на місці проживання. Звідси можна дізнатися, що Ганна Олександрівна у 1901 році проживала на Малій Володимирській, б. 53, в чому, і розписався на печатці пристав поліцейського відділку. Також Подільський поліцейський відділок Києва поставив печатку, що власниця паспортної книжки проживала у будинку №8 на Олександрівській площі у 1901 році.

У 1903 році Лазаревська відвідала Ялту і квартирувала на дачі «Джаліта». У 1905 році Ганна Олександрівна знов приїхала у Ялту на дачу «Джаліта». 1915 року Лазаревська відвідала м. Євпаторію, де проживала у пані Кострицької по Олександрівській вулиці.

Лук'янівський відділок поліції Києва у 1914 році поставив печатку про перебування в будинку 45 на вулиці Львівській. Той же відділок поліції поставив позначку про зміну місця перебування у 1914 році на вулицю Обсерваторну, б. 14 [3].

Дана розвідка є результатом побіжного опрацювання приватного архіву родини Лазаревських, але додає багато важливої інформації про старшу дочку видатного історика і етнографа України.

Джерела та література

1. Никитин И.С. Полное собрание сочинений. – М.–Л.: Советский писатель, 1965.
2. Листи Александра Лазаревского. Український археографічний збірник. Том 2. – К., 1927;
3. Приватний архів родини Лазаревських;
4. Тарас Шевченко. Зібрання творів у 6 т. – К., 2003. – Поезія. 1837-1847. – С. 80-81; 84

Сутулін В.В.

Сторінки історії медицини Конотопщини часів нацистської окупації та визволення Конотопа 1941–1943 рр.

*Накрійте скибкою забути,
Фронтові 100 грам.
За тих хто голову свою в бою поклав
За партизан, за вбитих в таборах
Тих хто горів у танках,
Ховав загиблих у ровах...*

Однією з малодосліджених сторінок історії Конотопщини є історія медицини краю в період нацистської окупації 1941 – 1943 рр. При дослідженні цієї теми були використані матеріали книги Кравця В.П. та Сутулїна В.В. «Білий колір – життєдайний. З історії медицини Конотопа». – Суми: «Собор», 2001. – 184 с. При роботі над книгою і створенням музею історії медицини Конотопа, були використані архівні матеріали ДАСО, ДАЧО, спогади медпрацівників Конотопа, з якими авторові вдалося особисто поспілкуватися.

Зі спогадів колишньої операційної сестри Раїси Тетеркіної: «22 червня 1941 р. я знаходилася вдома і почула по радіо виступ Молотова про початок війни. А вже 24 червня мене мобілізували. Розташувались ми в районі авіамістечка. Всіх у ті дні мобілізували для евакопоїздів,

які стояли законсервовані на станції Конотоп. Мене направили в команду військово-санітарного поїзда № 303. Начальником призначили лікаря Мужичького, терапевта Конотопської залізничної лікарні, лікарем-хірургом - Віру Іванівну Карасюк, яка працювала в с. Бочкики. Всі медсестри були з нашої лікарні, окрім мене, це В. Мукасеєва, В. Співак, М. Сиваш. Обслуговували поїзда, 75 чоловік, склали мешканці району. Я відповідала за медзабезпечення - отримувала мединструменти та медикаменти зі складу, що знаходився на території лікарні [11, с. 42]. Зайшла попрощатися зі своїм лікарем Зиновієм Ісаковичем Персовим. Подала йому руку, а він і каже: «Місяць ти була на фінській війні – повернулася, тож і тепер через 4 місяці будеш вдома». Зайшла тоді до головного лікаря Барановського за трудовою книжкою, а він її не віддав. Теж сказав, що скоро повернемося додому. Невдовзі поїзди були сформовані і відправились на фронт, а вже в кінці червня нас бомбили під Києвом. Так для мене почалися довгі роки війни». Довгі роки війни почалися для всіх медиків, для всього народу України. Не минуло й трьох місяців, як її хвилі прибилися до Конотопа. Медичних працівників мобілізували, або відправили в евакуацію. З евакогоспіталем пішов і головний лікар В.С. Барановський [11, с. 42].

9 вересня 1941 до міста Конотопа ввійшли німецькі війська. Згідно з нацистським планом «Ост» - підкорення і знищення народів СРСР, встановлення довічного німецького панування на завойованих територіях з України, передбачалося виселити 65% населення. [1, с. 728]

На Україні встановили нацистський окупаційний режим. Було розчленовано Україну на зони цивільного і військового управління. Сумщина і Конотопщина увійшли до другої зони. Розділ був зроблений для приниження українського населення і знищення поняття суверенної державності. У зоні військового управління керували військові комендатури. На чолі областей були спеціальні військові коменданти – командуючі військами, діючими в області, з підпорядкованими їм польовими та місцевими комендатурами. Влада в області належала військовому коменданту. Конотоп був підпорядкований 200-й польовій комендатурі. Конотопська міська і Дубов'язівська районна управи створені 8 жовтня 1941 р. Влада Конотопської міської управи поширювалась на територію району [10, с. 270].

В районі діяла сільськогосподарська комендатура, яку очолював керівник («шеф») сільського господарства. Все життя і діяльність населення регулювалось наказами комендантів, в яких містилось попередження про покарання штрафами, ув'язнення, смертю за їх невиконання. Допомогали їм органи місцевого самоуправління. На чолі управ стояли начальники, громадами керували бургомістри, сільськими управами – старости [10, с.10].

Керівниками міста були: начальник фельдкомендатури генерал-майор і комендант Вайман. Старшини міста: у 1941 р. – Роговинській, у 1942 р. – Кибальчич, начальник поліції – Шамрай [8, с. 320].

Медичні заклади припинили роботу. Однак епідемічна ситуація в місті була складною, і не проведення протиепідемічних заходів призвело б до захворюваності серед німецьких солдатів. Тож знову запрацювала лікарня, санітарна станція, баклабораторія, розташувалися німецькі шпиталі, в приміщенні медичного технікуму розмістили казарму, викинувши всі експонати та муляжі, а медичну бібліотеку, яку збирали ще земські лікарі, німці пустили на опалення приміщень. При конотопській управі відкрився відділ охорони здоров'я, хоча організацією лікування цивільного населення він майже не переймався. Ніякі кошти на лікування не виділялися. У місцевій газеті «Визволення», що видавалася німцями в Конотопі, 24 січня 1942 р. надруковано наказ фельдкомендатури районним волосним старшинам про організацію платної лікарської допомоги [2].

8 лютого 1942 видано розпорядження старшини м. Конотопа Кибальчича та інспектора поліції до сільських старшин та начальників поліції про збирання речей для польового лазарету [7]. 28 лютого 1942 р. вміщено матеріал «Бюджет охорони здоров'я» про проведення роботи щодо запровадження в життя наказу фельдкоменданта про плату за лікування населення. Вона становить 5 крб.» [3]. З початку окупації зменшилось населення міста. Згідно з переписом наслідків населення по м. Конотоп, вміщеного у газеті «Визволення» від 16.08.1942 р., в Конотопі мешкало 26 195 осіб, зареєстровано 298 народжень та 411 смертей [5]. Йшлося лише про смерть цивільного населення. Ця статистика не враховувала тисяч розстріляних євреїв, партизан і страчених військовополонених солдат. Ліків не вистачало катастрофічно, адже ніхто їх централізованою поставкою не займався. Придбати медикаменти можна було лише на ринку за шалені гроші у перекупників із німецьких шпиталів. У пресі почали з'являтися публікації про лікування травмами і методи народної медицини. У газеті «Визволення» від 28.06.1942 р. надруковано матеріал «Про використання лікувальних рослин», написаний головним лікарем міської лікарні П.Г. Галайбою, який до війни завідував фізлікарнею [4].

27 вересня 1942 газета подала публікацію «Рік роботи медпрацівників»: «На сьогоднішній день у місті працює 4 лікарні, з яких 2 спеціалізовані – одна для венерично хворих, друга - для психічно хворих. Крім цього, функціонує фізлікарня, рентген-кабінет, санстанція, дитяча поліклініка та дві поліклініки для дорослих. Майже в кожному селі працюють медпункти, а такі села як Козацьке, Бочки. В. Самбір мають лікарні. Найкраще робота поставлена в лікарні с. Бочки. Вона розрахо-

вана на 15 ліжок, добре устаткована, забезпечена медперсоналом. В цілому, в Конотопському районі працює 42 лікарі, 52 фельдшери, 71 медсестра та акушерка» [6; 11, с. 43].

Наближалася Радянська армія, і фашистам було не до лікування цивільного населення, треба було займатися своїми пораненими солдатами, яких все більше надходило зі сходу. Німецькі шпиталі були розташовані у приміщеннях колишнього Будинку Рад, Будинку культури Луначарського та деяких школах міста.

Для знищення цивільного населення, окупантами використовували масові страти, примусове вивезення населення до Німеччини, штучний голод і ліквідацію медичного обслуговування. На Україні пограбування продовольчих запасів призвело до смерті майже 1 250 000 чоловік цивільного населення. Смертність зростала через епідемії різних хвороб. У 1942 р. захворюваність висипним тифом зросла порівняно з довоєнним періодом в 15 разів, черевним тифом – у 12, дифтеритом – у 18. Різко збільшилося кількість хворих на туберкульоз. В Конотопі від нього померли 92 чоловік. Від інфекційних хвороб масово вмирили діти [10, с. 19].

9 вересня 1943 р. Конотоп було звільнено від нацистської окупації. «Приказ № 49 по Конотопському горздравотделу от 01.11.43 г. Ввиду того, что заведующий первой больницей врач Рахинский М.М. изъят органами НКВД, считать временно выполнявшим обязанности врача-хирурга первой горбольницы врача-хирурга Скуратова Михаила Тарасовича с 19.10.43 г. По 1.11.43 г. С оплатой половины ставки врача. Загорздравотделом А. Фокина» [11, с. 43].

Матеріальні збитки, завдані окупацією, були ніщо в порівнянні з долями людей, які зламала й знівечила війна. Зараз практично неможливо встановити, що сталося конкретно з кожним медпрацівником, який пішов на фронт, виїхав в евакуацію чи залишився на окупованій території. Пішли на фронт й повернулися в рідне місто з перемогою О.М. Мусієнко, Т.О. Мусієнко, М.І. Марій, П.І. Заболотний, Д.С. Воловик. Евакуювалися і потім повернулися Є.С. Зімелева, О.І. Лернер. Не повернувся з евакуації З.І. Персов, помер під час війни головний лікар В.С. Барановський. Звернемося до спогадів Р.Є. Тетеркіної: «Ми здавали поранених десь на Уралі в 1942 р. Серед лікарів, які їх приймали, я впізнала головного лікаря Барановського. Зустріч була недовга, але дуже тепла, бо він побував серед своїх. Після війни в Конотоп приїздила його дружина, яка й розповіла, що Барановський помер від серцевого нападу». Страшна доля спіткала медпрацівників, які залишилися в окупації. Переважно це люди похилого віку або хворі. Хто зараз може однозначно стверджувати, по добрій волі чи зі злого примусу працювали вони на німців? Головним лікарем у Конотопі був П.Г. Галайба, який відступив з німцями, і більше ніхто нічого про його

долю не знає. Хірургом працював М. Рахінський, якого після звільнення міста заарештовано та страчено за зв'язок з ворогами [11, с. 43].

Працюючи в німців, переважна більшість медиків усе ж працювала не на них, а на своїх людей, допомагаючи їм, з ризиком для себе, рятуючи життя земляків. Своїми спогадами поділилася колишня співробітниця лікарні Валентина Іванівна Прудка. Під час окупації вона була в Конотопі: «В ті страшні роки переважна більшість людей сиділа вдома, виходячи на вулицю в разі крайньої необхідності. Я з медичною зіштовхнулася, коли мене хотіли вивезти до Німеччини на роботу. Отримавши повістку перший раз, обпекла руку й пішла в міську поліклініку. Знаходилася вона на вул. Енгельса, напроти школи №2. Прізвища жінки, яка мене там лікувала, не пам'ятаю. Пізніше допоміг лікар тубдиспансеру Денис Антонович Лютий, який мені встановив діагноз туберкульоз. А таких хворих німці не брали. Хочу наголосити – він допомагав дуже багатьом конотопчанам. І коли прийшли в місто радянські війська, чимало людей звернулися до органів влади і розповіли про патріотичні вчинки Дениса Антоновича. А я відразу ж пішла на фронт. Ніякого туберкульозу, насправді, в мене не було». При масовому відправленні населення до Німеччини з літа 1942 р., медикам під різними приводами вдалося врятувати від вивезення багатьох жителів. У деяких штучно викликалися легкі шкіряні захворювання, довго незагойні виразки, симулювався туберкульоз. До наших днів зберігся пожевклий документ, виданий німецькою управою мешканці с. Жовтневе К.Л. Олексієнко про те, що вона хвора на фурункульоз. Фальсифікувати цю хворобу допомогла дівчині лікар А.І. Каріка. Загалом деякі дослідники вважають, що подібних довідок вона, ризикуючи життям, виписала більше 400» [11, с. 44]. Одна з цих довідок знаходиться в музеї медицини Конотопської ЦРЛ.

Понад 200 медпрацівників - учасників війни, працювали в медицині Конотопщини [11, с. 172–175]. Серед них Заслужений лікар України Порфирій Іванович Заболотний, який в роки війни був начальником евакошпиталю №3457 та лікар-офтальмолог Костянтин Степанович Міхно та багато інших.

В роки війни на території Сумської області діяли 453 шпиталі для прийому поранених. У 1941 р. їх було розгорнуто 136, В 1943 р. на території області діяло 264 шпиталі, в 1944 – 49 шпиталів, в 1945 – 7 [9, с.27].

Під час війни в місті Конотопі та районі діяло 49 шпиталів для прийому поранених: в 1941 р. – 16, в 1943 р. – 15, в 1944 р. – 15, в 1945 р. – 3 [9, с. 35].

Керівник конотопської групи «Книги Пам'яті» Л.Г. Марченко передала до фондів Конотопського міського краєзнавчого музею ім. О.М. Лазаревського у 1989 р., складений у 1986 р. «Список госпиталей, рас-

полагавшихся в г. Конотопе в период Великой Отечественной войны 1941, 1943 – 1945 гг. Архив Военно-медицинского музея МО СССР. Ленинград, 1989». В ньому подано список радянських шпиталів в період 1941 – 1945 рр. з найменування та часом і місцем розташування в Конотопі. Подаємо список в перекладі на українську мову: ППШ (Польовий пересувний шпиталь) – 486, діяв 15.07.1941 – 22.07.1941; ХППШ (Хірургічний польовий пересувний шпиталь) – 338, 10.02.1944 – одні сутки не розвантажувався; ХППШ – 747, 21.11.1943 – 6.12.1943; ЕШ (Евакуаційний шпиталь) – 1034, 01.10.1943 – одну добу на вокзалі; ЕШ – 1450, 27.10.1943 – 01.03. 1944, БК ім. Луначарського; ЕШ – 1534, 01.12. 1943 – 15.03.1944, школа №4; ШЛР (Шпиталь для лікування легкопоранених) – 1818, 15.10.1943 – 15.04.1944, міська лікарня; ЕШ – 1960, 01.11.1943 – 15.04.1944, БК ім. Луначарського; ШЛР – 2162, 10.11.1943 – 10.12. 1943, школа №11; ХППШ – 2408, 15.09.1943 одна доба на вокзалі; ЕШ – 2466, 15.10.1943 – 01.03.1944, міська лікарня; ЕШ – 2830, 15.11.1943 – 01.04.1944, клуб залізничної бригади; ЕШ – 3257, 25.09.1943 – 01.04.1944, БК ім. Луначарського; ЕШ – 3480 (він же 806), 26.07.1941 – 05.09.1941; ЕШ – 3583, 05.03.1944 – 07.03.1944, БК ім. Луначарського; ЕШ – 3963, 01.01.1944 – 15.02.1944, БК ім. Луначарського; ХППШ - 4337, 29.09.1943 – 18.10.1943; ЕШ – 4567, 20.11. 1943 – 18.10.1943; ЕШ – 5026, 15.11.1943 – 15.02.1944; ХППШ – 5173, 10.10.1943 – 22.10.1943, під вокзалом у вагонах; ХППШ 5117, 20.09.1943 – 20.10.1943; ХППШ – 5193/5527, 09.09.1943 – 16.10.1943; Шпиталь для тривало хворих – весь 1945. Примітка: шпиталі, які направлялися до Конотопу потрапили в оточення західніше Конотопа – Ромодана - усі загинули. Це шпиталі: ППШ – 216, ППШ – 448, ЕШ – 829, ЕШ – 2196, ППШ – 2316, ППШ – 2260, ППШ – 2319, ППШ – 2320. Дата загибелі вересень, жовтень, грудень 1941 р. Крім вказаних, загинули в різний час госпіталі які направляли до Конотопа. Їх назви: ППШ – 67, ППШ – 2332, ЕШ – 3556, ППШ – 216, ППШ – 2419» [12].

Втрати міста і Конотопського району в людях склали понад 19 тисяч чоловік. З війни не повернулось 15 008 чоловік, з них 8 036 загинуло в боях, 6 041 пропали безвісті. 931 померло в шпиталях від ран. 1025 воїнів загинуло за визволення Європи [9, с. 41].

Під час боїв на території району в 1941 і 1943 рр. загинуло 4 257 воїнів. З них 793 - на території м. Конотоп. 1104 воїни померли в шпиталях [9, с. 42].

По м. Конотопу у 1943 р. відповідальні за військові злочини: військовий комендант Фейерман, заступник коменданта Конотопа оберлейтенант Водицька, лікар табору № 314 для військовополонених Вебер, комендант табору офіцер Ріхтер, начальник гестапо Паттака, співробітник гестапо Вайс [8, с. 320].

Подаємо список загиблих під час радянсько-німецької війні 1941-1945 рр. медиків, уродженців Конотопа і Конотопського району за матеріалами «Книга пам'яті України. Сумська область». Т.5. – Суми: Видавництво «Слобожанщина» 1995. 796 с.:

Барановський Віктор Степанович, 1899 р, українець, службовець. Мобілізований в 1941 р. Військовий лікар. Помер від ран 09.09.42 р. Похований в м. Казань, Татарстан, РФ [9, с. 55].

Картавий Сергій Терентійович, 1910 р., українець. Мобілізований в 1941 р. Військлікар 3 рангу. Пропав без вiсти, липень 1941 р. [9, с. 97].

Коробкін Микола Васильович, 1909 р., українець, службовець. У Радянський Армії з 1933 р., військлікар 3 рангу. Пропав без вiсти у 1942 р. [9, с. 107].

Криворук Ксенія Максимівна, 1919 р., українка, мобілізована в 1941 р. Медсестра. Пропала без вiсти 1942 р. м. Ленінград [9, с. 111].

Лобода Володимир Павлович, 1912 р., українець, У Радянській Армії з 1938 р. Військлікар 3 рангу. Пропав без вiсти 1941 р. [9, с. 121]

Носов Юрій Іванович, 1916 р., росіянин, мобілізований в 1913 р., Військфельдшер. Пропав без вiсти в 1944 р. [9, с. 135].

Проценко Павло Петрович, 1910 р., українець, мобілізований в 1941 р. Старшина медичної служби. Загинув 01.04.1944 р. Похований Петрівський район Кіровоградської області [9, с. 148].

Скоблов Мордух Абрамович, 1922 р. Єврей. Призваний в 1941 р. військфельдшер. Загинув 28.01.1943 р. Похований селище Синявіно Ленінградської області. РФ [9, с. 161].

Шевченко Марія Андріївна, 1923 р, українка, мобілізована 1941 р., військфельдшер. Пропала без вiсти 04.07.1942 р. [9, с. 185].

Шмельов Микола Микитович 1918 р., росіянин, службовець, Призваний 1939 р., військфельдшер. Пропав без вiсти в травні 1941 р. [9, с. 187].

Юдович Рувим Ізраїлович. 1923 р., єврей. Службовець. Призваний в 1941 р. Військфельдшер. Загинув 01.03.1943 р. Похований с. Трудолюбівка Чугуївський район Полтавської області [9, с. 190].

Кислиця Клавдія Луківна, 1920 р., українка, робітниця. Медсестра. Партизанка. Загинула 24.07.1944. Похована в Мінській області Республіка Білорусь [9, с. 193].

Мозговий Кузьма Степанович, 1911 р., українець, ветфельдшер. Мобілізований в 1941 р. Старший військфельдшер. Загинув 26.07.1942. похований: м. Батайськ Ростовської обл., рф [9, с. 268].

Нікачало Сергій Іванович, 1916 р., українець, фельдшер. Мобілізований в 1941 р. Лейтенант медслужби. Пропав безвiсти, 1941 р. [9, с. 289].

Олійник Петро Олександрович, 1920 р., українець. Фельдшер. Мобілізований в 1943 р. рядовий. Пропав безвiсти, квітень 1944 р. [9, с. 290].

Нікітін Василь Іванович, 1916 р., с. Дубинка, українець, колгоспник. Мобілізований в 1941 р. Військлікяр. Пропав без вісти 21.12.1943. [9, с. 338].

Симоненко Марфа Павлівна, 1910 р, українка, медсестра. Мобілізована в 1941 р. Рядова. Померла від ран 29.09.42. Похована: ст. Благовещенська, Краснодарський край, РФ [9, с. 362].

Козуля Андрій Тимофійович, 1913 р., с. Комсомольська комуна, українець, лікар. Мобілізований в 1941 р., ст. сержант. Загинув 31.10.1943. Похований: с. Костогризовське Горностаївського району Херсонської області [9, с. 514].

Лисий Іван Сергійович, 1912 р., українець, службовець. Призваний у 1939 р. військлікяр 2 рангу. Загинув 17.08.1941 р. [9, с. 516].

Пичик Іван Тимофійович, 1919 р., українець, робітник. Призваний в 1940 р. військфельдшер. Загинув 24.07.1942 р. [9, с. 550].

Лисенко Костянтин Миколайович, 1922 р., українець. Призваний в 1941 р. фельдшер. Загинув 1941 р. [9, с. 648].

Порохня Микола Павлович, 1922 р., с. Карабутове, українець. Призваний в 1941 р. лейтенант медслужби. Загинув 28.10.1943 р. Похований: с. Петрокорбівка Новгородківського району Кіровоградської області [9, с. 746].

Собора Ганна Яківна, 1922 р., с. Попівка, українка, службовець. Призвана в 1941 р. сержант медслужби. Пропала безвісти, листопад 1943 р. [9, с. 749].

Книга скорботи України. Сумська область. Том 1. – Суми: видавничо-виробниче підприємство «Мрія – 1» ЛТД, 2003. – /688 с. іл. подає 2 прізвища загиблих конотопських медпрацівників:

Сердюк Катерина Михайлівна, 1912 р., українка, санітарка. Загинула 28 лютого 1942 р. під час пожежі, яка сталася внаслідок каральної акції фашистів. Похована на міському кладовищі [10, с. 309].

Рокитянський Григорій Григорович, 1920 р., с. Пекарі, українець. Призваний в 1939 р. Майор медичної служби. Загинув 4 червня 1947 в бою у Львівській області [10, с. 654].

Для подальшого дослідження історії медицини Конотопщини, в цей важкий для краю період, необхідно продовжити роботу, як з архівами так і спогадами ветеранів війни.

Джерела та література

1. Великая Отечественная война. 1941-1945: Энциклопедия /Редкол.: М.М. Козлов (главн. ред) и др. – М., 1985. – с.728
2. Визволення. – 1942. – 24 січня.
3. Визволення. – 1942. – 28 лютого.

4. Визволення. – 1942. – 28 червня.
5. Визволення. – 1942. – 16 серпня.
6. Визволення. – 1942. – 27 вересня.
7. ДАСО, ф. Р – 2034, оп.1, спр.1, арк. 44.
8. Конотоп під час німецько-фашистської окупації. Трагедія і подвиг. Документи і матеріали. – К., 2012.
9. Книга пам'яті України. Сумська область. Т.5. – Суми: Видавництво «Слобожанщина» 1995. 796 с.
10. Книга скорботи України. Сумська область. Том 1. – Суми: видавничо-виробниче підприємство «Мрія – 1» ЛТД, 2003. – 688 с.іл.
11. Кравець В.П., Сутулін В.В. Білий колір – життєдайний. З історії медицини Конотопа. – Суми: «Собор», 2001. – 184.
12. Список госпиталей, розполагавшихся в г. Конотопе в період Великої Отечественной війни 1941, 1943 – 1945 гг. Архив Военно-медицинского музея МО СССР. Ленинград, 1989.

Ткаченко В.М.

Зображення частинок всесвіту у місцевих блуканнях стежками образотворчого мистецтва

Мистецька династія художників Ярових, членів НСХУ відома не лише в Україні, а й за кордоном. Свої роботи вони не раз представляли на міжнародних, всеукраїнських, обласних виставках, конкурсах, фестивалях. Їх твори прикрашають музейні та приватні колекції в Україні й зарубіжжі. Цього року в родині три ювіляри: Микола Яровий і Ганна Сергєєва святкують своє 65-ліття, а син Ілля – 40-річчя.

Поштовхом для проведення даного дослідження стала виставка «Творча династія Ярових» у Сумському обласному художньому музеї ім. Никанора Онацького [3]. Матеріали цієї статті знайомлять із мистецькими й іншими уподобаннями членів сім'ї Ярових, живописними та графічними роботами. Здійснено спробу аналізу творчості митців.

Відкриття виставки відбулося 17 травня 2023, де експонувалося понад 30 творів живопису й графіки. Картини художників ніби запрошують глядачів до своєї садиби в невеличкий населений пункт Зелена Роща, що за 30 кілометрів від обласного центру. За визначенням власників, – це «справжній рай», у якому вони проживають від початку весни до пізньої осені, де є пасіка, мед, городина і безліч різноманітних квітів. Усю цю красу художники транспонують на полотна, вражаючи вишуканим смаком.

Голова родини – Микола Яровий – талановитий живописець, графік, винахідник. У творах не вперше пропонує глядачам свою життєву філософію, власний світогляд та захоплення бджолами і цілительст-

вом. «З дитинства бджолярство було поруч зі мною. Бджоли, мед – це щось справжнє, не штучне. Я беру пензля в руки, й на полотні з'являються соти, бджоли, те, що зігріває зсередини. Це асоціюється у мене з сонцем, з людьми, бджолиними сім'ями, періодами життя людини» [5]. Звідси і творче кредо художника: «Картини і бджоли – два крила мого життя, які не мислимі одне від одного» [2].

Якщо заглянути в глибинну історію людства, то можна із впевненістю сказати, що людина і бджола завжди поряд. На сьогоднішній день продукти бджільництва – мед, прополіс, пилок, перга, віск, бджолина отрута... – одні з найбільш значущих у світі природних лікувальних і профілактичних засобів. Відомі знання оформлені у вигляді цілого напрямку в медицині – апітерапія.

Доречно згадати, що Микола Яровий – автор дев'яти патентів власних винаходів апітерапії. Був учасником Міжнародного конгресу Апімондії в Києві у 2013 не тільки як винахідник у цій галузі, а й художник [6]. Тоді він привіз до столиці понад сто авторських картин, серед яких значне місце займала так звана «бджолина тема». Напрацював нову методику оздоровлення людини, що завдяки цілющим властивостям бджіл відрізняється від будь-яких інших – «сон на вулику».

На виставці у музеї представлено шість живописних робіт, об'єднаних бджолиною тематикою. Картина – це не про матерію, це про енергетику, яку передає художник через співзвучність або дисонанс кольорів і силу його духовності. Чим вища духовність митця, тим більший потік енергії від картини, який впливає на глядача. Наприклад, орнаментальна композиція «Дерево життя» (2013) віддзеркалює народження бджоли, еволюцію розвитку личинки, так звану метаморфозу цього явища. Створена за мотивами нового геометризму «неогео» [1, с. 187] базується на філософській ідеї передбачуваності реальності. Концептуальна традиція, що розглядає мистецтво як ідею, носить культурософський характер, адже основа життя – запилення квітки, щоб з'явився плід, і це може зробити тільки комаха, яка народжується у воскових шестикутниках.

На нашу думку, картина «Бджолиний тризуб» (2012) формулює концепцію небароко, схильну до трактування фрагментарності, динаміки й пантеїзму. Це рідна стихія історичної української культури, істотний прошарок народної традиції, адже «декоративний експресіонізм «необароко» – одна з найвиразніших стильових ліній образотворчого мистецтва» [1, с. 196]. Ця система відрізняється великою гнучкістю, елегантною контурів, здатністю нейтралізувати порушення форми. Утаємниченість образу має безпосереднє відношення до божественного, бо бджола – Боже створіння, що в потоках своєї продукції тримає життя на Землі. Тепло й енергія, що струменять від зображення,

відчутні і реальні, як смак меду із вощини. Видимий хаос у поведінці комахи впорядкований, прогнозований, а систематизація цього явища підкреслює знання та любов пасічника до бджіл.

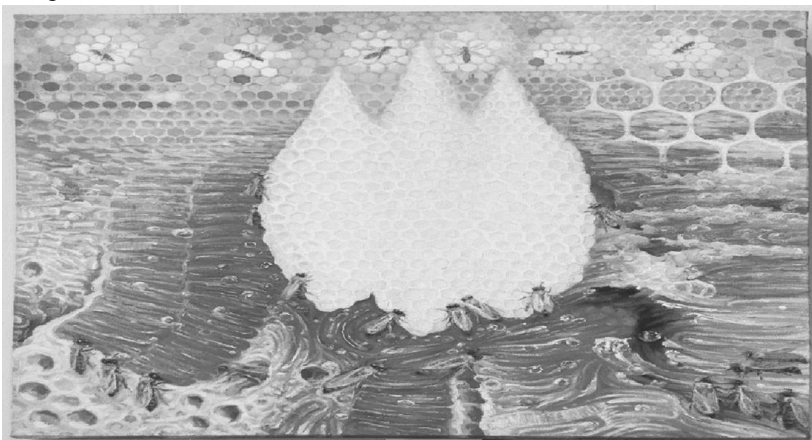

Фото 1. Микола Яровий. Бджолиний тризуб

Фото 2. Ганна Сергєєва. Нічні метелики

Серед рутинного життя, мороку і смутку сьогодення, мов сплеск ніжності, ліризму і любові, полотна дружини художника – Ганни Сергєєвої – створені чутливою душею майстрині мовою живописних кольорів. Естетичний смак, духовна гармонія, вишуканість, ідейна наси-

ченість її робіт є свідченням досконалості та зрілості мисткині. Залишаються надовго у спогадах глядачів образи – світлі, чисті, милозвучні, як небесні видіння, що прославляє авторка. Це наповнена святом феєрія кольорів, яка дарує нам у квітах матінка-природа, передана в казкових композиціях «Цвітуть петунії» (2012), «Симфонія літа» (2021), від котрих перехоплює подих. Тонкий і проникливий колорист, вона перетворює об'єкт зображення в мимовільну жіночність, хоча техніка виконання – сміливий, енергійний, корпусний мазок, точно покладений, виважений і прекрасний. Художниця не тільки випромінює своєю творчістю радість буття, щастя, веселий настрої, а й намагається показати через мистецтво стурбований біллю, суспільними проблемами сучасний світ. У квітковій композиції «Нічні метеблики» (2008) Ганни мальви, що є національним символом України, немов воїни, стають на захист української ідентичності. Стрункі стеблини, різнобарвні ніжні квіти з безліччю відтінків вселяють впевненість у завтрашньому дні.

Та не тільки живописом захоплюється мисткиня. Окремою сторінкою у її діяльності є графічна серія сюжетних композицій, що охоплюють період з 1990-х років до сьогодні, створених за мотивами поезії Олександра Олеся – славетного майстра слова, уродженця Сумщини. Разом зі своїм чоловіком створили сотні робіт у техніці батика з вражаючими ефектами та неповторними поєднаннями кольорів. У циклі звучить і патріотична тематика, присвячена загиблим воїнам під Крутами.

Цікавим видається і той факт, що ця подружня пара познайомила ся та здобула освіту у Харківському художньо-промисловому інституті (1982), працює в галузі станкового живопису та графіки, йдучи разом у житті понад сорок років.

Цього року родина святкує 40-річний ювілей старшого сина – Ілля Ярового – енергійного, цілеспрямованого, талановитого й відомого далеко за межами України художника. Вищу освіту здобув у Національній академії образотворчого мистецтва і архітектури (2008). Як і батько, теж полюбає бджільництво, а від матері перейняв прагнення до вишуканості, естетичної досконалості. Вважає, що «на нас лежить відповідальність перед нащадками за різноманітність та багатство кольорів української культури» [4]. Ілля вперше в стінах музею презентував свої роботи. Це не лише живопис, а й графіка, присвячена сучасним військовим подіям в Україні («Принти графічних робіт. 2022»). Тринадцять композицій у техніці акварель, олівець, створених з натури – це розповідь про перемогу над собою та обставинами. Не викликає сумніву фаховість, ідейність митця у представлених творах. Відкриває серію автопортрет «На межі», ніби обгоріла світлина на білому тлі паперу, на якій зображено молодого воїна-художника перед мольбертом, рішучого й безстрашного, готового до найзапеклішої боротьби. «Коли справ-

КОНОТОПСЬКІ ЧИТАННЯ – ВИПУСК XIV

жня смерть дихає тобі в потилицю, ти опиняєшся неначе на межі між страхом за своє життя і життя близьких, і внутрішній голос каже, що

Фото 3. Ілля Яровий. Мати та війна

Фото 4. Семен Яровий. Моє літо

ти повинен говорити, бо мовчати – це гріх» [4] – стверджує митець, зобразивши себе на тлі понівеченої вогнем світлини.

Варто зауважити, що Ілля піднімає тему материнства у військовий час («Мати та війна»), намагаючись передати у створених образах гіркоту, страх, періоди відчаю жінки-матері, а також масу інших страждань українців у період військового конфлікту.

Несподіванкою в експозиції стала тема графічної композиції за легендою про чарівну сопілку, з допомогою котрої знищено полчища щурів. У виконаному олівцем малюнку «Сопілка для щурів» автор створив порівняння – уявний отвір, провалля, в яке безупинно, немов у безодню, рухаються колони рашистських танків, а символи смерті – скелети, втішаються з цього видовища, награвучи на сопілці.

Акварелі «Made in Ukraine» художник дає й іншу назву «Птиці Синиці тепер летять від кожної хати, несуть ворогам розплати». Ця робота стверджує єдність кольорів прапора зі спорідненою в барвах пташкою нашої землі – синичкою, жовто-синім дивом. Можна лише захоплюватися спостережливістю і раптово неординарним мисленням автора. У синьо-жовтих кольорах створено й акварель «Один. Рулетка», що розповідає про безкрайні простори, на яких зникають, гинуть рідні люди, коли ти безсилий змінити долю, запобігти лиху, і це явище, створене ворогами, наче гра в смертельно небезпечну «російську рулетку». Ілля Яровий – справжній художник-воїн і свою зброю застосовує влучно!

Один із куточків виставкової зали відведено наймолодшому учаснику виставки – Семену Яровому (1986 р. н.). Вищу освіту здобув у Національній академії образотворчого мистецтва і архітектури (2010). Віддає перевагу великомасштабному станковому живопису, що знайшов продовження і якісно нове вираження у творі «Мое літо.» (2020). У його ліричних, задумливих, делікатних роботах відчувається прагнення якомога точніше передати свої враження від побаченого у природі. Картини реалістичні, дещо декоративні, естетичні, з легким імпресіоністичним відтінком. У маленькому форматі полотна «Луки квітують» (2019) – широкий, панорамний погляд автора, уміле використання масштабних співвідношень, здатність до узагальнення, акцентів.

Після завершення виставки митці подарували деякі твори художньому музею. Отож, можна вважати поповнення колекції з виставки «Творча династія Ярових» дуже вдалим і своєчасним, дає змогу прослідкувати за творчою еволюцією митців, конкретикою їх образного мислення, що виявляє загальну картину мистецького процесу на Сумщині. Кожен із них – унікальна особистість, яка невтомно працює на ниві образотворчого мистецтва із власним баченням, світоглядом, усвідомленням самого себе й оточуючого світу.

Джерела та література

1. Меднікова Г. С. Українська і зарубіжна культура ХХ століття. Навч. посіб. Київ: Т-во «Знання», 2002. 214 с.

2. Художник Микола Яровий. «Картини і бджоли – два крила мого творчого життя». Газета «Урядовий кур'єр» від 28 вересня 2013. [https://ukurjer.gov.ua > articles](https://ukurjer.gov.ua/articles) (дата звернення 16.07.2023).
3. Художня виставка «Творча династія Ярових». Виставки. СОХМ імені Н. Онацького. <https://artmuseum.sumy.ua> (дата звернення 21.06.2023).
4. <https://huxley.media/> /uk/na-hudozhnik-iz-sum-illiaYaravoy/ Альманах 19 червня 2023. (дата звернення 19.07.2023).
5. <https://sumupost.com> > kultura Вернісаж виставки «Коло». Бджоли, що надихають. 3 серпня 2018 (дата звернення 20.07.2023).
6. podil, kyivcity. gov. ua / news/ 283. html. Бджолярі зі 135 країн світу прибули в Київ.

Хоменко В.О.

До питання заснування села Тулушка Конотопського району Сумської області

Історія кожного українського міста, селища, села є значним внеском у дослідження історії нашої Батьківщини. Міська історія, особливо великих міст, найчастіше вивчається більш активно і, переважно, професійними істориками. Але історія невеличких населених пунктів може бути не менш цікавою. Ними здебільшого цікавляться місцеві краєзнавці. Одним з таких населених пунктів є село Тулушка.

Тулушка розташована в західній частині Конотопського району Сумської області. Належить до Попівської територіальної громади. Відстань до районного центру близько 24 км автомобільним шляхом. Недалеко від села є залізнична станція Халимонове від якої до Конотопа близько 15 км. Чисельність населення Тулушки за переписом 2001 р. становить 541 людину.

Наскільки нам відомо, спеціальних досліджень, присвячених питанням заснування цього села, походження його назви, розвитку соціальної, економічної, культурної сфер тощо, не проводилося. У відповідному томі «Історії міст і сіл Української РСР», присвяченому Сумській області, вказано лише, що с. Тулушка підпорядковане Попівській сільській раді [3, 287]. Спробу пояснити походження ойконіму села здійснив видатний український вчений-філолог Константин Тищенко у своїй статті «Про географічні назви Конотопщини» [17]. На його думку, «Литовських часів (1350-1569) може сягати назва Тулушка (від лит. *tūlōti* «тулити, закутувати» з типовим литовським суфіксом -шка, який П. Гаучас назвав «лакмусовим папірцем» литовських топонімів (пор. на Сіверщині Положки, Обложки, Клишки)» [17]. Вважаємо, що таке пояснення назви

села є, швидше за все, помилковим. Наразі найбільше інформації про історію села знаходимо на відповідній сторінці у Вікіпедії [18]. Її недоліком є те, що вона переважно базується на спогадах жителів Тулушки Заб'яки Івана Гнатовича (1918-2009) та Горбик (Прасол) Олени Дмитрівни (1926-2013). Звісно, що ці спогади є корисними для відтворення історії села, але потрібно використовувати й інші джерела інформації.

Відтак, метою розвідки є спробувати з'ясувати час та обставини виникнення села й походження його назви. У роботі використано картографічні матеріали, відомості метричних книг, спогади старожилів тощо.

Стосовно часу заснування с. Тулушка більшість його жителів припускають, що воно виникло у 20-30 рр. XX ст., тобто село досить молоді. З метою з'ясувати це питання нами було проаналізовано історичні мапи, починаючи з середини XIX ст. На військово-топографічних, так званих, мапах трехверстовках (мапи Шуберта) сер. XIX ст. с. Тулушки ще немає. Найближчими населеними пунктами до тієї території, де згодом виникла Тулушка, був хутір Остряньський (зараз село Калинівка Бахмацької міської громади Ніжинського району Чернігівської області), х. Глибокий (зараз село Глибоке Бахмацької міської громади Ніжинського району Чернігівської області) та х. Салогубів (зараз не існує) [8]. Важливість згадок про ці та інші хутори обумовлена тим, що частина їх жителів у пізніші часи переселилася до с. Тулушки.

У другій половині XIX ст. почали видаватися мапи «трехверстовки нової редакції». Важливою зміною стало те, що біля тієї території, де пізніше виникла Тулушка вже позначена Курсько-Київська залізниця, що разом з врахуванням розташування хутора Остряньського дозволяє точніше локалізувати місце майбутнього села [9]. Аналогічну інформацію дізнаємося і з виданої в Німеччині у 1915 р. мапи «трехверстовки», що була копією російської мапи [10].

Потрібно згадати і мапу Конотопської округи станом на 1925 р.. Тулушки на ній ще немає. Натомість, позначені хутори Глибокий, Поповський (зараз не існує), Грищенків (зараз не існує) та радгосп Калинівка [6].

Натомість на, власне, німецьких мапах часів II світової війни спостерігаємо вже зовсім іншу ситуацію. Безсумнівно, що в роботі над ними були використані радянські картографічні матеріали Робітничо-селянської Червоної армії (РСЧА) 20-30 рр. XX ст.. Наприклад, на німецьких військових мапах «3-х кілометрових» вже позначено с. Тулушку, а поряд хутори Глушків (зараз не існує) і Степ (зараз не існує), а трохи далі Глибокий та Поповський [15].

З інших німецьких мап «500 метрівок» видається, що на них вказано топографічну картину станом на 1929-1931 рр.. Тулушка теж відмічена, а навколо неї можемо бачити цілий ряд хуторів, серед яких вже згадані вище Глибокий, Глушків [13], Салогубів, Степ, Поповський.

Х. Остряньський теж присутній, але не підписаний. На нашу думку, надзвичайно важливо те, що північніше Тулушки, орієнтовно в 4-5 км, позначений х. Тулушин (зараз не існує) [14]. До пояснення схожості назв цих двох населених пунктів повернемося пізніше.

Слід звернути увагу і на американські мапи 50-х рр., які теж були розроблені на основі радянських мап РСЧА та відображали ситуацію станом на 30-ті – поч. 40-х рр. XX ст.. Тулушка позначена, але, здається, помилково підписана Калинівкою, переважна більшість вищезгаданих хуторів теж позначена, але їх назви не вказані [1].

Насамкінець згадаємо мапи Генерального штабу радянської армії, створені у 80-х рр. XX ст.. Бачимо, що в тій місцевості, яка нас цікавить хутори вже відсутні, а на мапі відображені лише села Тулушка та Калинівка [11; 12]. Такий стан речей зберігається й у наш час.

Гадаємо, що все вищезгадане вказує на те, що с. Тулушка було засноване орієнтовно у другій половині 20-х рр. XX ст.. Станом на 1925 р. село на мапах не позначене, а в 1929 р. вже присутнє. Докладніше обставини, які зумовили процес виникнення нового населеного пункту, будуть проаналізовані нижче.

Стосовно походження назви Тулушки серед її мешканців поширені три основні версії:

1) назва села походить від слова «стулити». Логіка простежується у тому, що у 20-30-х рр. XX ст. в районі майбутнього села існував ряд хуторів, які у ході насильницьких процесів колективізації були ліквідовані, а їх мешканців було об'єднано й поселено у новому населеному пункті, яким й стала Тулушка. Тобто, цих людей було, так би мовити, стулено до купи. Якби не було інших фактів, то ця версія була б дійсно досить таки вірогідною. Її недоліком є те, що переселення жителів хуторів не було одномоментним актом, а процесом суттєво розтягненим у часі. Наприклад, за словами Іпатової (Глушко) Ольги Василівни (1940-) х. Глушків остаточно припинив своє існування вже після II світової війни, орієнтовно у 1948 р.. Тобто Тулушка й навколишні хутори протягом тривалого часу існували поряд;

2) назва села походить від слів «тулити», «притулити». Нібито село втулили на самій межі з Чернігівщиною. Дійсно, якщо уважно поглянути на сучасну адміністративну мапу України, то можемо побачити, що с. Тулушка фактично з трьох боків оточене територією, яка відноситься до Чернігівської області. Вважаємо, що ця версія є помилковою, адже Сумська область була утворена лише у 1939 р.. А як вже було встановлено за мапами, Тулушка відмічається на них, принаймні, з 1929 р. На той час село мало відноситися до Конотопської округи і географічно було хіба що на межі Батурицького й Конотопського районів згаданої округи;

3) село виникло на землях, які належали поміщику чи пану з прізвищем Тулушка. Земля у нього були чи викуплена, чи відібрана без компенсації і передана переселенцям з навколишніх сіл та хуторів. Ця остання версія робить акцент на походження назви села від прізвища. Вважаємо, що вона найбільшча до реального стану справ. Але при цьому потрібно врахувати деякі важливі нюанси.

У дослідженні історії села Тулушка нам дуже допомогло вивчення поширення українських прізвищ, а також робота з генеалогічними матеріалами, серед яких метричні книги та сповідні списки сіл Тиниця (зараз село Бахмацької міської громади Ніжинського району Чернігівської області), Красне (зараз село Батуринської територіальної громади Ніжинського району Чернігівської області), Попівка (зараз село Попівської територіальної громади Конотопського району Сумської області), Соснівка (зараз село Попівської територіальної громади Конотопського району Сумської області) й Шаповалівка (зараз село Попівської територіальної громади Конотопського району Сумської області).

Вважаємо дуже важливим фактом, те, що на Чернігівщині, до якої історично відносилася й більша частина Конотопщини, є поширеним прізвище Тулуша. Згідно інформації, розміщеної на сайті генеалогічного товариства «Рідні», в Україні налічується 50 носіїв цього прізвища, з них 21 особа живе на Чернігівщині: 3 в Чернігові, 6 в Конотопі й 12 на території колишнього Бахмацького району. Стосовно останньої цифри найбільше для нас важливим є те, що 11 з цих 12 осіб живе в с. Красне [16]. Можна обережно припустити, що принаймні частина предків тих носіїв прізвища Тулуша, які наразі проживають за межами Чернігівщини, також можуть бути уродженцями с. Красне. До речі, в метричних книгах інших вищезгаданих сіл прізвищ Тулуша та можливих вірогідних або подібних йому варіантів Тулуш, Тулушов, Тулушка, Тулушко виявлено не було.

Часткове дослідження генеалогічних джерел по с. Красне продемонструвало, що прізвище Тулуша згадується в них принаймні з поч. XIX ст.. Причому його носії належали до групи так званого «малоросійського козацтва», яка існувала в Чернігівській та Полтавській губерніях у XIX-на поч. XX ст. [2, 15]. Ці козаки були особисто вільними людьми, кріпацтво на них не поширювалося. Варто відзначити, що приналежність до козацтва давала набагато більше можливостей для володіння землею. Доречно припустити, що на Чернігівщині та Полтавщині, так званими, «куркулями» більшовики значною мірою називали саме представників козацького стану.

Козаки с. Красне, як, зрештою, і в інших селах, мали землю, як у самому селі, так і за його межами. На різних мапах Конотопської округи спостерігаємо, що краснянські землі поширювалися південніше за лінію залізниці на частині шляху від Конотопа до Бахмача [4; 5; 7],

тобто, примикали або навіть включали в себе частину території с. Тулушка. Зокрема, уродженець с. Красне, Железний Іван Петрович (1946-), підтверджував, що красняни мали землю у вказаному районі, називали її «степом» і підкреслювали її родючість. Зважаючи на те, що в 4-5 км північніше Тулушки локалізувався х. Тулушин, можемо припустити, що представники козацького роду прізвище яких було Тулуша цілком могли володіти земельними ділянками саме на південь від Красного і навіть в районі майбутньої Тулушки. Ці землі вони могли контролювати ще з XIX ст. або отримати у ході Столипінської аграрної реформи (1906-1911 рр.), революційних подій 1917-1921 рр. чи, що менш ймовірно, у добу нової економічної політики (НЕП) (1921-1929 рр.). Варіанти тут можуть бути різними.

Загалом, можемо таким чином реконструювати хід історичних подій, у ході яких виникло с. Тулушка. До другої половини 20-х рр. XX ст. такого села не існувало. На навколишніх територіях були лише хутори, які виникли в різні періоди часу. Важко сказати, коли і ким були засновані хутори Глибокий та Остряньський, х. Салогубів був заснований козацькою родиною Салогубів, що, швидше за все, були вихідцями з сусіднього с. Попівка. Виникли ці хутори не пізніше сер. XIX ст..

Напевно наступним з'явився х. Глушків. Його засновниками була козацька родина Глушків з х. Глибокого, яка, в свою чергу, була родом з с. Тиниця. Зокрема, в метричних книгах Тиницької Покровської церкви х. Глушків згадується вже за 1914 р.. Можливо його заснування було зумовлене Столипінською аграрною реформою.

Припускаємо, що внаслідок реформи Столипінна могла початися історія й ще двох хуторів – Степу та Поповського. Вірогідно, що до цих хуторів люди переселялися і в буремні часи Української революції 1917-1921 рр. і в добу НЕПу. Напевно, значну частину їх мешканців складали вихідці з с. Попівка (Прасоли, Забіяки, Горбики, Матвієнки, Гуденки тощо), але частково проаналізувавши прізвища сучасних жителів с. Тулушка, спогади старожилів та інформацію з метричних книг навколишніх сіл, можемо стверджувати, що на цих хуторах були й переселенці з інших сіл, зокрема, Красного (Боярчуки, Космини).

Вважаємо, що власне с. Тулушка виникло на землях, які належали комусь з козацького роду Тулушів із с. Красного або хтось з цього роду якимось іншим чином був пов'язаний з територією майбутньої Тулушки, можливо, був першим поселенцем. А назва села вірогідно сформувалася за допомогою додавання до прізвища Тулуша зменшувально-пестливого суфіксу -к(о), -к(а): Тулушко, Тулушка.

Першими жителями Тулушки за свідченнями Горбик Олени Дмитрівни стали у 1929 р. переселенці з Попівки Хаблак Прокіп, Горбик Федір та Полосьмак Василь. У ході колективізації в 30-х рр. XX ст. більшовицька влада взяла курс на ліквідацію хуторів. За спогадами жи-

тельки Тулушки Космини (Глушко) Варвари Іванівни (1918-2003), яка народилася на х. Глушковому, у Тулушці в 30-ті рр. було створено колгосп та радгосп. Жителі вищезгаданих хуторів були змушені переселятися, можливо частина з них поверталася у свої рідні сусідні села, але переважно вони стали мешканцями Тулушки.

Тобто, на нашу думку, с. Тулушка було засноване орієнтовно у другій половині 20-х рр. XX ст., а його назва походить від прізвища Тулуша. Перспективи дослідження полягають у вивченні архівних документів повітів і волостей XIX ст. – 20-х рр. XX ст., радянських органів влади, більшовицької партії, можливо, колгоспів та радгоспів, які існували в Тулушці. Ці матеріали можуть конкретніше вказати на прізвища власників землі на території майбутньої Тулушки, уточнити дату заснування села, час ліквідації хуторів тощо. Крім того, потрібно було б дослідити й етимологію слів тулуша, тулуш.

Джерела та література

1. Американська мапа квадрату NM-36-2 «KONOTOP», 1955. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://freemap.com.ua/maps/usa/NM-36-2.jpg>.
2. Бачинська О. «Малоросійські козаки» XIX ст.: соціо-демографічна характеристика та територіальне розселення // Історико-географічні дослідження в Україні: Збірка наукових праць / Ред. кол.: Г. В. Боряк (відп. ред.), М. Ф. Дмитрієнко (заст. відп. ред.), В. В. Томозов (заст. відп. ред.), С. Б. Хведченя (відп. секр.), Я. В. Верменич, І. Н. Войцехівська, О. П. Ресент, Р. І. Сосса; Упорядн. С. Б. Хведченя. НАН України. Інститут історії України. Число 12. Київ: Інститут історії України, 2012. С. 15-26.
3. Історія міст і сіл Української РСР: В 26 т. Сумська область / Ред. кол. тома: Макухін І. Я. (гол. редкол.), Гриченко І. Т. (заст. гол. редкол.), Долгін Г. С., Калітаєв К. Г., Кафтарян С. М., Козирев П. В., Косяк О. О., Малкієль С. В., Підпригора А. Я., Полохов В. М., Сахарова Н. Ф. (відп. секр. редкол.), Скрипник В. Д., Ступак Ю. П. АН УРСР. Інститут історії. Київ: Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1973. 696 с.
4. Мапа Конотопської округи, адміністративні межі станом на 1 березня 1927. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/1/1d/%D0%9A%D0%BE%D0%BB%D0%B8%D1%88%D0%BD%D1%8F_%D0%A7%D0%B5%D1%80%D0%BD%D1%96%D0%B3%D1%96%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0_%D0%B3%D1%83%D0%B1%D0%B5%D1%80%D0%BD%D1%96%D1%8F_1927.jpg (переглянуто 19 серпня, 2023).
5. Мапа Конотопської округи, адміністративні межі станом на 1 жовтня 1925. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/5/5f/%D0%9A%D0%BE%D0%BB%D0%B8%D1%88%D0%BD%D1%8F_%D0%A7%D0%B5%D1%80%D0%BD%D1%96%D0%B3%D1%96%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0_%D0%B3%D1%83%D0%B1%D0%B5%D1%80%D0%BD%D1%96%D1%8F_1925.jpg (переглянуто 19 серпня, 2023).
6. Мапа Конотопської округи [станом на 1925 рік]. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://history.org.ua/LiberUA/KKonOkr_1925/KKonOkr_1925.pdf.

- Мапа Конотопської округи у складі Чернігівської губернії, 1923. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/9/9b/%D0%A7%D0%B5%D1%80%D0%BD%D1%96%D0%B3%D1%96%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0_%D0%B3%D1%83%D0%B1%D0%B5%D1%80%D0%BD%D1%96%D1%8F_1923.jpg (переглянуто 19 серпня, 2023).
7. Мапа трехверстовка Шуберта квадрату 21-11. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://freemap.com.ua/maps/trexverstovki/21-11.jpg>.
8. Мапа трехверстовка Шуберта нової редакції квадрату 21-11. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://freemap.com.ua/maps/trexverstovki-novaya-redakciya/21-11.jpg>.
9. Мапа трехверстовка Шуберта нової редакції (німецька копія) квадрату 21-11 «Bachmatsch», 1915. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://freemap.com.ua/maps/nemeckie-trexverstovki/21-11.jpg>.
10. Мапа України Генерального штабу радянської армії квадрату М-36-30 «БАХМАЧ», 1990. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://freemap.com.ua/maps/genshtab/m-36-030.jpg>.
11. Мапа України Генерального штабу радянської армії квадрату М-36-31 «КОНОТОП», 1987. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://freemap.com.ua/maps/genshtab/m-36-031.jpg>.
12. Німецька мапа «500 метрівка» квадрату М-36-30 «Bachmatsch», 1943. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://freemap.com.ua/maps/nemeckie-500m/nemcu1km/M-36-30.jpg>.
13. Німецька мапа «500 метрівка» квадрату М-36-31 «Konotor», 1943. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://freemap.com.ua/maps/nemeckie-500m/nemcu1km/M-36-31.jpg>.
14. Німецька мапа «3-х кілометрівка» квадрату X52 «Konotor», 1942. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://freemap.com.ua/maps/nemeckie-3km/X52.jpg>.
15. Рідні. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://ridni.org/karta/%D0%A2%D1%83%D0%BB%D1%83%D1%88%D0%B0>.
16. Тищенко К. Про географічні назви Конотопщини [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://history.sumy.ua/research/article/9-proheohrafichninazvykonotopshchynu.html>.
17. Тулушка. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/w/index.php?curid=288988> (переглянуто 15 серпня, 2023).

Хоменко П.П.

«Сословные нужды и желания малороссиян...»

Лівобережне козацтво в комісіях нового Уложення 1767–1768 рр.

1764 – 1765 рр. були роками реформ для всіх українських регіонів Російської імперії. На Лівобережжі 1764 р. було ліквідовано посаду гетьмана, натомість управління краєм перейшло до Малоросійської колегії. Але

ці зміни не зачіпали основ козацького буття регіону [9, с.140]. Куди суттєвіших перетворень зазнали інші землі з козацьким населенням.

У 1764 р. було створено Новоросійську губернію, до якої, серед інших територій, увійшла південна частина Миргородського і Полтавського полків та Новослобідський полк. 1765 р. на землях Слобідських полків було створено Слобідсько-Українську губернію [2, с. 86–88]. Наслідком цих адміністративних перетворень стало скасування козацького устрою. Але, після втрати козацького статусу, населення цих регіонів опинилося все ж у різних умовах: слобожани були обернені на військових обивателів; мешканці переданих до Новоросійської губернії сотень зберігали козацький статус, але втратили козацький устрій; новослобожани були перетворені на пікінерів, військових обивателів або ж переходили до податних станів.

Вивчення участі населення Малоросії у роботі Комісії розпочалося ще 1864 р. з книги В. Г. Авсеєнка «Малороссия в 1767 году» [1, с. 102]. Джерельну основу її склали матеріали колекції М. О. Судієнка, зібрані по архівах різних малоросійських установ. У 1888 р. в «Киевской старине» було здійснено публікацію цих матеріалів, зокрема 6 шляхетських та 4 козацьких наказів. Саме вона і до сьогодні складає для переважної більшості дослідників основу джерельної бази для вивчення участі малоросійського населення в Комісії. Наступного, 1889 р., всі десять шляхетських наказів було надруковано в 68-му томі «Сборника императорского русского исторического общества». Втім, попри те, що на основі цих текстів було написано значну кількість праць, найбільш ґрунтовною й досі залишається робота І. В. Теличенка «Словные нужды и желания малороссиан в эпоху Екатерининской комиссии» (1890 – 1891) [11]. Автор детально проаналізував опубліковані в «Киевской старине» накази, визначивши основні вимоги різних станів населення. Прагнення козаків дослідник розглянув у контексті їх статусу та умов буття. У 1917 р. було опубліковано працю Г. А. Максимовича «Выборы и указы в Малороссии в Законодательную комиссию 1767 г.». На відміну від І. В. Теличенка, автор не став дуже детально зосереджуватися на аналізі вимог наказів, натомість головну увагу приділивши обставинам їх укладання та виборів депутатів. Монографія, окрім авторських висновків і спостережень, має величезне значення, оскільки її автор спирався на значний масив неопублікованих джерел, у тому числі й безпосередньо текстів наказів, які фактично й до сьогодні відомі дослідникам тільки через посередництво даної праці.

Участі лівобережних козаків у роботі Комісії приділили увагу також О. І. Путро та Н. В. Шевченко [10]. Але, за великим рахунком, порівняно з працями І. В. Теличенка та Г. А. Максимовича, результати їх досліджень, які, до того ж, базуються все на тих же публікаціях «Киев-

ской старины», не містять принципової новизни. Отже, існуюча історіографічна традиція звільняє від необхідності проведення власного детального аналізу вимог козацьких та шляхетських наказів. Натомість вважаємо за потрібне зупинитися на визначенні того, яким чином в них відбилася козацька самопрезентація та станове самоусвідомлення. При вивченні наказів важливим є розуміння міри самостійності «нижчих станів» при їх укладанні. Це питання фактично дорівнює проблемі встановлення ступеня впливу шляхетства на підготовку наказів козаків та міщан. Подібність окремих пунктів козацьких та шляхетських наказів робить очевидною наявність шляхетського впливу. Але це нічого не говорить стосовно добровільності можливих утручань. І. В. Теличенко зауважив з цього приводу: «Мы встретили всего несколько случаев, когда казаки, действительно, остались недовольны действиями старшины и обжаловали ея злоупотребления. Нам думается, что если бы таких случаев было больше, то они не остались бы неизвестными; если же казаки оставались довольны наказами, сочиненными старшиной, то, следовательно, сочинители не передергивали истинных желаний козаков и для нас решительно все равно, кем бы они ни были составлены» [11]

Г.А. Максимович був у цьому питанні налаштований значно критичніше. Зупинившись більш детально, ніж І. В. Теличенко, на вивчені процедури складання наказів від козаків, він зазначив, що «громадное большинство козацких наказов вышло, или прошло через руки шляхетства, следовательно, они не могут считаться вполне самостоятельными, свободно выражающими нужды и желания козачества. Эти нужды и желания, хотя и отражаются в козацких наказах, но лишь постольку, поскольку они не противоречили интересам шляхетства, и поскольку последнему было угодно допустить их к внесению в эти указы. Кроме того, шляхетство в козацкие указы постаралось внести некоторые свои желания, которые оно или не могло, или не смело внести в свои указы, как, например, требование об избрании гетмана вольными голосами. Таким образом большинство козацких наказов отражают в себе не только интересы козачества, но отчасти и шляхетства» [10]. Зроблені стосовно Малоросії, ці зауваження цілком можуть бути екстрапольовані й на Слобожанщину, де дворянські, обивательські й міщанські накази демонструють доволі значну подібність. У зв'язку з цим, при вивченні проблеми самопрезентації козацтва цілком обґрунтованим виглядає звернення й до наказів новонаверненого шляхетства, які, крім іншого, дозволяють зафіксувати момент «розлучення» нової соціальної еліти з козацьким загалом.

У середині XVIII ст. малоросійське шляхетство, основу якого складала козацька старшина, за логікою, повинно було б усвідомлювати хоча б частковий зв'язок з козацьким середовищем [1;2]. Але, у тек-

стах наказів від шляхетства взагалі не міститься рефлексій щодо власного козацького минулого. Воно презентує себе цілком відокремленим від козаків станом. Як зауважив Г. А. Максимович, ситуація була навіть зворотна – судячи з наказів та обставин виборів, саме козаки у цей час заявляли про свої шляхетські права.

Загальний зміст наказів детально проаналізовано І. В. Теличенком та З. Когутом. Тож, зупинимось лише на безпосередньо присвячених козакам пунктах, попри те, що козацька проблематика тут цілком епізодична і присутня лише тією мірою, якою вона стосувалася інтересів шляхетства.

В «історичній частині» наказів – пунктах, присвячених нагадуванню про попередні підтвердження малоросійських привілеїв, походження їх, власне, особли- во і не пояснювалося. Повідомлялося лише, що вони були надані ще польськими королями і потім неодноразово підтверджувалися вже російськими царями; козацька служба як причина їх походження зовсім не згадувалася.

Якщо не рахувати випадків, де козаки просто фігурують у переліку інших нижчих станів, наприклад щодо проблеми ревізій та окладу, то шляхетство Малоросії цікавило, головним чином, лише питання можливості придбання козацьких ґрунтів та затвердження права володіння на вже придбані. Така пропозиція міститься у дев'яти наказах [3, с. 126]. Лише чернігівський та київський накази містили самостійні пункти, що прямо стосувалися козаків.

Шляхетство Київського полку (тобто Козелецького та Остерського повітів), посилаючись на давню практику фіксації кількості козаків у реєстрах, просило чи то визначити їх кількість за результатами останньої ревізії, чи то скласти новий список. У наслідок цих заходів «без указу главной команды» доступ посполитих до отримання козацького звання мав бути закритим, бо передбачалося, що право відбувати козацьку службу повинні мати лише особи, що потрапили до нового реєстру, та їх нащадки [9, с. 184–185].

Чернігівське шляхетство, «имея охоту к отправлению государственной службы и к научению делу военному», хоча і вступало на службу до регулярних полків, але зазначало, що часте перебування у віддаленості від домівок було певною для них перешкодою [6, с. 14]. Натомість в Малоросії, окрім козаків, війська не було. А служба там не задовольняла шляхетство, оскільки командні кадри «по причине безпорядочнаго, не по старшинству и заслугам, но общим выбором и усмотрением властей, произвождения, костнеют в одних чинах; а видя, что незаслуженные похищают пред ними первыя места, приходят в оплошность» [6, с. 14–15]. Тож, було висунуто пропозицію, щоб «козаки здешние в лучшем и по- рядочнейшем виде и службе государевой устроены были» [6, с. 15]. Це повинно було мати користь як для дер-

жави, через поліпшення бойових якостей військ, так і для самих козаків – «ибо тягостная их служба, часто противу должности военного человека отправляемая, превратится в порядочную, званию их приличную и государству прочнейшую» [6, с. 15]. Шляхетство ж бачило для себе користь від реформи у тому, що з'являлася можливість для служби з перспективами зростання у чинах [6, с. 15].

Самі ж козаки, подібно до шляхетства, у наказах не дуже переймалися реф- лексіями над власним походженням та статусом. Змістовній стороні їх наказів присвячено дослідження І. В. Теличенка, Г. А. Максимовича та З. Когути. Як видно з цих робіт, всі козацькі накази містили більш-менш подібні вимоги. Тож три з них, опубліковані в «Киевской старине», можуть вважатися цілком репрезентативними і для відображення козацької самопрезентації.

Однією з козацьких вимог (містилася у 5 наказах [3, с. 133]) було визнання дворянських (шляхетських) прав всього козацького загалу, що розглядалося як складова частина прав і привілеїв малоросійського населення. Так, у другому пункті наказу (через втрату першого листа оригіналу, зміст першого пункту невідомий) козаків Чернігівського полку мова йшла про те, що цар Алексей Михайлович ще у 1654 р. «пожаловал всех заслуженных козаков честью дворянскою и всеми свободами и преимуществами». Це ж було підтверджено гетьманом Д. І. Многогрішним, із посиланням на статті Богдана Хмельницького – «кто козак, тот бы волностию козацкою ползовался и честью дворянскою, и чтобы они козаки при том же чину и чести пребывали» [4, с. 142]. Там же згадувалося, що козаків не повинні обтяжувати підводною повинністю та постоем [79, с. 143]. У подальшому малоросійські вольності та свободи підтверджувалися і Петром І. Діяли вони до часів гетьмана Д. П. Апостола; тоді з козаків було виокремлено категорію підпомічників, на яких були покладені консистенські оклади. До них згодом додався ще й рубльовий оклад. Через його сплату розорювалися не тільки підпомічники, але й змушені платити за них виборні. Як наслідок, зазначалося, що козаки «приходят в крайнее разорение, что час от часу и военной службы несть не в состоянии» [5, с. 143-144]. Тож у імператриці просили, щоб вона «призрела на услуги предков наших и ревность нашу к службе Ея Величества»; та щоб козаки «кроме должностей, к содержанию той службы надлежащих, всяких других податей и повинностей не несли, но при всех выгодах и выслуженной козаками чести дворянскою все обще и волностях прежних пребывали» [5, с. 144].

Дуже подібним до візії чернігівського наказу як за змістом, так і за викладом, є третій пункт наказу козаків Прилуцького полку [4, с. 158–159]. Він містить більш чітко сформульоване положення щодо необхідності підтвердження козацьких прав та вольностей. Як і свобода

промислів у межах Малоросії, вони були необхідні козакам, щоб «они могли себе снабдить к войсковой козачьей службе» [4, с. 160]. Схожим чином, але у дещо відмінній формі сформулювали цю вимогу і козаки Стародубського полку. Загальний зміст першого пункту їх «прошення» стосувався нагадування про попередні підтвердження та прохання нового підтвердження козацьких привілеїв, які полягали «в вольном избрании старшин, от которых оные и судились; свобода в своих добрах, винной промысел и продажа вина, меду, пива и прочих напитков в своих домах по городам и селам; они обязаны к военной только службе, а от податей и прочих должностей были свободны» [8, с. 152]. На додачу до цього козаки просили підтвердити свободу промислів і торгівлі сільськогосподарською сировиною (пенька, мед, олія і т.п.), звільнення вдів з малолітніми дітьми від козацьких повинностей, рівно як і шляхетські права та старшинський суд [8, с. 152–153].

Наказ чернігівських козаків демонструє також, що вони мали кардинально відмінний від старшинського (шляхетського) погляд на проблему продажу козацьких маєтностей. Третій пункт був присвячений скаргам на старшину, яка займалася скупівлею (або ж заволодінням в інший спосіб) козацьких ґрунтів та угідь, оберненням козаків на підданих та різними утисками. Саме це було причиною, що «должная от нас Российской Империи служба, из дворов наших отправляемая, нам тягостна» [5, с. 144]. Натомість, за часів польського володарювання, як це слідувало з королівських привілеїв, «козаки отправляли военную службу во всяком благополучии и с легкости затем, что имели под собою довольные как то: пахатныя поля, сенокосы, леса, мельницы и всякие угодии» [5, с. 144]. Відповідно, козаки бажали як заборони всіх зловживань, так і права вільного переходу козаків та підсусідків у межах Малоросії, а також продажу земель у середині козацького стану та вільного вибору сотників і сотенної старшини.

Чернігівці необхідністю відбувати військову службу аргументували і скарги на використання козаків у якості робочої сили при створенні засік на кордоні з Польщею, будівництві ростовської фортеці, підводної повинності «и протчие крестьянские работы»: «по сей причине наша служба, с великою тягостию исполняема, от многих вмняется не в службу военных людей, и вольностям Малороссийским в противность» [5, с. 146–147]. Це призводило до зубожіння козаків. Тому прохалося, щоб «и так от ныняшняго неустройства у лучшем порядке чтоб военные наши труды были полезны отечеству, и при том неотяготительны подводами и работами крестьянскими» [5, с. 147]. Майже аналогічну аргументацію висували у цьому питанні й стародубці: «просим устройть нас в таком порядке, дабы мы в работу, повозки и ни к чему другому употребляемы не были, как к настоящей воинской и Вашему Императорскому

Величеству должной службе так, чтобы она прямо исправною а полезною, без отягощения притом нашего, быть могла» [124, с. 155]. Військового побуту козаків стосувався і пункт стародубського «прошення», присвячений необхідності встановлення для козаків грошового, провіантського та фуражного забезпечення під час іноземних походів на рівні з іншими легкокавалерійськими військами. Необхідність цього аргументувалася обтяжливістю утримання себе із власних коштів, тим більше враховуючи велику тривалість походів [8, с. 155–156].

Отже, судячи зі самопрезентації у матеріалах Уложенної Комісії 1767 р., шляхетство вже прямо не асоціювало себе з козацтвом. Козаки ж відчували себе військовою верствою, і саме необхідністю створення сприятливих умов для несення ними воїнської служби вони аргументували прохання підтвердження своїх прав та послаблення податкового тиску. Однак, загалом накази містять небагато рефлексій стосовно статусу їх укладачів. Певно, що у зв'язку з відносною сталістю свого буття козаки в той час просто не мали потреби у таких роздумах.

Варто зауважити, що загалом, подібна самопрезентація відбивається і в інших синхронних текстах лівобережного походження. Так, укладене на три роки раніше за накази «Прошение малороссийскаго шляхетства и старшин, вместе с гетманом, о возстановлении разных старинных прав Малороссии...» (1764 р.), яке, за спостереженнями Т. Литвинової, розвивало виголошену у 1763 р. програму Г. А. Полетики, багато в чому мало подібний зміст [7]. Зокрема, саме шляхетство не вважало себе за представників козацького стану. Але воно просило підтвердження давніх козацьких привілеїв для рядових козаків, що мало виправити їх становище, а саме: обрання гетьманів та старшини, шляхетські права в судочинстві, звільнення від зборів, повинностей та постойв, вільні промисли та винокуріння, непідвладність російській військовій адміністрації [9, с. 143–146]. Окремим пунктом пропонувалося реформувати козацьке військо, розподіливши козаків на піших та кінних, яких мали утримувати представники козацьких родин [9, с. 145–146]. До того ж, піднімалося питання про виплату козакам грошового забезпечення під час закордонних походів, кінним на рівні гусарських, пішим – на рівні піших армійських полків [9, с. 148]. Окремо просили про заборону запису підданих до козацького стану [9, с. 153–154]. Як бачимо, положення, про які йшла мова у «Прошени...», загалом увійшли потім до змісту як шляхетських, так і козацьких наказів.

Джерела та література

1. Авсеенко В. Г. Малороссия в 1767 году / В. Г. Авсеенко. – К., 1864. – 152 с.
2. Багалій Д. І. Історія Слобідської України / Д. І. Багалій / Передмова, коментар В. В. Кравченка – Х.: Основа, 1991. – 256 с.

3. Когут З. Російський централізм і українська автономія. Ліквідація Гетьманщини. 1760 – 1830 / З. Когут. – К.: Основи, 1996. – 317 с.
4. Наказ козаків Прилуцького полка // КС. – 1888. – Сентябрь. – 162 с.
5. Наказ козаків Черниговського полка // КС. – 1888. – Август. – 150 с.
6. Наказ черниговського шляхетства // КС. – 1888. – Январь-март. – 123 с.
7. Полетика Г. А. Промова на загальних зборах старшини і чинів в Глухові (1763) / Г. А. Полетика // Пам'ятки суспільної думки України (XVIII – перша половина XIX ст.): Хрестоматія / під ред. проф. А. Г. Болебруха. – Д.: ДДУ, 1995. – 101 с.
8. Прошение козаків Стародубського полка // КС. – 1888. – Август. – С. 150–154; Сентябрь. – 156 с.
9. Прошение малоросійського шляхетства и старшин, вместе с гетманом, о возстановлении разных старинных прав Малороссии, поданное Екатерине II-й в 1764 году // Пам'ятки суспільної думки України (XVIII – перша половина XIX ст.): Хрестоматія / під ред. проф. А. Г. Болебруха. – Д.: ДДУ, 1995. – 155 с.
10. Путро А. И. Левобережная Украина в составе Российского государства во второй половине XVIII века (Некоторые вопросы социально-экономического и общественно-политического развития) / А. И. Путро. – К.: Вища школа, 1988. – 142 с.
11. Теличенко И. В. Сословные нужды и желания малороссиян в эпоху Екатерининской комиссии / И. В. Теличенко // КС. – 1890. – Август. – С. 191

Шалівська З.В.

Занепад Гетьманщини як наслідок політики російського уряду. Долі козацьких нащадків (за матеріалами «Ревізій Конотопської сотні 30–40-х рр. XVIIIст.»)

Надзвичайно важливою цьогорічною подією в історичній науці стало видання першого тому «Ревізій Конотопської сотні 30-40-х рр. XVIII ст.» (упорядник Олександр Тригуб). У цій актуальній і для нашого часу книзі маємо відомості про структуру землеволодіння Конотопської сотні Ніжинського полку, участь козаків у походах, їх генеалогію, соціологічну інфраструктуру. Із Ревізій різних років, виразно видно зубожіння та обезземелення населення краю, як наслідок політики московських окупантів на ослаблення гетьманської України настільки, щоб вона ніколи не могла й мріяти про якийсь сепаратизм після гетьмана Івана Мазепи. Весь тягар війни з Туреччиною 1735-39 рр. ліг на Гетьманщину. Це як безпосередня участь українських козаків у походах, так і постачання провіанту, підвод, волів, коней. Ревізії 1737 року, що укладені у формі таблиці, мають графу «у походах». Так ось, я зауважила, що у Конотопській сотні з 905 дворів козаків 516 чоловік було забрано до війська [1,2]. З посполитих: з 648 дворів у походах пе-

ребувало 266 чоловік в основному в поході «господина майора Аяцко-го» [3,4]. Саме в 1737 році московщина повела новий наступ на Азов та Очаків, у якому було залучено 50 тис. українського війська. Втрати були жахливі, лише українців загинуло 5 тис. при взятті Очакова, який довелось залишити, втративши ще кілька тисяч. А перед тим, у 1736 році, у поході на Бахчисарай, було втрачено половину війська [5]. Лише з Гетьманщини тоді було забрано 12 тис. 720 козаків, що були погано озброєні, а половина без коней. За час війни з Гетьманщини було забрано 157 тис. 300 козаків, 205 тис. селян для обозу. З них загинуло 34 тис. 200 людей, що становить дуже великий відсоток (за дослідженнями Дмитра Дорошенка, Гетьманщина тоді мала десь до 1 млн населення) [6]. Тому у ревізіях ми бачимо так багато вдовиць. Часто люди гинули від нестачі провіанту і хвороб.

Імперія ніколи не рахувалась із людськими втратами. Навіть відомий російський міністр Волинський, проїхавши Україною, писав Бірону: «...я навіть не уявляв собі як сильно вона спустошена й яка маса народу загинула; а ось і тепер таку силу людей вигнано на службу, що не залишилося хліборобів, які потрібні, щоб засіяти хоча б стільки хліба, щоб прогодувати самий край...Багато ланів не засіяно, бо нема кому працювати й нема чим, бо волів, якими тут орють, усіх забрано в часі походу»... Додам, у 1738 р. у селян було вилучено 46 тис. волів, а за час війни лише Гетьманщина втратила 47 тисяч коней У цьому ж таки Ніжинському полку, що мав 140 тис. населення і споживав зазвичай щороку півтора млн. пудів збіжжя, у 1737 році було зібрано лише 160 тис пудів. Тим часом у тому ж 1737 р. стояло на Гетьманщині постоєм 75 полків окупантів, із них 23 кінних, і все це годувалось коштом місцевого населення. Воно мусило давати війську безплатно помешкання, годувати людей і коней [7]. У ревізіях видно зростання кількості «весма убогих» та «нищетних». У Конотопській сотні в 1736 році «нищетних» родин козаків було 308, а 1738 році їх стало вже 863, зростала і кількість людей в походах [8]. Розорення козаків можна спостерігати на прикладі родини Петра Шрамка, який у 1732 р. був «можногоунтовий», у 1737 р. став «малогрунтовым», - «найміт в команді Селецького», а в 1745 р. опинився серед «нищетних» [10,11,12]. Спостерігалось наповнення міст і сіл Правобережної України втікачами з Лівобережної, яке не могло винести зубожіння та руїни краю. Навіть через 25 років козацька старшина скаржилась, що козаки і селяни досі не подолали наслідки війни.

Укладачі Ревізії постійно присягались, що дані правдиві: «...а ежелі хоча б одного показал...можного ілі середного нищетним, то за такую свою утайку всего своего движимого і недвижимого імінія і живота лишен буду...» [13]. Причиною такого присягання могло бути поси-

лення тиску московітів на місцеву адміністрацію, втручання їх у всі сфери місцевого, управління.

Зауважила я, і що попри тяжкі часи для краю, козаки дбали про освіту для своїх дітей. У кожному селі була школа, у Попівці дві, загалом у полку налічувалось 15 шкіл. Школи при церквах в Ревізіях 1737 року: «Рождества Богородици соборной церкви, Успенской церкви, Юревской церкви, Сороксвяцкой церкви, Никольской церкви, в селі Веровці, в Поповці Троецкая школа, Спаская школа, Шаповаловці, Сосновці, Подлипном, Семяновці, Гутах, Старой, Озаричах.»

Шпиталі при церквах в Конотопі: «Соборной церкви Рождества Богородици, Юревской церкви. В Поповці Троецкой церкви, Спаской церкви шпиталі. В Подлипном шпитал. Всього 7». Зауважу, що в тексті не госпіталь, а саме шпиталь [14].

Принадібно згадала подорожні нотатки Павла Алепського «...по всій козацькій землі, ми помітили прегарну рису, що нас дуже дивувала: всі вони, за малими винятками, навіть здебільшого їхні жінки та дочки, вміють читати та знають порядок богослужби й церковний спів. Крім того священники вчать сиріт та не дозволяють, щоб вони тинялися неуками по вулицях». (Павло Алепський, що разом зі своїм батьком антиохійським патріархом Макаром 111 подорожував Україною 1654 і 1656 рр, пробувши в ній загалом 100 днів) [15].

Треба зауважити, що Ревізії ще неймовірно цікаві дотепними, колоритними козацькими прізвищами та прізвиськами (*Опанасиха Баклайка, Вовдя Іваниха Кусачая*), забутими давніми іменами (*Леско, Юско, Тишко, Процко, Дацко, Хвесюн, Омелко, Ониско, Филон, Хвенко, Кирик, Луцик, Грипко, Демко, Хвеско, Васко, Стецко, Процик, Степко, Горда, Калин, Панко, Радко, Харко, Конон*). Саша, Паша, Міша, Льоша ще не були в ужитку в нашій краї. Видання ілюстроване репродукціями відомого українського художника С. Васильківського.

Гортаючи цю книгу, я побачила, що багато прізвищ з Ревізій мали герої моїх досліджень. У буремні роки української революції та національного відродження на Конотопщині активізувались хоріві, драматичні, просвітянські гуртки. Аналізуючи їх склад, зауважила, що і тут домінували прізвища з Ревізій.

Для прикладу, Підлипенський загін самооборони (січових стрільців), що воював під Крутами (за матеріалами досліджень нашого краєзнавця Івана Андрійовича Лисого), Єлисей Лисенко, організатор підлипенської «Просвіти», керівник загону, Павло Лисий, його заступник, що ініціював українізацію сільської школи, три брати Юхименки (Василь, Петро, Павло). Мені відомі біографії десятків національно свідомих земляків: просвітян, бандуристів, активістів УАПЦ, самодіяльних артистів, зокрема, керівника «Українського хору» Василя Коломійця,

одного із найактивніших просвітян Петра Судака (його справу знайшла в архіві СБУ), учасника бою під Крутами бандуриста, просвітянина Степана Лисого, члена Центральної ради від Конотопа, голови окружної церковної ради УАПЦ Семена Обруча, яких було репресовано та розстріляно в 30-ті роки. І всі ці прізвища я знайшла в Ревізіях!

На великому фото, що зустрічає відвідувачів у київському музеї Івана Гончара, конотопські юнаки в національному одязі з портретом Кобзаря. Під портретом дата: 1914 рік.

Незважаючи на заборону російської влади, конотопські просвітяни, самодіяльні актори, бандуристи гідно відзначили 100-річчя від дня народження Тараса Шевченка. Учасники шевченківських вечорів жорстоко переслідувались, багатьох було заарештовано, покарано шомполами, оштрафовано на великі суми та звільнено з роботи. Відомі прізвища всіх учасників ювілейних заходів на цьому фото. До слова, 11 із чотирнадцяти мали прізвища, що зустрічаються у ревізіях. Окупаційна більшовицька влада теж згадала про ці патріотичні заходи. Сімох із зображених на фото було репресовано, п'ятьох з них розстріляно. Я досліджую їх справи в архівах СБУ Чернігова та Сум.

У Ревізіях 1736-го, 1737-го, 1738-го років є козаки Іван, Прокіп, Андрій Шуляки. Зважаючи на слабкі міграційні процеси з нашого краю того часу, можна припустити, що Шуляк Микола (перший ліворуч на цьому фото), міг бути нащадком когось із зазначених у Ревізіях.

Рис.1. Конотопські бандуристи: 1-й ліворуч у верхньому ряду – Микола Шуляк, 2-й у другому ряду праворуч – Василь Стеценко, 1-й у першому ряду ліворуч – Павло Логвин

Микола, столяр вагоноремонтного заводу. Кобзарському мистецтву навчався в незрячих мандрівних кобзарів, яких забирав до себе на ночівлю та харчування, згодом сам почав виготовляти бандури. Загалом був дуже дотепним, гострим на язик, гарно декламував вірші. Як людина активна, не байдужа він обурювався, що з України вивозять хліб, а селяни пухнуть з голоду, критикував обтяжливі державні позики, непосильні норми. У 1938 році, 9 травня, (як раз у день народження) Миколу Шуляк заарештували за типовими для того часу звинуваченнями: член контрреволюційної організації, що проводив діяльність для повалення радянської влади. Показово, що за матеріалами слідства ця організація іменувалась по-різному: ескеківська, українська революційна, петлюрівська, націоналістична [16]. Покарання (15 років заслання) відбував на Далекому Сході та в Красноярському краї (на поселенні без права листування та виїзду), звідки вдалось передати лише одне фото, на ньому не пізнати колись кремезного красеня. Але з бандурою не розлучився... У 1993 році Микола Шуляк був реабілітований за відсутністю складу злочину. Мені пощастило розшукати онуку бандуриста і передати його рідним копію документа про реабілітацію. На жаль, лише через 29 років після її перегляду...

Можливо, і бандурист Василь Стеценко з цього фото (2-й сидить у другому ряду) був нащадком козаків Костя, Василя чи Назара із Ревізії 1737 - 1738 рр. У 1937 році Василь теж був заарештований і звинувачений за тією ж статтею. Рішенням «трійки» Чернігівського УН КВД його було засуджено до 10 років таборів, з яких він не повернувся. Як казали сусіди, постраждав за сині штани і вишиту сорочку [17]. А родичі, яких мені вдалось розшукати після арешту, не знали про його подальшу долю та реабілітацію. Поки що не змогла розшукати кримінальні справи всіх репресованих бандуристів з цього фото. Зараз вивчаю справу репресованого Павла Логвина, знайдену в Сумському архіві СБУ, (на фото перший у другому ряду). Вирогідно, що його далекими предками могли бути і згадувані у Ревізіях Ничипор, Тарас чи Матвій Логвини.

І на завершення. Рашисти, взагалі заперечуючи існування нас як окремої нації, нищать нашу історичну, культурну спадщину, спалюють бібліотеки. Тож маємо зараз писати, видавати, читати книжки. Це теж один із фронтів нашого спротиву.

Джерела та література

1. Ревізії Конотопської сотні 30 - 40-х рр. XVIIIст. /упорядник Олександр Тригуб. – К.: Кліо. – 2022. - С. 159
2. Там само. – С.160
3. Там само. – С.198

4. Там само. – С.199
5. Дорошенко Дмитро. Нарис історії України. Том 2. К.: Глобус. – 1992. - С.192
6. Там само. – С.193
7. Там само. – С.194
8. Ревізії Конотопської сотні 30 - 40-х рр. XVIIIст. /упорядник Олександр Тригуб. – К.: Кліо. – 2022. - С.77
9. Там само. – С.209 - 260
10. Там само. – С. 27
11. Там само. – С.102
12. Там само. – С.270
13. Там само. – С.241
14. Там само. – С.201
15. Січинський Володимир. Чужинці про Україну//Вітчизна. – 1991. - №3. – С.188
16. Управління СБУ по Сумській обл., ф. П-12494, спр.512
17. Управління СБУ по Сумській обл. , П.8962, спр.№1855

Школа В.М.

Функціонування образу Конотопа в українській поезії

Місто Конотоп, що на Сумщині, є знаковим для українців: для одних воно стереотипно пов'язується з повістю «Конотопська відьма» Г. Квітки-Основ'яненка, для інших – із Конотопською битвою 1659 року. Раніше закрита для широкого загалу інформація про звитягу українського війська в XVII стала доступною лише після здобуття Україною незалежності. Важливість для співвітчизників перемоги козаків над армією москалів підкреслили державні урочистості з участю Президента України Віктора Ющенка 11 липня 2009 року, приурочені 350-ій річниці битви під Конотопом.

Етногенетична пам'ять – складова поезії «Конотопська слава» (1948) Яра Славутича (Григорія Жученка, 1918-2011). Очевидно, прихована в СРСР і відкрита на Заході інформація про перемогу козацького війська під Конотопом стала імпульсом до художніх шукань письменника української діаспори, про що свідчить заголовок його твору. Поет подав низку епізодів битви українців із москалями в червні (липень) 1659 року, зображуючи батальні сцени у фольклорному руслі:

То не димлять пожеж дими,
Не ринуть буруни потопу, –
Беруть бояр навперейми
Відважні вої з Конотопу [5].

Для означення козаків автор використав лексику «вої», підкресливши цим їхній зв'язок із славними предками. «Герої Січі, браття з Лугу»

постають як відважні, *«нестримні, з крилами орлів»* звитяжці. Натомість загарбники зневажливо названі зайдами, а їхнє військо – ордою.

Поет проводить думку, що перемога козацького війська на чолі з гетьманом Іваном Виговським закономірна, оскільки дії захисників рідної землі – це всенародна *«помста свята»*, *«відплата за наругу»*.

Події різних історичних періодів свідчать про те, що ментальність росіян не зазнає еволюції. Майже через 250 років після славної перемоги української зброї Іван Франко в «Одвертому листі до [галицької] української молодезі» (1905) вказав на історичну звичку росіян «до гегемонії, нетерпимість до інших етносів» [6, 570]. Зазначивши, що доктрина – «се формула, супроти якої уступають на задній план живі люди й живі інтереси [...] се зроду централіст, що задля абстрактних понять не пощадить конкретних людей і їх конкретного добробуту», західноукраїнський мислитель проникливо спостеріг, що три доктрини: православ'я, самодержавство й обрусіння – «ввійшли занадто глибоко в тіло і кров російської суспільності» [6, 569].

І. Франко зауважив, що й російські ліберали-доктринери пропагують самодержавну ідею «нероздільності й єдності Росії, непорушності великодержавного становища», продовжують політику національного авторитаризму – «руйнування, визискування та оглуплювання окраїн для «добра» центра» та доктринерського авторитаризму, який проявляється в прагненні «ігнорувати все органічно виросле, своєрідне, партикулярне й індивідуальне, погорджувати ним як дрібним і ретроградним або ломити його як незгідне з одноцільним характером Росії» [6, 570].

Ці проникливі спостереження українського філософа початку ХХ століття набули особливої актуальності через сто років, коли наш північний сусід вкотре збройно продемонстрував незмінність сповідуваної ідеології російського державного шовінізму.

У структурі поезії Я. Славутича «Конотопська слава» спостерігаємо різноманітні зображально-виражальні засоби. Серед них: порівняння: *«І косять зайд, немов траву»*; заперечне порівняння (предмети чи явища не уподібнюються, а протиставляються, пояснюючи одне одного): *«То не димлять пожеж дими, / Не ринуть буруни потопу, – / Беруть бояр навперейми / Відважні вої з Конотопу»*; *«То не гримить від громовиць, / Не чорні хмари б'ють грозою, – / Співають кулі з гаківниць / І кроплять помстою святою»*; метонімія: *«Полки козацької звитяги»*, *«Герої Січі, браття з Лугу...»*, *Москва*; плеоназм (повторюється однорідні слова) і пароніми (близько звучать): *димлять дими, не ринуть буруни, гримить від громовиць* тощо. Поезію структурують п'ять катренів чотиристопного ямба з перехресним римуванням, де чоловіча рима змінюється жіночою.

На низці асоціацій будується поезія Івана Малковича (1961) «Конотоп» (1992). У ній спостерігається поєднання Біблійних і фольклор-

них мотивів Зокрема, динамізмом вирізняються картини, пов'язані з образом коня: *коні палають в степу; гриви зфашикують; грімкоче глухе туп-тупу; з грив на гриви стрибає вогонь; сто пожежє чвалом скаче*.

Найпоширеніший стилістичний прийом, використаний поетом у творі – алюзія. Так, степ, коні, пішаниця, волання – алюзія на думу «Втеча трьох братів з Азова», в авторському творі простежується фольклорне:

Коли три брати із города Азова,
З турецької бусурменської
Великої неволі утікали.
Два ж то брати кінних,
А найменший – піший-піхотинець [1, 61].

Фольклорні персонажі прагнули досягти християнських міст, батьківської домівки, дії літературного героя спрямовані до чітко окресленого локусу:

Боже! – чути волання крізь дим,
я не прошу потопу,
лиш дозволь моїм коням гнідим
досягти Конотопу...» [2, 14].

Згадка про потоп – алюзія на Біблійну історію про знищення людей, які наповнили землю насильством.

Серед художніх засобів, які використав І. Малкович при написанні поезії, простежуються такі: метонімія (зіставлення на основі їх суміжності – належності до одного кола явищ, понять): *сто пожежє (сто гнідих коней)*; повтор: *З грив на гриви*; звуконаслідування: *Туп-тупу*; омонімічна рима: *дим – гнідим, вогонь – удогонь* тощо.

Філософська складова (осмислення світу і людини в ньому) характерна для ліричної поезії «Конотоп» (1980) закарпатського письменника Петра Скунця (1942-2007). Автор передає почуття і думки ліричного героя, викликані окремим епізодом життя – поїздкою до Конотопа.

Ця подорож була знаковою в долі ліричного суб'єкта (через якого виражається світовідчуття автора), оскільки особистий досвід пізнання не відомого раніше топосу докорінно змінив його світогляд. Поет змальовує свого персонажа в різних психологічних станах: на початковому етапі подає його одним, у фінальному епізоді – кардинально іншим.

Ліричний герой, повернувшись із Європи, де його вразила німецька пунктуальність і вченість, французька любов та чемність, трактує рідний край як відсталий. Приїзд до Конотопа, де панує «безликість будов», зміцнило його переконання. Із шеренги подібних це місто виділяється хіба тим, що викликає в пам'яті згадку про героїню повісті слобожанського прозаїка:

Та відьма десь вихід украла із хати,
а з неба дощі [4].

Аналізуючи власні почуття, настрої, реакції на навколишній світ, ліричний герой ідентифікує себе, порівнюючи із жителями європейських країн, як другосортну особистість. Образ «*холоп*» постає лейтмотивом твору, його наскрізною деталлю. У різних варіантах він функціонує в тексті вірша: *натура холопська, вчений холоп, родившись холопом, наше холопство*.

Динамічний сюжет ліричного твору П. Скунця містить у собі момент ситуаційної, а відтак і психологічної несподіванки, яка зумовила перемену в перебігу подій та житті персонажа внаслідок вторгнення в дію певного випадку. Переломним моментом у долі героя стало відвідання ним меморіального комплексу в Конотопі, де поховано близько трьох тисяч полеглих у роки Великої Вітчизняної війни. Цей локус став для нього ініціаційним простором:

Нікого й нічого на світі плодуючим,
Лиш камінь, а в ньому кричать імена [4].

Автор динамічно зобразив сам процес ініціації свого героя:

Та колеться камінь, просочений кров'ю,
ще колеться камінь у мене в очах [4].

Так вчорашній холоп пройшов посвяту й переродився в особистість:

Ні вченість німецька, ні чемність французька,
ні наше холопство – тепер не мої [4].

Мотив духовного прозріння, що зумовлює докорінну зміну як світогляду, так і власної ідентичності, виступає сюжетотвірним чинником поезії «Конотоп». Емоційно-смісловому увиразненню, унаочненню авторської думки сприяють композиційні та стилістичні художні засоби, досконала звукова організація вірша. Твір багатий різноманітними тропами, стилістичними фігурами (прийомами) поетичного мовлення.

Тропи сугестують різні типи образності (експресивно-сміслову, символічну, зорову, слухову, часопросторову і т.п., зокрема гіпербола: *камінь, просочений кров'ю*; оксюморон: *чорне свято*; порівняння: *туман, як мана*; синекдоха: *із Європи*).

Увиразнює мелодіку вірша багатство стилістичних фігур: ампліфікація – нагромадження однорідних мовних засобів, зокрема епітетів: «*Ти чуєш, велика, стоока Європо, / столика – це значить, безлика*»; «*Європа красива, струнка, білолиця*»; ізоколон – кількаразове повторення слів чи словосполучень: «*Європо, Європо*»; «*Летять і летять*»; апофазія – прийом, що полягає в запереченні попередньої думки: «*Ні*

вченість німецька, ні чемність французька, / ні наше холопство – тепер не мої; інверсія – порушення природного для української мови порядку слів: «*натура холопська*», «*відьма конотопська*», «*предки найвні*», «*плити гудучі*», «*світ плодючий*», «*анекдоти бульварні*», «*Європа красива, струнка, білолиця*»; хіазм – перехресне розташування: «*Ти чуєш, велика, стоока Європо, / столика*», «*про точність німецьку, французьку любов*»; апострофа – звертання до відсутньої особи, як до присутньої, до персоніфікованих явищ природи тощо: «*Прости мені, світе*», «*Ти чуєш, велика, стоока Європо*», «*Європо, Європо*», «*Історіє*»; плеоназм – повторюються однорідні слова: «*Європо, Європо*», «*Летять і летять*»; контраст – різко окреслена протилежність у чомусь (рисах характеру, властивостях предметів чи явищ): «*наша відсталість*» – «*з великим своїм Конотопом*»; риторичне звертання: «*Ти чуєш, велика, стоока Європо*»; протиставлення: «*світ плодючий – камінь*».

Серед прийомів, характерних саме для вірша, спостерігаємо такі: анафора: «*Та відьма*»; «*Та колеться камінь*» / «*Ще колеться камінь*»; «*Летять і летять – не вертаються бузьки, / Летять і вертаються знов холуї*»; «*Ні вченість німецька, ні чемність французька, / Ні наше холопство – тепер не мої*»; епіфора: *холопська – холоп*; паронимазія – зближення паронімів (близькі за звучанням): *столика – безлика, доти – доки; звати – знати*; внутрішня рима: а) римування суміжних слів: «*Європо, Європо*», «*Летять і летять*», «*в наряді, при владі...*», «*жити і гинути*»; б) римування піввіршів: «*Коли в Конотоп я прибув із Європо*», «*Європо, Європо, родившись холопом*», «*Ні вченість німецька, ні чемність французька*», «*І як мене звати – не будеш ти знати*», «*бо в мене сьогодні на чорному святі*»; тавтологічна рима – римування одного і того самого слова: *хати – страхати; анекдоти – доти*; багата рима – слова належать до різних граматичних категорій: *хати – страхати, діла – була, анекдоти – доти, мана – імена, зачах – очах, бузьки-французька, білолиця – столиця*; перенесення – анжамбеман, зумовлений незбігом ритмічної паузи з смисловою; рядок при цьому втрачає інтонаційну викінченість:

Прости мені, світе, натуру холопську,
 бо справді я зверхньо, як вчений, холоп
 одразу про відьму згадав конотопську;
 «І в голову лізли якісь анекдоти
 про точність німецьку, французьку любов
 і нашу відсталість»;
 «Та нині з великим своїм Конотопом
 стою – і до серця тебе не пуцу [4].

Поезія П. Скунця «Конотоп» містить сорок рядків, чотиристопного дактиля з перехресним римуванням (жс/ч). Вона має характерні ознаки

балади: «Драматична напруженість сюжету, чітко окреслені і гострі конфлікти, несподівані повороти дії, стики контрастно виявлених характерів» [2, 20]. Як і в баладі, у поезії П. Скунця важливу роль відіграє сюжет, а епічні, ліричні та драматичні елементи перебувають у єдності.

Послуговуючись цілою низкою художніх засобів, поет змальовує ліричного героя, який, потрапивши в незвичну ситуацію, змінив традиційне сприйняття себе і довкілля. Автор проводить думку, що світ ширший за ті штампи й стереотипи, якими звикла мислити пересічна людина.

Розглянуті нами поезії трьох українських авторів, представників різних поколінь і країн, об'єднує образ Конотопа. Це місто породжує в поетів несхожі асоціації, викликаючи відмінне його трактування.

Джерела та література

1. Втеча трьох братів із города Азова, з турецької неволі (Три брати Азовські). Українські народні думи та історичні пісні / упоряд. П.Д. Павлій, М.С. Родіна, М.П. Стельмах. Київ: В-во АНУРСР, 1955. С. 61-67.
2. Малкович І. Конотоп. *Малкович І. Із янголом на плечі*. Київ: Поетична агенція «Княжів», 1997. С. 14.
3. Нудьга Г. Українська балада (з теорії та історії жанру). Київ: Дніпро, 1970. 260 с.
4. Скунець П. Конотоп. <https://ukrainian-poetry.com/skunc-petro/konotop-2/>
5. Славутич Я. Конотопська слава. <https://ukrainian-poetry.com/slavutich-yar-zhuchenko-grigorij/konotopska-slava>.
6. Франко І. Одвертий лист до [галицької] української молодезі. Франко І. Літературознавство. Публіцистика / упоряд. та ред. О. Баган. Дрогобич: Коло, 2004. С. 568-576.

Школа Г.М.

Стилістичні функції фразеологізмів у науково-популярному дискурсі (на матеріалі книги Андрія Бульвінського «Конотопська битва 1659 року»)

У 2009 року в Києві в рамках проєкту «Про Україну з гонором і гумором» у започаткованій серії «Перемоги української зброї» вийшла книга кандидата історичних наук Андрія Бульвінського про вирішальну битву в російсько-українській війні 1658-1659 років.

Сьогоднішні реалії засвідчили потребу таких проєктів, серій, розвідок, оскільки своєрідність взаємовідносин двох суб'єктів історичного процесу – України і росії – виявляється в тому, що північна сусідка впродовж усього

часу сприймає південну як об'єкт імперської експансії. Нинішній історичний період підтвердив необхідність наукових, публіцистичних, художніх текстів, які б розкрили специфіку цих взаємин. Тому актуальним є розгляд роботи А. Бульвінського «Конотопська битва 1659 року», яка пропонується всім, «хто цікавиться українською історією» [1, 2].

У передмові до книги автор акцентує історичне значення вирішального найкровопролитнішого в історії України XVII століття бою, який увінчався блискучою перемогою козацького війська та його союзників: *«Майстерно виграна Конотопська битва докорінно змінила перебіг українсько-московської війни, розв'язаної Москвою в 1658 році з кінцевою метою ліквідувати молоду Українську державу й розчинити українські землі у своєму політичному тілі»* [1, 3].

Науковець підкреслює той факт, що *«перед тим конотопський гарнізон на чолі з ніжинським полковником Григорієм Гуляницьким понад місяць мужньо обороняв Конотоп від московитів, які мали величезну чисельну перевагу. Козаки відмовилися скласти зброю й визнати підданство цареві»* [1, 3].

Мета нашої розвідки – з'ясувати стилістичні функції фразеологізмів, які виступають засобами увиразнення мови, сприяючи доступності науково-популярного тексту.

Науковий стиль – різновид літературної мови, «що використовується з пізнавально-інформативною метою в галузі науки і освіти» [6, 421]. Для текстів цього стилю характерна «орієнтація на книжну лексику, на логічний виклад інформації, застосування класифікаційного підходу до опису наукових об'єктів, використання абстрактних понять, формування дефініцій (визначень)» [6, 421]. Текстам наукового стилю притаманне спрямування «на точність, логічність, узагальненість, аргументацію висловлених положень» [6, 421].

У науковому стилі мовлення текстоутворювальним чинником постає фактичний матеріал, тобто «щось твердо встановлене, таке, що відбулося насправді, та власні імена, географічні назви, дати, кількісні показники. До фактичного матеріалу відносять також цитати» [3, 131].

А. Бульвінський при написанні розвідки «Конотопська битва 1659 року» використав багатий фактичний матеріал: різноманітні історичні джерела, зокрема свідчення літописців Самовидця та С. Величка, Ф. Софоновича; листи гетьмана І. Виговського, полковника Г. Гуляницького, польських шляхтичів Т. Карчевського, К. Перетяковича, кримського візира Сефер-Казі-аги, турецького літописця М. Наїма, шведського та данського послів у Москві А. Роде та А. Мюллера, московитів М. Дмитрієва, О. Трубецького та ін.

Різновидом наукового стилю є науково-популярний та науково-навчальний підстили (жанри). Розвідка А. Бульвінського «Конотопська

битва 1659 року» належить до першого підстилю, для текстів якого характерна експресивність – «властивість мовної одиниці підсилювати логічний та емоційний зміст висловленого, виступати засобом інтенсифікації виразності мовного знака, засобом суб'єктивного увиразнення мови» [6, 175]. Експресивність висловленої думки в наукових текстах поєднується з логічною доказовістю. Одним із прийомів досягнення експресивності є використання фразеологізмів, яким іманентний емоційно-експресивний потенціал. Мовознавці зауважують, що фразеологізми виникають не для номінації явищ, фактів, «а для конкретизації та експресивно-емоційної характеристики вже названих словами реалій» [2, 11].

Фразеологізм, фразема, фразеологічний зворот, фразеологічна одиниця (далі – ФО) – це «нарізно оформлений, але семантично цілісний і синтаксично неподільний мовний знак, який своїм виникненням і функціонуванням зобов'язаний фраземотворчій взаємодії одиниць лексичного, морфологічного та синтаксичних рівнів» [6, 801].

У книзі А. Бульвінського «Конотопська битва 1659 року» зафіксовано низку фразеологічних одиниць (ФО), підтверджених «Фразеологічним словником української мови»: *на нашу думку* [1, 27] – відповідно до чийогось погляду, переконання, міркування [5, 222]; *про що свого часу повідомляв* [1, 34] – колись, у минулому [5, 762]; *ні одна душа* [1, 44] – ніхто [5, 299].

Фразеологізм «*сісти на смерть*» [1, 21] – видозміна нормативного «іти / піти на смерть» – не боятися загинути, бути готовим на самовідданий вчинок заради когось, чого-небудь [5, 280]. Цей фразеологізм розкриває мужність і нескореність захисників міста: «*Обложени в Конотопі козаки відмовилися здати місто а також покаяться й визнати підданство цареві. Замість письмової відповіді на лист воєводи обложени кричали з міста, що «вони сіли на смерть» і безперервно стріляли зі стін у шанці / з гармат і ручної вогнепальної зброї*» [1, 21-22]. Для московського війська, як відзначали літописці, характерним було «*Падіння бойового духу у війську*» [1, 26] – від нормативної ФО – *дух падає* – «хто-небудь втрачає бадьорість, віру в себе, в свої сили» [5, 224].

Трансформація компонентного складу з певною стилістичною метою притаманна більшості ФО тексту А. Бульвінського. Зокрема, спостерігаємо лексичні, морфологічні, словотворчі, графічні та синтаксичні її способи:

1) лексичні: а) заміна слова-компонента ФО антонімом: *розхитування основ держави* [1, 5] – від «закладати / закласти підвалини (основи)» – давати початок чому-небудь [5, 245]; *закріпити позиції* [1, 6] – від «здавати позиції» – поступатися перед ким-, чим-небудь, не бути наполегливим у чомусь, відступати [5, 261]; б) заміна слова-компонента ФО синонімом: *вибравши зручний момент* [1, 40] – від «ловити момент (мент)» – використовувати слушну нагоду; не упуска-

ти якоїсь можливості [5, 352]; *заманити* росіян у *пастку* [1, 40] – від «заманити в свої сіті» – зваблюючи чимось, змусити підкоритися, піддатися [5, 248]; віддава мечу полонених, які *діставалися на його долю* [1, 45] – від «випати / випасти на долю кому, кого, чого» – дістатися кому-небудь [5, 79]; *докласти всі старання* [1, 45] і *докладати зусиль* [1, 49] – від «докладати / докласти [своїх] рук» – старатися серйозно, багато працювати над чим-небудь [5, 214]; на них *покладалася провина* [1, 56] – від «покладати гріх на кого» – звинувачувати кого-небудь у чомусь [5, 535]; тримати *залізною рукою* [1, 5] – від «тверда рука» – хто-небудь має вольовий, сильний характер [5, 620]; *нав'язати волю* [1, 6] – від «диктувати свою волю» – нав'язувати кому-небудь свої погляди і змушувати його діяти відповідно до них [5, 199];

3) морфологічні, словотворчі, графічні: *здійснювати тиск* [1, 9] і *посилити тиск* на [1, 28] і від – «під тиском» – внаслідок чийх-небудь насильницьких дій, застосування сили з чийогось боку» [5, 711]; у цьому випадку [1, 27] – від «на випадок чого» – якщо буде, трапиться що-небудь [5, 1]; тримати лад [1, 5] – від «у лад» – як, як треба; добре, успішно і т. ін. [5, 323];

4) синтаксичні: еліipsis (пропуск) одного з компонентів: виявилися б *відрізаними від* [1, 28] – від нормативної ФО «відрізані шляхи кому» – хто-небудь позбавлений можливості діяти, домагатися чогось [5, 106].

В аналізованому науково-популярному тексті А. Бульвінського спостерігаються поодинокі випадки, коли речення містить декілька фразеологізмів, наприклад, в уривку із записів турецького літописця: «Тому тепер ми повинні *докласти всі старання*, щоб зміцнити вороженчу між росіянами й козаками, і абсолютно *перекрити їм шлях* до примирення» [1, 45].

Джерельною базою для низки ФО стала Біблія. У творі зафіксовані фрази, які вживаються в конфесійних текстах: *Господь Бог і поб'є* [1, 34] від зазначеного в збірнику «Українські приказки, прислів'я і таке інше» фразеологізму «За те й Бог поб'є» [7, 164]; *Воля Божа* [1, 34] – від «Божа воля, Божа й сила» [7, 40]; *Побила воля Божа* [1, 42] – контамінована ФО, у якій поєднуються два фразеологізми.

У текст твору автор уводить біблійний вислів, що став крилатим в українській мові: «*Не хвалися сильний силою своєю, ні багатий багатством своїм, ні мудрий мудрістю своєю*» [1, 42] – цитата з «Книги пророка Іеремії» [4, 23-24].

Отже, наукова література характеризується чіткістю і логічністю викладу думки. Її доступності сприяють засоби експресії, серед яких вагоме місце посідають фразеологічні одиниці. Більшість фразеологізмів, зафіксованих у розвідці А. Бульвінського «Конотопська битва 1659 року», спостерігаємо в уривках із листів, які цитує історик у своєму науково-популярному тексті.

Джерела та література

1. Бульвінський А. Конотопська битва 1659 року. Київ, 2008. 64 с.
2. Демський М. Українська фраземіка : дериваційна база, семантико-граматичні особливості : *монографія* / упоряд. О. Демська, М. Яким. Дрогобич: Посвіт, 2019. 340 с.
3. Капелюшний А.О. Стилїстика й редагування : Практичний словник-довідник журналіста. Львів : ПАІС, 2002. 576 с.
4. Книга пророка Іеремії [Електронний ресурс]. Режим доступу : <https://www.bible.com/ru/bible/167/JER.9.23-24.%D0%A1%D0%98%D0%9D%D0%9E%D0%94>.
5. Словник фразеологізмів української мови / уклад. Білоноженко В.М., Гнатюк І.С., Дятчук В.В. та ін.; відп. ред. Винник В.О. Київ : Наукова думка, 2003. 1104 с.
6. Українська мова : енциклопедія / вид. 3-є зі змінами / редкол. Русанівський В.М., Тараненко О.О., Зяблюк М.П. Київ : В-во «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2007. 856 с.
7. Українські приказки, прислів'я і таке інше : збірники О.В. Максимовича та інших / уклад М. Номис. Київ : Либідь. 1993. 768

Якубова Т.А., Матвійшин Я.О.

**Матеріали про Т. Шевченка та Г. Сковороду
в фондах відділу бібліотечних зібрань
та історичних колекцій Інституту книгознавства
Національної бібліотеки України
імені В.І. Вернадського
на сторінках журналу «Україна»**

Нова хвиля досліджень в українській «Сковородіані» розпочалася в 2022 році, в рік 300-річного ювілею Г. Сковороди, коли відбулися драматичні події, що призвели до руйнування музею Г. Сковороди в с. Сковородинівка на Харківщині, внаслідок ворожого ракетного удару (травень 2022р.). Науковці роблять свій внесок у відродження цього музею Мислителя, а саме, через нові наукові публікації щодо актуальності ідей філософії Г. Сковороди в ХХІ столітті, розкриття нових інформаційних ресурсів з бібліотечних фондів, що сприяє новому осмисленню філософської спадщина нашого Любомудра, в часи воєнного сьогодення. Г. Сковорода з його філософськими ідеями Бога, Свободи, Справедливості, Щастя, Духовного пробудження по особливому став на часі в наші важкі воєнні роки, коли його філософія стала елементом філософії сучасних українців, що мужньо пройшли через випробування війни. Ми сьогодні

досліджуємо та поновому розглядаємо вплив Сковороди на українську культуру та її діячів, що були видатними сквородинцями, зокрема ідеї українського філософа вплинули на світогляд та творчість Т. Шевченка, якого професор Л Ушкалов вважає знаним сквородинцем XIX століття. У фондах відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій Інституту книгознавства Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського (далі – ВБЗІК ІК НБУВ) зберігаються матеріали про Г. Сковороду та Т. Шевченка у фонді дореволюційної періодики, бібліотеці Київської духовної академії, фонді літератури польською мовою. Також матеріали про Т. Шевченка представлено на сторінках електронних виставок ВБЗІК ІК НБУВ та наукових підрозділів НБУВ. Т. Шевченко, в своєму дитинстві, переписував вірші Сковороди:

Давно те діялось. Ще в школі,
Таки в учителя – дяка,
Гарненько вкраду п'ятака, -
Бо я було трохи не голе,
Таке убоге, - та й куплю
Паперу аркуш. І зроблю
Маленьку книжечку. Хрестами
І візерунками з квітками
Кругом листочки обведу
Та й списую Сковороду....
(Т.Г. Шевченко «А. О. Козачковському»).

Вірш Т.Г. Шевченко «А.О. Козачковському», в якому Кобзар згадує Сковороду, датується: кінець червня-грудень 1847 р., Орська фортеця. Вірш «А.О. Козачковському» вперше надруковано в журналі «Основа» (1862. - № 10. - С. 1 – 5, журнал зберігається у фонді дореволюційної періодики ВБЗІК ІК НБУВ) за автографом у «Більшій книжці» Шевченка.¹ За життя твори Сковороди не видавалися, поширювалися у рукописах і списках. Ще в дитячому віці деякі знав Шевченко, захоплювався ними, пізніше відзивався про Сковороду як про великого мислителя й поета, але критикував його мову (див.передмову до нездійсненого видання «Кобзаря» 1847 р., повість «Близнець»). Пісню «Всякому городу нрав и права...» на слова Сковороди Шевченко згадав у

¹ Тепер у будинку А. Козачковського – музей, в якому є експозиція, присвячена перебуванню Шевченка в Переяславі й на Переяславщині. З весни 1843 р. А. Козачковський працював повітовим лікарем у Курську, а з січня 1844 р. - у Переяславі, спочатку міським лікарем, згодом – лікарем і викладачем медицини в семінарії. У Переяславі Шевченко відвідав його чотири рази: двічі 1845 р. (в серпні й восени) і двічі 1859 р. (у червні й серпні). А. Козачковський лікував поета, коли той хворів восени 1845 р. Вони листувалися й під час заслання. В останні відвідини Шевченком А. Козачковського у серпні 1859 р. між ними виявились певні розбіжності в поглядах на очікувану селянську реформу [1, 58-61].

повісті «Наймичка», а свою «комедію» «Сон» («У всякого своя доля») розпочав варіацією цієї пісні. Авторці, яка стала ВПО у місті Стрий Львівської області, в липні 2022 р. довелося побувати на концерті української та європейської музики, яку виконував в Стрию народний хор та оркестр (диригент Василь Кисіль), що відбувся на подвір'ї Храму Всіх Святих українського народу Української греко-католицької церкви. На концерті всі присутні натхненно співали стрілецьку пісню «Ой, у лузі червона калина...» та звучала поезія Т. Шевченка:

Наша Дума-наша Пісня
Не вмере не загине.
От де Люде наша Слава
Слава України.

В нашому невеликому «Спогаді» про воєнний Стрий, ми відмічаєм роль творчості Т. Шевченка, Г. Сковороди в культурному житті тилового Стрия, міста, яке надало прихисток тисячам ВПО зі Сходу, Півдня України (2022-2023рр.). Пісні на слова Т.Г. Шевченка звучали в Стрию на концерті артистів з Дрогобича, (серед яких були виконавці з Харкова, Сєверодонецька), що проходив у липні 2022 року в Стрийському міському будинку культури, (далі-МБК). 28 липня 2022 року, в День української Державності, на сольному концерті в Стрийському МБК співак та режисер Сергій Файфура виконав свою пісню на слова Т. Шевченка «У всякого своя доля І свій шлях широкий...», (поема Т. Шевченка «Сон»). Велика кількість людей в цьому концертному залі, більшість з яких були українські військові, знали на пам'ять ці вірші Кобзаря та голосно співали пісню на слова Т. Шевченка разом зі співаком. І було всім зрозуміло, що саме ця пісня піднімає настрій, допомагає міцно триматись на фронті та в тилу, зміцнює патріотичні почуття, Віру, Надію, Любов. Сергій Файфура розповів на своєму концерті в Стрию, що, отримавши режисерську освіту в радянські часи, пізніше в часи Незалежної України, він закінчив духовну семінарію, і саме після цього у нього з'явилося бажання написати пісню на слова Т. Шевченка. Співак довго молився до Бога та до Т. Шевченка з проханням про таку пісню та, як він вважає, завдяки цим молитвам у нього несподівано з'явилося натхнення, і він дуже швидко поклав на власну музику вірші Кобзаря з поеми «Сон»:

У всякого своя доля
І свій шлях широкий,
Той мурує, той руйнує,
Той неситим оком
За край світа зазирає,
Чи нема країни,

Щоб загарбать і з собою
Взять у домовину.

У всякого своя доля і свій шлях широкий... - Вступна частина поеми «Сон» (рядки 1–48) є своєрідною трансформацією поглиблених образно й соціально мотивів вірша Г. Сковороди «Всякому городу нрав і права» (див.зокрема: *Ласло М. Влияние творчества Г. Сковороды на поэзию Т.Г. Шевченко // Доклады и сообщения, представленные на VII Международном съезде славистов (Варшава, 21 - 27 августа 1973). - Бухарест, 1973*). Той неситим оком... - натяк на Миколу I, який у цей час вів війну на Кавказі, потопив у крові польське повстання 1830 - 1831 рр., погрожував збройним втручанням країнам, які проводили не бажану йому політику. В перші дні приїзду до Оренбурга в 1847 р. Шевченко, за свідченням Ф. М. Лазаревського, читав з пам'яті йому і С. П. Левицькому поему «Сон» (*Лазаревский Ф. М. Из воспоминаний о Шевченко // Киевская старина. - 1899. - № 2. - С. 15*, журнал зберігається у фонді дореволюційної періодики ВБЗІК ІК НБУВ). Ймовірно, що і в Новопетровському укріпленні Кобзар продиктував її – «Сон», невидану антицензурну поему, з пам'яті комусь із друзів, а той зафіксував її. Вперше всю поему введено до збірки творів у виданні: *Поэзии Тараса Шевченка. - Львів, 1867. - Т. 1. - С. 17 – 34* [2, 1-30]. В наші часи воєнного стану в Україні, особливо актуально звучить поема «Сон» Т. Шевченка, що нагадує нам про історичні події XIX століття, історичну аналогію з якими ми спостерігаємо і в драматичні роки повномасштабного вторгнення. У фонді дореволюційної періодики та в фонді Бібліотеки Луцько-Житомирської римо-католицької семінарії, (фонди –ВБЗІК ІК НБУВ), зберігається журнал «Морской сборник», який займав вагоме місце в творчих пошуках, дослідницьких та бібліофільських уподобаннях Т. Г. Шевченка. Про бібліофільські уподобання Т. Шевченка щодо журналу «Морской сборник» зазначив історик П.Г. Усенко в статті «Паросток гласности: «Морской сборник» середины 1850-х рр. У полі зору М. Чернишевського, Т. Шевченка та їхніх польських сподвижників» [3, 294-310]. Автор статті відмітив, що «від «Морского сборника» за 1855 р. «простягся спонукальний виток» повісті Тараса Шевченка «Прогулка с удовольствием и не без морали»». (*Сведение о безвозмездном увольнении помещиками семейств раненых нижних чинов Черноморского флота // Морской сборник. - 1855. - № 12. - С. 198-201*). Саме опис мрії потерпілого матроса «вкупити сестру з кріпацтва» став в основі моралістичної Шевченкової прози, що була створена «з надією вимученого солдатчиною Кобзаря на визволення рідних сестер і братів, уярмлених у неволі». Зазначений життєвий факт Тарас Шевченко вичитав безпосередньо в «Морском сборнике», про що містить відомості публікація повного зібрання шев-

ченкових творів у 12-ти томах. (*Секарева К.М. Коментарі. Шевченко Т.Г. Повне зібрання творів. - Т. 4. - К., 1964. - С. 561–562*). Отже, матеріали «Морского сборника», філософські ідеї Сковороди: Свободи, Справедливості, Духовного Пробудження надавали натхнення Кобзареві для написання нових оптимістичних творів, навіть в скрутних життєвих ситуаціях, зокрема коли Т.Шевченко перебував на засланні. Дійсно, тема «Шевченко та «Морской сборник» чекає на перспективні, ґрунтовні дослідження у фондах різних бібліотек та архівів, зокрема і у фондах ВБЗІК ІК НБУВ. В 1939 році була невелика публікація на цю тему *Данилов В.В. Т.Г. Шевченко и «Морской сборник» (К 125-летию со дня рождения великого украинского поэта) // Морской сборник. - 1939. - № 7. - С. 37-40*, яка звісно не охопила всіх аспектів відзначеної наукової проблематики, що є актуальною для сучасних шевченкознавчих студій. Отже, зазначені фонди ВБЗІК ІК НБУВ, що зберігають журнал «Морской сборник», містять наукову перспективу книгознавчих досліджень з зазначеної проблематики сучасної «Шевченкіани». Т. Шевченко, перебуваючи на засланні (1847-1857), як солдат 5-4-го Оренбурзьких лінійних батальйонів, брав участь, як художник в Аральській описовій експедиції (1848-1849), керувати якою був призначений відомий мореплавець, гідрограф, член російського географічного товариства, капітан-лейтенант, з 1867 – контрадмірал Олексій Іванович Бутаков. Між Шевченко та Бутаковим встановились товариські, дружні відносини, творчі наукові контакти. Експедиція, яка плавала на двох шхунах «Святой Константин», «Миколай», проводила гідрографічні, топографічні знімання берегів відомих та відкритих островів Аральського моря. Під час роботи, члени експедиції обговорювали наукові проблеми, наукові питання, які досліджувала експедиція. Т. Шевченко, щоб мати можливість приймати участь в цих наукових дискусіях, читав наукову літературу, зокрема журнал «Морской сборник», які були у Бутакова, Макшеева. «Морской сборник», який виходив з 1848 року, друкував матеріали з морської тематики, художні твори відомих письменників-мариністів, сучасників Шевченка. Пізніше в часописі «Морской сборник» друкувався також Бутаков, (1861), (*Шевченківський словник. Т.1. С.8*) [4, 415-435]. Матеріали про Т. Шевченка розміщено на сторінках журналу «Україна», (10 примірників журналу «Україна» зберігаються в приватній Стрийській бібліотечній колекції професора Я. Матвійшина в батьківському домі в Стрию). Під час перебування в Італії, 03.06.1997 року Я. Матвійшин отримав франкомовний лист з Парижа від президента Наукового товариства імені Т. Шевченка, (далі - НТШ) професора А. Жуковського. В своєму листі професор Аркадій Жуковський запрошував Я. Матвійшина в Париж на 3 місяці до НТШ для продовження українознавчих досліджень в бібліотеках, архівах Парижа та подальшого читання лекцій, організації семінарів за науко-

вими темами щодо українсько-французьких зв'язків, історії науки в українських, французьких університетах. Професор А. Жуковський інформував в листі Я. Матвіїшина, що Я. Матвіїшина затвердили членом редакції математичної секції «Енциклопедії українознавства», яку редакція підготувала з 3 додатковими томами до вже виданих 11 томів. («Енциклопедія українознавства» - україномовна енциклопедія про Україну, створена у 1940-х -1990-х роках під егідою «Наукового товариства імені Шевченка в Європі», (НТШ в Європі), розташованого у французькому місті Сарселі). А. Жуковський висловлював надію, що Я. Матвіїшин буде мати можливість, під час свого 3-х місячного перебування в Парижі, співпрацювати з членами НТШ в цій науковій справі щодо нових статей в «Енциклопедії українознавства». Лист від професора Жуковського з Парижа (3.06.1997р.) був використаний для отримання візи для переїзду Я. Матвіїшина у Францію. (Лист від А.Жуковського з Парижа 3.06.1997 зберігається в Стрийській бібліотечній колекції Я. Матвіїшина). В бібліотеці імені С. Петлюри, в бібліотеці НТШ в Парижі, в паризькій бібліотеці східних мов Я. Матвіїшин проводив дослідження за науковою темою про українсько-французькі літературні зв'язки, досліджуючи праці співробітників НТШ, матеріали українознавчих наукових конференцій, французькі переклади творів Т.Шевченка, І.Франка, Л. Українки, французькі переклади українських літературних праць кінця ХХ ст. Знаючи про наукові зацікавлення Я. Матвіїшина «Шевченкіаною» у французьких бібліотеках, пані Софія Янів (1908-2006) - науковий секретар НТШ в місті Сарсель, довголітній науковий секретар редакції багатотомної «Енциклопедії українознавства» і перший директор музею Українського католицького університету в Римі подарувала Ярославу Олексійовичу Матвіїшину, під час його перебування в Сарселі, десять примірників журналу «Україна», що містять українознавчі матеріали, зокрема про Т.Г. Шевченка, Г. Сковороду. Пізніше ці 10 примірників журналу «Україна» стали зберігатися в приватній Стрийській бібліотечній колекції науковця. («Україна. Українознавство і французьке культурне життя», Париж, 1949 р., ч. 1, 1949 р., ч. 2, 1950 р., ч. 3, 1950 р., ч. 4, 1951 р., ч. 5, 1951 р., ч. 6, 1952 р., ч. 7, 1952 р., ч. 8, 1953 р., ч. 9, 1953 р., ч. 10 «Ювілейне число Париж. Україна виходить вже п'ять років», 1953). За дорученням професора А. Жуковського, Я. Матвіїшин передавав від імені НТШ та Бібліотеки імені С. Петлюри книжкові дари, що склались з десятків україномовних книг з історії України та Європи, української мови, української літератури, філософії, українознавства до бібліотеки при центрі Пампиду в Парижі, яка була доступною для всіх, з відкритими фондами, що працювала кожного дня до пізнього вечора з одним вихідним в тиждень. Крім згаданих книжкових дарів Я. Матвіїшин, за дорученням професора А. Жуковського, передав бібліотеці при центрі

Пампіду частину україномовних книг, серед яких видання «Шевченкіани», з приватної бібліотеки пані Софії Янів – наукового секретаря НТШ в місті Сарсель. Журнал *Україна. Українознавство і французьке культурне життя*, Ч.1, Париж, 1949 містить статті з відомостями про Т. Шевченка, зокрема про видання його творів, вшанування пам'яті про Кобзаря в Західній Європі в післявоєнні роки. Так, в розділі «Огляд і рецензії» надрукована невелика стаття «Тарас Шевченко. Казематні поезії. Квітень-травень 1847. Мюнхен, 1947, стор.32». Стаття надає цікаву книгознавчу інформацію, про книгу «Тарас Шевченко. Казематні поезії», видану в Мюнхені в 1947р. «Дослідний Інститут української мартирології мав щасливу думку видати окремою книжкою нескортельні «казематні поезії» Шевченка з продуманим і місцями оригінальним вступом професора Віктора Петрова. До книжки додано автопортрет поета 1843 р. і два знімки: арештування Шевченка (картина Н.Чумака) і приміщення III Відділу, де сидів поет 1847 року». В журналі «Україна» друкував свої мовознавчі статті український письменник, літературознавець Василь Чапленко. Василь Чапленко (18 березня 1900, с. Миколаївка Новомосковського повіту Катеринославської губернії - 4 лютого 1990, Матаван, Нью-Джерсі, США) – український письменник, драматург, літературо- і мовознавець, критик, редактор, дійсний член УВАН та НТШ. Псевдоніми та криптоніми – В. Гірчак, В. Світайло, В. Ватрослав, В. Кириленко, В. Кубанець, В. Недолубов, Гедзь, Вс, Вч, ВЧ-о та ін. Справжнє ім'я та прізвище – Василь Кирилович Чапля. Під псевдонімом В. Ватрослав, журнал «Україна» (Ч.1. Париж. 1949) надрукував статтю авторства В.Чапленко «Енеїда» в історії української літературної мови», в якій автор зазначив роль поезії Т.Шевченка в процесі розвитку української мови в ХІХ ст., відмітивши також видатну роль «Енеїди» І. Котляревського, оскільки після появи цього твору, за думкою автора, українська мова «стала до лави учених мов слов'янських». (Бандке, «Вестник Европы», 1815р.). В зазначеній статті В.Чапленко міститься світлина: «Титульна сторінка I видання «Енеїди» з автографом А.Кримського «Дар Всенар. Бібліотеці од А. Кримського»». В.Чапленко в своїй статті стверджує, що письменники романтики 30-40 рр. ХІХ століття намагались створити високий стиль української мови, (зокрема Костомаров), «спробували ... повернутися до церковнослов'янців». Під впливом цих спроб, Т. Шевченко теж «зацерковнослов'янив» мову деяких своїх творів («Марія», «Неофіти») [5, 11-13]. В журналі «Україна», (Ч.1, Париж, 1949) надрукована стаття «Нове погруддя Шевченка», яка надає фото погруддя Шевченка (1947 р.) – останній твір паризького різбяря Олександра Головіна, що закінчив в 1928 році Празьку академію мистецтв, з 1935 року жив та працював в Парижі. Це погруддя демонструвалось в «Сальоні Вільного Мистецтва», що відбувався в січні 1948 р. в

«Palais de New-York», (№ «447» каталогу з написом: Т. Chevchenko. Poète national de l'Ukraine). Погруддя Шевченка авторства Головіна, «було прихильно відзначено паризькою пресою» [6, 13]. Отже, в післявоєнні роки в західних країнах Т. Шевченко та його творчість залишаються тематикою наукових досліджень української еміграційної науки. Українські еміграційні шевченкознавці, крім того, спопуляризували творчість Кобзаря на сторінках монографій, художніх видань, наукової періодики, зокрема, підкреслюючи значимість післявоєнних творів мистецтва, присвячених Кобзарю в культурному житті Франції, країн Європи, країн Американського континенту. В журналі «Україна», (Ч.2, Париж, 1949), в розділі «Огляд і рецензії» надрукована рецензія Н. Григорієва «Slavonic Encyclopaedia. Edited by Joseph S. Roucek, Ph D. University of Bridgeport. Philosophical Library, New York, 1949. Стор. 1445». В рецензії зазначено, що головним редактором «Слов'янської Енциклопедії» є професор університету в Бриджпорті Йосип Роучек. Найбільш вагомий українознавчий матеріал подав в «Слов'янську Енциклопедію» професор університету в Маямі Олівер Фредериксен. Він написав цінні статті на теми: історія України від литовської доби до наших днів, Петро Сагайдачний, Гадяцька умова, Петро Дорошенко, Іван Мазепа, Іван Скоропадський, Кирило Розумовський, Київська академія, Петро Могила, історія української літератури, Сковорода, Кирило-Методіївське Братство, Шевченко, Куліш, Марко Вовчок, Основ'яненко, І. Франко, М. Грушевський, та українці за кордоном. Автор рецензії відмітив, що ці статті написані, хоч і стисло, але наповнені цікавим змістом, «опертого на факти», створили базу «безстороннього розуміння історії України». В журналі «Україна», (Ч.1, Париж, 1949) в розділі «Україніка» відмічене твори західної «Сковородіани», що надали значні матеріали про Сковороду, які стали цікавими для дослідників творчості філософа в післявоєнні роки: стаття о. проф. В. Зеньковського «La crise de la conscience en Russie au XVIII siècle», («Криза сумління в Росії у XVIII в.»), що була надрукована в журналі «Irénicon», (1946, т. XIX, стор. 245-283), німецька монографія Д. Олянчина про Сковороду, (1928). Приступаючи до видання журналу «Україна», україно-французький історик, публіцист, літературознавець і громадський діяч Ілько Львович Борщак, (Баршак), (19 липня 1892-11 жовтня 1959, Париж) мав вже практичний досвід у періодичній пресі. Він видавав «Українські вісті» (1926-1929), тижневик СУГуФ, (СУГу Ф – Спілка українських громадян у Франції). І. Борщак підготував більшість матеріалів в журналі «Україна», значна частина яких появилася анонімно, редагував дописи інших, шукав авторів, в тому числі серед чужоземних істориків, іноді перекладаючи їх статті, займався суто видавничими справами. Серед помічників сам Борщак назвав технічного редактора і секретаря редакції С. Дубровського. Особливу вдячність редакція

журналу надала до Кира Івана Бучка, що підтримував матеріально часопис «Україна», («України» №6. С.412) [11, 12].

Результатом книгознавчих досліджень (2021-2022 рр.) у фондах ВБЗІК ІК НБУВ стало виявлення низки унікальних праць про Г.С. Сковороду. Частина «Сковородіани» зберігається у фондах бібліотеки Київської духовної академії (далі – КДА), що нині знаходиться у фондах ВБЗІК ІК НБУВ: *Багалеї Д.І. Заселення Слободської України и общий ход ея культурного развития до открытия Харьковского университета. // Багалеї Д.І. Очерки из русской истории. Монографии и статьи по истории Слободской Украины. Т.2. – Харьков: Типография и Литография Зелбергъ С-въ, 1913; Багалеї Д.І. Григорий Саввич Сковорода. // Багалеї Д.І. Очерки из русской истории. Статьи по истории просвещения. – Т.1. – Харьков: Типография «Печатное Дело», 1911; Петров Н.К. К биографии украинского философа Григория Саввича Сковороды. // Киевская старина. – 1903. – Т.81. – №4. Отд.2 та ін.* У фонді дореволюційної періодики ВБЗІК ІК НБУВ зберігається твір М.І. Ковалинського «Житие Сковороды, Григория Савича», (*Коваленский М.И. Житие Сковороды, Григория Савича // Сумцов Н. Житие Сковороды, описанное другом его М.И. Коваленским. // Киевская старина. -1886. - Т.16. -№ 9. С.103-150*). М.І. Петров – професор КДА в статті «К биографии украинского философа Григория Савича Сковороды», (праця зберігається в бібліотеці КДА у фондах ВБЗІК ІК НБУВ), відмітив, що з 1744-1745 навчальних років Г.С. Сковорода не залишав Києво - Могилянську академію аж до 1750 року та послідовно проходив класи піітики, риторики, богослов 'я [7, 10-18]. М. Петров надає відомості про викладачів Академії та їх праці, що мали вплив на літературні прийоми Г.С. Сковороди та формування його релігійного світогляду. Так, вчителем граматики був ієродіакон Сільвестр Добринна, вчителем піітики – ієромонах Гедеон Слонімський, (екземпляр його рукописного підручника з піітики (1744-1745рр.) мав в своїй бібліотеці професор університету Св.Володимира М.П. Дашкевич). Вчителем риторики був ієромонах Тихон Олександрович, (підручник якого 1746 року зберігався в бібліотеці Києво-Софіївського собору). Підручник риторики *Institutiones Retoricae* (1746-1747 рр.), вчителя риторики Досіфея Галятівського був внесений до праці М.І. Петрова «Описание рукописей церковно-археологического музея при Киевской Духовной Академии». Лекції з філософії для Г.С. Сковороди читав ієромонах Гедеон Сломінський (відомості про його філософський курс містяться у «Трудах Киевской Духовной Академии», жовтень 1892 р.). Другим вчителем філософії був ієромонах Георгій Кониський, рукописи якого увійшли у згадану працю М.І. Петрова, разом з рукописами професора, ректора Академії, архімандрита Сільвестра Ляскоронського, що читав лекції з богослов 'я. М.І. Петров робить висновок, що особливе зна-

чення для Г.С. Сковороди мали лекції з філософії Гедеона Сломінського, Георгія Кониського та лекції з богослов'я Сільвестра Ляскоронського [7, 10-18]. В 2022 році в Інституті рукопису НБУВ, (далі-ІР НБУВ), була підготовлена електронна виставка: *Степченко О.П., Коваль Т.В., Корчменна І.С., Бодак О.П. Філософський спадок Григорія Сковороди: до 300-річчя від дня народження.* (<http://www.nbuv.gov.ua/node/6039>). На електронній виставці ІР НБУВ «Філософський спадок Григорія Сковороди: до 300-річчя від дня народження» представлено фотокопію нотного рукопису з елементами математики, за яким співали студенти в студентському хорі КМА в часи навчання Г.С. Сковороди в цьому закладі: Концерт і служби на 8 –м голосів, рукопис з лінійними квадратними нотами. XVIIIст. ІР НБУВ. Ф.312, №122/118с. VI, арк.13. На зазначеному нотному рукописі написано назву та текст церковного співу: «Служба на Голосо й Алчъ в Грицкова», «Слава, Слава, Слава Отцу, Сину, Святому Духу... Деви Марии... Кирие Елейсон...». Елементи математики, астрономії, відомості про ідеї М.Коперника містилися в рукописах підручників викладачів Сковороди в КМА, що зберігаються нині в ІРНБУВ. Його вчителями були Г. Кониський, С. Тодоровський та М. Козачинський. У фондах ІР НБУВ зберігається низка курсів лекцій, прослуханих Сковородою в КМА, зокрема курс риторики С. Ляскоронського «*Institutiones oratoriae*» (ф. 306, № 323. ІР НБУВ) та курси філософії М. Козачинського «*Cursus philosophicus*» (ф. 306, № 126, 127. ІР НБУВ), «*Syntagma totius Aristotelicae philosophiae*» (ф. 306, № 128. ІР НБУВ) та «*Philosophia Aristotelica*» (ф. 305, № 171. ІР НБУВ). У 1751 р. Г. Сковорода знову повернувся до академії і продовжив навчання в богословському класі, де, зокрема, слухав курс Г. Кониського «*Christiana orthodoxa theologia*» (ф. 301, № 90–94. ІР НБУВ). Ідеї М. Петрова щодо впливу освіти в КМА на світогляд Г. Сковороди, розвинули в своїх наукових працях професор Л. Ушкалов, професор Я. Матвіїшин.

Цікаво відмітити, що на початку ХХІ століття, продовжуючи дослідження сквородинознавців ХІХ-ХХ століть, професор Л.Ушкалов в статті «Кинь коперниківські сфери!» містична астрономія Сковороди» стверджував, що коперникіанство Сковороди походить зі студентських років філософа, коли саме «школа Прокоповича» в Києво-Могилянській академії і стала першим чинником коперникіанства Сковороди. В цьому навчальному закладі система Коперника вперше була розглянута в курсі Інокентія Гізеля «*Opus totius philosophiae*» («Твір про всю філософію» 1646-1647 pp.) [8,241-262]. Професор Я. Матвіїшин у статті «Ідеї Коперника в Україні» відмітив, що слухачам Києво-Могилянської Колегії стало відомо про планетарну систему Коперника з лекції з філософії її ректора (1647 р.) Інокентія Гізеля (бл. 1600 – 1683) [9, 370-421]. У своєму «Повному курсі філософії» (1645-1647), - єдиному київському курсі натурфілософії середини ХVІІ ст.,

який повністю зберігся, - Гізель, говорячи про облаштування Всесвіту, наводить «...думку Коперника, який вважав, що небо і Сонце не обертаються, Сонце ж є нерухомим осередком Всесвіту, тоді як Земля обертається, описуючи коло навколо Сонця, і таким чином творить дні і роки» [9, 370-421]. Автор статті відзначив, що на початку і в середині XVIII ст. ідеї Коперника, Галілея та Декарта у Києво-Могилянській академії поширювали на своїх лекціях професори С.Яворський, М. Козачинський, Г. Щербацький, Ч. Чарнуцький, П. Малиновський, А. Дубневич, Г. Кониський, Т. Прокопович. Історик науки, книгознавець Я. Матвіїшин зазначив, що серед українських вчених, котрі відкрито прийняли «науку Коперника, особливе місце посідає Т. Прокопович (1675-1736)». В бібліотеці Києво-Могилянської академії Т. Прокопович мав доступ до рукописів та друківаних книг, в котрих у полемічній частині обговорювалася планетарна система Коперника. В 1707-1708 рр. Т.Прокопович читав у Києво-Могилянській академії повний «Курс філософії», що охоплював логіку, фізику, метафізику, етику, математику. «Трактат про фізику» представляє обширно погляди Теофана Прокоповича у сфері природознавчих наук. Зазначена стаття Я. Матвіїшина містить розділ «Коперниковські світи» Григорія Сковороди, в якому автор висловлює думку про те, що «Сковорода вважав своїх читачів уже дещо ознайомленими з поняттям геліоцентризму, а тому досить часто у своїх творах вживав вираз «Коперникові світи», найчастіше як символ матеріального світу, всього Всесвіту» [9, 370-421]. Вперше згадана стаття Я. Матвіїшина була опублікована у 1974 році у Польщі польською мовою: *Ja. Matwiiszin, Idee Kopernika na Ukrainie // Kwartalnik historii nauki i techniki. -1974. – t.19, №4. – S.657-676* [10, 657-676]. У 2014 році Я. Матвіїшин значно доповнив та вніс зміни до перекладеного тексту (українській переклад з польської Е. Ігнатєвої) зазначеної статті, що була надрукована у збірнику наукових праць за загальною редакцією львівського професора Олега Петрука: *Матвіїшин Я. Ідеї Коперника в Україні // Українське небо. Студії над історією астрономії в Україні: збірник наукових праць / За заг. ред. О. Петрука. – Львів, 2014. – С.370-421*. Хоча Сковорода ніколи не займався питаннями астрономії професійно, ідеї М. Коперника, астрономічна термінологія увійшли в його праці та були поєднані з філософськими ідеями самопізнання, Бога, Молитви. Про що стверджують професор Л. Ушкалов в згаданій статті та професор Я. Матвіїшин у статті «Ідеї Коперника в Україні» [9]. Обидва дослідники, говорячи про астрономію у Сковороди, цитують поетичні рядки двадцять восьмої пісні «Саду божественних пісень»:

Кинь питати без пуття:
є на Місяці життя?
Кинь коперниківські сфери!
Глянь в сердечній печери.

В цих рядках яскраво звучить ідея самопізнання, а саме у заклицю «Глянь в сердечній печери» [8, 241-262], [9,370-421]. В цій пісні поруч зі згаданими «коперниківськими сферами», які є, за думкою Я. Матвіїшина, символом матеріального світу, Сковорода ставить Молитву, як працю людського духу, «поклик, постійне прагнення людського серця»: «Глагол у нутрі твоім, веселий будеш з ним!».

11 грудня 2022 році в Стрию в Стрийському МБК відбувся концерт «Музика промовляє до душі нашої» приурочений до 300-річчя від Дня народження Г. Сковороди, це був благодійний концерт на підтримку ЗСУ. В програмі: Народний оркестр народних інструментів ім. В. Лазорищака, Народний камерний хор ім. М. Вербицького (керівник Василь Кисіль) та Народний камерний хор «Унісон» керівник Юрій Юник). Розпочався концерт о 15.00 годині та тривав більше 2 годин. Диригентом на концерті був відомий стрийський музикант та композитор, друг Ярослава Матвіїшина, Василь Кисіль, з яким науковець після концерту сфотографувався на сцені Стрийського МБК, тримаючи в своїх руках афішу концерту з портретом Г. Сковороди, що згодом потрапила в його приватну Стрийську бібліотечну колекцію з автографами артистів цього концерту, як цінний документ культурного життя воєнного Стрия. Автографи артистів на афіші містили побажання всім «Миру та Любові», що нагадують нам ідеї Г. Сковороди про християнські цінності людського життя. 12 березня 2023 року в Стрийському МБК пройшла 250-та вистава оперети на 2 дії Івана Котляревського, музика Миколи Лисенка «Наталка Полтавка» Львівського театру імені Марії Заньковецької, що гастролював в Стрию в Стрийському МБК в рамках 95 театрального сезону. В опереті виконувалась пісенька Тетерваковського, возного, жениха Наталки «Всякому городу нрав и права», 10-та пісня «Саду...» Г.Сковороди). Тоді, Я. Матвіїшин придбав для своєї Стрийської бібліотечної колекції програму цієї надзвичайно цікавої вистави, яка дуже сподобалась стрийським глядачам та після якої один з львівських акторів прочитав свій вірш «Коли закінчиться війна... Я подарую вам мімози!». «Мімози» в цьому вірші звучали, як поетичний символ весни та свята життя, символ Віри, Надії, Любові. За своєю тематикою згаданий вірш близький до філософської поезії Г. Сковороди.

Частково матеріалів з фондів ВБЗІК ІК НБУВ щодо Т. Шевченка, Г. Сковороди були нами досліджені та увійшли в статті, які надруковані в наукових збірниках: «Конотопські читання», «Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні», «Sub Rosa» та ін. Статті про Т. Шевченка та Г. Сковороду увійшли в науковий покажчик: *Якубова Тетяна Анатоліївна: кандидат історичних наук. Біобібліографічний покажчик-1995-2022рр. /Упорядник Т.А.Якубова // Магалюб. – Під ред. Андрія Беліченка. – Київ: Інтерсервіс, 2022. - С.111-152.*

В даній публікації ми дослідили незначну частину матеріалів про Т. Шевченка, Г. Сковороду з фондів ВБЗІК ІК НБУВ, на сторінках журналу «Україна», який зберігається в фондах Стрийської бібліотечної колекції професора Я. Матвіїшина. В статті представлено невеликий історико-книгознавчий огляд видань, що може бути задіяний при підготовці наукового покажчика «Т. Шевченко, Г. Сковорода у виданнях з фондів ВБЗІК ІК НБУВ». Тема дослідження «Шевченкіани», «Сковородіани» у фондах ВБЗІК ІК, у фондах бібліотек, архівів українських, зарубіжних науковців, на сторінках журналу «Україна» є науковою перспективою книгознавства, українознавства, філософії, літературознавства, історії України.

Джерела та література

1. А. О. Козачковському. // Тарас Шевченко. Зібрання творів: У 6 т. - К., 2003. - Т. 2: Поезія 1847-1861. - С. 58-61; 590-593. / Ізборник. - 10с. - URL: <http://litopys.org.ua/shevchenko/shev216.htm>. (дата звернення 13.07.2023.).
2. Тарас Шевченко. Зібрання творів: У 6 т. - К., 2003. - Т. 1: Поезія 1837-1847. - С. 265-278; С. 699-706.// Т.Шевченко. Сон (Комедія). / Ізборник.-С.1-30. - URL: <http://litopys.org.ua/shevchenko/shev128.htm>. (дата звернення 13.07.2023.).
3. Усенко П.Г. Паросток гласности: «Морской сборник» середини 1850-х рр. У полі зору М. Чернишевського, Т. Шевченка та їхніх польських сподвижників. / П.Г. Усенко. // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. / Голова редкол О.П. Реєнт. – К.: Ін-т історії України НАНУ, 2011.- Вип. XIX. – С. 294 – 310.
4. Дрбал А. Тарас Шевченко та науки про Всесвіт і Землю./ А.Дрбал // Українське небо 2. Студії над історією астрономії в Україні: збірник наукових праць / за заг. ред. О.Петрука. – Львів: Інститут прикладних проблем механіки і математики ім. Я.С. Підстригача НАН України, 2016. – С.415-435.
5. В. Ватрослав. «Енеїда» в історії української літературної мови. // Україна. Ч.1.- Париж, 1949.- С.11-13.
6. Нове погруддя Шевченка. // Україна. Ч.1.- Париж, 1949.- С.13.
7. Петров Н. К биографии украинского философа Григория Савича Сковороды. / Николай Петров. // Киевская старина. -1903.- Т.81. - №4. – Отд.2. –С.10-18.
8. Ушкалов Л. «Кинь коперниківські сфери!» містична астрономія Сковороди / Л. Ушкалов // Українське небо 2. Студії над історією астрономії в Україні: збірник наукових праць. / За заг. ред. О. Петрука. – Львів: Інститут прикладних проблем механіки і математики ім. Я.С. Підстригача НАН України, 2016. – С.241-262.
9. Матвіїшин Я. Ідеї Коперника в Україні./Я. Матвіїшин // Українське небо. Студії над історією астрономії в Україні: збірник наукових праць. / За заг. ред. О. Петрука. – Львів, 2014. – С.370-421.
10. Ja. Matwiiszin, Idee Kopernika na Ukrainie. / Ja. Matwiiszin, // Kwartalnik historii nauki i techniki. -1974. – t.19, №4. – S.657-676.
11. Матвіїшин Я. Паризький журнал «Україна» Ілька Борщака. // Програма П'ятої Міжнародної наукової конференції «Українська діаспора: проблеми дослідження».27-28 вересня 2012. – Острог. – С.12.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

- Авраменко Р.С.* – науковий співробітник відділу «Музей історії Ніжина» Ніжинського краєзнавчого музею імені Івана Спаського (м. Ніжин)
- Акічев Шаміль Мулламович* – науковий співробітник Конотопського міського краєзнавчого музею ім. О.М. Лазаревського (м. Конотоп)
- Ареф'єва Галина Володимирівна* – мистецтвознавець, учений секретар Сумського обласного художнього музею ім. Никанора Онацького (м. Суми)
- Артемова Людмила Вікторівна* – науковий співробітник Національного заповідника «Глухів», аспірантка Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка (м. Глухів)
- Артюх В.О.* – кандидат філософських наук, доцент, член Національної спілки краєзнавців України (м. Суми)
- Бушак Станіслав Михайлович* – геолог, мистецтвознавець, культуролог, історик науки, член Національних спілок художників та журналістів України, спілки геологів України, аспірант НАОМА (м. Київ)
- Власенко Валерій Миколайович* – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії Сумського державного університету (м. Суми)
- Гамалія Віра Миколаївна* – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри філософії та історії науки і техніки Державного університету інфраструктури та технологій (м. Київ)
- Гамалія Катерина Миколаївна* – доктор мистецтвознавства, доцент Кафедри теорії та історії мистецтва Національної академії образотворчого мистецтва та архітектури (м. Київ)
- Громова Людмила Анатоліївна* – заступник начальника відділу гідрології та державного водного кадастру Центральної геофізичної обсерваторії імені Бориса Срезневського (м. Київ)
- Дегтярьов Сергій Іванович* – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії Сумського державного університету, член Національної спілки краєзнавців України (м. Суми)
- Денисенко Ольга Йосипівна* – мистецтвознавець, завідувач відділом Харківського художнього музею, член НСХУ, лауреат премії ім. І.Ю. Рєпіна (м. Харків)
- Захарчук Юлія Анатоліївна* – науковий співробітник Конотопського міського краєзнавчого музею ім. О.М. Лазаревського (м. Конотоп)

- Капустіна Ірина Михайлівна** – науковий співробітник Конотопського міського краєзнавчого музею ім. О.М. Лазаревського (м. Конотоп)
- Корнієнко Олег Миколайович** – член Правління Національної спілки краєзнавців України, голова Сумської обласної організації НСКУ (м. Суми)
- Корнющенко Іван Пилипович** – Член Національної спілки письменників України та Національної спілки журналістів України, Почесний громадянин Конотопського району, фольклорист, краєзнавець (м. Конотоп)
- Коротя Олексій Володимирович** – заступник директора з науково-екскурсійної роботи ІКЗ «Більськ», аспірант навчально-наукового інституту історії, права та міжнародних відносин Сумського державного університету ім. А.С. Макаренка (м. Суми)
- Кузьмін Дмитро Володимирович** – кандидат юридичних наук, викладач Класичного фахового коледжу Сумського державного університету (м. Конотоп)
- Куций Андрій Володимирович** - директор Центральної геофізичної обсерваторії імені Бориса Срезневського (м. Київ)
- Лисенко Єлизавета Валеріївна** – магістрант історико-філософського факультету Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова (м. Київ), магістрант теоретико-композиторського факультету Львівської національної музичної академії ім. М.В. Лисенка (м. Львів)
- Матвіїшин Ярослав Олексійович** – кандидат фізико-математичних наук, екстарший науковий співробітник Інституту математики НАН України, професор Міжнародної Академії наук в Сан-Маріно (м. Стрий)
- Мицик Юрій Андрійович** – доктор історичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України (м. Київ)
- Несвідоміна Ніна Володимирівна** – науковий співробітник Конотопського міського краєзнавчого музею ім. О.М. Лазаревського (м. Конотоп)
- Нікітін Віктор Григорович** – кандидат медичних наук, заслужений лікар України, краєзнавець (м. Конотоп)
- Олійський В'ячеслав Олександрович** – кандидат історичних наук, в.о. завідувача кафедри історії України Сумського державного педагогічного університету ім. А.С. Макаренка (м. Суми)
- Осадчий Євген Миколайович** – кандидат історичних наук, науковий співробітник відділу ядерно-фізичних досліджень Інституту прикладної фізики НАН України (м. Суми)

- Панюта Віта Анатоліївна** – головний зберігач фондів Конотопського міського краєзнавчого музею ім. О.М. Лазаревського (м. Конотоп)
- Перепелиця Алла Іванівна** – молодший науковий співробітник науково-дослідного відділу охорони пам'яток історії, культури та природи Національного історико-культурного заповідника «Чигирин» (м. Чигирин)
- Пластун Олег Вікторович** – молодший науковий співробітник Краєзнавчого музею Кролевецької міської ради, аспірант Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя (м. Кролевець)
- Побожій Сергій Іванович** – кандидат мистецтвознавства, доцент кафедри психології, політології та соціокультурних технологій Сумського державного університету, заслужений діяч мистецтв України, член Національної спілки художників України (м. Суми)
- Подолька Надія Степанівна** – кандидат наук із соціальних комунікацій, доцент кафедри літератури, методики її навчання, історії культури та журналістики Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя (м. Ніжин)
- Покровенко Олена Юсуфівна** – начальник метеостанції Конотоп (м. Конотоп)
- Рева Лариса Григорівна** – член-кореспондент Національної академії вищої освіти України, кандидат філологічних наук, член Національної спілки краєзнавців України (м. Київ)
- Руда Світлана Петрівна** – доктор історичних наук, професор кафедри філософії та історії науки і техніки Державного університету інфраструктури та технологій (м. Київ)
- Сахно Лариса Петрівна** – магістр історії, краєзнавець, культорганізатор Конотопського фахового медичного коледжу, краєзнавець (м. Конотоп)
- Сидоренко Володимир Вікторович** – студент II курсу магістратури історичного факультету Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна (м. Харків)
- Смирнова Світлана Федорівна** – завідувачка «Музею авіації» – відділу Конотопського міського краєзнавчого музею ім. О.М. Лазаревського (м. Конотоп)
- Соколюк Юлія Іванівна** – молодший науковий співробітник відділу української літератури Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України (м. Київ)
- Сутулін Валерій Васильович** – заступник медичного директора з поліклінічного розділу роботи КЗ «Конотопська районна центральна лікарня імені академіка Михайла Давидова», член Національної спілки журналістів України (м. Конотоп)

- Ткаченко Валентина Михайлівна** – старший науковий співробітник Сумського обласного художнього музею ім. Никанора Онацького, членкиня Національної спілки художників України, ІКОМ (м. Суми)
- Хоменко Віталій Олексійович** – кандидат історичних наук, викладач Відокремленого структурного підрозділу «Конотопський індустріально-педагогічний фаховий коледж СумДУ» (м. Конотоп)
- Хоменко Павло Петрович** – магістр, аспірант відділу нових незалежних держав Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України» (м. Київ)
- Шалівська Зоя Валеріанівна** – відповідальний секретар Київського правозахисного товариства «Холмщина» імені Михайла Грушевського, член Національної спілки журналістів України (м. Конотоп)
- Школа Валентина Миколаївна** – доктор філологічних наук, доцент кафедри української та зарубіжної літератури і порівняльного літературознавства Бердянського державного педагогічного університету (м. Бердянськ)
- Школа Галина Миколаївна** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української філології та славістики Київського національного лінгвістичного університету (м. Київ)
- Якубова Тетяна Анатоліївна** – кандидат історичних наук, науковий співробітник відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій Інституту книгознавства Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського (м. Київ)

З М І С Т

Передмова	3
Авраменко Р.С. Ніжинське згарище мельпомени	5
Акічев Ш.М. Спогади Б.Ю. Хвостова (красзнавця, жителя м. Конотоп). Зошит-щоденник № 1 (1941–1943 рр.), як джерело з історії Конотопа 1943 р.	7
Ареф'єва Г.В. Життєпис-рукопис Никанора Онацького (1875–1937) ...	15
Артемюк Л.В. Сплетіння гуманізму та благодійності: переплетеність людяності та допомоги.....	25
Артеюх В.О. Національний історичний міф.....	28
Бушак С.М. Реальні козаки з прізвиськом «Мамай» родом з Чернігово-Сіверщини в структурі Війська Запорозького Низового.....	35
Власенко В.М. До біографії Павла Ковжуна (за матеріалами Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України).....	44
Гамалія В.М., Руда С.П. Академік Марія Павлова – родом із Чернігівщини.....	49
Гамалія К.М. Перша порцелянова фабрика на Чернігівщині.....	54
Дегтярьов С.І. Матеріали до історії козацько-старшинського роду Костенецьких.....	60
Денисенко О.Й. Загадки Рєпіна	72
Захарчук Ю.А. Художник і педагог Олександр Гофман	77
Капустіна І.М. З історії села Дептівка Конотопського повіту Чернігівської губернії.....	82
Корнієнко О.М. Генеза сумського міфу про розбійницю Кондратьєву	85
Корнющенко І.П. Немеркнуче відлуння віків. Фольклорні записи популярних пісень на Сумщині	90
Коротя О.В. Дистанційне дослідження городища «Кошари» у басейні Сули	96
Кузьмін Д.В. Значення фіксації норм звичаєвого права у об'єктах народної культури українських селян	98
Куций А.В., Громова Л.А., Покровенко О.Ю. Метеорологічна станція Конотоп – школа кадрів гідрометеорологічної служби України....	103
Лисенко Є.В. Віра Леонідівна Астаф'єва – видатна постать української опери	110

<i>Мицик Ю.А.</i> З кореспонденції Андрія Кандиби	117
<i>Мицик Ю.А.</i> Конотоп XVII ст. в документальних публікаціях радянського часу про Національно-визвольну війну українського народу 1648–1658 рр.....	121
<i>Несвідоміна Н.В.</i> Заслужений діяч мистецтв – Ніна Велігоцька (за матеріалами періодичної преси)	128
<i>Нікітін В.Г.</i> Визначальна подія в історії медицини Конотопщини (перша народна медична новобудова в місті Конотоп).....	131
<i>Оліцький В.О.</i> Проповідницька діяльність православного духовенства міста Конотоп в 1960-х роках	145
<i>Осадчий Є.М.</i> «Вал старовинний» на дорозі з Путивля в Конотоп...	150
<i>Панюта В.А.</i> Збереження культурної спадщини.....	152
<i>Перепелиця А.І.</i> До історії Свято-Казанської церкви в м. Чигирин (2 пол. 40-х рр. XX ст. – поч. 20-х рр. XXI ст.)	157
<i>Пластун О.В.</i> Кролевецький повіт 1917–1921 рр. як засіб радянської пропаганди другої половини XX ст.....	168
<i>Побожій С.І.</i> Твори Миколи Ге у Конотопському краєзнавчому музеї. Історія. Переміщення. Атрибуція	174
<i>Подолька Н.С.</i> Між наукою та суспільством (науково-популярні видання сумського краю кінця XIX – початку XX ст.)	196
<i>Рева Л.Г.</i> Друковане слово, книга, бібліотека – активні будівники незалежності України	202
<i>Сахно Л.П.</i> Степан Данилович Ніс – лікар-дивак чи талановитий геній?	209
<i>Сидоренко В.В.</i> Аналіз внеску Литвинова В.М. у розвиток фізичної культури та спорту в місті Конотоп Сумської області.....	216
<i>Смирнова С.Ф.</i> Рядки з історії.....	222
<i>Соколюк Ю.І.</i> Забута чи замовчувана? Ганна Олександрівна Лазаревська.....	225
<i>Сутулін В.В.</i> Сторінки історії медицини Конотопщини часів нацистської окупації та визволення Конотопа 1941 –1943 рр.	233
<i>Ткаченко В.М.</i> Зображення частинок всесвіту у місцевих блуканнях стежками образотворчого мистецтва	241
<i>Хоменко В.О.</i> До питання заснування села Тулушка Конотопського району Сумської області	247

КОНОТОПСЬКІ ЧИТАННЯ – ВИПУСК XIV

Хоменко П.П. «Сословные нужды и желания малороссиян...» Лівобережне козацтво в комісіях нового Уложення 1767–1768 рр.....	253
Шалівська З.В. Занепад Гетьманщини як наслідок політики російського уряду. Долі козацьких нащадків (за матеріалами «Ревізій Конотопської сотні 30–40-х рр. XVIII ст.»)	260
Школа В.М. Функціонування образу Конотопа в українській поезії.....	265
Школа Г.М. Стилiстичні функції фразеологізмів у науково-популярному дискурсі (на матеріалі книги Андрія Бульвінського «Конотопська битва 1659 року»).....	270
Якубова Т.А., Матвійшин Я.О. Матеріали про Т. Шевченка та Г. Сковороду в фондах відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій Інституту книгознавства Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського, на сторінках журналу «Україна»	274

Наукове видання

КОНОТОПСЬКІ ЧИТАННЯ

збірник наукових праць

Випуск XIV

Видано у авторській редакції.
За точність поданих фактів
і цитат відповідальність несуть
автори публікацій.

Відповідальний за випуск – *Н. П. Верба*

Комп'ютерне складання – *С. П. Радченко*
Макетування та верстка – *Л. І. Лисенко*

Підписано до друку 12.10.2023 р.
Формат 60×84/16. Ум. друк. арк. 17,21.
Обл.-вид. арк. 17,12. Наклад 100 прим.
Зам. № 2140.

Видавець і виготовлювач
ПП Лисенко М. М.
м. Ніжин, вул. Шевченка, 20,
тел.: +38-04631-90995, +380-067-4412124;
e-mail: vidavec.lisenko@gmail.com

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготівників та розповсюджувачів
видавничої продукції серія ДК № 2776 від 26.02.2007 р.